
alternatif politika

Cilt 8, Sayı 2, Nisan 2016

MAKALELER

IR Theory, Difference And Subjectivity: On Conditions Of The Possibility Of Post-Western IR Theory

Muhammed A. AĞCAN

Rusya'da ve Osmanlı'da Askeri Reformun Paradoksu: "Aralıkçılar" (Dekabristler) ve "Fedailer"

Merve İrem YAPICI

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın ve Erkeğe Atfedilen Anlamaların Metafor Yöntemiyle Analizi

Senem Kurt TOPUZ – Hülya ERKANLI

Yahudi Diasporası Diaspora Çalışmalarında Bir İdeal Tip Olarak Kalmalı Mı?

Utku YAPICI

Güney Akım Projesi Çerçevesinde Bulgaristan Enerji Politikasının Analizi

Çiğdem AYDIN KOYUNCU

Gurbetin Oyları: 7 Haziran'dan 1 Kasım'a Yurtdışı Seçmen Davranışı

Deniz YILDIRIM

Yasamadan Yürütmeye İktidar Devri Olarak Torba Yasa(ma)

Evren HASPOLAT

KİTAP İNCELEMESİ

Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri

Arda ÖZKAN

*alternatif
politika*

Cilt 8, Sayı 2, Nisan 2016

*alternative
politics*

Volume 8, Issue 2, April 2016

alternatif politika

Danışma Kurulu
(Alfabetik Sıraya

Göre)

Editöryal Kadro

Editör: Rasim Özgür Dönmez

Asistan Editör: Nuh Uçgan

Asistan Editör: Çağla Pınar Tuncer

Asistan Editör: Caner Kalaycı

Yayın Kurulu (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Aksu Bora (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Bruno S. Sergi (Messina University)
Prof. Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof. Dr. Edward L. Zammit (Malta University)
Prof. Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Kemal Öke (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Berna Turam (Hampshire College)
Doç. Dr. Esra Hatipoğlu (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Burak Arıkan (Sabancı Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Defne Karaosmanoğlu (Bahçeşehir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Elçin Aktoprak (Ankara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gökhan Telatar (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İpek Eren (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Maya Arakon (Yeditepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniversitesi)
Dr. Evgina Kermeli (Bilkent Üniversitesi)
Dr. Şener Aktürk (Koç Üniversitesi)
Avukat Ebru Sargıcı

Prof. Dr. Aylin Özman (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Üniversitesi)
Prof. Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska University, Lublin)
Prof. Dr. Füsün Arsava (Atılım Üniversitesi)
Prof. Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Prof. Dr. Ümit Cizre (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İnci Özkan Kerestecioğlu (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Rubba Salih (University of Exeter)

Çevre Özel Sayısı Hakem Listesi (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Alp Özerdem (Coventry University)
Prof. Dr. Ayşegül Mengi (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Neval Genç (Adnan Menderes Üniversitesi)
Prof. Dr. Gökhan Orhan (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal Görmez (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem Güneş (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Nesrin Çobanoğlu (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. S. Kemal Kartal (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent Duru (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Deniz İşçioğlu (Doğu Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Derya Altunbaş (Ardahan Üniversitesi)
Doç. Dr. H. Tuba Eroğlu (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat Tek (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Fedai Çavuş (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Doç. Dr. Yunus Emre Özer (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gizem Bilgin Aytaç (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Göktürk Tüysüzoğlu (Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsmail Şahin (Karabük Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Rana İzci (Marmara Üniversitesi)

alternatif *politika*

Alternatif Politika Dergisi, bir grup akademisyen tarafından disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika Dergisi'nin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır. Çalışmalarınızı Alternatif Politika'ya bekliyoruz.

Dergiye yazı göndermek isteyenler için e-posta adresi: alternatifpolitika@gmail.com

Alternatif Politika, aşağıdaki veri tabanları tarafından taranmaktadır:

Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, Ebscohost, Index Copernicus ve Asos Index.

alternatif politika

Cilt 8, Sayı 2, Nisan 2016

MAKALELER

IR Theory, Difference And Subjectivity: On Conditions Of The Possibility Of Post-Western IR Theory, Muhammed A. AĞCAN, 251-269.

Rusya'da ve Osmanlı'da Askeri Reformun Paradoksu: "Aralıkçılar" (Dekabristler) ve "Fedailer", Merve İrem YAPICI, 270-299.

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın ve Erkeğe Atfedilen Anlamların Metafor Yöntemiyle Analizi, Senem Kurt TOPUZ – Hülya ERKANLI, 300-321.

Yahudi Diasporası Diaspora Çalışmalarında Bir İdeal Tip Olarak Kalmalı Mı?, UTKU YAPICI, 322-346.

Güney Akım Projesi Çerçevesinde Bulgaristan Enerji Politikasının Analizi, Çiğdem AYDIN KOYUNCU, 347-375.

Gurbetin Oyları: 7 Haziran'dan 1 Kasım'a Yurtdışı Seçmen Davranışı, Deniz YILDIRIM, 376-403.

Yasamadan Yürütmeye İktidar Devri Olarak Torba Yasa(ma), Evren HASPOLAT, 404-449.

KİTAP İNCELEMESİ

Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri, Arda ÖZKAN, 450-459.

alternative politics

Volume 8, Issue 2, April 2016

ARTICLES

IR Theory, Difference And Subjectivity: On Conditions Of The Possibility Of Post-Western IR Theory, Muhammed A. AĞCAN, 251-269.

The Paradox Of The Military Reform In The Russian And Ottoman Empires: "The Decembrists" And "The Society Of Self-Sacrificers (The Fedais)", Merve İrem YAPICI, 270-299.

Metaphor Analysis Of Meanings Attributed To Women And Men In The Context Gender, Senem Kurt TOPUZ – Hülya ERKANLI, 300-321.

Should Jewish Diaspora Stay As An Ideal Type In Diaspora Studies?, UTKU YAPICI, 322-346.

Analyzing The Energy Policy Of Bulgaria In The Framework Of The South Stream Project, Çiğdem AYDIN KOYUNCU, 347-375.

Votes Of Expatriates: External Voting Behavior From 7th June To 1st November, Deniz YILDIRIM, 376-403.

The Omnibus Law (Legislation) As A Form Of Power Transfer From Legislation To Executive, Evren HASPOLAT, 404-449.

BOOK REVIEWS

Multilateral Environmental Agreements, Arda ÖZKAN, 450-459.

**IR THEORY, DIFFERENCE AND SUBJECTIVITY: ON
CONDITIONS OF THE POSSIBILITY OF POST-
WESTERN IR THEORY**

Muhammed A. AĞCAN¹

ABSTRACT

The question of difference and multiplicity in IR has been conventionally defined by the particularistic ontology of the sovereign-state based on a certain understanding of the relationship between humanity and socio-political community. In the last three decades by bringing gender, race, class, post-sovereign socio-political communities, cultural-civilizational identities etc. into IR, critical international relations theories have sought to rethink the international as being conscious of its historico-cultural settings and recognizing multiple ethico-political worlds and international imaginations in contemporary human societies. The recent debate on post-Western IR theory emerging within this conceptual-historical context seeks to problematize Eurocentrism in IR and to find ways to include non/post-western historico-cultural worlds, socio-political formations and international imaginations. Postcolonial account of this scholarly debate focuses on the colonial relations of international politics originated in the world historicity of European modernity/capitalism defending the co-constitution of self and other and accordingly develops the postcolonial subjectivity. This article critically engages with this debate on post-Western IR theory and specifically postcolonial standpoint by asking whether, how or to what

¹ Yrd. Doç. Dr. Muhammed A. Ağcan, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Beyazıt-Fatih, İstanbul, m.a.agcan@gmail.com.

* Makale Geliş Tarihi: 01.02.2016
Makale Kabul Tarihi: 25.04.2016

extent we could conceptualize differences of non/post-Western subjectivities. More precisely the article will examine the idea of postcolonial subjectivity in terms of its possibility to do justice to the differences of non-Western subjectivities and will argue for the significance of their self-understanding/conceptualizations on the basis of philosophical-scientific and historico-cultural justifications in dealing with the question of difference/multiplicity.

Keywords: Post-Western IR, Eurocentrism, Postcolonialism, Non-Western Subjectivity.

ÖZ

Uluslararası İlişkilerde farklılık ve çeşitlilik sorunu çoğu zaman insanlık ve sosyo-politik topluluk arasında belirli bir ilişkiyi varsayan egemen devletin partiküler/tikelci ontolojisi aracılığıyla tanımlanmıştır. Son birkaç onyıdır toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, egemenlik-sonrası sosyo-politik topluluklar, kültürel-medeniyetsel kimlikler vb. konu başlıklarını Uİ'e taşıyan eleştirel uluslararası ilişkiler teorileri uluslararası yeniden düşünmenin gerekliliğini savunmuş; tarihsel-kültürel bağlamının bilincinde ve çağdaş toplumlardaki farklı/çoğul yaşam dünyalarını ve uluslararası tahayyülleri tanıyan bir tavra çağrıda bulunmuştur. Bu kavramsal-tarihsel bağlam içinde gelişen Post-Batı Uİ teorisi tartışması, Uİ'deki Avrupamerkezciliği sorunsallaştırmakta ve Batı ötesi ve/ya Batılı olmayan tarihi-kültürel dünyaları, sosyo-politik formasyonları ve uluslararası tahayyülleri dâhil etmenin yollarını aramaktadır. Bu tartışmanın önemli taraflarından biri olan post-kolonyal yaklaşım, Avrupa modernitesi ve kapitalizminin dünya tarihselliğinde temellenen uluslararası siyasetin kolonyal ilişkilerine odaklanmakta; bu tarihsel-kültürel tecrübeden hareketle ben ve ötekinin karşılıklı kurulumunu savunan bir postkolonyal öznellik fikrini geliştirmektedir. Bu çalışma, Batılı olmayan ve/ya Batı-ötesi özneliğin imkanın olup olmadığını, eğer mümkünse nasıl ve ne ölçüde olabileceğini Post-Batı Uİ teorisi tartışması ve spesifik olarak postkolonyal bakış açısını üzerinden ele alacaktır. Daha net bir şekilde belirtmek gerekirse bu çalışma postkolonyal yaklaşımın geliştirdiği öznellik fikrinin Batılı olmayan öznellikleri ne kadar temsil

edebileceğini inceleyecek ve bu anlamda Batılı olmayan öznelliklerin felsefi-bilimsel ve tarihi-kültürel gerekçelendirmeye dayalı ben-kavramsallaştırmalarının önemine dikkat çekecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupamerkezcilik, Postkolonyal Eleştiri, Evrensellik/Farklılık, Öznellik.

INTRODUCTION: UNIVERSALITY AND DIFFERENCE IN IR

The question of difference and multiplicity in the mainstream IR has been conventionally defined (and ultimately occluded) by the particularistic ontology of the sovereign-state. The sovereign state is based on the idea that constructs the relationship between humanity, universality, moral obligation and community, particularity, citizenship through a philosophical and normative particularism (Linklater, 1982). It assumes a particular form of socio-political community that is regarded to be the historico-social condition of the possibility of being human. It fixes distinct individual and collective subjectivities and historical-cultural world/formations into a specific form of socio-political community. In other words the coexistence of multiple socio-political communities is framed within and mediated through the territorial sovereign-state. The determination of political community into a territorialized/particularized space and time (Walker, 1994) is regarded as having universal validity, which provides multiple individual and collective subjectivities with legitimacy and agency in world politics. In this sense the discourse of IR mediated/represented by the sovereign state and accordingly its associated concepts such as power politics, security, national interest, anarchy etc. function as the universal category by which agents, structures and interactions in world politics are identified, justified, measured and judged. Therefore the discourse of IR works, acts and functions through and simultaneously enact and perpetuate the dialectic of particularism and universalism (Ashley, 1998). It both articulates its objects, concepts, explanations, subjectivities and structures within particular-distinct forms and modes, and considers them as universal, identical and same for whole human communities (Behr, 2011: 2-3). However the idealized category of the territorialized sovereign state in IR filters and discern its object and subject and thereby its Other. In every instantiation of the reproduction of its particularity as universality and identity it veils differences, particularities and multiplicity. Consequently it has been often claimed that the discipline of IR, specifically its mainstream discourse, has no tools and potency to be able to deal with the problematique of difference in world politics (Inayatullah and Blaney, 2004).

For the last three decades critics of mainstream IR such as constructivism, critical theory, poststructuralism, feminism drawing on differing social-political philosophies and social-scientific traditions, have investigated a variety of the

fundamental issues, such as social construction of identity, power/knowledge nexus of self/other, normative-emancipatory potential of social-cultural interactions, historico-cultural formation of the sovereign state and international, gendered nature of (global) political practice and theory, perspectival and discursive character of knowledge claims (Wendt, 1999; Rosenberg 1994; Cox, 1996; Smith et. al. , 1996). What these post-positivist critiques essentially defend is that meaning, truth and understanding are constructed within so called paradigms, discourse and research programs and that social-scientific research requires epistemological and methodological pluralism (Lapid, 1989). Along with this pluralistic social-scientific orientation critical international political theories have brought gender, race, class, post-sovereign socio-political communities, cultural-civilizational identities etc. into the conceptual framework of IR. They in their own ways have sought to rethink the international as being conscious of its historico-cultural settings, ethico-political assumptions and epistemological premises and recognizing multiple life-worlds, differing collectivities and international imaginations in contemporary human societies. As the result of the post-positivist research agenda and its philosophical-scientific insights, it is argued, the discipline has become much more reflexive about its temporality, particularity and limits (Smith, 2002; Tickner, 2003).

It could be argued that what has become significant with this literature is that the multiplicity of socio-political communities, the distinctiveness of subjectivity and the plurality of historico-cultural life worlds need to be the subject-matter and the defining-problematique for theoretical-philosophical endeavour in IR. For this interpretation, the discipline has to take seriously self/other, space/time, universality/particularity and identity/difference with their philosophical, normative and historico-social dimensions. Within this conceptual and historical context there has been a growing literature to problematize the parochialism of IR and seek to do justice to difference, diversity and multiplicity in world politics by reflecting on non-Western² individual/collective subjectivities and international/global imaginations originated in diverse ontologico-philosophical ethos and historico-social formations (Acharya and Buzan, 2010). This scholarly intervention initially starts with the idea that both the subject-matter of the discipline is essentially reflections of Euro-American historico-social experience and politico-economic

² In this work I use the “non-West” as a generic term to refer to distinct individual/collective subjectivities represented through different forms of socio-political communities and embedded within particular ontologies, civilizational-social imaginations and historico-cultural life worlds that the concept of the West however it is used does not include or represent, indeed, often exclude or marginalize. Here I am not interested in plural/multiple components of the term and I will use it in a singular form for only analytical reason in order to imagine its possible meanings/existences. I need to emphasize that I do not suggest there is dichotomy between the “West” and “non-West”. Neither do I consider them monolithic in themselves and take these categories in essentialized forms.

priorities, and the ontological premises and knowledge claims of IR are largely shaped by modern European philosophical-scientific traditions isolated from world-historical context and non-European philosophical-scientific traditions. In order to go beyond the parochialism of IR and have a genuinely international/global discipline, it is argued, the discipline not only needs to broaden its geographical-political boundaries by addressing different historico-cultural and socio-economic settings in which international relations of power, wealth and identity take place but also pluralize the ontologico-epistemological assumptions and methodological structures of IR by recognizing diverse ways of being, knowing and living in global politics (Tickner and Waever, 2009).

The recent debate on post-Western IR theory (Vasilaki, 2012) emerging within this “cultural-reflexive turn” seeks to problematize Eurocentrism in IR and to find ways to include non/post-Western historico-cultural worlds, subjectivities, socio-political formations and international imaginations. This article critically engages with this debate on post-Western IR theory and specifically postcolonial standpoint of this debate by asking whether, how or to what extent we could conceptualize differences of non/post-Western subjectivities. More precisely the article will examine the idea of postcolonial subjectivity in terms of its possibility to do justice to the differences of non-Western subjectivities. The article will suggest that even if postcolonial account of non-Western differences provides some crucial insights, it turns out to be insufficient because of its problematic concept of subjectivity. I will argue for taking into account the self-understandings of non-Western subjectivities on the basis of their philosophical-scientific and historico-cultural justifications in dealing with the question of difference/multiplicity. In the following I will first investigate the recent debate on post-Western IR theory by tracing its emergence, identifying main critiques and arguments, and pointing out differing standpoints in the related literature. Second the article critically engages with the postcolonial account of non/post-Western subjectivity by both recognizing its corrective intervention to the problem of dealing with difference, multiplicity and subjectivity in IR and at the same time showing its ultimate failure to do justice to the differences of non-Western subjectivities. Lastly in order to go beyond this failure the article will look at how to substantiate the difference of non/post-Western subjectivities and points out the possible sites in which non-Western subjectivities could be conceptualized.

1. PUTTING THE DEBATE ON POST-WESTERN IR THEORY IN ITS PLACE

As have just been said post-Western IR theory is essentially about problematizing Eurocentrism in IR and recognizing multiple historico-cultural life-worlds, distinct socio-political communities and plural subjectivities in world

politics (Acharya, 2012; Shillam, 2011; Dunn and Shaw, 2001; Tickner, 2003). For this, post-Western IR starts first with the idea of the decentralization of the West as the philosophico-scientific and historico-cultural referent. It must first recognize the existence, legitimacy and agency of distinct subjectivities, alternative socio-political communities, diverse historico-cultural life-worlds and multiple civilizational identities. Furthermore it is predicated upon the assumption that the international is intersubjectively constituted by these multiple/diverse subjectivities along with a plural understanding of the universal embedded within their differing philosophical ontologies and civilizational ethos. Therefore, I suggest, the debate has to address the questions of how and in what ways non-Western societies, civilizations, geocultural epistemologies and socio-political worlds whatever it is called differ from the West. Where does the difference of non-Western individual and collective subjectivities and historico-social life worlds come from? Secondly it has to do with whether or how we could conceptualize difference in relation to distinct subjectivities and structures using the concepts and methodologies of social sciences and specifically the discipline of IR. However all in all it is about the subjectivity of the other and its articulation/representation within social-scientific language.

Two general standpoints can be distinguished within the literature on post-Western IR theory (compare Vasilaki 2012). A line of thought criticizes specifically the parochialism/particularism of IR consisting in Euro-American cultural-intellectual experience and politico-economic priorities and seeks to broaden its subject-matters and methodological-conceptual horizon by looking at distinct local-regional cultural and socio-political phenomena. This line of thought concurs and starts with the argument that the main concepts of IR such as sovereignty, security, nation-state and so on are mostly irrelevant to non-Western societies and cannot explain the social and political conditions in Africa, Asia or other local and regional socio-political formations (Dunn and Shaw, 2001; Tickner, 2003). As Acharya and Buzan maintain in their now well-known edited book (Acharya and Buzan, 2010; 1-25) IR theory misrepresents “the global distribution of its subjects” and because of its geo-cultural and epistemological Westernness, it fails to understand the global socio-political reality in which diverse non-Western subjectivities and cultural-politics exist and contribute. What is needed, for these authors, to bring non-Western scholarly contribution and cultural-political experiences into IR theory. To do so, it is necessary to look for knowledge and social-political experiences produced within non-Western local/national characteristics and cultural settings and thereby reconceptualize these materials within the first-order structure of IR theory (Acharya, 2012). In other words, for this standpoint, it is required to revise the discipline’s concepts and create new ones sensitive to local, national and regional (cultural-political) structures.

The objective of this standpoint seems to consist in putting the particularities of subjectivities, local/regional socio-political structures and historico-cultural traditions into the “universality” of the discourse of IR and its social-scientific premises. Since this attitude to debate on post-Western IR theory constrains itself to pluralize the subject(s) and object (s) of IR without any systematic problematization of the Euro-American meta-theoretical structure of the discipline, neither ontological and epistemological underpinnings of the discipline nor the subjectivity of the other have been properly scrutinized and problematized. However this is exactly what has to be explored in order to go beyond the Eurocentric construction of the international. As Shillam (2011) rightly argues it is not the solution to add the non-Western thought and experience into the Western social-scientific knowledge, which claims to have universal validity. This might lead to the re-production of the intellectual hegemony of the West and may become the philosophical-theoretical justification of its imperial policies. What is necessary, on the other hand, “is to undermine the security of an epistemological cartography that quarantines legitimate knowledge production of modernity to one (idealized) geo-cultural site” (Shillam, 2011; 24).

Representing the second standpoint in this debate, postcolonial writers aim to destabilize/deconstruct the authority of Western social-scientific knowledge and concepts by re-narrate their world historical emergences along with the aim of retrieving the colonial other (Seth, 2013; Chowdry and Nair, 2004; Paolini, 1999). They crucially take issue with the use of pure categories of “Westernness and non-Westernness” of IR in relation to the problem of difference, multiplicity, subjectivity, self/other and dialogue. They problematize global modernity and capitalism through which Westernness and non-Westernness (of subjectivities, structures, interactions, concepts and international imaginations) essentially co-constitute. In this line of thought the theory and practice of the international have been produced and reproduced organically but unequally and hierarchically in connection with European colonialism and imperialism (Jones, 2006). Furthermore the modern concepts of subject, property-territoriality, sovereign state, political-social order, Westphalian international system etc. find their meanings within the colonial encounters of Europeans with non-Europeans (Jahn, 2002; Boucher, 2009). This encounter with the other is especially crucial because it determines not only the historico-cultural underpinnings of Westphalian international order but also defines the epistemological and methodological conditions of International Relations (Seth, 2013; 15-31). For these authors only through exposing these epistemological and historical-cultural conditions of IR is it possible to deal with difference and to reflect on postcolonial social-formations and subjectivities (Agathangelou and Ling, 2009). Therefore the objective is to examine the constitutive place/role of

race, class, gender, power (Chowdry and Nair, 2004) in the interaction between European and non-Europeans that has constituted and still constitutes the international (Paolini, 1999). As soon as the globality of the international originated in unequal self-other co-constitution is recognized, especially its implications for the form of knowing, being and acting in the postcolonial order we will be at better place to think about difference in global politics (Shillam, 2011; 21). In other words whenever difference is contextualized and substantiated in the global colonial modernity/capitalism as such, only then the subjectivity of the other can be conceptualized. Accordingly IR theory is provincialized and diversified.

The postcolonial account of the debate problematizes what it is often taken as given, self-enclosed, essentialized concepts and practices. It points out the colonial relations of international politics originated in the world historicity of European modernity/capitalism and emphasizes the co-constitution of self and other in this structure. In this sense the postcolonial critique seeks to put the colonial other in the discourse of IR and more generally the social sciences and thereby to develop the idea of postcolonial subjectivity which, it is argued, has been always there and still here in the constitution and making of the theory and practice of IR (Krishna, 2009). To the extent that by underlying the constitutive role of the non-West in the discourses of modernity, social sciences and IR, the postcolonial orientation has significantly contributed to the conceptualization of the subjectivity of the non-West. Specifically this perspective critically investigates the concepts of political modernity such as civil society, democracy, citizenship, the state, human rights in their differentiation within the (colonized) cultural-social life worlds and simultaneously reflects on distinct ways of sociality, subjectivity, politics and so on (Chakrabarty, 2000; 4 and 180-213). By doing this it begins laying out the foundations of possible mediums through which the subjectivity of the non-West is to be examined.

If difference in terms of race, class, power, gender, socio-political formation and cultur/civilization is conceptualized through the unequal relationship of European self and colonial other within modernity and capitalism, the content and form of the postcolonial subjectivity turns out not to be very different at all. It is ultimately determined by the trajectory of global modernity which is in fact essentially shaped by the Western discourse and experience. This tension is evident when Dipesh Chakrabarty seeks to dig and articulate the difference/agency of the colonial other in their concrete life worlds and culturally-religiously specific conditions of its existence and simultaneously enacting the universal categories of European modernity for and their penetration to the form and substance of the colonial difference/subjectivity (Chakrabarty, 2000; 47-71). Therefore to the extent that the subjectivity of difference/other is ultimately conditioned by the universality of European

modernity and capitalism, we are unable to conceptualize/capture non-Western subjectivities in their distinct ontologies and ethos. In this vein the failure of postcolonial subjectivity in dealing with the conceptualization of non-Western agency seems to lie in the fact that it does not take seriously philosophico-scientific and historico-cultural contexts/resources in which non-Western subjectivities take shape and that cannot be subsumed and conceptualized under the “universal” categories of European modernity.

For this reason I suggest that even if postcolonial standpoint gives us some crucial insights in relation to the issue at stake as emphasized above, these are not sufficient to dealing with the very problematique of subjectivity of the non-West the inclusion of which in the first place is necessary to imagine post-Western IR theory. In other words, it could be argued that, the postcolonial account of the agency/difference of the non-West falls short in retrieving the subjectivity of the non-West which seems to lie beyond the reach of European discourse and experience. Therefore the debate on post-Western IR turns out to be the question of how the subjectivity of non-West is conceptualized. In the following I will briefly discuss why the postcolonial subjectivity cannot fulfill this task by critically exploring the different ways in which it is articulated. More substantially I will examine in detail the state, content and form of the postcolonial subjectivity developed in postcolonial literature. And then as conclusion I will outline a framework that seeks to identify conditions of the possibility of post-Western IR theory which is assumed to be able to substantiate non-Western subjectivity.

2. FORMS OF DIFFERENCE AND SUBJECTIVITY IN POSTCOLONIAL IR STUDIES

The postcolonial subject as developed in postcolonial IR literature cannot capture/grasp what non-Western subjectivity is and/or could be. It provides us with crucial but limited insights about its form and contents. The reason might be its problematic notion of subjectivity which refuses any sense of essence, substance, foundation (Paolini, 1999; 63-90 and 91-128). It looks for subjectivity in deferring moments of difference and structure. On the one side of the spectrum the postcolonial standpoint seems to constitute the agency of non-West as difference which is established ultimately in practices/actions primarily in the form of resistance and reaction without having a particular logic, substance, systematic narrative, principle or ethos. The forms in which this difference is articulated are the ones the self constitutes itself and the other. Here we have something different but we cannot know/identify or substantiate what it is, where its difference exactly comes from or what makes its resistance possible. For example only possible sites in which the non-West exists, its resistance is developed and/or its difference can be sustained are those of subjectivities,

principles, concepts, structures and institutions shaped primarily within the discourses and practices of European modernity.

On the other side of the spectrum, self and other are regarded as the production of structure/discourse which cannot be reduced or subsumed to and defined by any categories of subject, essence, reason, truth, principle, logic and so on. Difference is manifested in multiple selves and subjectivities which emerge in plural philosophical ontologies, social imaginaries and historico-cultural life worlds. Neither self nor community is stable, take a distinguishing form, have over-arching identity and/or can be embodied/represented; but they are always in a never-ending process of shaping/formation in plural selves and discourses/structures. For this account, for instance, the subjectivity of the non-West cannot be instantiated within a certain form of socio-political formation or civilizational identity. Nor its difference is justified by a specific idea of being, reason, truth, morality and so on. Consequently to the extent that the postcolonial conceptualization of subjectivity is reluctant to the specification of the quality of subjectivity of the non-West, alternative and distinct notions of ontology, humanity, morality, social imagination that the non-West potentially contains cannot be recognized, substantiated and conceptualized. More crucially the postcolonial account will remain and determined within the Western discourse and since in its articulation this account has to utilize this hegemonic discourse (in terms of philosophical-normative and institutional-cultural forms and materials), it ultimately perhaps without consciously re-produces it.

It would be pertinent to substantiate this argument by focusing on some exemplary postcolonial texts. For instance Pinar Bilgin (2008) critically examines the parochialism of IR and discusses how to inquire into non-Western thinking and politics. She problematizes a general tendency that seeks to explain difference by using essentializing/totalizing categories of the West and the non-West which are considered as the geographical and cultural self-enclosed entities. Bilgin emphasizes the possible existence of the non-Western thinking and practice in the structure of Western discourse and the constitutive place of Western concepts in the articulation/determinations of difference of non-Western subjectivities. However, the argument goes, difference is mostly explicable by investigating the historical-conceptual structure of the relationship between the West and non-West which provides the non-West with a certain manner of being, thinking and acting. For the author this manifestation of difference of the non-Western way of thinking about and doing politics is best captured in Bhabha's well known phrase 'almost the same but not quite'. She substantiates the argument in the cases of India's nuclear policy, Turkey's secularization/Westernization and Asia's integration into the global liberal order all of which are the possible sites of the non-Western (thinking and) politics (Bilgin, 2008).

Bilgin aims to show that how 'mimicry' may become a politics of resistance and difference by furnishing the conditions of the agency of the non-West in the form of similarity and thereby disrupting the authority of the Western discourse. For example India's search for nuclear status is predicated upon the idea that if India becomes a national-security state essentially by having nuclear power, this will prevent Western intervention in, threat to or domination of India (Bilgin, 2008; 15-16). Turkey's secularization is also the case of "mimicry" by which both Turkish identity and its difference are simultaneously sustained. Secularization is considered by Turkish rulers as the condition of the possibility of survival, the embodiment of which is the ideal socio-political form of modernity, namely the sovereign-state. It is through adopting Western discourses, institutions and practices that Turkey constitutes itself a modern sovereign-state that made it possible for Turkey to look like "similar" in the eyes of the West and to be regarded "same" and harmless (Bilgin, 2008; 16-17). Lastly Asia's integration into the liberal world order should not be seen neither a part of teleological Westernization nor a counter-strategy of Asian hegemony. It is best understood an aspiration to be recognized by Western countries as equal partners in global politics (Bilgin, 2008; 17-19).

All these three cases of the possible sites of non-Western thinking and politics emerging within the interaction/relationship with the West, Bilgin seems to think, may have potential to turn survival instinct of power, material interest and security into rational and identity politics. As Bilgin (2008; 19) states "...such seeming 'similarity' may be rooted in policies of survival shaped in an international political context characterized by an equal division of labor and distribution of power". It leads to the socialization of the non-West into the structure, practice and institution of the international on which difference and agency of the non-West are established. In other words, for this standpoint, "similarity" of the West and non-West in terms of thinking about and doing world politics mediated through the universal category of "survival" is the site in which the agency of the non-West is manifested. Most importantly it constitutes and sustains its difference. However the ways/forms in which survival takes shape and gets embodiment are the ones that emerged within certain space and time defined by European philosophical-scientific orientation and historic-cultural life world. More specifically the non-Western actors use Western concepts and theories in order to establish their identities as difference encountering similar socio-political and cultural experience within their particular geo-cultural contexts (Bilgin, 2010; 824).

Discursive account of colonial domination points out the categories of mimicry, ambivalence and hybridity which are used to demonstrate the impotency of the colonial discourse and the multiple/nonessentialized articulation of self and subject positions that are represented in most explicit

forms by migrants, diasporas, exiles, refugees and so on. They negate all forms of individual and communal essences/constructs which instead assume multiple/split selves, subjectivities, communities (Paolini, 1999; 74-78). The colonial other through the double determinations of mimicry threatens the authority of the colonial disciplinary power and legitimate knowledge by not to be articulated, appropriated and essentialized. It establishes its difference by being almost same but not quite. The notion also requires non-organic communities, traditions, culture, history, discourse and so on which clearly are most relevant to the postmodern condition of contemporary human societies. However since mimicry predicated upon power, discourse and rules set from above, the resistance, agency and subjectivity of the colonized have to be conditioned by the colonial discourse. As Paolini (1999; 77) claims, “the subject is merely swept up in the ambivalence of colonial discourse, a bit player that responds passively to the dynamics of mimicry.” Consequently all the idea of mimicry can do is to underlie the fact that the authority of the colonial power is limited and its discourse is impotent. However it cannot tell us how the subjectivity of the other is established, which resources to use in its constitution and what qualities/components it tends to present.

The constitution of agency of the non-West through “mimicry” indicates the relationality of ontology qualified with the constitution of multiple and diverse social-existential life worlds. Agathangelou and Ling (2009; 5-6) calls this worldism which is predicated upon the idea that “the self reverberates with others to construct their mutual subjectivities communally”. The entwining of social ontologies through intersubjectively shared knowledges, institutions and languages provides a specific condition of being in which selves and others manifest themselves in trans and multi subjectivities reflecting and producing themselves reciprocally. It recognizes the agency of diverse selves and others in the making of social ontologies which is open to adjustment, change, reformulation and transformation. For the authors the ontology of the global is the multiplicity of intersubjectively constituted social formations and cultural traditions entangling/encountering with each other which ultimately leads to hybrid and creole practices, formations, subjectivities (Agathangelou and Ling, 2009; 86-91).

There is clearly continuity from looking for non-Western thinking within the forms of national-security state, secularization and the liberal-capitalist order to the idea of conceptualization of the non-West on the basis of a relational ontology that implies selves and subjectivities constituted through multiple discourses/structures. In the first instance the subjectivity of the non-West is looked for in the rather similar forms of modern categories of metaphysics, the political, the sovereign-state, individual-collective imagination and so on. In the second the non-Western subject is de-essentialized through decentralized

discourses/structures which have already been established by certain metaphysics and requires to take certain forms of subjectivity, politics and collectivity. What is common in both accounts is the lack of insights by which to reflect on what non-Western subjectivity can be, which distinguishing qualities it may have, how it is articulated in distinct plural forms, what resources it has to utilize in its constitution/s. In short what we have in the end is underdeveloped concept of the subjectivity in relation with the non-West. This is most crucial in the debate on post-Western IR theory which in essence requires to go beyond the Western confinement of the international and necessitates the multiplicity of collective subjectivities, civilizational/social imaginaries and social ontologies in the constitution of the global. Therefore without theorizing/substantiating the subjectivity of the non-West in its universality/difference nexus, it is unlikely to multiply/pluralize the international, which in itself requires thoroughgoing investigations of distinct ways of being, knowing and acting in the world.

The problem seems to be related with to what extent non-Western thought and experience are taken into consideration and made the object of analysis. In this vein Shillam (2011) rightly maintains that non-West should not be only represented as the colonized/passive/victimized other in the colonial domination but also qualified with the authority and agency which are deployed in critically engaging/adjusting and reformulating discourse, institutions and structures of modernity through its embodied traditions and lived experiences. In grounding the “creative agency” of the non-West, Shillam emphasizes the fact of translation and generating novel meanings of modern categories by the non-West. What Shillam intends to argue that “non-Western thought is constitutive of global thought on modernity” (Shillam, 2011; 12-26 and 20-21). Nevertheless the author takes into consideration the agency of the non-West to the extent that the non-West contributes to the global modernity. In other words the subjectivity of the non-West is defended in order to pluralize discourses on modernity and thereby traces/constructs multiple narratives of the global modernity discourses, structures, principles and subjectivities of which are considered as uncontested and universally valid. Ultimately this implies that the non-West is not exist and has no truth and value in itself. It becomes something insofar as it contains/develops something for the European modernity, and its philosophical discourse, normative ideals and social epistemologies. Therefore from this perspective there is no need to explore it in itself and its particular existence. It is clearly not sufficient to reflect on the non-West by only retrieving its constitutive place in the making of modern philosophy, culture, politics, institutions, structures, practices and so on. And I think this is the underlying deficiency of the postcolonial account observed in the above examples that the subjectivity of the non-West is not examined within its proper civilizational identity, social

imagination, moral horizon, historico-cultural life worlds and philosophical-scientific framework/discursive structure.

3. CONCLUSION: ON CONDITIONS OF THE POSSIBILITY OF POST-WESTERN IR THEORY

The problem with the postcolonial standpoint seems to lie in the fact that since it constrains itself to conceptualize the difference, agency and subjectivity of the non-West through the historical-conceptual relationship with the West, it ends up to articulate the non-West only by using those concepts of self, subjectivity, morality, civil society, rule of law, socio-political community, sovereignty and so on deeply embedded within Western metaphysics, ethics, civilizational identity and social imagination. In other words the non-West is conceptualized only insofar it can be captured/allowed by Western philosophical scientific knowledge. This ultimately means that the West as historico-cultural referent and philosophical-scientific validity criterion is considered as the condition of the possibility of postcolonial subjectivity. Accordingly from this perspective the non-West is qualified only with a limited/derivative subjectivity/agency. If this interpretation is correct, then it could be argued that, the postcolonial standpoint represents a default Eurocentrism.³

The promise of post-Western IR theory has to be both recognizing the agency of diverse socio-political communities, the plurality of collective subjectivities, the possibility of alternative social/international imaginaries and inquiring into the characteristics of distinct historico-cultural worlds, the validity of their knowledge claims and the existence of multiple ontologies in the constitution of the global. This recognition entails to identify and focus on the subjectivity of multiple/diverse socio-political communities, civilizational identities and social imaginaries that the universal needs to concretize its condition of possibility within the global socio-political structure. The non-West needs to be substantiated both by justifying its philosophical/analytical validity and reclaiming its historical/empirical existence. In order to do this it is crucial that subjectivity is to be established on the self-conceptualization of their philosophical-scientific and historico-cultural consciousness. Therefore first of all this focus on the subjectivity of the non-West must include a systematic investigation of philosophical-scientific and normative characteristics of non-Western subjectivities. Secondly it must examine thoroughly the historico-cultural determinations of the non-West in a global historical perspective. In the following few paragraphs I will give just some remarks of how to do this. There

³ My usage of derivative subjectivity/agency and default Eurocentrism is inspired by Hobson's conceptualization of default and derivative sovereignty in relation to the representation of the non-West in Western international theory. For details John M. Hobson, *The Eurocentric Conceptualization of World Politics: Western International Theory, 1760-2010*, Cambridge, CUP, 2012.

is no need to say that this should be considered just as an outline that is designed to identify basic prerequisites and central problematiques that needs to be explored by further research.

In order to substantiate the subjectivity of the non-West, it is required to examine in depth the philosophical-ontological underpinnings on/through that the characteristics of the non-Western subjectivities are likely to be established. More concretely it is needed to work on philosophical and scientific traditions which underlie non-Western cultural life worlds and socio-political formations. In this sense scholars should critically explore classical philosophical-scientific texts of the non-Western worlds within their ontological and epistemological premises and identify concepts, theories, methods most relevant to their civilizational identities, historico-cultural life worlds and socio-political formations. For example it is necessary to have grasp and knowledge of Islamic philosophical-scientific traditions and their contemporary interpretations when to conceptualize the difference/subjectivity of any Islamic individual and collective subjectivities. In other words crucial point here is that how collective subjectivities in Islamic world construct themselves on the basis of the philosophical-scientific traditions that they have accumulated for centuries and are re-interpreting continuously in contemporary times. In short the subjectivity of the non-Western socio-political formations, here specifically originated in Islam, is justified through their particular terms and discursive frameworks shaped within in certain philosophical-scientific traditions.

In this sense the distinguishing aspect of Islamic individual and collective self-perception/consciousness is based on the simultaneous recognition of the unity and distinction of the transcendence and the immanence, the noumenal and the phenomenological, the infinite and the finite, the divine and the mundane, the sacred and the secular, the metaphysical and the physical etc. which defines the basic conditions/terms of being, thinking and acting in the historico-social world. This also provides the basis of the limit and possibility for subject, self, self-consciousness, reason, rationality, imagination, morality, community, the social, the political. However this transcendental underpinning of subjectivity in Islam or any other non-Western life worlds in their own distinctive ways has been and still is being considered as unintelligible, illegitimate and/or invalid in the social sciences and IR. For example Vasilaki (2012; 15-18) enthusiastically defends that the social sciences should remain committed to Western secular heritage by carefully distinguishing social-scientific knowledge from unjustified thoughts originated in religious beliefs, spiritual contemplation and so on which is assumed to be ultimately relevant with non-Western collectivities. Secularity here turns out to be a metaphysics itself by defining and imposing certain absolute conditions and principles of being, thinking and acting to those whose forms of being, truth claims and life

worlds are considered in some way or another unintelligible, alien, illegitimate and/or non-existent. Indeed it is primarily because of the paradigm of Western secularity and the nihilistic premises of modern European world which leads to prevent us from having dialogue and dealing with the other (Pasha, 2011). Therefore if a call for the pluralization of philosophical ontology and methodology in IR limits itself to ambiguous and contested notions such as worldly insights, scientific knowledge claims and justified thoughts (Jackson, 2011), we are not able to conceptualize the difference/subjectivity of the Other which is distinctively shaped within other worldly insights, some forms of spiritual experiences and/or a certain idea of the transcendental Being (Acharya, 2011; 633-639).

In addition to the philosophical-scientific justification the subjectivity of the non-West consists in historical consciousnesses and contemporary socio-cultural determinations. The non-West has been the agents of interconnected world history and are currently in diverse ways constitutive of the contemporary global socio-political structure. The non-Western civilizations have not only developed distinct cultural-social existence and socio-political formations but also exchanged ideas, institutions, practices with the West in connected histories and thereby contributed extensively to the global modernity (Hobson, 2004; Bowden, 2007; Bhambra, 2007). For example world historian Marshall Hodgson (1974) shows in details that Islam in its classical form and period underpinned a universal pluralist civilization with its morality, law, culture, politics and social-institutional structure that brought together different cultural life worlds, socio-political formations, local-ethnic traditions from Central Asia to North Africa and East Europe to South Asia. More specifically the Ottoman state with its geo-cultural and socio-political characteristics have had world-historical significance and its impact on and place in modern European history has been well explored (Karpas, 1974). More importantly this historical-cultural legacy of Islamic-Ottoman civilization have deeply penetrated to the countries in contemporary Middle East, Balkans and North Africa and particularly Turkey in terms of their institutional structures, socio-cultural features, political formations and demographic-ethnic maps (Karpas, 2000).

This legacy have great influence, even if in different ways and contexts, on contemporary (international) politics of these countries. In addition to this dimension of historical consciousness, therefore, what is crucial is to take into consideration their contemporary interpretations embedded within lived experiences and concrete universalities (Elshtain, 1999) of non-Western individual and collective subjectivities. In this sense it is important to examine their experiences of modern norms, practices and institutions such as secularity, public space, civil society, sovereign-state, capitalism, democracy, dialogue, human rights, development within geo-cultural, socio-historical and economic-

political contexts (Tickner and Waever, 2009) in connection with metaphysical presuppositions, philosophical-scientific discourses and geo-cultural epistemologies that they embrace whether in a systematic form or not. More concretely the focus should be diverse and plural mediums and ways through which they experience, live, deal and encounter with these norms, practices, institutions, discourses on the basis of distinctive understanding of the self, the social, the political, morality etc (compare Chakrabarty, 2000). This intersection of their plural/diverse presences in the contemporary world and philosophical orientations is specific mediums which IR theory should delve into in order to go beyond its particularistic-eurocentric cage. Put this another way without provincializing Europe and substantiating historical and socio-cultural underpinnings of the non-Western subjectivities within the context of interconnected and world historical perspective simultaneously, it is unlikely to grasp the difference of non-Western politics in international relations and to conceptualize non-Western subjectivities in contemporary world.

BIBLIOGRAPHY

Acharya, Amitav and Barry Buzan (ed.) (2010), *Non-Western International Relations: Perspectives on and Beyond Asia* (New York/London: Routledge).

Acharya, Amitav (2011), "Dialogue and Discovery: In Search of International Relations Theories Beyond the West", *Millennium: Journal of International Studies*, 39 (3): 619-637.

Agathangelou, Anna M. and L.H.M. Ling (2009), *Transforming World Politics: From Empire to Multiple Worlds* (New York/London: Routledge).

Ashley, Richard (1988), "Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique", *Millennium: Journal of International Studies*, 17 (2): 227-262.

Behr, Hartmuth (2011), *A History of International Political Theory: Ontologies of the International* (Hampshire: Palgrave Macmillan).

Bhabra, Gurinder K. (2007), *Rethinking Modernity: Postcolonialism and the Sociological Imagination* (London: Palgrave Macmillan).

Bilgin, Pinar (2008), "Thinking Past 'Western' IR?", *Third World Quarterly*, 29 (1): 5-23.

Bilgin, Pinar (2010), "Looking for 'the International' beyond the West", *Third World Quarterly*, 31 (5): 817-828.

Boucher, David (2009), *The Limits of Ethics in International Relations: Natural Law, Natural Right and Human Rights in Transition* (London: Oxford University Press).

Bowden, Brett (2007), "The River of Inter-civilisational Relations: The Ebb and Flow of Peoples, Ideas and Innovations", *Third World Quarterly*, 28 (7): 1359-74

Chakrabarty, Dipesh (2000), *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton: Princeton University Press).

Chowdry, Geeta and Sheila Nair (ed.) (2004), *Power, Postcolonialism and International Relations: Reading Race, Gender and Class* (London: Routledge).

Cox, Robert W. (1996), *Approaches to World Orders* (Cambridge: Cambridge University Press).

Dunn, Kevin Clark and Timothy Shaw (2001), *Africa's Challenge to International Relations Theory* (Hampshire: Palgrave).

Elshtain, Jean Bethke (1999), "Really Existing Communities", *Review of International Studies*, 25 (1): 1141-146.

Hobson John (2004), *The Eastern Origins of Western Civilization* (Cambridge: Cambridge University Press).

Hobson, John M. (2012), *The Eurocentric Conceptualization of World Politics: Western International Theory, 1760-2010* (Cambridge: CUP).

Hudgson, Marshall Goodwin Simms (1974), *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization* (Chicago: The University of Chicago Press).

Inayatullah, Nayeem and David Blaney (2004), *International Relations and The Problem of Difference* (New York: Routledge).

Jackson, Patrick Thaddeus (2011), *The Conduct of Inquiry in International Relations: Philosophy of Science and Its Implications for the Study of World Politics* (London: Routledge).

Jahn, Beate (2000), *The Cultural Construction of International Relations: The Invention of the State of Nature* (Basington: Macmillan).

Jones, Branwen Gruffydd (ed.) (2006), "Decolonizing International Relations" (Lanham: Rowman and Littlefield).

Karpat, Kemal (ed.) (1974), *The Ottoman State and Its Place in the World History* (Leiden: Brill).

Karpat, Kemal (ed.) (2000), *Ottoman Past and Today's Turkey* (Leiden: Brill).

Krishna, Sankaran (2009), *Globalization and Postcolonialism: Hegemony and Resistance in the Twenty-First Century* (Lanham: Rowman&Littlefield).

- Lapid, Yosef (1989), "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies Quarterly*, 33 (3): 235-254.
- Linklater, Andrew (1982), *Men and Citizen in the Theory of International Relations* (London: Macmillan Press).
- Paolini, Albert J. (1999), *Navigating Modernity: Postcolonialism, Identity and International Relations* (London: Lynne Rienner).
- Pasha, Mustapha Kemal (2011), "Western Nihilism and Dialogue: Prelude to an Uncanny Encounter in International Relations", *Millennium: Journal of International Studies*, 39 (3): 683-699.
- Rosenberg, Justin (1994), *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations* (London: Verso).
- Seth, Sanjay (2013), "Postcolonial Theory and the critique of International Relations", Seth, Sanjay (Ed.), *Postcolonial Theory and International Relations: A Critical Introduction* (London: Routledge):15-31.
- Shillam, Robbie (2011), "The Perilous but Unavoidable Terrain of the Non-West", Shillam, Robbie" (Ed.), *International Relations and Non-Western Thought: Imperialism, Colonialism and Investigation of Global Modernity* (London: Routledge): 12-26.
- Smith, Steve, Maria Zalevski, Ken Booth (Ed.) (1996), *International Theory: Positivism and Beyond* (Cambridge: CUP).
- Smith, Steve (2002), "The United States and the Discipline of International Relations: Hegemonic Country, Hegemonic Discipline", *International Studies Review*, 4 (2): 67-86.
- Tickner, Arlene and Ole Waever (ed.) (2009), *International Relations Scholarship around the World* (New York: Routledge).
- Tickner, Arlene (2003), "Seeing IR Differently: Notes from the Third World", *Millennium: Journal of International Studies*, 32 (2): 295-324.
- Vasilaki, Rosa (2012), "Provincialising IR? Deadlocks and Prospects in Post-Western IR Theory", *Millennium: Journal of International Studies*, 41 (1): 3-22.
- Walker, Robert B. J. (1994), *Inside/Outside: International Relations as Political Theory* (Cambridge, CUP).
- Wendt, Alexander (1999), *Social Theory of International Politics* (Cambridge, Cambridge University Press).

**RUSYA'DA VE OSMANLI'DA ASKERİ REFORMUN
PARADOKSU: "ARALIKÇILAR" (DEKABRİSTLER) VE
"FEDAİLER"**

**THE PARADOX OF THE MILITARY REFORM IN THE
RUSSIAN AND OTTOMAN EMPIRES: "THE
DECEMBRISTS" AND "THE SOCIETY OF SELF-
SACRIFICERS (THE FEDAIS)"**

Merve İrem YAPICI¹

ABSTRACT

Military structures and reforms of the Ottoman Empire and the Tsardom of Russia resemble each other, as well as many aspects of their historical development. Two states worked to strengthen their monarchies with military reforms through the adaptation of West's military institutions, weapons and war techniques. They failed in their efforts because they did not manage to perform West's economic and political transformation. Military reforms that were made without transforming the established order literally led to the emergence of army corps threatening the established order. At this point, the Tsardom of Russia criticized the Ottoman Empire for being late in its military reformation efforts and being non-Western. However, despite the Tsardom's claims of sharing the European identity since the reform of Petro I in the 18th century, this claim lost its validity due to the lack of any concomitant economic transformation that Europe had experienced in the 19th century. In the same century, the Decembrists' revolt of Russia showed that the reformed military structure which had been established to strengthen

¹ Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, merve.yapici@adu.edu.tr.

* Makale Geliş Tarihi: 27.03.2016
Makale Kabul Tarihi: 26.04.2016

the central authority became the focal point of the centrifugal movements, similar to the case of the “Kuleli Incident” in the Ottoman Empire.

Keywords: The Decembrists, the Society of the Self-Sacrificers (the Fedais), Streltsy, the Janissaries.

ÖZ

Tarihsel gelişimleri birçok noktada birbirlerine benzetilen Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası, askeri yapıları ve ıslahatları açısından da benzerlik taşımaktadırlar. Monarşik yapıyı, Batı'nın askeri örgütlenmelerini, silahlarını ve savaş tekniklerini örnek alarak, askeri ıslahatlarla güçlendirmeye çalışan her iki devlet, Batı'nın ekonomik ve siyasal anlamdaki dönüşümünü gerçekleştiremedikleri için bu ıslahat çabalarında başarısız kalmışlardır. Düzeni tam anlamıyla değiştirmeden yapılan askeri yenilikler, bir süre sonra düzeni tehdit eden orduların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu noktada Osmanlı'yı askeri ıslahat çalışmalarında geç kalmakla ve Batılı olmamakla eleştiren Çarlık Rusyası, 18. yüzyılda I. Petro tarafından gerçekleştirilen reformlarla Avrupalı olduğu iddiasına sahip olsa da, 19. yüzyılda Avrupa'nın yaşadığı ekonomik dönüşümü yaşayamadığı için bu iddiası geçerliliğini kaybetmiştir. Aynı yüzyılda ülkede patlak veren *Aralıkçıların* isyanı, Osmanlı'daki Kuleli Vaka'sı gibi, merkezi güçlendirmek amacıyla yenilenmiş askeri yapının merkez karşıtı hareketlenmelerin odağı haline dönüştüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Aralıkçılar, Fedailer, Kuleli Olayı, Streltsy, Yeniçeriler.

GİRİŞ

Çarlık Rusyası ile Osmanlı İmparatorluğu, Asya ile Avrupa arasında konumlanmış coğrafyada, Bizans ve Moğollar gibi dış güçlerin oluşturduğu benzer etkiyle, benzer yönetim şekillerini, kurumları ve toprak sistemini benimsemiş devletlerdir. Bu benzerlik özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda göze çarpan mücadelelerini engelleyememiştir. Tarih sahnesinde belirmesi ve genişlemesi Çarlık Rusyası'ndan 100 yıl kadar önce gerçekleşen Osmanlı, Batı'ya, Ortodoksların ve Slavların yaşadıkları alanlara doğru genişlerken, onu geriden takip eden Rusya, ters istikamete Müslümanların ve Türklerin

yaşadıkları alanlara doğru genişlemiştir. Bu durumdan dolayı birbirlerinden tehdit algılayan iki devlet, kuzey-güney istikametinde genişleme sahaları çakışınca, 17. yüzyıldan itibaren askeri bir mücadele içine girmişlerdir.

Söz konusu askeri mücadelede, Osmanlı'yı kurumsallaşma konusunda geriden takip eden Rusya, daha erken bir zaman diliminde gerçekleştirdiği askeri reformların da bir sonucu olarak öne geçmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı'ya karşı genel olarak askeri üstünlük sağlayan Rus İmparatorluğu, Osmanlı'nın dağılma sürecini hızlandıran dış unsurların başında gelmiştir. Osmanlı'nın 19. yüzyılda askeri reform sonrasında sağlayamadığı askeri başarıyı, Rusya 18. yüzyıldaki reformları sonrasında sağlamış görünmektedir. Ancak, yenilenmiş askeri yapı, Çarlık yönetimine kalıcı zaferler sağlayamamıştır. Zira 1853 Kırım Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı alınan yenilgi, askeri modernizasyon çabalarının yetersiz kaldığını gösteren ilk örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. 1905 yılında Japonya'ya karşı yapılan savaş ise, hem mağlubiyeti hem de ordu içinde devrimci ruhun yükselişini beraberinde getirmiştir. Bu devrimci ruh, 1917'de Çarlığı yıkan devrim sürecinde daha güçlü bir biçimde açığa çıkmıştır.

Çalışmanın amacı, Osmanlı ve Rus askeri yapılarını ve reformlarını kıyaslayarak, her iki devlet açısından askeri yenilenmenin sonuçlarını tartışmaktır. Ulusal ve uluslararası literatürde tarafların askeri örgütlenmelerini ve reform süreçlerini kıyas eden çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda geç modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan yetersiz reform süreçlerinin yarattığı sonuçlar örnek olaylar bağlamında ele alınmamıştır. Çalışmada, ıslahat hareketlerinin sonuçları iki örnek olay/grup olan *Fedailer/Kuleli Vaka'sı* ve *Aralıkçılar/Aralıkçılar İsyanı* üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

1. MODERNLEŞMEDE "GEÇ KALANLAR": RUSYA VE OSMANLI

Geleneksel kırsal toplumların çağdaş endüstriyel toplumlara dönüşüm süreçlerindeki temel dinamikleri açıklamaya odaklanan modernleşme teorileri (Mironov, 2012: 433), ikinci Dünya Savaşı sonrası birkaç on yıl sosyal bilimlerin alanında önemli etkiler bırakmıştır (Jiafeng, 2009: 72). Bu etkiler bazı araştırmacılara göre modernleşmenin aynı zamanda dünya genelinde gelişen bir sosyal hareket olmasından (ve bu duruma bağlı olarak modernleşmenin teorisi ve pratiği arasındaki yakın ilişkiden) (Fangjun, 2009: 8), bazılarının göre ise teorinin Batı tarafından bir politik işlevi yerine getirme amacıyla etkin bir biçimde desteklenmesinden kaynaklanmıştır (Gilman, 2003: 5; Haque, 1999: 72). İkinci grup araştırmacılara göre, modernleşme teorilerinin üretilmesinin temel nedeni, dekolonizasyon süreci sonrasında, ilk bağımsızlık yıllarını yaşayan ülkelerin komünist ideolojilerin etkisine girmelerini engelleyebilmektir. Bu bağlamda

onlara, SSCB'ye karşı geliştirilen "çevreleme politikası"nın bir yan unsuru olarak işlev görecektir, kalkınma hedefini merkeze alan bir rota önerilmiştir (Haque, 1999: 72).

Ana akım modernleşme teorileri, modernleşme konusunda Batı modelinin evrensel geçerliliğini varsaymıştır. Örneğin, Daniel Lerner, bir tarihsel gerçek olarak Batı gelişme modelinin, farklı kimlik özelliklerine sahip olsa da tüm diğer toplumlarda geçerli olabileceğini iddia ederken (Lerner, 1968: 45-46); aynı yaklaşımı Talcott Parsons, ABD toplumunu modernleşmenin örnek halkı halinde sunarak tekrarlamıştır (Dillon, 2010: 169). Bir başka ifadeyle, ana akım modernleşme teorileri, gelişmekte olan toplumların, Batı toplumlarını takip edip onlarla benzer aşamalardan geçerek, geleneksel toplumdan modern endüstriyel topluma ulaşabilecekleri mesajını vermeye odaklanmıştır (Peet ve Hartwick: 2015: 132). Bu yaklaşım, Batı'yı takip etme konusunda başlangıç noktası olarak teknolojik gelişmeyi almıştır (Kongar, 2000: 228). Ülkelerin ekonomik gelişmesinin teknolojik gelişmelerin ürünü olduğunu iddia etmiştir (Andersen ve Taylor, 2008: 252). Endüstriyel teknolojilerin gelişimiyle birlikte modernleşmenin; hukuk devleti, sivil toplum, kitle iletişim araçları, artan okuma yazma oranları gibi politik, kültürel ve sosyal mekanizmaların oluşumuna yol açacağını varsaymıştır (Gilman, 2003: 5; Mironov, 2012: 87). Son tahlilde, Seymour Martin Lipset'te açıkça görüldüğü gibi, ekonomik gelişmişlik düzeyi ile demokrasi düzeyi arasında bir bağlantı olduğunu iddia etmiştir (Lipset, 1963: 31).

Bu ana akıma karşılık, modernleşme teorilerinin içinde yer alıp, her toplum için geçerli bir modernleşme reçetesi olmadığı fikrini işleyen yaklaşımlar da bulunmaktadır. Marion J. Levy'nin başlangıcını oluşturduğu bu yaklaşımı (Kongar, 2000: 233), Shmuel N. Eisenstadt'ta da görmek mümkündür. Eisenstadt, "çoklu moderniteler" kavramı çerçevesinde modernitenin farklı yerlerde farklı biçimler alabileceği, hatta aynı toplumlardaki farklı gruplarda bile modernitenin özelliklerinin ve gücünün farklı olabileceği fikrini ileri sürmüştür (Eisenstadt, 2000: 2-3; Ze'evi ve Toledano, 2015: 10). Alexander Gerschenkron ise modernleşme sürecinin temel dinamiklerinin toplumdan topluma değişebilir olduğunu vurgulayarak, Batı'da modernleşme sürecinde kullanılan araçlardan farklı araçlarla gerçekleştirilen modernleşme denemelerini açıklamaya odaklanmıştır. Gerschenkron modernleşme bağlamında devletleri, endüstrileşmiş ve geç kalanlar (geç endüstrileşmiş devletler) olarak gruplandırmıştır. Rusya ve Almanya gibi devletleri geç kalanlar kategorisinde değerlendiren Gerschenkron, endüstrileşmiş devletlerde girişimcilerin elinde biriken endüstriyel sermayenin bu devletlerde katılım bankaları ve devlet gibi

araçlarla oluşturulmaya çalışıldığını vurgulamıştır (Gerschenkron, 1962: 11-21; Snyder, 1994: 182-183). Ona göre, geç kalanlar, erken endüstrileşmenin kendiliğinden oluşan kurumlarını ikame edecek kurumlar oluşturarak modernleşmeye çalışmışlardır (Snyder, 1994: 183).

Bu çalışmada, Gerschenkron'un yaklaşımından yola çıkılarak geç kalanlar kapsamında değerlendirilen Rusya ve Osmanlı'daki modernleşme süreçleri askeri reformlarla sınırlandırılarak tartışılmaktadır. Geç kalmanın bir sonucu olarak, devlet eliyle gerçekleştirilen reform çabalarının toplumun pek çok kesiminde yarattığı baskılar, her iki devlette de kendisini göstermiştir². Gerschenkron'un da belirttiği gibi, askeri sektördeki yatırımları hızlandırmak için vergiler aracılığıyla halkın üzerindeki baskının arttırılması, reform sürecine muhalefeti beraberinde getirmiştir (Snyder, 1994: 183). Batı'nın erken endüstrileşmiş devletlerinde güçlü bir burjuvazi aracılığıyla gerçekleşen ekonomik, siyasi, askeri ve toplumsal dönüşüm, burjuvazisi gelişmemiş her iki devlette de monarşik yönetimler eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmış, reform sürecinde artan devlet baskısı karşıt hareketler doğurmuştur. Batı'da modernleşme liberalizm ile aynı doğrultuda ilerlerken, Rusya ve Osmanlı'da askeri modernleşme süreci, otokrasiyi güçlendirerek liberal hareketlenmeleri muhaliflemiştir.

2. OSMANLI'DA VE RUSYA'DA REFORM ÖNCESİ ASKERİ YAPI: BENZER METOTLAR, BENZER ORDULAR

15. ve 17. yüzyıllar arasında dünyanın en iyi organize edilmiş, donatılmış ve finanse edilmiş orduları arasında yer alan Osmanlı ordusu, esas itibariyle bir yandan eyaletlerde tımar yöntemiyle oluşturulmuş sürekliliği olmayan süvarilerden, öte yandan merkezde devşirme sistemi ile oluşturulmuş, daimi ve büyük bir kısmını piyadelerin oluşturduğu Kapıkullarından meydana gelmekteydi (Agoston, 2011: 290-293). Osmanlı'da yerleşik kültüre geçiş sürecinde, piyade güçleri yeniliğin, süvari ise genellikle geleneğin temsilcisi olarak kabul edildi. Zira "eyalet askeri", Kapıkulu askerine kıyasla, herhangi bir yenilik içermeyen çok daha eski ve yaygın bir askeri örgütlenmenin ürünüydü (Belge, 2008: 182-183). Abbasi, Bizans, Sasani ve Selçuklu devletlerinde farklı isimler altında uygulanan ve köklü bir geçmişe sahip olan tımar sistemi (Ortaylı, 2008: 124-125), Osmanlı'nın henüz ilk yıllarında oluşturmuş olduğu yaya ve

² Boris Mironov'un ifade ettiği gibi, başarılı modernleşme durumlarında bile, modernleşme nüfusun farklı kesimlerinde mahrumiyetler veya eziyetler yaratabilmiştir. Modernleşme, çoğu durumda oluşturduğu faydaları derhal ve eşit bir biçimde dağıtmamıştır. Ayrıca toplumun farklı unsurlarının modernleşmesi eşzamanlı olarak gerçekleşmemiştir. Tersine, örneğin bazı sektörler yahut toplumsal gruplar diğerlerinin sırtından gelişebilmiştir. Bu durum toplumda çelişkiler ve çatışma ortamları yaratmıştır (Bkz. Mironov, 2012: 433).

müsellem askeri örgütlenmeleri ile de benzerlik göstermekteydi. Buna karşı devşirme sistemi, Osmanlı'dan önce Eyyubiler ve Memlukler tarafından uygulansa da, bu sistemin Osmanlı'da uygulanma biçimi öncüllerinden farklı özellikler içerdiği için, bu sistemin sonucu olan Kapıkulu askeri Osmanlı'nın getirdiği önemli bir yenilik olarak yorumlanabilmişti (Belge, 2008: 177-182).

Batı Avrupa'da bir benzeri olmadığı için Avrupalıların ilgisini çeken devşirme sistemi, sultanın gayrimüslim kullarına devletin en güçlü kadrolarına ulaşma şansı tanımış; onları, hükümetin nakit ücret karşılığı çalışan maaşlı hizmetkârlarına dönüştürmüştür (Hale, 2003: 3). Belli kıstasları³ karşılayan ve bir kısmı savaş esiri olan Hıristiyan çocukların toplanarak Müslümanlaştırılmaları ve sonrasında Müslüman-Türk çiftçi ailelerin yanına gönderilerek Türkçeyi ve İslam'ı öğrenmeleri esasına dayanan bu sistemde, dönüştürülen çocuklardan asker ve bürokrat olarak faydalanılmıştır. Böylelikle imparatorlukta yaşayan gayrimüslim nüfusa toplumda yükselme şansı tanınırken, padişaha minnet duyan bir askeri ve siyasi elitin oluşumu hedeflenmiştir. Bu yöntemle tamamen padişaha bağlı bir askeri birlik ve Kapıkulu Ocakları'nın bir parçası olarak kurulan yeniçeriler, bir taraftan merkezde padişahın muhafızlığını üstlenmişler, öteki taraftan fetihlerde önemli bir askeri güç olarak mücadele etmişlerdir. Üstelik kılıç, kalkan, ok ve yay gibi geleneksel savaş araçlarını kullanan tımarlı sipahilerin aksine, tüfek gibi ateşli silahları kullanabilme yetileri ordu içinde giderek önem kazanmalarına yol açmıştır (Elibol, 2009: 23). Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) 12.000 olan sayıları, I. Ahmet devrinde (1603-1617) 47.000'e ulaşan yeniçeriler (Özkaya, 1985: 28), tımarlı sipahilerin merkezi otoriteyi sarsan tavırlarından dolayı Osmanlı taşrasında giderek daha fazla sayıda görevlendirilmişler (Bilgin ve Ekin, 2007: 219), tımar sisteminin bozulmasına bağlı olarak sayıca güçlenmişlerdir.

Osmanlı ordusunun ikinci kolunu oluşturan "eyalet askeri", yıllık geliri 20.000 akçaya kadar ulaşan arazilerin mülkiyet değil, ancak tasarruf hakkının asker yetiştirme karşılığında devredilmesi yöntemi sonucunda ortaya çıkmıştır. Topraktan elde edilen vergi geliri oranında asker yetiştiren tımar sahibi, bu askerlerin donanımından, atlarından ve silahlarından sorumlu olmakta, askeri görev ve sorumluluklarını layıkıyla yerine getirdiği takdirde arazi gelirinin kullanım hakkını sürdürebilmektedir (Belge, 2008: 181-182). Askeri güçleri yerelleştirmesi ve sınırlı bir vergi matrahı ile büyük bir ordu kurma sorununu

³ Devşirilen çocukların 8-18 yaş aralığında olması gereklidir. Kentlerde yaşayanlar, manastır öğrencileri ve bir zanaatta çalışanlar devşirilemez. Ayrıca köyünde daha ayrıcalıklı kabul edilen ailelerden ve tek erkek çocuğun bulunduğu hanelerden çocuk alınmaz (Ortaylı, 2008: 241; Belge: 2008: 180).

çözmesi bakımından Avrupa feodalizmine benzetilen bu sistem, özünde ondan oldukça farklıdır. Zira tımar sahibi, toprağın mülkiyetini kazanamadığı gibi, tımar hakkını miras bırakmamaktadır. Devlet, mülkiyetinde bulundurduğu toprağı sipahiye, en azından teorik olarak, ancak yaşamı boyunca kiralamaktadır. Bu durum, sipahinin yerel askeri gücünü yerel siyasal güce aktarmasını zorlaştırmakta (Goffman, 2002: 81), padişahın Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında süvarilerin büyük bir kısmını kontrol eden aristokrasiden bağımsızlaşmasına yol açmaktadır (Agoston, 2011: 292).

Tımarlı sipahilerin personel güçlerinde yaşadıkları değişikliklerin tarihleri ve sayısal verileri açık biçimde saptanamasa da, güçlerinin zirveye ulaştığı 16. yüzyılın son çeyreğinde 83.550 kişilik bir güce ulaştıkları, silahlı muhafızların da dâhil edilmesiyle sayılarının 100.000'i aştığı bilinmektedir. Ancak eyaletlerin bir anda tüm sipahileri seferber etmesinin imkânsızlığı, herhangi bir operasyonda sayılarının en fazla 40.000-50.000 civarında kalmasına yol açmıştır (Uyar ve Erickson, 2009: 55). Özellikle padişahın bizzat dâhil olmadığı nispeten ufak çaplı operasyonlarda, seferber edilen asker sayısının düşük kaldığı tespit edilmiştir (Murphey, 1999: 41).

15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı ordusunun bu iki kanatlı yapısının bir benzeri Moskova Knezliği'nde bulunmaktaydı. 16. yüzyılın sonuna kadar askeri gelişimi Osmanlı'ya benzetilen Moskova Knezliği, Osmanlı'nın askeri stratejilerini kendine model alarak güçlenmeye çalıştı (Agoston, 2011: 315). Moskova'da uygulanan *pomestie* sisteminin Osmanlı'daki tımar sisteminden örnek alındığı iddiası, bu yargıyı güçlendirmekteydi (Agoston, 2011: 291). 1480'lerde Moskova devletini birleştirme çabası içine giren III. Ivan, yerleşmenin önüne geçebilmek için Novgorod *boyar*larının (toprak sahibi/aristokrasi) miras yoluyla intikal etmiş arazilerine el koyarak, bu arazileri askeri hizmet karşılığında sadık hizmetkârlarına bırakmış ve tımar benzeri *pomestie* sistemini yaratmıştı. Toprak üzerindeki tasarrufun askeri hizmete bağlı olduğu bu sistemde, *pomestie*lerin sahibi olan *pomeşçikler*, 16. yüzyılın ortaları itibariyle yaklaşık 25.000 atlı askeri ellerinde bulduran orta sınıf mensuplarıydı (Hammond, 2009: 1-2). Tıpkı tımar sisteminde olduğu gibi, arazi mülkiyetinin devlette kaldığı bu sistemde, her bir askeri memur, hizmeti süresince toprağın kullanım hakkını elinde tutuyor, sonrasında bu hakkı hizmeti devam ettiren subaya devrediyordu (Vernadsky, 2011: 134). 1556'da yapılan düzenleme uyarınca her 100 *çetvertlik*⁴ alan için 1 atlı asker yetiştirme yükümlülüğü bulunan *pomeşçikler* (Martin, 2012: 23), bu yükümlülüklerini yerine getiremedikleri takdirde tımar sistemindeki gibi toprak üzerindeki haklarını kaybetmekteydiler.

⁴ Çetvert, 4.1 dönüme eş gelen bir ölçüdür.

Hükümdarın beylere ve onların özel ordularına bağımlılığını kırmayı amaçlayan bu sistemde, miras yoluyla intikal eden diğer arazilerin aksine, *pomeşçiklerin* tasarruf ettikleri araziye satma ya da ipotek altına alma hakları bulunmamaktaydı (Agoston, 2011: 291-292).

Pomestie sisteminin, pek çok ortak özelliği bulunan tımar sisteminden esinlendiği düşüncesinin yanında, bu sistemin Rusya'da henüz 14. yüzyılın başlarında bulunan "koşullu arazi sahipliği" uygulamasının bir devamı olduğu iddiası da bulunmaktadır. Bu bağlamda bazı tarihçiler *pomestie* sistemini Bizans, Selçuklu ya da Osmanlı gibi Rusya dışı kaynaklara, bazı tarihçiler ise doğrudan eski (apanaj) Rusya'ya ve onu yöneten Moğollara dayandırmaktadır (Hammond, 2009: 3-4). Ancak kaynakları ne olursa olsun gerek *pomestie* gerekse tımar sistemlerinin, aristokratlardan ziyade monarka bağlı yarı-sürekli güçler oluşturmaları bakımından benzer sonuçlar yarattıkları kabul edilmektedir (Agoston, 2011: 292).

Moskova Knezliği'nde ordunun diğer kanadını oluşturan unsur, daimi piyade ordusunun çekirdeğini oluşturan ve Osmanlı'daki yeniçeriler ile benzeştirilen *streltsy* (tüfekçi birlikleri) idi. 16. yüzyılın ortasında (tahminen 1545-1550 yılları arasında) IV. Ivan zamanında oluşturulan bu birliklerin 5000'i Moskova'da, 7000'i ise çeşitli sınır kentlerinde konuşlandırıldı (Vernadsky, 2011: 134). İki savaş arasında arazilerine geri dönen *pomeşçiklerin* oluşturduğu yarı-sürekli askeri birliklere karşı daimi piyadelerden oluşturulan bu birlik, hükümetin düzenli maaş ödeme konusundaki yetersizliğinden dolayı ticaret, zanaat ve tarım gibi ek işlerle uğraşmaya başladı (Acton, 2014: 33). Rusya'daki ilk düzenli askeri birliği oluşturan *streltsynin* masraflarının devlet hazinesi tarafından karşılanmasına karar verilmesine rağmen, mali yetersizlikler nedeniyle ödenen ücretlerin düşük olması, bu askeri birliklerin düzenli istihdamını imkânsız kıldı. Bu nedenle hizmetleri karşılığında kendilerine toprak parçaları tahsis edilerek, ticaret yapmalarına izin verildi (Çetin ve Kök, 2015: 11).

Osmanlı'daki tımarlı sipahi gibi, Moskova Knezliği'ndeki *pomeşçik* askeri, mızrak, kılıç, ok ve yay gibi ateşli olmayan silahları kullanır ve oldukça mütevazı bir donanımla savaşmak durumunda kalırken, düzenli yaya askerlerden oluşan *streltsy* birliği, tıpkı yeniçeriler gibi ateşli silahlarla donatılmıştı (Paul, 2004: 16-20). İlk olarak 1552'de Kazan'ın fethinde kullanılan bu birlik, 17. yüzyılın sonlarına doğru polis gücü, yabancı üst düzey yetkilileri koruma amaçlı özel askeri birlik, çarın koruyucu muhafızları ve hatta itfaiye birimi olarak da görev yapmış, gerçek bir askeri güçten çok jandarma ya da zabıta gücü olarak görülmeye başlanmıştı. Bu ek görevleri ve savaş alanında uyguladığı taktik, *streltsyi* Batı Avrupa'daki tüfekçi birliklerden farklı kılmaktaydı. Zira birlik,

yeniçerilere benzer biçimde, meydan savaşlarına katılmaktan çok, belirli bir alana konuşlanmış düşmana karşı hendek gibi setler yardımıyla üstünlük sağlamayı tercih etmekteydi (Paul, 2004: 21-22; Agoston, 2011: 295).

Ateşli silahların kullanımı konusunda Osmanlı, 15. ve 16. yüzyıllarda Moskova'nın önünde yer alarak ona model teşkil etmiştir. Örneğin İstanbul'u fethi sırasında kilit bir rol oynayan barut, aynı dönemde Rus ordusunda kullanılmazken; ağır top, Osmanlı etkisi sonucunda Moskova'da ancak 1560'larda üretilmeye başlanmıştır (Agoston, 2011: 294; Zarinebaf, 2011: 491). Özellikle 15. yüzyılda Moskova Knezliği'ne kıyasla daha disiplinli, donanımlı ve iyi finanse edilen bir orduya sahip olan Osmanlı, 16. yüzyılın ikinci yarısında Moskova'nın askeri kapasiteyi artırma girişimleri ile sahip olduğu üstünlüğü yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı'dan çok Batı'nın silah ve taktiklerini benimseyerek güçlenmeye çalışan Moskova, Batı'dan gelen silah ustaları ve askeri mühendislere orduyu açarak askeri olarak yenilenmeye çalışmıştır (Agoston, 2011: 298; Çetin ve Kök, 2011: 11). Bu bağlamda iki yüzyıl boyunca askeri anlamda geriden takip ettiği Osmanlı'nın askeri yapılarını örnek alan Moskova, 17. yüzyıla doğru Batılılaşma yönündeki girişimleri ile askeri reform konusunda Osmanlı'dan erken davranmıştır.

3. RUSYA'DA VE OSMANLI'DA ASKERİ REFORM ÇABALARI: FARKLI DÖNEMLER

Rusya'da kapsamlı askeri reformlar 17. yüzyılın sonunda I. Petro zamanında gerçekleşse de, yukarıda da belirtildiği gibi onun iktidarı öncesinde Batı modeline dayalı yenileşme çabaları göze çarpmaktadır. Örneğin Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı gerçekleştirilen Smolensk Savaşı'nın (1632-1634) hazırlıkları sırasında *pomestie* süvarilerinin yetersizliği, *streltsy* birliklerinin, yabancı paralı askerler ve subaylar tarafından desteklenmesini zorunlu kılmıştır. Öyle ki, Smolensk Savaşı'nda Rus kara ordusunun yarısını Batı'daki taktiklerle savaşan bu yabancılardan müteşekkil yeni birlikler oluşturmuştur. 13 Yıl Savaşları'nda (1654-1667) da yer alan bu yeni birliklerdeki asker sayısı, 1681 itibarıyla 80.000'e ulaşmıştır (Parker, 1996: 38). Yabancı subayların denetimindeki bu piyade ve süvari alayları, *pomestie* süvarilerinin kaldırılmasına ya da bunların yeni süvari alaylarına entegre edilmesine yol açmıştır (Agoston, 2011: 300; Hosking, 1997: 79).

16. yüzyılın ortalarında çağdaş bir ordu olarak kurulmuş olan *streltsy* ise, 1680'lere gelindiğinde yabancı askerlerin komutasındaki düzenli ordu birlikleri karşısında yetersiz durumdadır. Eğitim düzeyi düşük ve potansiyel olarak isyankâr olan *streltsy* askerleri, ücretlerini düzenli olarak alamamışlar, ticaretle

uğraşma gibi ayrıcalıklarını koruma amacıyla *Eski İnananlar*⁵ olarak adlandırılan muhalif gruba dâhil olmuşlardır (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 81). Çar III. Theodore'un (1676-1682) ölümü ve oluşan güç boşluğunu fırsat bilerek 1682'de isyana yeltenen *streltsy* birlikleri, üç gün boyunca *boyar*ların bir kısmını öldürmüşler, bir kısmının ise evlerini yağmalamış veya yıkmışlardır (Acar, 2009: 137-138). Çar III. Theodore'un vâris bırakmadan ölümü ile tahta kimin çıkacağı tartışmalarının yaşandığı bu dönemde, bir önceki çar Aleksey'in eşlerinin aileleri olan Naruşkinler ile Miloslavskiler arasında başlayan iktidar mücadelesine dâhil olarak, Miloslavskileri desteklemişlerdir. Miloslavskiler, Çar Aleksey'in III. Theodore'dan sonra ikinci oğlu olan Ivan'ın çarlığını savunurken, Naruşkinler daha küçük olan Petro'nun çarlığından yana durmuşlar ve *streltsynin* kanlı eylemlerine maruz kalmışlardır (Hosking, 2011: 242, 254). Miloslavskilerin *streltsy* destekli darbe girişimleri, ablaları Sofya Miloslavskaya'nın naipliğinde Petro ile Ivan'ın ortak lider olarak ilân edilmeleri ile son bulmuştur (Dukes, 2013: 38-39). Ancak 1689'da *streltsynin* bir darbe hazırlığında olduğuna ilişkin duyular, Petro'nun karşı darbe organize ederek Sofya'yı hapse attırmasına ve 1696'ya kadar, bu tarihte ölen kardeşi Ivan ile birlikte ülkeyi yönetmesine neden olmuştur.

1696 itibariyle tek başına iktidara geçen I. Petro, 1698'de Avrupa'ya gerçekleştirdiği seyahat sırasında Moskova'da hükümeti devirme amaçlı *streltsy* isyanının patlak vermesi üzerine ülkeye geri dönmek zorunda kalmış ve isyanı kanlı bir şekilde bastırmıştır (Lee, 1993: 3). *Streltsynin* bu ikinci isyanı, Petro'ya askeri güçlerin reformasyonu için beklediği fırsatı sağlamış, Çar tarafından yozlaşmış ve yetersiz olarak değerlendirilen *streltsy* birliğinin lağvedilmesi ile sonuçlanmıştır. Nitekim ticari kazançlarına odaklanan *streltsy* askerleri, giderek askeri tatbikatlardan ve harekâtlardan çok ticari faaliyetlerine zaman ayırmaya başlamışlardı. Üstelik yetenekleri değil, aristokrasiye yakınlıkları, birliğe alınmalarını belirleyen temel kıstas haline gelmişti. Ayrıca Petro'nun tahta çıkma sürecinde de görüldüğü üzere, enerjilerini savaş alanında kullanmak yerine, *boyar* aileleri arasındaki üstünlük mücadelelerinde sarf etmekteydiler (Jones, 1999: 20-21). Bundan dolayı, Petro'nun *streltsy* birliğini kaldırması, yaşadığı kişisel tecrübelerinin ve bu birlik ile geçmişten gelen sürtüşmelerinin sonucu olduğu kadar, askeri düzeni sağlama amacının zorunlu bir sonucu olarak da değerlendirilmelidir.

⁵ İngilizce "Old Believers", Rusça "Staroveriy" ya da "Raskolniki" olarak adlandırılırlar. 1652 yılında Rus Ortodoks Kilisesi'nin başına geçen Patrik Nikon'un kilisede gerçekleştirmeye çalıştığı reformlara karşı çıkarak, Kilise'den ayrılan muhaliflerin oluşturduğu bir gruptur. Bu grup hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Stricker, 1990; Cherniavsky, 1966).

Bu doğrultuda Petro, sürekli savaş alanında kalan ve yaşam boyu hizmet eden askerlerden oluşan bir ordu yarattı. Askere alma, onları eğitime ve donatma yükümlülüğünü devletin üzerine alarak, 1705'ten itibaren düzenli asker alımı uygulamasını başlattı. Buna göre ordunun asker ihtiyacı, toprak sahibi tarafından seçilen her 20 haneden 20 yaşını doldurmuş bir kişi olmak üzere doğrudan köylerden temin edildi. Böylece, Petro'nun iktidarının sonuna kadar yaklaşık 200.000 kişilik sürekli bir ordu oluşturuldu (Hosking, 2011: 274). Askere alma metotlarında yaşanan farklılaşmanın bir sonucu olarak, 18. yüzyıl ortalarında Rus askeri güçlerinin sayısı, Osmanlı'da var olan asker sayısını geçmekteydi (Agoston, 2011: 298).

I. Petro, serf ve soyluların askere alınabildiği bu sistemin yanı sıra, çocuklukta oyun arkadaşlarından oluşturduğu "çocuk birlikleri"nin devamı şeklinde *Preobrazhenskii* ve *Semenovskii* muhafız birliklerini kurdu⁶; ki bu birliklerin üyeleri Rusya'nın üst düzey aristokrat seçkinlerinden meydana gelmekteydi. Petro'nun iktidarı boyunca ordunun çekirdeğini oluşturan bu birlikler, onun ölümü sonrasında subaylar için bir eğitim kurumuna dönüşerek, er olarak savaşan genç aristokratların subay olmadan önce askeri hayatı öğrendikleri alaylar olarak hizmet verdiler (Stone, 2006: 46). Böylece Batı Avrupa'da olduğu gibi asiller, Rus ordusunun muvazzaf subayları seviyesinde görev alırken, asil olmayan köylüler piyade ve süvari birliklerini oluşturdular. Ayrıca 17. yüzyılda Ukrayna'nın Rusya'ya dâhil olması sonucunda Ukrayna Kossaklarının⁷ Rus ordusu içinde yer alması, hafif süvari birlikleri olarak görev yapan Kossakların Rus serflerinden ayrı bir askeri sınıf oluşturmalarına yol açtı (Çetin ve Kök, 2015: 13).

Gelirleri Fransa'nın gelirlerinin 1/5'i kadar olan Çarlık Rusyası, bu vergi gelirleri ile 18. yüzyıl Avrupası'nın en büyük düzenli ordusunu oluştururken (Agoston, 2011: 298), ekonomik zorluklara rağmen bunu başarabilmiş olması, askerlerin bakımına yeterince eğilmemesinden kaynaklanmaktaydı⁸. Buna rağmen birliklerin olağanüstü performans göstermeleri, çelişkili bir durum oluşturmaktaydı. Ordunun başarısının temel nedeni, askerlerin kuvvetli bir

⁶ Çocukluk ve gençlik yıllarını Probrenskoye'de askercilik oynayarak geçiren I. Petro, buradaki ve komşu köylerdeki oyun arkadaşları ile birlikler kurmuş ve bunları askeri talime çıkararak, savaş oyunlarına dahil etmiştir. Zamanla Petro'nun askerleri büyüdüler ve yaptıkları alıştırmalar daha gerçekçi bir nitelik kazandı (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 88).

⁷ Kossaklar, Hıristiyan Slav savaşçı bir grup olup, çoğunlukla Kuzey Kafkasya, Ukrayna, Don ve Dinyeper bölgeleri civarında yaşamışlardır. Kossaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Krasinski, 1876; Ploky, 2012).

⁸ Petro döneminde asker sayısında hızlı bir artış gerçekleşirken, bu askerlerin bakımı göz ardı ediliyor; yetersiz bakım ve yiyecek yokluğundan ötürü yoğun biçimde asker kaybı yaşanıyordu (Çetin ve Kök, 2015: 13).

dayanışma içinde olmalarıydı. Orduya alınan ve serf statüsünden kurtulan asker, üniforma, düzenli maaş, terfi ve madalya gibi fırsatlara birliğinde kavuşmakta, yayılmacı bir Rus bilincinin toplumsal temelini oluşturmaktaydı (Hosking, 2011: 274-276). Öte yandan vergilendirilebilir nüfus oranında 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan büyük artış ve buna bağlı olarak vergi gelirlerinde sağlanan yükselme ile Petro'nun rublenin taşıdığı yoluyla elde ettiği gelirler, askeri harcamalarda bir miktar rahatlamaya neden oldu. Ancak yine de gelirlerin askeri giderler ölçüsünde artmaması, bu rahatlamayı sınırlı düzeyde tuttu (Çetin ve Kök, 2015: 13-16).

Rusya, 18. yüzyıla Batılı devletlerin orduları ile rekabet edebilecek düzeyde bir yapılanma ile girerken, Osmanlı durgunluk sürecindeydi. Petro'nun gerçekleştirdiği reformlar aracılığıyla güçlü bir merkezi ordu oluşturma yolunda ilerleyen Moskova'nın aksine Osmanlı, ordu üzerindeki merkezi kontrolü kaybetmekte ve 17. yüzyıl itibarıyla "askeri bakımdan âdemi merkezileşme" denilebilecek bir süreçten geçmekteydi. Bu süreçte gerek tımar sisteminin bozulmaya başlaması, gerekse yeniçerilerin tıpkı *streltsy* gibi savaşma disiplin ve arzularını kaybetmeleri, valiler tarafından oluşturulan orduları ön plana çıkartmış, Osmanlı ordusunun feodalleşmesini beraberinde getirmişti (Zarinebaf, 2011: 491). Kanuni döneminde 100.000 kişiyi aşan "eyalet askeri", tımar sistemindeki bozulma ile birlikte 150 sene sonra 20.000 kişilik başıbozuk bir birliğe dönüşürken, bu ordunun yeri Kapıkulu Ocakları tarafından doldurulamadı (Ortaylı, 2008: 243). Zira 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına giren altın ve gümüş gibi değerli madenlerin miktarlarındaki artışın yarattığı enflasyon nedeniyle yeniçerilerin maaşları, önceki dönemlerle kıyaslandığında önemli ölçüde değer kaybetti. Bu durumun telafisi için yeniçerilerin bir kısmı çeşitli dükkân ve zanaata ortak olmuşlar, loncalara katılarak toplumsal tabanlarını genişletmişler ve hatta devlete karşı "ezilen tabaka"nın sözcüsü olma işlevini üstlenmişlerdi (Doğan, 2014: 140).

Osmanlı yönetimi tarafından ek resmi görev verilmekten çok kendi başlarına iş hayatına girmelerine göz yumulan yeniçeriler, İstanbul'da ve taşrada esnafla yakın ilişkiler kurarak kazançlı işlerle uğraştılar (Kunt, 2000: 27). 18. yüzyıldan itibaren "Ocak devlet içindir" disiplinini bırakan Kapıkulu Ordusu, "Devlet ocak içindir" anlayışına doğru yaklaştı. Yeniçeri Ocağı içinde disiplinin sağlanamadığı bu yüzyılda, askerler arasında kazalarda eşkıyalık yoluna başvuranlar olduğu gibi, savaş zamanında orduya katılmayanlar da bulunmaktaydı (Zeyrek, 2014: 40-41). Aktif hizmetler için yetersiz kalan yaşlı yeniçeriler, barakaları koruyan korucular olarak görev yapıyorlar, savaşa katılmak istemeyen yeniçeriler için suiistimale açık bir durum yaratıyorlardı.

Nitekim 17. yüzyılın ilk çeyreğinde korucu ve emekli statüsündeki yeniçerilerin sayısı 7.000'i aşarken, gerçekten yaşlı olup iş göremez düzeyde olanların sayısı 1.000'den az idi. 1701 yılında İstanbul'daki 43.562 yeniçerinin % 22'si (9.621) korucu ve emekli sıfatını taşımakta, bu durum yeniçerilerin sadece bir kısmının savaşa katılabildiğini kanıtlamaktaydı. Üstelik savaşkan yeniçerilerin oranı sürekli olarak düşüş göstermekte⁹ ve verimlilikleri beklenenin altında kalmaktaydı (Agoston, 2011: 304-306).

Kanuni döneminde ortaya çıkan şehzade taht kavgalarında, tımarlı sipahilerin merkezi otoriteyi sarsan tavırlarına karşılık, vilayetlerin tamamına korucu sıfatıyla yeniçerilerin yerleştirilmesi, Osmanlı taşrasında tımarlı sipahiler dışındaki askeri birliklerin sayıca artmasına ve merkez ordusu üyelerinin taşrada görevlendirilmelerine yol açmıştı. Bu durum aynı zamanda yeniçeri ordusunda bir genişlemenin oluşmasına ve mali açıdan zaten zor durumda olan devletin personel giderlerinde ciddi sıkıntılar yaşamasına neden oldu. Bu durum bir taraftan devleti iltizam usulüne yönlendirirken, öteki taraftan yukarıda ifade edildiği gibi yeniçerilerin askerlik dışı işlere yönelimlerini hızlandırdı. Bu arada yeniçerilerin mevcudundaki artış, sadece zorunluluktan değil, kadroların parayla satılmasından da kaynaklandı. Yeniçeri olmaya dönük istekler, "asker" kimliğinin itibarından faydalanma amaçlıydı (Bilgin ve Ekin, 2007: 219-220). Zira Müslümanların da dâhil olduğu bir askeri örgütlenmeye dönüşen yeniçeri birliği, ekonomik zorluklardan ötürü askerlik dışı işlere el atarken, kendilerine devlet tarafından tımar da bağlanmıştı (Agoston, 2011: 307).

Devletin askeri anlamda bağımlı kaldığı yeniçeriler, bu bağımlılığın bir sonucu olarak giderek çeşitli ayrıcalıklar kazanıp, başına buyruk hareket ederlerken, ayrıcalıklarını sarsacak askeri reformlara *streltsy* gibi karşı çıkmışlar ve bu amaçla ulema ile işbirliği yapmışlardı. Nitekim devlet, yeniçerilerin, ulemanın, ayanların ve bürokrasinin karşı ittifaklarıyla sarsılmaktaydı. Bu gruplar, birlik halinde padişah değiştirerek ve sadrazam düşürerek çıkarlarını korumaya çalıştılar (Kodaman, 2007: 14). Genelde Kapıkulu ve özelde yeniçeri isyanlarında özellikle ulema, fetvalarıyla isyanların başarıya ulaşmasında etkili bir rol oynadı¹⁰.

17. yüzyılın başlarında askeri geri kalmışlığı fark eden Osmanlı yöneticileri, ordudaki yozlaşmayı sonlandırarak kuruluş ve yükselme aşamalarında var olan

⁹ 1660-1661 yıllarında askeri mücadelelere dahil olan yeniçerilerin oranı 18.013 asker ile % 33, 1697'de 21.000 asker ile % 30, 1701'de 9.975 asker ile % 25 ve 1710'da 7.255 asker ile % 17 şeklinde gerçekleşmiştir (Agoston, 2011: 306).

¹⁰ Osmanlı tarihindeki yeniçeri isyanları ve bu isyanlardaki ulema etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Aslan, 2004).

güçlü askeri yapılanmaya geri dönüşü hedeflediler. İlk olarak Sultan I. Ahmet (1603-1617), Yeniçeri Ocağı ile ilgilenerek, devlet ileri gelenlerinden "Ocağın güçlendirilmesine ilişkin öneriler" içeren raporlar aldı; ancak bunları uygulayamadı. Arkasından Sultan II. Osman (1618-1622), 1621'de gerçekleştirdiği Hotin Seferi'nde alınan yenilginin bir sonucu olarak, bu yenilginin sorumlusu olarak gördüğü yeniçerilere ilişkin bir takım değişiklikler gerçekleştirmeye çalıştı. İlk olarak başkentteki yeniçerileri, Mısır'daki yeniçeri alayları ile değiştirme kararı alan II. Osman (Polat, 2011: 5), askerin hiçbir değişikliğe yanaşmaması neticesinde yeni bir ordu kurma fikrini benimsedi (Yaşaroğlu, 2013: 710). Ancak 1622 baharında padişahın hacca gideceğini ilan edip sefere hazırlandığı sırada, yeniçeriler, II. Osman'ın planlarında etkili olan Sadrazam Dilaver Paşa'nın azlini isteyerek saray kapısına dayandılar. Yeniçeri isyanı, tahttan indirilen Sultan'ın öldürülmesi ile sonuçlandı (Kunt, 2000: 28).

17. yüzyıldaki başarısız askeri reform çabaları, özellikle bu yüzyılın son on yılında alınan yenilgiler sonucunda 18. yüzyılda artarak devam etti. Nitekim 18. yüzyılda Avrupa savaş teknolojisindeki gelişmeler, Lale Devri'ni takip eden I. Mahmut (1730-1754), III. Mustafa (1757-1774) ve I. Abdülhamit (1774-1789) dönemlerinde askeri reform çabalarında artışa yol açtı. Bu süreçte askeri geri kalmışlığı telafi etmek için Avrupa teknolojisinin transferine, bunun için de, tıpkı Rusya'nın İngiltere ve Hollanda'dan getirtilen uzmanları kullanması gibi, İslam'ı kabul etmiş Avrupalı uzmanlardan faydalanmaya karar verildi (İhsanoğlu, 1998: 24). Bu karara istinaden I. Mahmut döneminde Humbaracı Ahmet Paşa adını alan Fransız General Comte de Bonneval, Batı tarzı askeri eğitimin verildiği Humbaracı Ocağı'nı kurdu. Bu ocağa asker yetiştirmek üzere açılan ve matematik ile fen eğitimi veren bir okul olarak "hendesehane", ülkedeki ilk yüksek teknik eğitim kurumu olma niteliğini kazandı (Şahin, 2006: 231-232).

Humbaracı Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra, askeri reform yönündeki çalışmalar III. Mustafa zamanında Macar asıllı Baron de Tott'un çabalarıyla sürdürüldü (Yurdaydın, 2000: 303-304). 1755 yılında Osmanlı imparatorluğu'nun durumu ve özellikle Kırım hakkında bilgi toplamak için Fransız hükümeti tarafından İstanbul'a gönderilen Tott, 1773'te Haliç kıyısında bir "mühendishane", 1774 yılında ise Topçu Ocağı'na bağlı Sürat Topçuları Teşkilatı'nı kurdu. Ayrıca Rusya ile yapılan savaşta alınan yenilginin bir sonucu olarak yine Tott'un çabalarıyla 1776 yılında deniz subayı yetiştirmek amacıyla Kasımpaşa'da "Mühendishane-i Bahri-i Humayun" adıyla bir okul kuruldu; ki bu okul bugünkü Deniz Harp Okulu'nun temelini oluşturmaktadır (Şahin, 2006: 232-233).

I. Abdülhamit dönemine gelindiğinde, Kırım'ı Rusya'ya kaybetmiş olmanın da etkisiyle dönemin Sadrazamı Halil Hamit Paşa'nın gayretleri ile Fransa'dan askeri uzmanlar ve subaylar İstanbul'a getirilmiş ve ıslahatların onlar aracılığıyla devam etmesi hedeflenmiştir (İhsanoğlu, 1998: 25). Ancak ordunun içeriğini değiştirecek ve yeni birliklerin kurulmasını sağlayacak gerçek bir dönüşüm, ilk olarak III. Selim'in iktidarında (1789-1807) düşünülmüştür. 1792 Yaş Anlaşması ile sona eren Osmanlı-Rus Savaşı'nda III. Selim, yeniçerileri Batı Avrupa'nın silah ve taktiklerini benimseme konusunda zorlamış ancak direniş ile karşılaşmıştır. Yeniçeri askeri dışarıda düşmana yenilirken, içeride çıkarlarını korumak için yönetime direnebilmiştir. Bu direniş sonucunda söz konusu askeri yapıyı tamamen kaldırmayı düşünen III. Selim, reformlarına ismini veren Nizam-ı Cedid Ordusu'nu kurmuş ancak hedeflediği askeri başarıyı elde edememiştir (Shaw, 1965: 291-292). Sultan Selim, 1792 ve 1793 yıllarında çıkardığı kararlarla Avrupa modeline uygun uzun süreli hizmet verecek modern silahlarla donatılmış yeni piyade ve topçu birlikleri oluşturmuş, daha önceden kurulmuş olan askeri mühendislik okullarını geliştirerek devam ettirmiştir. Ancak gerek 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgaline karşı girişilen savaş, gerekse 1806 Osmanlı-Rus Savaşı, sayıca giderek büyüyen yeni birliklerin de öncekiler gibi disiplinsiz ve etkisiz olduğunu göstermiştir¹¹ (Hale, 2003: 15-16; Shaw, 1965: 301).

Nizam-ı Cedid reformları kapsamında yeniçeriler ve tımarlı sipahiler için öngörülen ıslahatlar kâğıt üzerinde kaldığı gibi, yeniçeriler kendilerine getirilen talim yapma zorunluluğuna da ancak kısa bir süre uymuşlardır (Akşin, 2000: 80). Öte yandan kendi güçlerini sarsan reformlara karşıtlıklarıyla bilinen yeniçeriler, ulema ile işbirliği içinde 1806 yılında Sultan'ın reformlarını kaldırması ve Yeniçeri Ağası'nı sadrazam olarak ataması talepleriyle isyana girişmişlerdir. 1807 yılında isyanın büyümesi ve isyancıların saray yönetimi içinden de destek görmeleri sonucunda, Sultan önce yeni birlikleri kaldırmak, sonra da tahtı bırakmak zorunda kalmıştır (Hale, 2003: 16)

¹¹ Shaw'a göre bu disiplinsizliğin temel nedeni, ordunun bileşimidir. Zira Nizam-ı Cedid Ordusu, özellikle 1796'dan sonra Anadolu'daki köylerden ve aşiretlerden gelen kişilerle dolmuş, 1800 itibarıyla ordudaki askerlerin % 90'ını aşiret fertleri ve Anadolu köylüsü oluşturmuştur. Pek çoğu silah ve ganimet elde etmek için orduya katılan bu kişiler, askeri yaşantının gerektirdiği disipline alışkın olmadıkları için buna uyum sağlamakta zorluk çekmiş, giderek isyankar, çatışmacı ve düzensiz bir görünüm sergilemişlerdir. Subayların Avrupa taktiklerine uygun biçimde idman konusunda erleri ikna edemediği bu askeri düzende, pek çok asker üniforma ve silahlarını aldıktan sonra, çalışmanın çok zor, disiplinin çok sert ve ödemenin çok düşük olduğu gerekçesiyle kamplardan kaçmışlardır (Shaw, 1965: 301).

1808 yılında Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımıyla tahta çıkan II. Mahmut, 1807'de ortadan kaldırılan Nizam-ı Cedit Ordusu'nu yeniden canlandırabilmek amacıyla işe koyulmuş ve ilk olarak yeniçeri birliklerinin bir birimi olarak Sekban Ordusu'nu, ardından da 1826'da yeniçerilerin lağvedilmesi ile Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nu kurmuştur (Karpaz, 1972: 253). Sultan Selim'in kararsızlığının nasıl olumsuz sonuçlar yarattığına şahit olan II. Mahmut, hem reformları tüm Osmanlı kurumları ve toplumuna yayma, hem de eskiyi kaldırarak yeniyi uygulama konusunda daha planlı ve istekli olmuştur (Shaw ve Shaw, 1977: 1). Özellikle ayanlarla yapılan Sened-i İttifak'tan sonra yerel otoritelerin desteğine duyulan güven ile harekete geçen Sultan, Nizam-ı Cedit'i yenileme faaliyetlerine hız vermiş, Nizam-ı Cedit'in Levent Çiftliği ve Üsküdar'daki barakalarını onararak, buraları 3000 tüfekli askerden oluşan yeni birliklere hazırlamıştır. Bu arada olası bir yeniçeri isyanını engellemek için yeni orduya Nizam-ı Cedit isminin verilmesinden kaçınılmış, ancak Nizam-ı Cedit'in subaylarından Süleyman Ağa ve Kadı Abdurrahman Paşa'nın yeni Sekban-ı Cedit Ordusu'nun başına geçirilmesi sağlanmıştır (Shaw ve Shaw, 1977: 3). Eski bir Kapıkulu Ocağı olan Sekbanların adını alan bu yeni ordu, kısa bir süre içerisinde 10.000 kişilik bir kuvvete dönüştürülürken, tüm ocaklara talim zorunluluğu ve terfilerin kıdeme göre şekillenmesi esası getirilmiştir. Ancak bu askeri düzenin oluşturulmasından yaklaşık olarak bir ay sonra patlak veren yeniçeri isyanı hem Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüne hem de Sekban-ı Cedit Ordusu'nun kaldırılmasına yol açmıştır¹² (Akşin, 2000: 96-98).

Fakat uzun vadede yeniçerilere karşı kazanan II. Mahmut olmuştur. Özellikle yeniçerilerin Rum isyanı karşısındaki aczi ve Mısır güçlerinin başarısı, yeniçerilerin yapamadığını bir valinin askerinin yapmış olması, İstanbul'da kamuoyunun yeniçeri karşıtı bir tutum benimsemesine yol açmıştır. Bu durumu fırsat bilen II. Mahmut, 15 Haziran 1826 tarihinde gerçekleşen Osmanlı tarihinin son yeniçeri isyanından iki gün sonra, değişime ve reformlara direnişin merkezi haline dönüşen bu ocağın kaldırıldığını açıklamıştır. Onun yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nu kuran Sultan, ilk olarak bu ordunun alt ve üst kadrolarının nasıl oluşturulacağı sorunuyla karşı karşıya kalmıştır (Levy, 1971: 21). Çıkarılan yasa¹³ ile 12.000 kişilik olarak tasarlanan yeni askeri birliğin 1.500 kişilik 8 tertipten oluşturulmasına ve her tertibin başında binbaşı rütbeli bir subayın bulunmasına karar verilmiştir (Tunalı, 2003: xviii). Askerliğe gönüllülük

¹² Akşin'e göre, askeri ıslahat davasının umutsuz bir dava olduğu düşüncesine kapılan II. Mahmut, yeniçerileri yanına alarak ayanların hakkından gelmeye öncelik vermiş olabileceği için yeniçerilerin isteklerine boyun eğmiştir (Akşin, 2000: 98).

¹³ Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi için bkz. (Keleş, 2006).

esas ile alımın yapıldığı bu düzene, işsizler, soyu belli olmayanlar ve mühtediler (dönmeler) kabul edilmemişlerdir. 15-30 yaş arasındaki gençlerin katılabildiği orduda, zorunlu hizmet süresi 12 yıl olarak belirlenmiştir. Ancak 1838-1839 yıllarında askerlik süresi 15 yıla kadar çıkartılarak, zorunlu askerlik sistemine geçilmiştir (Akşin, 2000: 112). 1846 yılında yapılan düzenlemede ise askere almada kura usulü benimsenmiştir (Özger, 2011: 204).

Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin üst düzey kadro oluşumunun çok planlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bir subay kadrosunun oluşumu beklenmeden kurulan bu orduya, ister istemez dışarıdan subaylar bulma eğilimi içine girilmiş (Akşin, 2000: 113), askeri komutanın doğuştan gelen bir yetenek gerektirdiği, askeri ustalığın öğretilmeyeceği ve öğrenilemeyeceği düşüncesiyle subay yetiştirmeye önem verilmemiştir. Bu bağlamda Nizam-ı Cedit Ordusu'nu örnek alarak kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin komutanları Nizam-ı Cedit'te görev yapmış subaylar arasından seçilmiş, ancak bu karar ordunun başarısını olumsuz etkilemiştir. Zira ilerleyen yaşları, uzun süreli askeri faaliyetsizlikleri ve deneyim konusundaki yetersizlikleri, bu askerlerin performanslarını düşürmüş ve Sultanı, Mısır Valisi'nden subay talep etmeye yöneltmiştir. Ancak gerek Mısır'dan gerekse Rum İsyanı'nı destekleyen Avrupa'dan olumlu yanıt alamayan Osmanlı, reform yanlısı eski Yeniçeri Ağaları'nı yeni ordunun komutanları olarak görevlendirmek zorunda kalmıştır (Levy, 1971: 22-23).

Görüldüğü üzere, Osmanlı'da reform sonucunda yeni bir askeri düzeninin kurulması, Rusya ile kıyaslandığında, 100 yıl kadar gecikmeli biçimde gerçekleşmiştir. Üstelik Rusya'da oluşan yeni düzen, daha planlı ve sistematik bir şekilde işlemiş, vergi sistemine getirilen yeni düzenlemeler ile artan vergilendirilebilir nüfus, bu düzenin finansmanını, Osmanlı'ya kıyasla kolaylaştırmıştır. Nitekim 18. yüzyılın başlarında getirilen ve ruhban sınıfı, aristokrasi ve bürokrasi üyeleri dışındaki tüm erkek nüfustan yaşam boyu alınan kelle vergisi¹⁴, ordunun finansmanında önemli bir destek sağlamıştır (Hellie, 1999: 496). Öte yandan I. Petro döneminde yerli subay kadrosu oluşturmak için açılan kurumlar ve okullar sayesinde bu dönemin sonunda Rus subaylarının sayısı Batılı emsallerininkini aşarken, Osmanlı, eğitilmiş bir subay kadrosu oluşturma konusunda isteksiz ve yetersiz kalmıştır. Osmanlı'da 18. yüzyılda özellikle Fransızların desteğiyle bir takım askeri ve teknik okullar açılmış olsa da, bu okulların mezun sayısı Rusya'dakilere oranla çok daha düşük kalmış ve Batılı

¹⁴ Vergilere getirdiği artış ve çeşitlendirme ile bilinen I. Petro, Rusça "podushnaya podat" olarak adlandırılan kelle ya da "ruh" vergisini, insanın içindeki "kutsal"ı oluşturan "ruh"un vergilendirilmesi anlayışıyla ve "kutsal" olana saygısızlık yapıldığı iddiasını göz ardı ederek uygulamaya geçirmiştir (Gerschenkron, 1970: 26).

tarzda eğitilmiş bir subay kadrosu en azından 19. yüzyılın ortalarına kadar oluşturulamamıştır (Agoston, 2011: 314-315).

4. ASKERİ REFORMUN YETERSİZLİĞİNE ÖRNEK OLARAK "ARALIKÇILAR" VE "FEDAİLER"

Osmanlı'nın askeri reform konusunda Rusya'dan 100 yıl kadar geri kalması, 1815 Viyana Kongresi'nin katılımcı devletlerinden birisi olarak Avrupa Uyumu'nun etkili bir parçasına dönüşen Rusya'nın Osmanlı'ya oryantalist bir bakış açısıyla yaklaşmasına neden olmuştur (Taki, 2011: 335). 1783'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ile Osmanlı'nın askeri anlamdaki çöküşü ve Viyana Kongresi görüşmelerinden Avrupa güçleri tarafından dışlanması, Rusya'nın Osmanlı'yı durağan, Avrupai reformları uygulayamayan ve despotik bir devlet olarak eleştirmesine zemin hazırlamıştır. Bu eleştirinin bir uzantısı olarak Rusya, Osmanlı topraklarına doğru genişlemesini uygarlaştırma/medenileştirme misyonu ile açıklamıştır. Taki'ye göre bu eleştiri, Avrupa'nın kendisine yönelik oryantalist bakışına Rusya'nın bir reaksiyondur (Taki, 2011: 350-351).

Osmanlı'yı reformist olmamakla eleştiren Rusya, 19. yüzyılda, gerçekleştirilen reformlar sonrasında oluşturulan ordudan gelen isyanlar ile sarsılmıştır. Özellikle 18. yüzyılda vergilerin artmasına ve serfliğe tepki olarak gelişen köylü isyanlarında merkezin destekçisi olan ordu, 19. yüzyıla gelindiğinde hem I. Aleksandr'ın orduyu güçlendirmek için geliştirdiği "askeri koloniler" fikrine karşı tepkinin, hem de 1812 Fransız-Rus Savaşı'nda iletişim kurulan Fransız subaylarının görüşlerinin etkisiyle 1820'lerde yenilikçi ve merkez karşıtı bir tutum benimsemiştir (Acar, 2008: 70). 1813-1815 savaşlarına katılan ve diğer ülkelerin politik yaşamlarını gözlemleme şansına kavuşan Rus subaylar, gördükleri popüler vatanseverlik duygularından, temsili kurumlar ve hukukun üstünlüğü gibi Rusya'da var olmayan yapı ve ilkelerden etkilenmişler, serflikten kurtulmuş ve seçilmiş kimseler aracılığıyla kendilerini yöneten bir vatandaşlar ulusu oluşturma arzusuna kapılmışlardır (Hosking, 2011: 359).

Rus subayların Batılı liberal fikirlerden etkilenmesi kadar, 1817-1818'de kurulan "askeri koloniler" de ordu içinde yönetime karşı tepkinin gelişmesinde etkili olmuştur. Zira her ne kadar esnek bir yapıya¹⁵ sahip olsalar da bu askeri yerleşimler, birliklerdeki katı ast-üst ilişkilerine karşı nefret dolu yerlere

¹⁵ Örneğin, askeri yerleşimlere dahil olan askerler, bütün yerel sorumluluklardan muaf olacaklar, bu askerlerin çocuklarının masrafları devlet tarafından karşılanacak ve aileleri ile olan ilişkilerinin zarar görmemesi için bölgelerinde veya ona en yakın yerlerdeki birliklerde görev alacaklardır (Acar, 2009: 218).

dönüşmüşlerdir (Acar, 2009: 218). Askerleri çiftçi-askerlere dönüştürme amacıyla kurulan bu yerleşimler, barış zamanında aileleriyle yaşayacak olan askerlerin, tarımsal üretime katkı sağlamalarını hedeflemiş; böylece askeri hizmet verenlerin ekonomik üretkenliğe de katkı sağlamaları istenmiştir¹⁶. Ölüm oranının doğum oranını aştığı bu yerleşimlerde, uzun yıllar boyunca orduda görev yapmış askerlerin toprağa dönmeleri, hayatını tarlada geçirmiş çiftçilerin ise başarılı birer askere dönüşmeleri konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Katı askeri disiplin herhangi bir inisiyatifin kullanılmasını engellerken, tarım konusunda yeterli bilgi birikimine sahip olmayan kişilerin üretim sürecine dahil edilmesi verimliliği düşürmüştür. Kötü yönetildiği iddia edilen bu birimlerin 1825 yılı itibarıyla sayılarının arttırılması, bu birimlere karşı ordu içinden yükselen itirazları hızlandırmıştır (Mazour, 1961: 45).

Yönetime karşı oluşan tepki, subayları örgütlenmeye götürmüş, ilk olarak *Kurtuluş Birliği* isimli gizli bir örgütün oluşumuna neden olmuştur. Serfliği ortadan kaldırmak ve otokrasiyi anayasal monarşiye dönüştürmek gibi amaçlara sahip olan bu örgüt, hareketin fikirlerine geçerlilik kazandırmak için, kendisini, yardım faaliyetlerine, eğitime, adalete ve ahlâka adanmış bir kuruma; *Refah Birliği*'ne dönüştürmüştür (Hosking, 2011: 360). Ancak bu dernek, radikal görüşleri ile tanınan Sibiry Valisi'nin oğlu Albay Pavel Pestel'in etkinlik kazanmasının ardından ikiye ayrılmış, bir tarafta Pestel'in liderliğinde Güney Ordusu'na mensup subaylar tarafından kurulan *Güney Cemiyeti*, öteki tarafta Albay Nikita Muravyev'in liderliğinde St.Petersburg'ta kurulan *Kuzey Cemiyeti* yer almıştır (Vernadsky, 2011: 260). Bu iki derneğin arasındaki temel farklılık coğrafi konumlanmadan çok, *Güney Cemiyeti*'nin gerek strateji gerekse politik görüşler açısından Kuzey'den daha sert bir yaklaşımı savunmasından kaynaklanmıştır. Zira Pestel, kararlı bir harekete girişmek, gerekirse Çar'ı öldürmek ve yerine diktatoryal bir yapıya sahip geçici bir hükümet kurmak taraftarı iken (Hosking, 2011: 362), *Kuzey Cemiyeti* liberal bir monarşi ve bireysel haklara önem veren bir anayasa modeline odaklanmıştır. Rusya'yı, demokratik politikalar ile bezenmiş merkezîyetçi bir cumhuriyete dönüştürme hevesinde olan Pestel'in, ABD Anayasası'nı temel alarak anayasa modelini oluşturan ve Rusya için federal bir organizasyonu öngören Muravyev ile nihai hedef konusunda anlaşmazlığa düştüğü açıktır (Vernadsky, 2011: 260). Tarihçi Pokrovsky'e göre, köleliği içinde barındıran Kuzey Amerika Anayasası'nı temel alan *Kuzey Cemiyeti*, toprak ağalığını benimserken¹⁷, *Güney Cemiyeti* ise

¹⁶ Bu yerleşimlerin kurulma amacı ve süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Ascher, 2011).

¹⁷ Cemiyetin lideri Muravyev'e göre, serflik ilga edilmeli ancak eski serflere bir ev ve bahçe dışında hiçbir şey verilmemeliydi. Bunların üzerinde çalıştıkları toprağı ya satın almaları ya da mevcut sahiplerinden kiralamaları gerekmekteydi. Vatandaşlar, yasama meclisinde temsil

demokrasiyi dayanak noktası olarak almaktadır (Pokrovsky'den aktaran Konak, 2013: 115).

Görüldüğü üzere, anayasal bir hükümet ve serfliğe son verilmesi hedefinde uzlaşan bu gizli örgütlenmeler, bu hedeflerin ötesinde, belirgin fikir ayrılıkları yaşamışlardır (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 119). Ancak I. Aleksandr'ın 19 Kasım 1825 tarihindeki ani ölümü, bu cemiyetlerin ortak hedefleri doğrultusunda harekete geçmeleri için uygun zemini yaratmış, *Aralıkçılar* (Dekabristler) olarak adlandırılan isyancılar tahtın varisi konusunda yaşanan karışıklıktan faydalanarak ayaklanma başlatmışlardır (Hosking, 2011: 364). İlk olarak 13 Aralık 1825'te bir bildiri yayınlayan *Aralıkçılar*, bildiride, seçilmiş bir hükümet kuruluncaya kadar geçici bir hükümet kurulması, tüm dinlere karşı hoşgörülü olunması, tüm toplumsal sınıfların kanun önünde eşit kılınması, zorunlu askerlik uygulamasının ve "askeri koloniler" in kaldırılması ve 15 yılı doldurmuş her askerin emekliye ayrılması gibi taleplerini yönetime bildirmişlerdir (Acar, 2009: 218-219).

Ancak bu bildiriden kısa bir süre sonra I. Aleksandr'ın yerine sert ve otoriter kişiliği ile tanınan I. Nikolay'ın tahta çıkacağı haberinin yayılması, bildirileri göz ardı edilen isyancıları askeri tedbir almaya sevk etmiştir. Çar Pavel'in koyduğu yasalara göre, oğlu ve torunu olmayan I. Aleksandr'ın yerine, tahta büyük kardeşi Konstantin'in oturması gerekiyordu. Ancak Polonyalı bir soylu ile evlilik yapan ve orada yaşayan Konstantin, taht üzerindeki haklarından vazgeçmişti. Bu durumda I. Aleksandr'ın 1822 yılında imzaladığı manifestoya göre, ölümünden sonra tahta küçük kardeşi I. Nikolay'ın çıkması gerekmekteydi (Riasanovsky, 2005: 126). Ancak bu gizli manifesto yayınlanmadığı için karmaşık bir durum ortaya çıkmış ve üç hafta boyunca taht boş kalmıştı. Bu süreçte daha ılımlı ve liberal bir bakış açısına sahip olan Konstantin'e bağlılık yemini eden *Aralıkçılar*, Nikolay'ın tahta çıkacağı haberi ile silahlı direnişe geçtiler (Taylor, 2003: 45).

Bu doğrultuda atılan ilk adım, *Kuzey Cemiyeti* tarafından büyük Senato Alanı'nda toplanarak Konstantin'i çar ilan edecek ve Nikola'yı Konstantin lehine tahttan çekilmeye zorlayacak kitaların oluşturulması oldu. Subaylar, emirlerindeki erleri Konstantin'in serfliği ilga edeceğini ve askerlik süresinde iyileştirmeler yapacağını ileri sürerek etki altına aldılar. Bu sürecin sonunda

edilmeli, fakat bu kuruma seçilmek mülkiyet esasına dayanmalıydı. Ancak köklü aristokrat ailelerden gelen Muravyev, Evgeni Oboloenski ve Sergey Trubetskoy gibi isimlerin liderliği altında hareket eden *Kuzey Cemiyeti*'nde aristokrat ailelerin hakimiyeti, aşağı sınıflardan gelen yeni üyelerle birlikte azaldı (Hosking, 2011: 363-364).

alandan toplanan 3000 asker, "Konstantin ve Anayasa" sloganları eşliğinde isyana kalkıştılar (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 119). İsyancı birliklerle görüşmesi için gönderdiği arabuluculardan St. Petersburg Valisi General Miloradoviç'in öldürülmesi sonrasında Nikolay'ın sert tedbirlere başvurması, isyancıları zor durumda bıraktı. Bu arada meydana toplanma fikrinden haberi olan Nikolay'ın, isyan öncesinde, meydanı kendine sadık güçlerle kuşatması ve başkentin stratejik noktalarına topların yerleştirilmesini sağlaması, ağır silahları olmayan ve plansız bir şekilde kendilerini şehrin ortasındaki bir kare içine hapseden isyancıların elini zayıflattı (Vernadsky, 2011: 262; Kurat, 2010: 318). Üstelik Ukrayna'da *Güney Cemiyeti*'nin gerçekleştirdiği ayaklanma da kısa süre içerisinde bastırıldı. Yaklaşık 60 muhalifin ölümü ile sonuçlanan bu isyan, Pestel ve *Kuzey Cemiyeti*'nin yöneticileri dâhil olmak üzere beş Aralıkçı liderin idam edilmesine ve yaklaşık 300 isyancının da farklı şekillerde cezalandırılmalarına yol açtı (Riasanovsky, 2005: 126).

İsyancılar arasındaki kopukluk, liderler arasındaki ayrılıklar ve bu nedenle harekete zamanında başlanılamaması, başarısızlığın önemli nedenleri arasındaydı (Acar, 2009: 219). Amaçlarını yeterince ve açık bir şekilde ortaya koyamayan ve halkın desteğini sağlayamayan *Aralıkçılar*, başarısız olsalar da, otokratik rejimi hedef alarak, yerine anayasal bir rejimin kurulmasını amaçlayan ilk bilinçli devrim hareketi olarak Rus tarihinde önemli bir yer edindiler (Atalı, 2002: 17-18). *Aralıkçıların* hareketi, Rus subaylarının istibdat rejimine karşı gerçekleştirdikleri bir hürriyet mücadelesi olarak halk kitlelerini etkileyememiş olsa da, Rusya'da Çarlık rejimine karşı direnişin ilk örneği oldu (Kurat: 318-319). Böylece yaklaşık yüz yıl kadar önce çarlığın merkezi otoritesini ve otokratik rejimi kuvvetlendirmek için oluşturulan askeri yapı, 19. yüzyılın ilk yarısında bu rejimi yıkmak için ortaya çıkan hareketlenmelerin merkezinde yer almaktaydı (Acar, 2008: 70).

Rusya'da yaşanan ordu merkezli isyan ve darbe girişiminin bir benzeri, Osmanlı topraklarında yaklaşık 35 yıllık bir gecikme ile yaşandı. *Aralıkçıların* Osmanlı versiyonu olarak görülebilecek olan *Fedailer*, 1859'da Osmanlı'da mevcut iktidarı değiştirmeye yönelik ilk gizli örgüt olarak kabul edilen "Fedailer Cemiyeti"ni kurarak Padişah Abdülmecid'i tahttan indirme çabası içine girdiler. *Aralıkçılara* kıyasla daha heterojen bir yapılanma olarak değerlendirilebilecek *Fedailer*, önemli bir kısmı ordu mensupları olmak üzere toplumun farklı kesimlerini kapsayan bir örgütlenme oluşturdu (Uyar, 1999: 53). Her ne kadar tamamen askeri bir oluşum olarak değerlendirilemezse de, bu örgütlenme Niyazi Berkes'in (2003: 272) yorumuyla ordunun, artık siyasal hayatta rol oynayacak etkili bir güç haline gelmekte olduğunu göstermekteydi.

İçlerinde üst ve orta rütbeli subayların da yer aldığı 40-50 kişiden oluşan bir örgütlenme olarak kurulan "Fedailer Cemiyeti"nin amaçları konusunda tarihçiler arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Nitekim *Fedaileri*, liberal düşüncelere sahip olarak 1876 anayasal hareketinin öncülleri olarak kabul edenler bulunduğu gibi, Islahat Fermanı'nda azınlıklara verilen ödünlere muhalefet eden gençler olarak değerlendirenler de bulunmaktadır (Hale, 2003: 24-25; Zeyrek, 2014: 42; Burak, 2011: 47). Yine bu bağlamda kimilerine göre gizli örgütün adı "Fedailer Cemiyeti" değil, "Şeriatı Koruma Cemiyeti"dir¹⁸. Üyelerinin arasında yüksek rütbeli subayların, aydınların, medrese öğrencilerinin, bir şeyhin ve bir müftünün varlığı, üye yapısı karmaşık olan Cemiyet'in ideolojisinin de karmaşıklaşmasına yol açmaktadır (Berkes, 2003: 272-273).

O dönemde İstanbul'da yaşayan Vambery, Wanda ve Engelhardt gibi yabancılar hareketin başında, Manastır'a atanan Üçüncü Kolordu Tümen Komutanı Hüseyin Daim Paşa'nın bulunduğunu iddia etmişlerdir. Fransız diplomatı Engelhardt ve Polonya asıllı Fransız subay Wanda hareketin ordu içinde doğduğunu, buna neden olan olayın da Kırım Savaşı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu savaş sırasında Osmanlı subaylarının İngiliz ve Fransız subaylarıyla temasa geçmeleri ve onların liberal fikirlerinden etkilenmeleri, hareketin oluşumuna neden olmuştur. Bu fikirler Avrupa'daki 1848 Devrimleri'nin etkisiyle yayılmış, özellikle Macar devrimcilerin Avusturya'da bastırılan devrim girişimlerinden sonra Osmanlı'ya sığınmaları, devrim fikrinin Osmanlı ordusu içinde benimsenmesini hızlandırmıştır. Zira bu Macar mültecilerin bir kısmı, din değiştirerek Osmanlı ordusunda komutanlık görevine yükselmişler ve doğrudan ordu içinde yer almışlardır (Berkes, 2003: 273-274).

Öte yandan hareketin bir diğer liderinin Nakşibendi Tarikatı'ndan Şeyh Ahmet olması, Cemiyet'in niteliğine ilişkin çelişkili yorumların yapılmasına zemin oluşturmaktadır. Kırım Savaşı'na katılan Şeyh Ahmet, cephede Hüseyin Daim Paşa ile tanışmış ve savaştan sonra Paşa ile ilişkilerini geliştirerek¹⁹, Cemiyet'e liderlik yapmıştır (Düzen, 2015: 31-32). Islahat Fermanı'nda

¹⁸ Cemiyet üyelerinden Harputlu Bekir'in sorgusunda/beyanında, Cemiyetin lideri Süleymaniyeli Şeyh Ahmet'in kendisine bir kağıt vererek mühürlendiği ve Cemiyete "Muhafaza-i Şeriat" ismi altında dahil olduğu iddia edilmektedir (İğdemir'den aktaran Düzen, 2015: 35). Cemiyetin ortaya çıkarılışının ardından dönem gazetelerinin "Cemiyet-i Fesadiye" olarak adlandırdığı bu örgütlenme, dahil olanlardan Arapça "Süleymaniyeli Şeyh Ahmet ile aramdaki ahdi kabul ettim ve ben muahid fedaiyim" ibareli taahhütname alınmasından dolayı, başta Tarık Zafer Tunaya olmak üzere pek çok araştırmacı tarafından "Fedailer Cemiyeti" olarak nitelendirilmiştir (Düzen, 2015: 35).

¹⁹ İki lider arasındaki ilişkilerin gelişim süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Düzen, 2015: 31-32)

gayrimüslimlere getirilen haklar ve dini inancı ne olursa olsun Osmanlı tebaasının eşitliğine yapılan vurgu, "gavur"a artık "gavur" diyemeyecek olan Müslüman halkın bir kesiminde ve özellikle de ulemada olumsuz etkiler yaratmış, oluşan bu tepki Şeyh Ahmet kanalıyla *Fedailerin* içinde de karşılık bulmuştur (Akşin, 2000: 135; Haksever, 2009: 46; Düzen, 2015: 28).

Sonuçta *Fedailerin*, farklı kesimlerden ve görüşlerden bir araya gelen, ancak, var olan yönetimden farklı nedenlerle mutsuz olan, bu yönetimi devirmeyi amaçlayan ve bu doğrultuda oluşturulan asker-ulema işbirliğine dayalı bir hareket olduğunu söylemek mümkündür (Mardin, 2002: 116). Ulema kesimi daha çok Islahat Fermanı'nın getirdiği düzenlemeden rahatsız iken, liberal askeri kanadın ekonomik zorluklardan ve maaşların ödenememesinden kaynaklı sıkıntılarının²⁰ bulunduğu gözlenmiştir. Bu şikâyetler, *Fedaileri* Âli Paşa Hükümeti'ni devirerek, padişah Abdülmecit'i tahttan indirme ve yerine Abdülaziz'i getirme düşüncesine sevk etmiş, veliaht Abdülaziz'in de bu darbe girişimi planlarında yer aldığı iddia edilmiştir. Ancak, örgüt mensuplarının harekete geçmek üzereyken ihbar sonucunda yakalanarak Kuleli'ye hapsedilmesi ile bu plan uygulamaya geçirilememiştir (Akşin, 2000: 135-136). Dernek üyelerinin Çengelköy'deki Kuleli Kışlası'nda yargılanmaları nedeniyle Kuleli Vaka'sı olarak da adlandırılan bu olay, *Fedailerin* "ilerici" ya da "gerici" bir özelliğe sahip olmasından çok, bozuk yönetime son vermek için "meşveretli" (meclisli) bir yönetimin kurulması amacıyla tahtta değişiklik yapma arzularını yansıtmaktadır (Teziç, 1976: 173).

Aralıkçılar ile kıyaslandığında *Fedailerin*, çok daha küçük çaplı ve muğlak bir örgütlenme olduğunu söylemek mümkündür. Var olan yönetimi devirme hedefleri *Aralıkçılara* benzese de, bu hedefi uygulamaya geçirme noktasında herhangi bir adım atamamaları onları *Aralıkçılardan* ayırmaktadır. Üstelik *Aralıkçı* Hareket'in Çarlığın reformları ile yetinmeyerek, bu reformları daha ileri taşıma amacı açık biçimde belli iken, *Fedailerin* reformları geri almak mı yoksa ilerletmek mi hedefinde oldukları belirsiz bir nokta olarak kalmıştır.

5. SONUÇ

Askeri yapılanmaları birbirlerine oldukça benzeyen Çarlık Rusyası ve Osmanlı İmparatorluğu, bu benzerliğin bir sonucu olarak benzer dönemlerde Batı dünyası karşısında askeri zorluklar içine düşmüşler ve reforma

²⁰ Mali sıkıntılar yüzünden askerler 7, subaylar ise 14 aydır maaş alamamaktaydılar. Ordu mensuplarından Cafer Dem Paşa ve Hüseyin Daim Paşa, sıklıkla sarayın israflarından dem vurmakta ve ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durumu eleştirmektedirler (Düzen, 2015: 55-56).

yönelmişlerdir. Kuruluş ve yükselme dönemlerinde savaş gücü açısından Rusya'ya kıyasla daha ön planda olan Osmanlı, duraklama ve gerileme dönemlerinde Rusya karşısındaki üstünlüğünü kaybetmiş ve reform konusunda onu bir asır kadar geriden takip etmiştir. Rusya'da 18. yüzyıl başında I. Petro'nun gerçekleştirdiği reformların, Osmanlı'da ancak 19. yüzyılda II. Mahmut tarafından gerçekleştirilebilmesi, her iki devlet yönetiminin Avrupa'ya bakış açıları ile ilintilidir. Zira I. Petro, ülkesini henüz dâhil olamadığı Avrupa'ya kabul ettirme çabasında iken, Osmanlı yönetiminin amacı kendini Avrupa'ya kabul ettirmekten çok, sahip olduklarını koruyabilmek olmuştur. Bu bağlamda reform hareketleri, Rusya açısından Avrupa'ya yayılma amacına hizmet ederken, Osmanlı açısından gücünün çöküşünü ve dağılmayı engellemek amacına yöneliktir. Acar, bu durumu Rusya'da taarruz niteliğinde, Osmanlı'da ise savunma niteliğinde bir modernleşme olduğunu ileri sürerek açıklamaktadır (Acar, 2008: 65).

Rusya'nın askeri reform sürecinde öne geçerek, Avrupa sistemine girmesi, Osmanlı'ya Avrupa çerçevesinden yaklaşmasını ve onu eleştirmesini beraberinde getirmiştir. Ancak bir süre sonra Rusya'nın kendisi de Avrupa'daki teknolojik gelişmelerin ve liberal düşünce sisteminin dışında kalarak eleştirinin yöneldiği bir ülke haline gelmiştir. Üstelik merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilen askeri reformların yetersiz kaldığı, liberal akımdan etkilenen ordu mensuplarının yeniden reform öncesi dönemdeki gibi isyankâr bir tavra büründüğü gözlenmiştir. Güçlü ve yönetime sadık bir askeri yapı oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen reformlar, uzun vadede paradoksal biçimde, ordunun, yönetim karşıtı isyanların merkezine dönüşmesine yol açmıştır. Zira düzeni değiştirmek değil, güçlendirerek devamını sağlamak amacıyla devlet eliyle gerçekleştirilen reformlar, Batı Avrupa'da devrim ile gelen yeni liberal düzene kıyasla yetersiz kalmıştır. Bu durum, Gerschenkron'un tabiriyle Rusya'nın modernleşmede geç kalmış olmasının bir sonucudur.

Bu bağlamda, Osmanlı'yı reform hareketlerindeki gecikme ile eleştiren Rusya, askeri reformların sonuçları açısından Osmanlı ile benzer kaderi paylaşmıştır. Zira tıpkı Rusya gibi düzeni değiştirmekten çok, yenileyerek devamlılığını sağlamayı amaçlayan Osmanlı, gerçekleştirdiği askeri reformlarla kalıcı bir değişiklik sağlayamamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren beliren "ihtilalci ve yenilikçi" ordu ile merkeze direnişin simgesi olan yeniçeriler, amaçları ve nitelikleri açısından birbirlerinden farklı olsalar da, devlet yönetimine direniş konusunda birbirlerine benzemektedirler. Bu durum, merkeze bağlı ordu oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen yenilik hareketlerinin, tam tersi yönde sonuçlar doğurabildiğini kanıtlamaktadır.

Aralıkçılar ve *Fedailer*, her iki ülkede, ıslahatlar sonucunda oluşturulan askeri yapının merkez karşıtı hareketlerde yer aldığını gösteren iki örnek gruptur. Her ne kadar bu iki grup, içerikleri ve sayısal güçleri açısından farklı olsalar da, anayasalı bir düzene geçme amacıyla hemfikirdirler. Bu bağlamda, *Aralıkçılar* ve *Fedailer* her iki ülkede yetersiz kalan ve gerçek bir dönüşümü içermeyen askeri reformların paradoksal sonuçlarını yansıtmaktadırlar. Bu sonucun oluşumunu engelleyecek belki de tek yapı, devrimle gelecek olan "yurttaş-ordu"dur; ki böyle bir yapının burjuvazisi gelişmemiş, sanayileşme ve aydınlanma süreçlerini derinden yaşamamış Osmanlı ve Çarlık Rusyası'ndan çıkmasını beklemek imkânsızdır.

KAYNAKÇA

Acar, Kezban (2008), "Osmanlı ve Rus Modernleşmesine Dair Bazı Görüşler", *Muhafazakâr Düşünce*, 4 (16-17): 59-86.

Acar, Kezban (2009), *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya* (İstanbul: İletişim).

Acton, Edward (2014), *Russia: The Tsarist and Soviet Legacy* (New York: Routledge).

Agoston, Gabor (2011), "Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500-1800", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 12 (2): 281-319.

Akşin, Sina (2000), "Siyasal Tarih (1789-1908)", Sina Akşin (der.), *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908* (İstanbul: Cem Yayınevi).

Andersen, Margaret L. ve Howard F. Taylor (2008), *Sociology – Understanding a Diverse Society* (Belmont: Thomson).

Aslan, Seyfettin (2004), "Yeniçeri ve Kapıkulu Süvarilerinin İsyanlarına İlişkin Bir Analiz", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (1): 89-101.

Ascher, Abraham (2011), *Russia: A Short History* (Oxford: Oneworld Publications).

Atalı, Esra (2002), *1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelemesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Belge, Murat (2008), *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi), (2. Baskı).

Berkes, Niyazi (2003), Türkiye'de Çağdaşlaşma (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları), (4. Baskı).

Bilgin, Arif ve Ümit Ekin (2007), "Bir Kimliğin Dönüşümü: 'Asker'likten 'Asker-Esnaflığa", Akademik İncelemeler, 2 (1): 215-229.

Burak, Begüm (2011), "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", History Studies, 3 (1): 45-67.

Cherniavsky, Michael (1966), "The Old Believers and the New Religion", Slavic Review, 25 (1): 1-39.

Çetin, Mehmet ve Recep Kök (2015), "Askeri Devrim Bağlamında Batı Savaş Lojistiğinin Tarihsel Gelişimi", Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3 (4): 1-25.

Dillon, Michele (2010), Introduction to Sociological Theory – Theorists, Concepts, and Their Applicability to the Twenty-First Century (Sussex: Wiley-Blackwell).

Doğan, Mehmet (2014), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 31 (1): 137-152.

Dukes, Paul (2013), The Making of Russian Absolutism 1613-1801 (New York: Routledge).

Düzen, Cem (2015), Kuleli Vak'ası (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Eisenstadt, Shmuel N. (2000), "Multiple Modernities", Daedalus, 129 (1): 1-29.

Elibol, Ahmet (2009), "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü", Gazi Akademik Bakış, 3 (5): 21-40.

Fangjun, Cao (2009), "Modernization Theory and China's Road to Modernization", Chinese Studies in History, 43 (1): 7-19.

Gerschenkron, Alexander (1962), Economic Backwardness in Historical Perspective – A Book of Essays (New York, Washington ve Londra: Frederick A. Praeger Publishers).

Gerschenkron, Alexander (1970), Europe in the Russian Mirror: Four Lectures in Economic History (Cambridge: Cambridge University Press).

Gilman, Nils (2003), Mandarins of the Future – Modernization Theory in Cold War America (Maryland: The Johns Hopkins University Press).

Goffman, Daniel (2002), *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press).

Haksever, Ahmet Cahit (2009), "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektaşilik ve Nakşbendilik Örneği", *Ekev Akademi Dergisi*, 13 (38): 39-60.

Hale, William (2003), *Turkish Politics and the Military* (London: Routledge).

Hammond, Vincent E. (2009), *State Service in Sixteenth Century Novgorod: The First Century of the Pomestie System* (Lanham: University Press of America).

Haque, M. Shamsul (1999), *Restructuring Development Theories and Policies – A Critical Study* (New York: State University of New York Press).

Hellie, Richard (1999), "Russia, 1200-1815", Richard Bonney (der.), *The Rise of the Fiscal State in Europe c. 1200-1815* (Oxford: Oxford University Press).

Hosking, Geoffrey (1997), *Russia: People and Empire, 1552-1917* (Cambridge: Harvard University Press).

Hosking, Geoffrey (2011), *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla* (Istanbul: İletişim) (Çev: Kezban Acar).

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1998), "Modernization Efforts in Science, Technology and Industry in the Ottoman Empire (18th and 19th Centuries)", Feza Günergün ve Shigehisa Kuriyama (der.), *The Introduction of Modern Science and Technology to Turkey and Japan* (Kyoto: International Research Center for Japanese Studies).

İğdemir, Uluğ (1937), *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma* (Ankara: Türk Tarih Kurumu).

Jiafeng, Wang (2009), "Some Reflections on Modernization Theory and Globalization Theory", *Chinese Studies in History*, 43 (1): 72-98.

Jones, Mark W. (1999), *Peter the Great: Linking Military Strategy to National Objectives in Imperial Russia* (Alabama: Maxwell Air Force Base).

Karpat, Kemal H. (1972), "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 3: 243-281.

Keleş, Hamza (2006), "Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14 (1): 227-240.

Kodaman, Bayram (2007), "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16: 1-24.

Konak, İsmet (2013), "Tarih Yazımında Alternatif Bir Model: Pokrovskiy Tarih Ekolü", Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (3): 99-118.

Kongar, Emre (2000), Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği (İstanbul: Remzi Kitabevi) (8. Baskı).

Krasinski, Henry (1876), The Cossacks of the Ukraine (New York: AMS Press).

Kunt, Metin (2000), "Siyasal Tarih (1600-1789)", Sina Akşin (der.), Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908 (İstanbul: Cem Yayınevi).

Kurat, Akdes Nimet (2010), Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar (Ankara: Türk Tarih Kurumu), (5. Baskı).

Lee, Stephen J. (1993), Peter the Great (London: Routledge).

Lerner, Daniel (1968), The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East (New York: Free Press).

Levy, Avigdor (1971), "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-1829", International Journal of Middle Eastern Studies, 2: 21-39.

Lipset, Seymour Martin (1963), Political Man – The Social Bases of Politics (New York: Anchor Books).

Mardin, Şerif (2002), Türk Modernleşmesi: Makaleler 4 (İstanbul: İletişim) (10. Baskı).

Martin, Janet (2012), "Economic Effectiveness of the Muscovite Pomest'e System: An Examination of Estate Incomes and Military Expenses in the Mid-16th Century", Brian J. Davies (der.), Warfare in Eastern Europe, 1500-1800 (Leiden: Brill).

Mazour, Anatole Gregory (1961), The First Russian Revolution, 1825: The Decembrist Movement (Stanford: Stanford University Press).

Milner-Gulland, Robin ve Nikolay Dejevskiy (1993), Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi (İstanbul: İletişim).

Mironov, Boris (2012), The Standart of Living and Revolutions in Russia, 1700-1917 (Oxon: Routledge).

Murphey, Rhoads (1999), Ottoman Warfare 1500-1700 (London: UCL Press).

Ortaylı, İlber (2008), Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi (Ankara: Cedit Neşriyat) (2.Baskı).

Özger, Yunus (2011), “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler ve 1881 Tarihli Tekaüt Kanunnamesinin Tahlili”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30: 201-237.

Özkaya, Yücel (1985), XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları).

Parker, Geoffrey (1996), *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge: Cambridge University Press) (2. Baskı).

Paul, Michael C. (2004), “The Military Revolution in Russia, 1550-1682”, *The Journal of Military History*, 68 (1): 9-45.

Peet, Richard ve Elaine Hartwick (2015), *Theories of Development – Contentions, Arguments, Alternatives* (New York ve Londra: The Guilford Press).

Plokhly, Serhii (2012), *The Cossack Myth: History and Nationhood in the Age of Empires* (Cambridge: Cambridge University Press).

Pokrovskiy, Mihail (2002), *Russkaya istoriya Tom: 3* (Sankt-Peterburg: izdatelstvo Poligon).

Polat, Hasan Ali (2011), “Lale Devri'nden Cihan Harbi'ne Giden Süreçte Osmanlı'daki Askeri Islahatlara Bir Bakış”, http://works.bepress.com/hasanali_polat/17/

Riasanovsky, Nicholas V. (2005), *Russian Identities: A Historical Survey* (Oxford: Oxford University Press).

Shaw, Stanford J. (1965), “The Origins of Ottoman Military Reform: the Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III”, *The Journal of Modern History*, 37 (3): 291-306.

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw (1977), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume II, Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975* (Cambridge: Cambridge University Press).

Snyder, Jack (1994), “Russian Backwardness and the Future of Europe”, *Daedalus*, 123 (2): 179-201.

Stone, David R. (2006), *A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya* (London: Praeger).

Stricker, Gerd (1990), “Old Believers in the Territory of the Russian Empire”, *Religion in Communist Lands*, 18 (1): 25-51.

Şahin, Muhammet (2006), “Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26 (3): 223-237.

Taki, Victor (2011), “Orientalism on the Margins: The Ottoman Empire under Russian Eyes”, Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History, 12 (2): 321-351.

Taylor, Brian D. (2003), Politics and the Russian Army: Civil-Military Relations, 1689-2000 (Cambridge: Cambridge University Press).

Teziç, Erdoğan (1976), 100 Soruda Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler (İstanbul: Gerçek Yayınevi).

Tunalı, Ayten Can (2003), Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusu'nda Yapılanma (1839-1876) (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Uyar, Hakkı (1999), Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi (İstanbul: Boyut).

Uyar, Mesut ve Edward J. Erickson, A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk (California: ABC-CLIO).

Vernadsky, George (2011), Rusya Tarihi (İstanbul: Selenge).

Yaşaroğlu, Hasan (2013), “Osmanlı'da Bir Darbe ve Tahlili: Genç Osman Örneği”, Turkish Studies, 8 (7): 705-732.

Yurdaydın, Hüseyin G. (2000), “Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839)”, Sina Akşin (der.), Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908 (İstanbul: Cem Yayınevi).

Zarinebaf, Fariba (2011), “Models: A View from the Ottoman Margin”, Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History, 12 (2): 489-499.

Ze'evi, Dror ve Ehud R. Toledano (2015), “Social Transformation and the State in the Middle East”, Dror Ze'evi ve Ehud R. Toledano (der.), Society, Law, and Culture in the Middle East: 'Modernities' in the Making (Varşova ve Berlin: De Gruyter Open Ltd.).

Zeyrek, Suat (2014), “II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış”, Studies of the Ottoman Domain, 4 (6): 39-64.

**TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA KADIN VE
ERKEĞE ATFEDİLEN ANLAMLARIN METAFOR
YÖNTEMİYLE ANALİZİ**

**METAPHOR ANALYSIS OF MEANINGS ATTRIBUTED
TO WOMEN AND MEN IN THE CONTEXT GENDER**

Senem Kurt TOPUZ¹-Hülya ERKANLI²

*“Biz hayatlarımızı metafor aracılığıyla sağlanan çıkarımlar temelinde
yaşarız” George Lakoff- Mark Johnson*

ÖZ

Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkek kavramlarını tanımlamaktan ziyade, metaforlar yoluyla bu kavramların ne anlam ifade ettiğini, bir başka anlatımla nasıl algılandığını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, veri toplama formu ile birincil veri toplanmıştır. Geliştirilen veri toplama formu ile toplam 100 katılımcıdan toplanan veriler, kadın ve erkek ifadelerine verilen metaforik yanıtlar esasında ayrı ayrı değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Buradan hareketle katılımcıların kadın ve erkek kavramlarına ilişkin kullandıkları metaforlar ve bu metaforları niçin kullandıklarına ilişkin açıklamalar incelenmiştir. Bu doğrultuda kadın kavramı ve dolayısıyla “kadın”, katılımcılar tarafından; *kırılgan, ilgiye ve bakıma muhtaç, edilgen ve bağımlı, karmaşık ve anlaşılması zor, özgeci, mutluluk vermesi beklenen, çalışkan ve sorumluluk sahibi ve yaşamın devamlılığını sağlayan* olarak tanımlanmıştır. Erkek kavramı ve dolayısıyla “erkek”, ise katılımcılar tarafından; *etken-yöneten- yönlendiren, koruyucu-kollayıcı-sahiplenici, mücadelecisi,*

¹ AİBÜ İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Gölköy-Bolu, kurt_s@ibu.edu.tr, 03742541000-1495

² AİBÜ İİBF İşletme Bölümü Gölköy-Bolu, erkanli_h@ibu.edu.tr, 03742541000-1413

* Makale Geliş Tarihi: 09.03.2016

Makale Kabul Tarihi: 20.03.2016

*ailesinin sorumluluğunu üstlenen, mantıkla hareket eden-
duygularını göstermeyen, fiziksel güç kullanabilen, öngörülemez-
başına buyruk, yüceltilen, ilgi isteyen ve bencil olarak
tanımlanmıştır.*

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Metafor,
Toplumsallaşma, Basmakalıp Düşünce.

ABSTRACT

In this study that aims to reveal what concepts of woman and man mean through metaphors; in other words, how they are perceived rather than defining these concepts within the context of gender, primary data was obtained from survey method. Data obtained from surveys from 100 participants, metaphoric responses given for man and woman statements were basically evaluated and interpreted individually. Starting from this point, metaphors participants used for the concepts of woman and man and explanations why they used these metaphors were examined. Accordingly, the concept of woman and thus “woman” was defined by participants as *fragile, in need of attention and care, passive and dependent, complicated and hard to understand, selfless, someone expected to give happiness, hardworking and responsible, and someone responsible for continuity of life.* The concept of man and therefore “man” was defined by participants as *active-ruler-director, protective-possessive, contentious, someone taking the responsibility of his family, acts rationally-concealing his feelings, someone who can use physical, unpredictable-independent, glorified, in need of attention, and selfish.*

Keywords: Sex, Gender, Metaphor, Socialization, Stereotypes.

GİRİŞ

Kadın ya da erkek olmaya atfedilen anlamlar ile kadın ve erkekler tarafından gerçekleştirilmesi beklenen roller, genellikle bireylerin cinsel kimliklerinin yani kadın ya da erkek olmalarının doğal bir sonucu olarak görülür. Esasında kadınlar ve erkekler arasındaki temel ayrımın biyolojik olduğu ileri sürülebilir. O halde cinsiyetler arasındaki biyolojik farka sebep olan “y kromozomu” nasıl olur da kadınlara ve erkeklere atfedilen toplumsal rollerde bir farklılaşmaya sebep olur? Yoksa bu farklılaşmalar toplumun beklentileri,

değerleri, kurumları ile mi alakalıdır? Hiç şüphe yok ki, toplumsallaşma süreci de bu farklılaşmanın ortaya çıkmasında yadsınamayacak bir gerçekliktir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıntılı olarak anlatılacak toplumsal cinsiyet kuramları, bu farklılaşmanın nedenlerine ilişkin açıklamalar sunmaktadır.

Kadın ya da erkek olmaya atfedilen anlamlar ile kadın ve erkekler tarafından gerçekleştirilmesi beklenen roller kapsamında, kadın ve erkeğe atfedilen kalıp yargılar (basmakalıp düşünce/stereotyping) söz konusudur. Fine (2011:28)'nin da ifade ettiği gibi “siz kişisel olarak bu kalıp yargılara inanmasanız bile *-kadın; merhametli, çocukları seven, bağımlı, kişiler arası hassasiyete sahip, bakan, büyüten. Erkek; lider, agresif, hırslı, analitik, rekabetçi, egemen, bağımsız ve bireyci -zihninizin o kadar etik olmayan bir kısmı vardır*”. Toplumsal cinsiyete dair bu basmakalıp düşünceler, kadın ve erkeklerin algılanışını ve değerlendirilişini şekillendirir. Bu bağlamda basmakalıp düşünceler, kadınların ve erkeklerin kendilerine yönelik gerçekleştirilen davranışlara dair birer şekillendiricidir ve davranışların da temelini oluşturur (Eagly: 1987'den aktaran Bussey ve Bandura, 1999: 12).

Bu kalıp yargılar, toplumsallaşma sürecinde öğrenme yoluyla pekişen ve aktarılan bilinçdışı kabullenilmişliklerdir.

Bu bağlamda, bu çalışmada metafor yönteminin kullanılmış olmasının temel sebebi, metaforların katılımcının zihinsel imajlarına dair daha kapsamlı bir bakış açısına sahip olma imkanı vermesi ve katılımcının vermeyi amaçladığı anlamdan çok daha büyük ve geniş kapsamlı bir anlam ortaya çıkartmaya, hatta katılımcının kendisinin bile farkında olmadığı bir bakış açısını ortaya koymaya katkı sağlamasıdır (Nikitina ve Furuoka, 2008:194).

Burada ifade etmek gerekir ki, metafor yöntemi toplumsal cinsiyet odaklı az sayıda çalışmada halihazırda kullanılmış bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Başarır ve Sarı (2015) “kadın akademisyenlerin” kadın akademisyen olmaya ilişkin algılarını, Aslan (2015) “öğretmen adaylarının” toplumsal cinsiyet algılarını metafor yöntemi ile analiz etmiştir. Hegstrom ve McCarl-Nielsen (2002) ise katılımcıların “tanıdıkları insanlar” üzerinden yaptıkları metaforik açıklamaları toplumsal cinsiyetle ilişkilendirmişlerdir. Bahsi geçen çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, toplumsal cinsiyet konusu metaforik olarak incelenirken örneklem seçiminde, toplumsal cinsiyet meselesinin toplumun geneline ilişkin bir konu olması kabulüyle, mesleki ya da başka bir kategorik sınıflama yapılmadan toplumun geneline ait bir algı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları ele alınmış, ardından metafor kavramı üzerinde durularak çalışmanın yöntemi ve veri

toplama süreci anlatılmıştır. Devam eden kısımda ise toplanan verilerden elde edilen bulgular verilmiş, sonuç kısmında da bulgular değerlendirilmiş ve kuramsal çerçevede tartışılmıştır.

1. CİNSİYET (SEX) VE TOPLUMSAL CİNSİYET (GENDER) KAVRAMLARI

Cinsiyet (sex) kavramı, kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü tanımlar. Bu bağlamda cinsiyet, bireyin biyolojik cinsiyetinden kaynaklanan demografik bir özelliktir (Dökmen, 2014: 20). Toplum bilimciler cinsiyet kavramını çoğunlukla bedenin erkek ya da dişi olarak tanımlanmasına sebep olan anatomik ve fizyolojik farklılıkları açıklamak üzere kullanırlar (Giddens, 2008: 505; Özkazanç, 2010: 16).

Kadın ve erkek olmak anatomik ve fizyolojik özellikler dışında, toplumsal bir anlam da taşımaktadır ve kadın ve erkeğe dair tanımlama ve algılamalar, büyük oranda bu toplumsal anlamla ilişkilidir (Dökmen, 2014: 11). Bu noktada karışımıza çıkan kavram, toplumsal cinsiyet (gender) kavramıdır.

Gender sözcüğünün kökü Latince “generare”dir (doğurmak, baba olmak), fakat bağlantılı olan “genre” (tür, edebi tür) ve “genus”(cins) sözcükleriyle birlikte “gender” özel bir anlam, büyük ölçüde dil bilimsel bir anlam kazanmıştır (Williams, 2005: 347).

Toplumsal cinsiyet kavramı, erkekler ve kadınlar arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıklarla alakalıdır. Bir başka ifadeyle, toplumsal cinsiyet kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün atfettiği anlamlar ve beklentilerle ilgilidir. Bu beklentiler, aynı zamanda kadın ve erkek kimliklerinin belirlenişinin ve aralarındaki ilişkinin toplumsal ve kültürel olduğunun da işaretidir (Giddens, 2008: 505; Dökmen, 2014: 20; Özkazanç, 2010: 16). Ancak toplumsal cinsiyetin kültürel yapılandırmalarının bir anlamda biyolojik cinsiyeti de içerdiği ileri sürülebilir. Genellikle kadınlar ve erkekler arasındaki birtakım farklılıkların biyolojik ya da kültürel mi olduğunu tam olarak bilmek mümkün değildir. Aslında pek çok farklılık ikisinin birlikte etkisinin bir neticesidir (Dökmen, 2014: 20). Bora ve Üstün (2005:41)’e göre toplumsal cinsiyet, bireyin çeşitli şekillerde dahil olduğu karmaşık ilişkileri içerir ve bir yandan bireysel düzeyde kadınlık ve erkeklığe, diğer yandan toplumsal düzeyde bir cinsiyet rejimine işaret eder. Bu kavram, cinsiyetin bireysel özelliklerin dışında sosyal yapılarla ve ilişkilerle bağlantılı bir öznellik boyutu olduğu düşüncesini de içerir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet aynı zamanda kolektivitelerin, kurumların ve tarihsel süreçlerin de bir özelliğidir (Connell, 1998: 190).

Toplumsal cinsiyete dayalı bakış açısı erkek ve kadın olmanın çok boyutlu anlamlarının toplumsal olarak oluşturulduğunu; kadın ve erkek olmanın ev içinde ve ev dışında ortaya çıkan günlük faaliyetlerde var olduğunu gösterir (Hart, 1995: 41'den aktaran Dedeoğlu, 2000: 141). Erkek ve kadın olmanın çok boyutlu anlamlarının toplumsal cinsiyet bağlamında açıklanabilmesi ve bu anlamlar çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal rollerin incelenmesinde farklı yaklaşımlar benimsenmiştir (Giddens, 2008: 505). Bu yaklaşımlar, insanlar arasındaki birebir ilişkiler ya da bir bütün olarak toplum üzerinde yoğunlaşır (Connell, 1998: 165). Aslında bu incelemelerde odak nokta, cinsel kimlik gelişiminde “öğrenme”nin rolünün ne olduğudur (Giddens, 2008: 505).

Bu bağlamda ele alınan teorilerden biri olan “Bilişsel Gelişim Teorisi”ne göre, çocuklar toplumsal cinsiyete ilişkin basmakalıp³ (stereotyping) bakış açılarını, etraflarından gördükleri ve duydukları sayesinde geliştirir. Bireyler kendilerini kavrayış (algılayış) biçimleriyle tutarlı davranışlar gösterme eğiliminde olurlar. Çocuklar bir kere kendi toplumsal cinsiyetlerine ilişkin bilgiyi oluşturduktan sonra davranışları ile (kız gibi davranmak) düşünceleri (ben bir kızım) arasındaki karşılıklı etkileşim istikrarlı bir toplumsal cinsiyet kimliği ya da bilişsel gelişim teorisinin adlandırdığı haliyle, toplumsal cinsiyet kararlılığı oluşturmuş olur. Toplumsal cinsiyet kimliğinin değişmezliği üç düzeyde gerçekleşir. Bunlar toplumsal cinsiyet kimliği, sabitliği ve tutarlılığı bileşenleridir. Toplumsal cinsiyet kimliği, bireyin kendini ve diğerlerini bir kız ya da erkek, bir kadın ya da adam olarak tanımlayabilmesi (etiketlendirebilmesi) gibi basit bir yeteneği gerekli kılar. Toplumsal cinsiyet sabitliği, toplumsal cinsiyetin zaman içinde sabit kaldığına ilişkin farkındalığı ifade eder. Son olarak toplumsal cinsiyet tutarlılığı ise, toplumsal cinsiyetin görünüm, aktivite ya da giysi değişse de değişmez bir unsur olduğunu ifade eder (Kohlberg, 1966'dan aktaran Bussey ve Bandura, 1999: 3- 4).

“Toplumsal Cinsiyet Şeması Teorisi” ise toplumsal cinsiyetin gelişimi ve farklılaşması üzerine açıklamalar sağlar. Toplumsal cinsiyet yönelimlerinin gelişiminde toplumsal cinsiyet kimliğinin farkında olmak (çocuğun kendini ve diğerlerini kadın veya erkek olarak tanımlayabilmesi) toplumsal cinsiyet şemasının geliştirilmeye başlatılabilmesi için bir gerekliliktir (Bem, 1983: 603). Bu şekillendikten sonra toplumsal cinsiyetle alakalı aktivitelere ilişkin bilgiler, kişilik özellikler, sosyal yüklemeler ve senaryolar gibi bilgilerle şema genişler. Şema geliştirildikten sonra çocukların geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ile

³ Basmakalıp düşünce; geleneksel, formülleştirilmiş ve aşırı basitleştirilmiş görüş, düşünce veya imajdır. Mesela geleneksel olarak itfaiyecilik, polislik, doktorluk gibi meslekler erkeklerle atfedilirken; öğretmenlik ve hemşirelik gibi meslekler kadınlara atfedilir (Paynter, 2011: 10; Mills ve diğerleri, 2012: 520).

tutarlı davranışlarda bulunmaları beklenir. Çocukların toplumsal cinsiyetle ilişkili bir yapıda hareket etmesine rehberlik eden güç, toplumsal cinsiyet etiketlemesine dayalı eşleştirmeye dayanır. Bu durum çocukların kendi cinsiyetleri ile aynı cinsiyete sahip olan diğerleri gibi olma isteğiyle ilişkilidir (Bem, 1983: 604-605).

“Evrimsel Psikoloji”, toplumsal cinsiyet gelişimini ve farklılaşmasını açıklamak için kullanılan biyolojik temelli teorilerden biridir ve toplumsal cinsiyet farklılaşmasını soyun devamına ait programlama ile ilişkilendirir. Buna göre farklılıkların kökeni eş seçimi, üretim stratejileri, soyun devamına ilişkin ebeveynlik yatırımları ve erkeklerin agresif doğasıyla ilişkilendirilir. Bu bakış açısına göre, günümüzdeki toplumsal cinsiyet farklılıkları kadının ve erkeğin karşı karşıya kaldıkları yeniden üretim taleplerine ve soyun devamına yönelik başarılı bir adaptasyonla ilgilidir (Bussey ve Bandura, 1999: 6).

“Sosyolojik Teoriler”e göre ise toplumsal cinsiyet, biyolojik olarak sahip olunanların ötesinde sosyal yapılanma süreci ile ilgilidir. Toplumsal cinsiyet farklılaşması daha ziyade sosyal ve kurumsal uygulamalara dayanır ve daha sonra da bireyin özellikleri içerisine yerleşir ve sabitlenir (Eagly: 1987’den aktaran Bussey ve Bandura, 1999: 12).

Bireyler toplumsallaşma sürecinde toplumsal cinsiyet özellikleri ve niteliklerini içselleştirerek bir benlik duygusu yaratırlar. Toplumsallaşma ile insanlar toplumun kendilerinden kadın ya da erkek olarak ne beklediğini öğrenirler. Bu beklentiler tam olarak karşılanamamasalar bile, insanlar herhangi bir düzeyde bu beklentilerden sorumlu tutulacaklarını öğrenirler. Başka bir ifadeyle bireyler bu beklentileri karşılama düzeylerine göre uygun bir biçimde “erkeksi” ya da “kadınsı” olduklarına dair toplum tarafından değerlendirilirler (Wharton, 2008: 31). Bu durum kolayca örneklendirilebilir: 3 yaşında yere düşmüş ve ağlamış olan bir erkek çocuğuna ailesinin tepkisini zihnimize canlandıralım. Çocuk hızlı bir şekilde yerden kaldırılır ve rahatlatılır. Çocuğa “büyük adam gibi davran ve ağlamayı bırak” denir. Ya da basitçe görmezden gelinir. Sosyal öğrenme teorisyenleri bu çocuğun gelecekteki benzer durumlara ilişkin davranışlarının karşılaştığı tepki çerçevesinde şekilleneceğini ifade eder. Başka bir ifadeyle bu çocuk benzer durumlarla karşılaştığı zaman ağlamamayı ve duygusal tepkiler göstermemeyi, duygularını baskılamayı öğrenecektir. Düştüğü zaman yerden kaldırılıp teselli edilen bir çocuk ise acı, öfke, memnuniyetsizlik gibi duygularını göstermeye devam eder. Erkek çocuğa sahip aileler ilk örnekteki gibi, kız çocuğa sahip aileler ise ikinci örnekteki gibi tepki verme eğiliminde olduğunda sosyal öğrenme teorisyenleri “toplumsal cinsiyetçi davranışın” (gender-typed behaviour) yaratılmış olduğunu savunurlar (Wharton, 2008: 32).

Örnekte de vurgulandığı gibi, toplumsal cinsiyetçi davranış, kişilerin karşılaşmış oldukları durum ve olaylara ilişkin tepkilerinin, durum ya da olayın öznesinin kadın ya da erkek olmasına bağlı olarak farklı biçimde gerçekleşmesini ifade etmektedir (Wharton, 2008: 32).

Yukarıda ifade edilen teoriler, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların hem biyolojik hem de kültürel temelli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kadın ve erkek rollerinin anlaşılmasında gerek kadını erkekten ve erkeği kadından ayıran biyolojik özellikler, gerekse de içince yaşanan toplumun kültürel kodları, kurumları, sosyoekonomik yapısı ve değerleri de bu rollerin ayrışmasında ve anlaşılmasında önemlidir.

2. METAFOR KAVRAMI

Fransızca bir kelime olan “*métaphore*” den türemiş metafor (mecaz) sözcüğünün kelime anlamı “Bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz” ya da “Bir kelimeyi veya kavramı kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanma” dır (TDK, 2015).

Metaforlar şairler tarafından görmemizi ve hissetmemizi arttırmak için kullanıldığı kadar, biyologlar, fizikçiler, tarihçiler, dil bilimciler ya da dünya hakkında herhangi bir şey söylemeye çalışan herkes tarafından da kullanılır (Postman, 1996:74). İnsan, içinde yaşadığı gerçekliği ancak metaforlar aracılığıyla ve metaforik olarak kurgulayabilir. Metaforlar hayatı, kendimizi ve ötekini anlamamızın tek yoludur (Demir, 2015: 18).

Metafor, bir süsleme aracı değil, bir algılama aracıdır. Metaforlar sayesinde dünyayı algılayış biçimimiz şekillenir (Postman, 1996:74). Bir başka anlatımla, algılarımızı şekillendiren, diğer insanlarla ilişki kurma biçimimizi belirleyen, kendileriyle düşündüğümüz ve eylemde bulunduğumuz kavramlar yani gündelik kavram sistemimiz doğası gereği metaforiktir (Lakoff and Johnson, 2015: 28). Bununla birlikte metaforlar insanların gerçeği algılayış biçimlerine bağlı olarak gerçekleştirecekleri davranışların da belirleyicisi olabilmektedir (Nikitina ve Furuoka, 2008: 194).

Metaforlar kompleksite yaratır, netlik verir, geçerlilik sağlar ve yaratıcılığı geliştirir. Metafor dili boyutlandıran değerli bir araçtır. Derinliği insan varoluşunun fiziksel, zihinsel, duygusal ve ruhsal yönlerini etkiler. Metaforun açıklayıcı/tanımlayıcı/betimleyici bir araç olarak da değeri vardır (Van Engen, 2008: 39).

Lakoff ve Johnson’a (2015:332) göre “Metaforik düşünce kaçınılmaz, hep mevcut ve çoğunlukla bilinçdışıdır. Soyut kavramlar metaforlarsız eksiktir.

Sözün gelişi, büyü, cazibe, delilik, birleşme, büyütme vb. metaforlar olmaksızın aşk, aşk değildir.”

3. YÖNTEM VE VERİ

“Kadın” ve “erkek” cinsiyetlerine atfedilen anlamların, toplumsal cinsiyet bağlamında, metaforlar üzerinden analiz edilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, geliştirilen veri toplama formu ile birincil veri toplanmıştır. Toplam 100 katılımcıdan elde edilen veriler, kadın ve erkek ifadelerine verilen metaforik yanıtlar esasında ayrı ayrı değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Geliştirilen veri toplanan formunun birinci kısmında “Kadın gibidir. Çünkü.....” ve “Erkek.... gibidir. Çünkü...”⁴ şeklinde iki adet açık uçlu soru sorulmuştur. Veri toplama formunun ikinci kısmında ise katılımcıların yaş, meslek, cinsiyet, eğitim ve medeni durumlarına ilişkin kişisel bilgilerini belirlemeye yönelik beş adet soru sorulmuştur. Bu şekilde geliştirilen veri toplama formu 01.12.2014 ve 31.01.2015 tarihleri arasında Bolu ilinde yaşayan ve kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 18 yaş üstü katılımcılara uygulanmıştır. Bu bağlamda hazırlanmış olan veri toplama formu, bizzat araştırmacılar tarafından bire bir olarak katılımcılara götürülmüştür. Bu süreçte katılımcılara, hem çalışmanın kapsamı hem de toplanan verilerin yalnızca bilimsel amaçlı olarak kullanılacağına ilişkin gerekli açıklamalar yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden katılımcılardan veri toplama formunu herhangi bir etkiye maruz kalmalarını engellemek için tek başlarına doldurmaları istenmiştir. Katılımcılar tarafından doldurulan formlar bizzat araştırmacılar tarafından geri toplanmıştır.

Toplanan verilerin değerlendirme sürecinde öncelikle demografik sorulara ilişkin frekans tabloları yapılmıştır. Değerlendirme sürecinin ikinci aşamasında, tüm katılımcıların kadın ve erkek ifadelerine ilişkin kullandıkları metaforlar ortak özelliklerine göre 9 ana metaforik kategori (bitki, hayvan, soyut, sembol, obje, yiyecek/içecek, doğa, yaşam unsurları ve rol) altında toplanmıştır. Sonraki aşamada her bir metafor ilgili olduğu ana kategori altına yerleştirilmiş ve kullanılan metaforlar demografik özellikler dikkate alınarak incelenmiştir.

4. BULGULAR

Katılımcılara ait demografik özelliklere ilişkin sonuçlar aşağıda yer alan Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Dağılımı

⁴ Bu soru formatının hazırlanmasında Levent Eraslan tarafından yazılmış olan “Sosyolojik Metaforlar” başlıklı makaleden esinlenilmiştir.

Cinsiyet	Frekans (n)	Oran (%)	Yaş	Frekans (n)	Oran (%)
Kadın	55	55	18-20 Yaş	5	5
Erkek	45	45	21-29 Yaş	22	22
Toplam	100	100	30-39 Yaş	18	18
			40-49 Yaş	30	30
Medeni Durum	Frekans (n)	Oran (%)	50-59 Yaş	17	17
Evli	65	65	60 yaş ve Üzeri	8	8
Bekar	32	32	Toplam	100	100
Diğer	3	3			
Toplam	100	100	Eğitim Durumu	Frekans (n)	Oran (%)
			Okuryazar	1	1
Çalışma Durumu	Frekans (n)	Oran (%)	İlkokul	11	11
Çalışan	54	54	Ortaokul	10	10
Çalışmayan	46	46	Lise	34	34
Toplam	100	100	Ön lisans	3	3
			Üniversite	32	32
			Diğer	9	9
			Toplam	100	100

Katılımcıları yaş kriterine göre değerlendirdiğimizde; 20'li yaşlarda olanlar toplam katılımcıların %22'sini, 30'lu yaşlarda olanlar toplam katılımcıların %18'ini, 40'lı yaşlarda olanlar toplam katılımcıların %30'unu, 50'li yaşlarda olanlar toplam katılımcıların %17'sini oluşturmaktadır. 18-20 yaş aralığında bulunanlar toplam katılımcıların %5'ini oluşturmaktayken, 60 yaş ve üzeri olanlar da toplam katılımcıların %8'ini oluşturmaktadır.

Katılımcıları çalışıp çalışmama durumuna göre değerlendirdiğimizde ev hanımı, öğrenci, emekli ve işsiz olanlar "çalışmayanlar" kategorisinde ele alınmıştır. Çalışmayanlar toplam katılımcıların %46'sını oluşturmaktadır. Bununla birlikte katılımcıların %54'nün ise aktif olarak çalışma hayatı içerisinde yer aldığı görülmektedir. Çalışanları meslek gruplarına göre kategorize ettiğimizde; eczacı, öğretmen, mühendis, akademisyen, işçi, esnaf, memur gibi pek çok farklı meslek grubundan katılımcının yer aldığı görülmektedir.

Katılımcıları cinsiyet durumlarına göre değerlendirdiğimizde, kadınların toplam katılımcıların %55'ini, erkeklerin ise toplam katılımcıların %45'ini oluşturduğu görülmektedir. Medeni durum açısından katılımcılara baktığımızda katılımcıların %65'inin evli, %32'sinin ise bekar olduğu görülmektedir. Katılımcıların %3'ü ise diğer (boşanmış/dul) kategorisi altında yer almaktadır. Eğitim durumları açısından katılımcılar değerlendirildiğinde, lise mezunu olanlar toplam katılımcıların %34'ünü, üniversite mezunu olanlar % 32'sini, ilkökul mezunu olanlar %11'ini, ortaokul mezunu olanlar %10'unu oluşturmaktadır. Katılımcıları %9'u diğer (yüksek lisans/doktora) seçeneği altında yer almaktadır. Son olarak da katılımcıların %3'ü önlisans ve %1'i de okuryazar kategorisinde bulunmaktadır.

Tablo 2- Tüm Katılımcıların Kadın Kavramına İlişkin Kullandıkları Metaforlar

	Grup	n	%		Grup	n	%		Grup	n	%
Rol	Kadın	1	0,14	Sembol	Şeytan	1	0,09	Objekt	Ayna	2	0,12
	Çocuk	1	0,14		Cadı	1	0,09		Biblo	1	0,06
	Anne	3	0,43		Google	1	0,09		Çelik	1	0,06
	Seyyah	1	0,14		Nokta	1	0,09		Çeyiz sandığı	1	0,06
	Dost	1	0,14		Zor bir sınav	1	0,09		Gazete	1	0,06
	Toplam	7	100,00		Hareket	1	0,09		Kitap	5	0,29
					Bulmaca	2	0,18		Makine	1	0,06
Yiyecek İçecek	Acı sos	1	0,08		Alev	1	0,09		Mum	1	0,06
	Ekmek, su	1	0,08		Müzik	1	0,09		Müzik Aleti	1	0,06
	Meyve	2	0,15		Şiir	1	0,09		Odun	1	0,06
	Sirke	1	0,08		Toplam	11	100,00		Robot	1	0,06
	Üzüm	1	0,08	Her şey	1	0,25	Saat		1	0,06	
	Şarap	6	0,46	Aşk	1	0,25	Toplam		17	100,00	
	Şeker	1	0,08	Duygusal Zeka	1	0,25	Yaşam Unsurları		Hayat	4	0,29
	Toplam	13	100,00	Yaşam kaynağı	1	0,25			Nefes	1	0,07
Doğa	Buz dağı	1	0,10	Toplam	4	100,00			Gözyaşı	1	0,07
	Deniz	1	0,10	Ağaç	1	0,06			Su	8	0,57
	Doğa	1	0,10	Çiçek	12	0,67	Toplam	14	100,00		
	Dünya	1	0,10	Gül	2	0,11	Hayvan	Dişi kuş	1	0,20	
	Gökyüzü	1	0,10	Pamuk	1	0,06		Hayvan	1	0,20	
	Güneş	3	0,30	Papatya	1	0,06		Kelebek	2	0,40	
	Hava Durumu	1	0,10	Yabangülü	1	0,06		Koyun	1	0,20	
	Toprak	2	0,10	Toplam	18	100,00		Toplam	5	100,00	

Toplam	11	100,00			
--------	----	--------	--	--	--

Katılımcılar üzerinde demografik unsurlara ilişkin hiçbir kategorisel ayırım yapmadan toplam katılımcıların kadın ifadesini açıklarken ağırlıklı olarak bitki (18) metaforları kullandığı, bunu sırasıyla obje (17), yaşam unsurları (14), yiyecek/içecek (13), sembol (11), doğa (11), rol (7), hayvan (5) ve soyut (4) metaforların izlediği görülmüştür. Kadın ifadesi için kullanılan metaforları cinsiyet, çalışıp çalışmama durumu, medeni durum, yaş ve eğitim kategorilerine göre ayırdığımızda ortaya çıkan durum şu şekildedir:

Cinsiyet ayırımına göre bakıldığında, kadınların kadın ifadesini açıklarken kullandıkları metaforlar içerisinde ağırlık olarak bitki (11) metaforlarının yer aldığı; erkeklerin ise kadın ifadesini açıklarken ağırlıklı olarak yiyecek/içecek (7), bitki (7) ve obje (7) metaforları kullandıkları görülmektedir.

Çalışıp çalışmama durumuna bakıldığında çalışanların, kadın ifadesini açıklarken ağırlık olarak obje (9) ve sembol (9) metaforlarını kullandıkları; çalışmayanların ise kadın ifadesini açıklarken ağırlık olarak bitki (11) metaforlarını kullandıkları görülmektedir.

Medeni duruma göre bakıldığında genel olarak kadın ifadesi evliler tarafından en çok obje (11) metaforları ile açıklanmıştır. Bekarların kadın ifadesi için kullandıkları metaforların başında bitki (7) gelmektedir. Diğer (dul) kategorisinde yer alanların kadın ifadesi için kullandıkları metaforların başında yaşam unsuru (2) gelmektedir.

Yaş gruplarına ayrıştırılmış olarak bakıldığında ise, 20 yaş altında bulunanlar kadın ifadesini en çok bitki (3) metaforları ile açıklamıştır. 20'li yaşlarda olanlar kadın ifadesini ağırlıklı olarak bitki (4), obje (4) ve doğa (4) metaforları ile; 30'lu yaşlarda olanlar en çok obje (4) metaforları ile; 40'li yaşlarda olanlar ağırlıklı olarak yiyecek/içecek (6) metaforları; 50'li yaşlarda olanlar obje (4) ve yaşam unsurları (4) metaforları; 60'lı yaşlarda olanlar yiyecek/içecek (1), bitki (1), sembol (1), doğa (1), yaşam unsurları (1) ve rol (1) metaforları ve 70'li yaşlarda olanlar da bitki (1) ve yaşam unsurları (1) metaforları üzerinden açıklamışlardır.

Çalışmada her bir katılımcının kadın ve erkek kavramını açıklamak üzere kullandığı metaforlar, 9 ana metaforik kategori altında toplanmış ve katılımcıların demografik özellikleri göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir. Ortaya çıkan temel sonuç; katılımcıların demografik özellikleri ve metaforik ana kategoriler farklılaşsa bile (rol, sembol, bitki, hayvan...) metaforik ifadeler için verilmiş olan açıklamalar (kadın... gibidir, çünkü...) incelendiğinde,

katılımcıların kadın kavramına ilişkin temel algılarının, aşağıdaki nitelikler üzerinden şekillendiğidir.

*Kırılgan

“Kadın çiçek gibidir. Çünkü hoştur, kırılgandır, hemen solabilir fakat kokusu ile insanları mest eder” (Kadın, Çalışmayan, Lise Mezunu, Dul, 72 Yaş)

“Kadın pamuk gibidir. Çünkü narindir, beyazdır, saftır, parçalanması çok kolaydır. Savunmasızdır, güçsüzdür ama pamuk ıslanırsa sertleşir, kadını da ağılatırlarda karşılarında kimse duramaz” (Kadın, Çalışmayan, Bekar, Lise, 19 Yaş)

* ilgiye ve Bakıma Muhtaç

“Kadın çiçek gibidir. Çünkü bakarsan verimli olur, sevgi verir, gül verir; bakmazsan solar, ölür, yaşlanır” (Kadın, Çalışmayan, Lise, Evli, 42 Yaş)

“Kadın çiçek gibidir. Çünkü sürekli ilgi ister, bakım ister ve çiçek gibi hassastır ve her kadın çiçek gibi kendine özel ve güzeldir” (Kadın, Çalışmayan, Lise, Bekar, 22 Yaş)

“Kadın çiçek gibidir. Bakarsan güzelleşir, bakmazsan ölür” (Kadın, Çalışmayan, Evli, Lise, 54 Yaş)

“Kadın ağaç gibidir. Çünkü ağaca bakıldıkça, sulandıkça meyve verir, dalları yeşerir” (Kadın, Çalışmayan, Evli, Lise, 21 Yaş)

“Kadın çiçek gibidir. Çünkü, nasıl bir çiçeği ihmal edip suyunu toprağını değiştirmezsen solar gider, oysaki tam tersi ilgilenmiş olsan her zaman canlıdır, gürdür, her zaman verimlidir” (Erkek, Çalışan, Evli, ilkokul, 40 Yaş)

* Edilgen ve Bağımlı

“Kadın biblo gibidir. Çünkü biblonun belirli aralarla tozunu almanız gerekir. O güzel görüntüsü hep göz alıcı olsun. En güzel yere koymalısınız ki baktıkça mutlu olmalısınız. Kadına da hak ettiği değeri vermelisiniz ve ruhuna hitap etmelisiniz ki evi, evliliği ve çocuk yetiştirmeyi görev değil hayatı olarak, isteyerek yürütebilsin” (Kadın, Çalışan, Evli, Üniversite, 43 Yaş)

“Kadın robot gibidir. Çünkü erkekler gel der gelir git der gider” (Kadın, Çalışan, Evli, ilkokul, 46 Yaş)

“Kadın su gibidir. Çünkü nereye yön verersen oraya akar” (Kadın, Çalışmayan, Dul, Lise, 47 Yaş)

*Karmaşık ve Anlaşılması Zor

“Kadın zor bir sınav gibidir. Çünkü onu anlaşılır kılmak ve basitleştirmek için çok çalışmak gerekir” (Erkek, Çalışan, Bekar, Üniversite, 33 Yaş)

“Kadın kitap gibidir. Çünkü herkes okuyamaz, okunmasının bilinmesi lazım. Okuyana göre de değişir” (Erkek, Çalışmayan, Evli, Lise, 55 Yaş)

“Kadın müzik aleti gibidir. Çünkü çalabilmek için notaları iyi bilmeniz gerekir” (Erkek, Çalışan, Bekar, Lise, 39 Yaş)

“Kadın karmaşık bir bulmaca gibidir. Çünkü hiçbir şekilde onu anlayamazsın” (Kadın, Çalışan, Bekar, Üniversite, 25 Yaş)

*Özgeci

“Kadın mum gibidir. Çünkü aydınlatır ama erir” (Kadın, Bekar, Çalışmayan, Üniversite, 20 Yaş)

“Kadın anne gibidir. Çünkü özverilidir” (Kadın, Çalışmayan, Evli, ilkokul, 60 Yaş)

*Mutluluk Vermesi Beklenen

“Kadın hayat gibidir. Çünkü erkeklere hayat verir, huzur ve mutluluk verir” (Erkek, Çalışan, Evli, Ortaokul, 55 Yaş)

“Kadın kelebek gibidir. Çünkü gülcükleri ve fedakarlığı ile etrafına huzur ve mutluluk verir. Aynı zamanda karşısındaki insana enerjisi ile mutluluk bağı kurar” (Erkek, Çalışmayan, Bekar, Üniversite, 22 Yaş)

“Kadın çiçek gibidir. Çünkü çiçeğe bakarak ve onu sulayarak onun bulunduğu ortama güzellik katmasına vesile olunur. Kadınlara da bu şekilde istenilenleri verdiğiniz zaman hayata dair güzellikler katacağımızı görürüz” (Erkek, Çalışmayan, Bekar, Lise, 21 Yaş)

*Çalışkan ve Sorumluluk Sahibi

“Kadın makine gibidir. Çünkü sorumluluğu çoktur” (Kadın, Çalışan, Evli, ilkokul, 39 Yaş)

“Kadın saat gibidir. Çünkü devamlı çalışır” (Erkek, Çalışan, Evli, Lise, 36. Yaş)

“Kadın hareket gibidir. Çünkü doğurganlık, çalışkanlık, yönetim özelliği ile anaçtır” (Kadın, Çalışmayan, Evli, Üniversite, 69. Yaş)

*Yaşamın Devamlılığını Sağlayan

“Kadın ekmek su gibidir. Çünkü hayat onlarsız devam etmez”(Erkek, Çalışan, Evli, Üniversite, 45 Yaş)

“Kadın su gibidir. Çünkü içtikçe yaşam verir” (Erkek, Çalışan, Evli, Ön Lisans, 54 Yaş)

“Kadın güneş gibidir. Güneş tüm canlılar için hayat kaynağıdır. Bir de denizin sonunda batarken ki görüntüsü güzeldir” (Kadın, Çalışan, Evli, Üniversite, 31 Yaş)

“Kadın her şey gibidir. Çünkü eş, anne, her şeyi toparlayıcı ve yaratıcıdır” (Kadın, Çalışan, Evli, ilkokul, 45 Yaş)

Tablo: 3- Tüm Katılımcıların Erkek Kavramına İlişkin Kullandıkları Metaforlar

				Grup			Grup			Grup		
				Grup	n	%				Grup	n	%
Sembol	Ateş	1	0,07	Obje	Baş tacı	1	0,05	Hayvan	Akrep	1	0,09	
	Şiir	1	0,07		Bıçak	1	0,05		Amip	1	0,09	
	Park yeri	1	0,07		Cam	1	0,05		Aslan	3	0,27	
	Virgül	1	0,07		Durmuş saat	1	0,05		Ayı	1	0,09	
	Vize sınavı	1	0,07		Ham altın	1	0,05		Köpek	1	0,09	
	Wi-fi	1	0,07		Kibrit	1	0,05		Midye	1	0,09	
	Düz bir metin	1	0,07		Kumanda	1	0,05		Öküz	2	0,18	
	Evin çatısı/damı	2	0,14		Kurulu robot	1	0,05		Yaban domuzu	1	0,09	
	Evin direği	2	0,14		Metal eşya	1	0,05		Toplam	11	100,00	
	Evim	1	0,07		Odu	6	0,30		Adam	1	0,04	
	Yaratık	1	0,07		Otomobil	1	0,05		Baba	4	0,17	
	Azrail	1	0,07		Parfüm	1	0,05		Aile bireyi	1	0,04	
	Toplam	14	100,00		Saat	1	0,05		Çocuk	7	0,30	
	Doğa	Buz	1		0,06	Sünger	1		0,05	Diktatör	1	0,04
Çamur		1	0,06	Balon	1	0,05	Erkek	1	0,04			
Dağ		5	0,29	Toplam	20	100,00	Hamal	1	0,04			
Deniz		1	0,06	Bitki	Ağaç	2	0,33	Gemi kaptanı	1	0,04		
Gece		2	0,12		Çınar	2	0,33	Reis	1	0,04		
Kar fırtınası		1	0,06		Çiçek	1	0,17	Rahber	2	0,09		
Kasırga		1	0,06		Gül	1	0,17	Yönetici	1	0,04		
Taş		2	0,12		Toplam	6	100,00	Savaşçı	1	0,04		
Toprak		1	0,06		Yaşam unsurları	İlkel Beyin	1	0,25	Göçebe	1	0,04	
Yağmur		1	0,06	Kalp		1	0,25	Toplam	23	100,00		
Akan su		1	0,06	Omurga		1	0,25	Yumurta	1	0,50		

Soyut	Toplam	17	100,00		Su	1	0,25		Rakı	1	0,50
	Sevgi	1	0,50		Toplam	4	100,00		Toplam	2	100,00
	İktidar	1	0,50								
	Toplam	2	100,00								

Katılımcılar üzerinde hiçbir kategorisel ayırım yapmadan toplam katılımcıların erkek ifadesini açıklarken ağırlıklı olarak rol (23) metaforlarını kullandığı, bunu sırasıyla obje (20), doğa (17), sembol (14), hayvan (11), bitki (6), yaşam unsurları (4), yiyecek/içecek (2) ve soyut (2) metaforları izlemiştir. Erkek ifadesi için kullanılan metaforların cinsiyet, çalışıp çalışmama durumu, medeni durum, yaş ve eğitim kategorilerine göre ayırdığımızda ortaya şu şekilde bir durum çıkmaktadır:

Cinsiyet ayırımına göre kadınların erkek ifadesini açıklarken kullandıkları metaforların başında rol (11) ve obje (11) metaforları gelmektedir. Erkeklerin erkek ifadesini açıklarken kullandıkları metaforlar içerisinde ağırlıklı olan rol (12) metaforları bulunmaktadır.

Çalışıp çalışmama durumuna göre bakıldığında çalışanların erkek ifadesi için kullandıkları metaforların başında doğa (13) ve rol (13) metaforları gelmektedir. Çalışmayanların erkek ifadesinin açıklarken kullandıkları ağırlıklı metaforlar obje (10) ve rol (10) metaforlarıdır.

Medeni duruma göre bakıldığında evlilerin erkek ifadesini ağırlıklı olarak rol (18) metaforları ile açıkladıkları görülmektedir. Bekarların erkek ifadesi için kullandıkları metaforların başında doğa (7) metaforları gelmektedir. Diğer (dul) kategorisinde bulunanların en çok kullandıkları metaforlar bitki (2)dir.

Yaş gruplarına ayrıştırılmış olarak bakıldığında ise, 20 yaşın altında bulunanlar erkek ifadesini en çok obje (2) metaforları ile açıklamıştır. 20'li yaşlarda olanlar erkek ifadesini ağırlıklı olarak sembol (4), obje (4), doğa (4) ve rol (4) metaforları; 30'lu yaşlarda olanlar en çok doğa (4) metaforları, 40'li yaşlarda olanlar ağırlıklı olarak doğa (7), rol (7) metaforları üzerinden, 50'li yaşlarda olanlar obje (5) metaforları üzerinden, 60'lı yaşlarda olanlar rol (4) metaforları üzerinden ve 70'li yaşlarda olanlar da bitki (1) ve rol (1) metaforları üzerinden açıklamışlardır.

Eğitim durumlarına göre ayrıştırılmış olarak bakıldığında ise, okuryazar olanlar erkek ifadesini açıklarken en çok hayvan (1) metaforlarını; ilkökul derecesine sahip olanlar rol (4) metaforlarını; ortaokul derecesine sahip olanlar rol (3) metaforlarını, lise derecesine sahip olanlar bitki (7), obje (7) metaforlarını; üniversite derecesine sahip olanlar doğa (9), rol (9) metaforlarını; diğer kategorisinde bulunanlar obje (4) metaforlarını kullanmışlardır.

Çalışmada her bir katılımcının kadın ve erkek kavramını açıklamak üzere kullandığı metaforlar, 9 ana metaforik kategori altında toplanmış ve katılımcıların demografik özellikleri göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir. Ortaya çıkan temel sonuç; katılımcıların demografik özellikleri ve metaforik ana kategoriler farklılaşsa bile (rol, sembol, bitki, hayvan...) metaforik ifadeler için verilmiş olan açıklamalar (erkek... gibidir, çünkü...) incelendiğinde, katılımcıların erkek kavramına ilişkin temel algılarının, aşağıdaki nitelikler üzerinden şekillendiğidir.

*Etken-Yöneten-Yönlendiren

“Erkek çocuk gibidir. Çünkü onun istek ve arzularına göre hayatınızı sürdürürseniz O da sizi mutlu etmeye çalışır” (Kadın, Çalışan, Evli, Üniversite, 43 Yaş)

“Erkek yönetici gibidir. Çünkü yönetme özelliği verilmiştir” (Kadın, Çalışmayan, Evli, Üniversite, 69 Yaş)

“Erkek bir geminin kaptanı gibidir. Çünkü her şeyin hemen hemen dümenini çeviren, yönetendir genelde. Herhangi bir konuda danışılır, fikri alınır yani yönetici misali. Tabii ki bu karşılıklı fikir alışverişi şeklinde de olabilir” (Erkek, Çalışan, Evli, ilkokul, 40 Yaş)

“Erkek rehber gibidir. Çünkü hayatta doğru yönü tespit etmek için bir rehber ihtiyacı vardır” (Erkek, Çalışan, Evli, Üniversite, 45 Yaş)

“Erkek kumanda gibidir. Çünkü yönlendirmeye müsaittir” (Erkek, Çalışmayan, Evli, Lise, 55 Yaş)

*Koruyucu-Kollayıcı- Sahiplenici

“Erkek dağ gibidir. Çünkü sahiplenici, koruyucu, kollayıcı olduğu için” (Erkek, Çalışan, Bekar, Lise, 28 Yaş)

“Erkek dağ gibidir. Çünkü hep korur, kollar, sever, sevecendir, her zaman eşi ve çocukları için fedakarlık yapar. Onun külü bile yeter etrafını ısıtmak için. Onlar olmasa kadın olmanın ne anlamı var” (Kadın, Çalışan, Evli, Lise, 43 Yaş)

“Erkek bir evin damı gemidir. Çünkü sapsağlam durmakla eşdeğer tutulmaktadır. Koruyan, kollayan figürüne sahiptir, evin olmazsa olmazıdır. Aslında unutulmuş nokta ise damın da damlatabildiği gerçeğidir” (Kadın, Çalışmayan, Bekar, Üniversite, 23 Yaş)

“Erkek baba gibidir. Çünkü koruyucu olması gerekir” (Erkek, Çalışmayan, Evli, Üniversite, 58 Yaş)

“Erkek baba gibidir. Çünkü insana sahip çıkar” (Kadın, Çalışmayan, Evli, Lise, 21 Yaş)

*Mücadeleci

“Erkek akan su gibidir. Çünkü erkek hayatın bir şekilde ilerlemesi için önüne gelen tüm engelleri aşabilmek için her şeyi göze alabilen bir canlıdır. Aynı şekilde o da çevresine huzur ve mutluluk verebilen bir canlıdır” (Erkek, Çalışmayan, Bekar, Üniversite, 22 Yaş)

“Erkek savaşçı gibidir. Çünkü sevdikleri için yapamayacağı şey yoktur” (Erkek, Çalışan, Bekar, Lise, 22 Yaş)

* Ailesinin Sorumluluğunu Üstlenen

“Erkek evin babası gibidir. Çünkü evinin rızkını kazanır, ailesinin sorumluluğunu üstlenir” (Erkek, Çalışan, Evli, Ortaokul, 53 Yaş)

“Erkek aile babası gibidir. Çünkü ailesine, babasına, annesine bakan, çoluk çocuğuna bakan kişidir. Evin reisidir” (Kadın, Çalışmayan, Dul, İlkokul, 71 Yaş)

“Erkek reis gibidir. Çünkü evi idare eden odur” (Erkek, Çalışan, Evli, İlkokul, 36 Yaş)

* Mantıkla Hareket Eden- Duygularını Göstermeyen

“Erkek rehber gibidir. Çünkü olaylara mantıksal açıdan bakar, duygularını açığa vermez” (Erkek, Çalışan, Evli, Üniversite, 39 Yaş)

“Erkek gece gibidir. Çünkü duygularını belli edemez” (Erkek, Çalışan, Evli, Üniversite, 47 Yaş)

“Erkek taş gibidir. Çünkü düz ve serttir”(Kadın, Çalışan, Bekar, Üniversite, 39 Yaş)

“Erkek taş gibidir. Çünkü ancak onu anladıkça çözülür”(Kadın, Çalışan, Bekar, Ön Lisans, 25 Yaş)

* Fiziksel Güç Kullanabilen

“Erkek odun gibidir. Çünkü serttir, kabadır, emircidir, her şeyi ayağına bekler” (Kadın, Çalışmayan, Evli, Lise, 42 Yaş)

“Erkek bıçak gibidir. Çünkü işlevseldir ama zarar verebilir” (Kadın, Çalışmayan, Bekar, Üniversite, 20 Yaş)

“Erkek gül gibidir. Çünkü sevdiğine koklatır, sevmediğinin canını acıtır” (Kadın, Çalışmayan, Dul, Lise, 47 Yaş)

* Öngörülemez- Başına Buyruk

“Erkek kar fırtınası gibidir. Çünkü ne zaman geleceğini, ne kadar süreceğini ve kar kalınlığını önceden tahmin etmene imkan yoktur” (Erkek, Çalışan, Evli, Üniversite, 46 Yaş)

“Erkek kasırga gibidir. Çünkü ne zaman geleceği, nasıl geleceği belli değildir” (Erkek, Çalışan, Evli, Üniversite, 44 Yaş)

“Erkek yağmur gibidir. Çünkü bazen fazla yağar sel olur, az yağar kuraklığa neden olur, bazen de yeterince yağarsa etrafa bereket bolluk olur” (Kadın, Çalışan, Evli, Üniversite, 46 Yaş)

*Yüceltilen

“Erkek şişirilmiş balon gibidir. Çünkü kendisinde doğuştan olmayan yetenekler üzerine yüklenir ve toplum tarafından yüceltikçe şişer. Gerçek sorunlarla yüzleştğinde sıradan insan olduğunu hatırlar” (Erkek, Çalışmayan, Bekar, Doktora, 25 Yaş)

“Erkek durmuş bir saat gibidir. Çünkü kendini yaradılıştan üstün konumlandırır. Oysa hayatında ancak anlamlı bir kadın olduğunda doğruyu gösteren biyolojik moleküler bir şeydir” (Erkek, Çalışmayan, Evli, Üniversite, 53 Yaş)

“Erkek ailenin çınarı gibidir. Çünkü öğretilen o” (Kadın, Çalışmayan, Evli, Lise, 60 Yaş)

“Erkek erkek gibidir. Çünkü yapılacak herhangi bir tanımlama erkek denilen varlığı kısıtlayacaktır” (Erkek, Öğrenci, Bekar, Üniversite, 23 Yaş)

*İlgi isteyen

“Erkek çocuk gibidir. Çünkü kaç yaşında olursa olsun sevgi, şefkat bekler” (Kadın, Çalışmayan, Evli, Lise, 49 Yaş)

“Erkek çocuk gibidir. Çünkü ilgilenmezsen çocuk gibi küser” (Erkek, Çalışan, Evli, Üniversite, 33 Yaş)

*Bencil

“Erkek buz gibidir. Çünkü kendisi için yaşar, kendi his ve duyguları için yaşar. Bencil ve egoisttir” (Kadın, Çalışan, Bekar, Lise, 55 Yaş)

“Erkek diktatör gibidir. Çünkü her şeyin kendinin dediği gibi yapılmasını ister, egoisttir” (Kadın, Çalışmayan, Evli, ilkokul, 60 Yaş)

5. SONUÇ

Bu çalışma, toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkek kavramlarını tanımlamaktan ziyade, metaforlar yoluyla bu kavramların ne anlam ifade ettiğini

bir başka anlatımla nasıl algılandığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi, metafor bir algılama aracıdır ve metaforik düşünce genellikle bilinçdışıdır. Metaforlar, dünyayı algılayışımızı şekillendirir ve aynı zamanda insanların algılarına bağlı olarak gerçekleştirilecekleri davranışları belirler.

Buradan hareketle katılımcıların kadın ve erkek kavramlarına ilişkin kullandıkları metaforlar ve bu metaforları niçin kullandıklarına ilişkin açıklamalar incelenmiştir. Bu doğrultuda kadın kavramı ve dolayısıyla “kadın”; kırılgan, ilgiye ve bakıma muhtaç, edilgen ve bağımlı, karmaşık ve anlaşılması zor, özgeci, mutluluk vermesi beklenen, çalışkan ve sorumluluk sahibi ve yaşamın devamlılığını sağlayan olarak tanımlanmıştır. Erkek kavramı ve dolayısıyla “erkek” ise; etken-yöneten- yönlendiren, koruyucu-kollayıcı-sahiplenici, mücadeleci, ailesinin sorumluluğunu üstlenen, mantıkla hareket eden-duygularını göstermeyen, fiziksel güç kullanabilen, öngörülemez-başına buyruk, yüceltilen, ilgi isteyen ve bencil olarak tanımlanmıştır.

Açıklıkla söylemek gerekir ki, kadın ve erkeğin üzerinden tanımlandığı, yukarıda ifade edilen özellikler hiç de şaşırtıcı değildir. Bu çalışma kapsamında elde edilen veriler incelendiğinde, hayvan olarak erkek, aslan; kadın, kelebek gibidir; obje olarak kadın biblo; erkek kumanda gibidir; yani kadın erkeğe göre daha narin, daha güçsüz, korunmaya ve kollanmaya ihtiyaç duyan, fedakar, özverili; erkek ise güçlü, koruyan ve kollayan, mücadele edendir. Fine (2011:28-29), bu tür nitelendirmeleri örtük çağrışımlar olarak adlandırmış ve zihnin örtük çağrışımlarının karmaşık ve son derece iyi düzenlenmiş bir bağlantı ağı olarak düşünülebileceğini ifade etmiştir. Zihnin örtük çağrışımları nesne, insan, kavram, his, kendi benliğiniz, hedefler, amaçlar ve davranışların temsillerini bir araya getirir. Bu bağlantıların her birinin gücü, geçmiş deneyimlere ve mevcut bağlama dayanır. Bu örtük çağrışımların nedeni, bu çağrışımları öğrenmenin aynı zamanda farkındalık, niyet ve kontrol ihtiyacı olmaksızın gerçekleşen bir süreç olmasıdır.

Bu örtük çağrışımlar, temelinde basmakalıp düşüncelerle ilişkilidir ve toplumsal cinsiyete dair basmakalıp düşünceler kadın ve erkelerin algılanışını ve değerlendirilişini şekillendirir. Bu bağlamda basmakalıp düşünceler, kadınların ve erkeklerin kendilerine yönelik gerçekleştirilen davranışların özellikle toplumsal cinsiyetçi biçimde gerçekleşmesine dair birer şekillendiricidir ve davranışların da temelini oluşturur. Örneğin, “Bilişsel Gelişim Teorisi”ne göre, çocuklar toplumsal cinsiyete ilişkin basmakalıp (stereotyping) bakış açılarını, etraflarından gördükleri ve duydukları sayesinde geliştirir. Bu bağlamda oluşan kendini algılayış biçimleri, bireylerin bu algılara uygun davranışlar göstermesi

eğilimini doğurur. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyetçi basmakalıp düşünceler, öğrenme yoluyla devamlılık sağlayarak kendini tekrar etmeye devam eder.

Sonuç olarak bu çalışmada dikkat çeken unsurlardan biri, katılımcıların demografik özelliklerinden bağımsız olarak yani cinsiyetlerinden, medeni durumlarından, çalışıp çalışmamalarından, yaşlarından ve eğitim durumlarından bağımsız olarak kadın ve erkeğe yönelik yaptıkları değerlendirmelerde öğrenilmiş olan toplumsal cinsiyetçi bakış açısının ve basmakalıp düşüncelerin etkisi altında kaldığıdır. Bir diğer dikkat çeken nokta ise, kadınların da erkeklerin de toplumsal cinsiyetçi rollere ilişkin kabullenmişlikleridir. Dolayısıyla bu roller üzerinden düzenlenen ve işleyen toplumsal yapılar, kadın ve erkeğe ilişkin var olan basmakalıp düşüncenin varlığını devam ettirmesine ve kendini yeniden üretmesine aracılık etmektedir.

Bu çalışma kullanılan yöntem, ele aldığı örneklem ve örneklem hacmi nedeniyle Türkiye geneli için bir genelleme yapma amacı taşımamaktadır. Bu nedenle sonuçların değerlendirilmesinde bu hususun göz önünde tutulması gerekmektedir. Çalışmada metafor yöntemi kullanılması nedeniyle, istatistiksel olarak bir test yapma amacı da bulunmamaktadır. Bununla birlikte örneklem büyüklüğü ve geliştirilen veri toplama formu nedeniyle katılımcıların kullandıkları metaforlar ile demografik değişkenler arasında istatistiksel olarak ilişki ya da farklılık olup olmadığı test edilmemiştir. Bulgular betimleyici olarak frekanslar üzerinden özetlenmeye çalışılmıştır. Sonraki çalışmalarda çalışmanın örneklemini Türkiye geneline yayılarak ve örneklem hacmi büyütülerek, bulguların varsayımları sağlaması koşuluyla, istatistiksel testler yapılabilir ve sonuçlar Türkiye geneli için genellenebilir.

KAYNAKÇA

Başarır, Fatma ve Mediha Sarı (2015), “Kadın Akademisyenlerin Kadın Akademisyen Olmaya İlişkin Algılarının Metafor Yoluyla İncelenmesi”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 5 (1): 41-51.

Bussey, Kay ve Albert Bandura (1999), “Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation”, *Psychological Review*, 106: 676-713.

Bem, Sandra Ruth Lipsitz (1983), “Gender Schema Theory and Its Implications for Child Development: Raising Gender-Aschematic Children in a Gender-

Schematic Society”, Science: Journal of Women in Culture and Society, 8 (4): 598-616.

Bora, Aksu ve İlknur Üstün (2005), Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler (İstanbul: TESEV Yayınları).

Connell, Raewyn (1998), Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Cem Soydemir).

Dedeoğlu, Saniye (2000), “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emegi”, Toplum ve Bilim, 86: 139-170.

Dökmen, Zehra, Y (2014), Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Psikolojik Açıklamalar (İstanbul: Remzi Kitabevi).

Demir, Gökhan Yavuz (2015), “Metafora Dönüş”, Lakoff George ve Mark Johnson (Der.), Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil (İstanbul: İthaki Yayınları) (Çev. Gökhan Demir Yavuz).

Eraslan, Levent (2011), “Sosyolojik Metaforlar”, Akademik Bakış Dergisi, 27: 1-22.

Fine, Cordelia (2011), Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması (İstanbul: Sel Yayıncılık) (Çev. Kıvanç Tanrıyar).

George, Lakoff ve Mark Johnson (2015), Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil (İstanbul: İthaki Yayınları) (Çev. Gökhan Yavuz Demir).

Giddens, Anthony (2008), Sosyoloji (İstanbul: Kırmızı Yayınları) (Yayına Hazırlayan Cemal Güzel).

Gülay, Aslan (2015), “A Metaphoric Analysis Regarding Gender Perceptions of Preservice Teachers”, Eğitim ve Bilim, 40 (181): 363-384

Hegstrom, Jane ve Joyce McCarl-Nielsen (2002), “Gebder and Metaphor: Descriptions of Familial Persons”, Discourse Processes, 33 (3): 219-234

Mill, Maura J, Satoris S Culbertson, Ann H. Huffman ve Angela R. Connell (2012), “Assessing Gender Biases: Development and Initial Validation of the Gender Role, Stereotypes Scale”, Gender in Management: An International Journal, 27(8): 520-540.

Nikitina, Larisa ve Fumitaka Fruoka (2008), ““A language teacher is like...”: Examining Malaysian Students’ Perceptions of Language Teachers Through Metaphor Analysis”, Electronic Journal of Foreign Language Teaching, 5 (2): 192-205.

Özkazanç, Alev (2010), “Kadını Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları”, II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi Kitabı: 16-22, (Ankara: Başak Matbacılık).

Paynter, Kelly. C. (2011) Gender Streotypes and Representation of Female Characters in Children Picture Books, Liberty University, A Dissertation Presented to The Fxulty of the School of Education for the Degree Doctor of Education.

Postman, Neil (1996), The End of Education: Redefining the Value of School (New York: Vintage Books). <http://brilliant-learning.com/wp-content/uploads/downloads/2013/04/Neil-Postman-The-End-of-Education.pdf> (31.07.2015)

TDK (2015),

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55c45f5f032238.6291859 (07.08.2015).

Van Engen, Robert B (2008), “Metaphor: A Multifaceted Literary Device Used by Morgan and Weick to Describe Organisations”, Emerging Leadership Journeys, 1(1): 39-51.

Williams, Raymond (2005), Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Söz Varlığı (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Savaş Kılıç).

Wharton, Amy.S. (2008). Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research (United Kingdom: Blackwell Publishing).

YAHUDİ DİASPORASI DİASPORA ÇALIŞMALARINDA BİR İDEAL TİP OLARAK KALMALI MI?¹

SHOULD JEWISH DIASPORA STAY AS AN IDEAL TYPE IN DIASPORA STUDIES?

Utku YAPICI²

ÖZ

Diaspora literatürünün öncü eserlerinde Yahudi diasporası örneği bir “ideal tip” olarak değerlendirilmiş, Yahudi diasporasının sahip olduğu birçok özellik, bir topluluğun diaspora olarak etiketlenmesinde kıstas konumuna taşınmıştır. Ancak, diaspora literatüründe son yıllarda söz konusu ideal tipleştirmeye karşı, diaspora kavramını daha esnek kıstaslarla tanımlayan eserler ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, öncelikle diaspora literatürünü Yahudi ideal tipleştirmesine karşı tavrı bağlamında sınıflandırmış ve “Yahudi diasporası diaspora çalışmalarında bir ideal tip olarak kalmalı mı?” sorusuna anlamlı bir cevap vermeyi amaçlamıştır. Çalışmada genellikle etniklikle ilişkilendirilerek yekparelik vurgusuyla yanlış ve/veya eksik bir biçimde tanımlanan diasporaların içyapılarındaki heterojenliğe dikkat çeken bir yaklaşım önerilmiştir. Bu yaklaşımın diaspora kavramını aşırı esnetmesinin yaratacağı sıkıntıları aşabilmek amacıyla bir topluluğun diaspora olarak etiketlenmesinde “diasporik bilinç” bir kıstas noktasına taşınmıştır.

¹ Bu makale, Adnan Menderes Üniversitesi tarafından desteklenen “Diaspora Kavramı ve Etnik Diasporaların Dış Politikaya Etkisi Üzerine Kuramsal Tartışmalar” başlıklı NİİBF-12004 kodlu bilimsel araştırma projesi kapsamında üretilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü. uyapici@adu.edu.tr.

* Makale Geliş Tarihi: 25.01.2016
Makale Kabul Tarihi: 05.04.2016

Anahtar Kelimeler: Yahudi diasporası, ideal tip, çoklu kimlikler, kesişimsellik, diasporik bilinç.

ABSTRACT

The major intellectual forerunners of the diaspora literature had considered the Jewish diaspora as an “ideal type”, and assigned the characteristics of the Jewish diaspora as criteria for labeling diasporas. However, in recent studies, flexible definitions of diaspora emerged in reaction to the scientific idealization of the Jewish diaspora example. This study firstly classified diaspora literature according to its reaction towards the idealization of the Jewish example and sought to give a meaningful answer to the question “Should Jewish diaspora stay as an ideal type in diaspora studies?”. The study also proposed an approach that remarked the intra-heterogeneity of diaspora groups - which were often incorrectly and/or incompletely defined with an emphasis on their so-called monolithic ethnicity. In order to overcome the difficulties caused by the over stretching of the term “diaspora” in line with the proposed approach, the term “diasporic consciousness” is suggested as a criterion in labeling diasporas.

Keywords: Jewish diaspora, ideal type, multiple identities, intersectionality, diasporic consciousness.

GİRİŞ

1960’lardan itibaren politik literatürde kullanılmaya başlayan diaspora kavramı, zamanla uluslararası ilişkiler alanının temel kavramlarından biri haline gelmiştir. Bu durum, büyük ölçüde küreselleşme süreci ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılması gibi faktörlerin diasporaları uluslararası politika düzleminde daha etkin hale getirmesinin sonucudur. Söz konusu iki tarihsel olgu, göç, göçmenlerin kalıcı yerleşimlerdeki artış gibi faktörleri harekete geçirmiş, bu durum ise diaspora topluluklarının “oluşma” ve “kimliklenme” süreçlerini perçinlemiştir. Öyle ki, daha önceki dönemlerde Gabriel Sheffer’in deyimiyle “uyuyan diasporalar” artık uyanmaya, eşzamanlı olarak da politik ve sosyo-ekonomik süreçlerde etkilerini arttırmaya başlamışlardır (Sheffer, 2003: xi). Bu gelişmeler, akademik dünyada da yansımaları bulmuş, diaspora kavramı uluslararası ilişkiler literatüründe daha fazla tartışılır hale gelmiştir.

Diaspora literatüründeki öncü yayınlarda genellikle Yahudi diasporası bir emsal olarak değerlendirilmiş, ulusaşırı toplumsal örgütlenmeler, Yahudi diasporasına içkin kimi özelliklere sahip oldukları ölçüde diaspora kategorisine dâhil edilmişlerdir. Bir başka ifadeyle, Yahudi diasporasının bir “ideal tip” halinde yorumlanması ile diaspora olarak tanımlanabilmek için aranacak kıstasların belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu çerçevede, bir kültürel travma sürecinin deneyimlenmesi, iki ya da daha fazla ülkeye dağılmanın gerçekleşmesi, bir anayurdun ve etnik millet hissini varlığı ve güçlü bir örgütlenmeye sahip olma Yahudi örneğinden yola çıkılarak diaspora kıstasları haline dönüştürülmüştür. Ancak Yahudi diasporasını ideal tip haline getiren bu yaklaşım, diaspora literatüründe artan oranda meydan okumalarla karşı karşıya kalmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Yahudi diasporasının bir ideal tip olarak sunan ve bu eğilime karşı çıkan yaklaşımları, yukarıda ifade edilen kıstaslar bağlamında tartışmaya açmaktır. Çalışmada ayrıca, aynı zamanda makalenin başlığını oluşturan “Diaspora Çalışmalarında Yahudi Diasporası Bir İdeal Tip Olarak Kalmalı Mı?” sorusuna anlamlı bir cevap verme noktasında araştırılabilir bir yaklaşım önerisinde bulunulmuştur.

1. DİASPORA SÖZCÜĞÜNÜN ETİMOLOJİSİ

Diaspora, Yunanca *diaspeiro* (dia: üstüne, speiro: tohum ekmek) fiilinden türeyen ve dağılmak, saçılmak anlamlarını içeren bir sözcüktür (Sheffer, 2003: 9). Kökeninin Yunanca olduğu konusunda bir uzlaşının olduğu sözcüğün ilk ne zaman ve hangi bağlamda kullanıldığı sorusu, diaspora çalışmaları literatürüne yön veren önemli bir tartışma başlatmıştır.

Tartışma, diaspora sözcüğünün ortaya çıkış süreciyle ilgili farklı tezlerden beslenerek, sözcüğün ilk kullanılma bağlamlarında bir zorunlu göçü mü, gönüllü göçü mü ifade ettiğine odaklanmaktadır. Robin Cohen, 1997 yılında ilk baskısını yapan “Küresel Diasporalar – Bir Giriş” adlı eserinde, bu kavramın M.Ö. 8-6. Yüzyıllar arasındaki dönemde İç Asya ve Akdeniz’in Antik Yunanlılar tarafından kolonileştirilmesini tanımlamak için olumlu bir çağrışımla, gönüllü göç merkezli kullanıldığını ifade etmiştir (Cohen, 1997: 2).³ Bu teze karşılık Martin Baumann, sözcüğün ilk kez M.Ö 5. Yüzyılda klasik Yunanlı filozoflar ve yazarlar tarafından istenmeyen, ürkütücü bir durumu nitelemek için kullanıldığını ifade ederek, kavramın kolonileşme bağlamında kullanımının hiç

³ Aynı tez, birçok çalışmada tekrarlanmıştır. Örneğin bkz. (Frykman, 2004: 81; Reis, 2004: 44).

yaşanmadığı fikrini savunmuştur (Baumann 2000: 316).⁴ Rainer Ohliger ve Rainer Münz de Baumann'a benzer bir biçimde, sözcüğün Tukudides tarafından Peloponez Savaşları sonrasında sürgün edilen Egelileri nitelemek için kullanıldığını vurgulamış, sözcüğün ilk kullanımından bu yana olumsuz çağrışımdaki süreklilikten söz etmiştir (Ohliger ve Münz, 2003: 3). Stephane Dufoix ise M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Sofokles, Herodot, Platon veya Tukudides'in eserlerinde ya diaspora sözcüğünün bugünkü anlamından farklı biçimlerde kullanıldığını ya da aslında hiç yer almadığını vurgulayarak tartışmaya yeni bir boyut katmıştır (Dufoix, 2009: 48-50).⁵

Diaspora sözcüğünün etimolojisi ile ilgili bir diğer tartışma, sözcüğün yer aldığı ilk yazılı kaynaklardan biri kabul edilen Eski Ahit'in M.Ö. 3. Yüzyıldaki bir Yunanca çevirisi olan *Septuagint*'te sözcüğün taşıdığı anlam üzerinedir. Birinci eğilimdeki araştırmacılar, *Septuagint*'te sözcüğün sadece tanrısal buyruklara uymamaları durumunda Yahudileri cezalandırmak için bir sürgün tehdidi bağlamında kullanıldığını ifade etmiştir (Dufoix, 2008: 4; Kenny, 2013: 4; Aviv ve Shneer, 2005: 3; Winston, 1995: 400). Rakip eğilim ise, *Septuagint*'te diaspora sözcüğünün Babillerin M.Ö. 586'da Kudüs'ü ele geçirmelerinin ardından gerçekleşen Yahudi sürgününü niteleyen İbranice sözcükler olan *galut*, *galah* ya da *golah*ın yerine kullanıldığıdır. Bir başka ifadeyle, bu iddiaya göre diaspora sözcüğü *Septuagint*'te yer yer tanrısal kökenli bir cezalandırma bağlamında değil, Yahudilerin sürgün edilmesi bağlamında tarihsel bir zeminde kullanılmıştır (Dufoix, 2008: 4).⁶

Sözcüğün Antik Yunan'da ilk kullanılış süreci ile ilgili iki tartışmadan bağımsız olarak, diaspora kavramının yaklaşık 2000 yıl boyunca Yahudi kimliği ile bitişikleşmiş bir biçimde kullanıldığı (Singh, 2013: 56), hatta Yahudiliğin, bu konuda neredeyse bir tekele sahip kılındığı söylenebilmektedir. Sözkonusu tekel, sözcüğün günlük kullanımına ek olarak diaspora ile ilgili literatürde de uzun süre etkisini sürdürmüştür. Simon Dubnow'un 1931'de Yahudi diasporasını, tüm diasporalar için bir "paradigmatik örnek" olarak gören yaklaşımı,⁷ 1990'larda William Safran başta olmak üzere birçok diaspora kuramcısı tarafından sürdürülmüş, Yahudi diasporası çoklukla diasporalar için bir "ideal tip" biçiminde sunulmuştur (Safran, 1991: 84; Williams, 2012: 125).

⁴ Cohen'in kitabının 2008 yılında yayınlanan ikinci baskısında diaspora kavramının ilk olarak Yunan kolonicilik faaliyetleri bağlamında kullanıldığı tezine yer vermeyerek Baumann'ın tezine yaklaşmış olduğu söylenebilir. (Cohen, 2008: 21).

⁵ Dufoix'un 2008 basımı "Diasporas" adlı kitabında bu görüşün tersini savunmuş olması dikkat çekicidir. Bkz. (Dufoix, 2008: 4).

⁶ Örnekler için bkz. (Anteby-Yemini ve Berthomiere, 2005: 262; Bein, 1990: 484; Little ve Broome, 2010: 222).

⁷ Bkz. (Tölölyan, 1995: 9. Bu yaklaşımın diğer örnekleri için bkz. (Sheffer, 2003: 9).

2. YAHUDİ DİASPORASI BİR “İDEAL TİP” OLARAK GÖRÜLMELİ MİDİR?

Yahudi Diasporası'nı bir “ideal tip” olarak sunan yaklaşımların, Yahudi diasporasının şu beş önemli özelliğini diaspora olarak tanımlanmak için gerekli kriterler arasında saydıkları söylenebilir: Diaspora olmayı başlatan feci bir olayın yarattığı kültürel travma, diaspora üyeleri olarak iki ya da daha fazla ülkeye saçılma, bir anayurta sahiplik hissi, etnik bir millet hissi ve güçlü bir örgütlenme.

Diasporanın Olmazsa Olmazı “Kültürel Travma” Mıdır?

Jeffrey J. Alexander'ın ifade ettiği gibi, kültürel travma, bir topluluğun üyelerinin, kendi grup bilinçleri üzerinde unutulmaz izler bırakan dehşet verici bir olaya maruz kalma algısına sahip olmaları durumunda gerçekleşir. Travma doğal bir biçimde var olmaz, topluluk tarafından inşa edilir. Dehşet verici olaya travmatik bir anlam topluluk tarafından olay gerçekleşir gerçekleşmez ya da olayın gerçekleşme anından çok sonra yüklenebilir. Kimi durumlarda, “hayali olaylar” da travmatik bir bağlamda topluluk tarafından inşa edilir. Olayların hayali olması, onların kültürel travma düzlemleri etkisinden bir şey kaybetmelerine yol açmaz (Alexander, 2004: 1-2, 8).

Yahudi diaspora geleneği, kültürel travmaya içkin bir mağduriyet söylemini merkeze alarak kolektif kimlik inşasını uzun yıllardır sürdürmektedir. Yahudi tarihinin iki büyük sürgünü olan M.Ö. 586-538 yılları arasında yaşanan Babil Sürgünü ve M.S. 70'de başlayan Roma Sürgünü ve sürgünler sırasında yaşananlarla ilgili felaket anlatıları,⁸ Yahudi diasporası tarafından milli kimlik oluşum sürecinde sıklıkla kolektif hafıza belirteçleri olarak kullanılmışlardır (Yuval, 2006: 16). Babil Sürgünü'nden itibaren, Yahudilerin “evsizliği”, Yahudi edebiyatı, sanatı, kültürü ve ibadet sisteminin ana temasını oluşturmuştur. Yahudi folkloru ve güçlü sözlü geleneği, kültürel travma inşa merkezlerine dönüşmüştür (Cohen, 2008: 22).

Bazı diaspora kuramcıları, diaspora kavramının uzun süre Yahudi örneği üzerinden tartışılmasının da etkisiyle, Yahudi diaspora geleneğiyle neredeyse bitişikleşmiş kültürel travma süreçlerini diaspora olmanın ontolojik bir gerekliliği olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu kuramcılardan bir kısmı bu travmayı başlatan olayın mutlaka bir sürgüne bağlı dağılma olması gerektiğini ifade ederek

⁸ Romalıların Kudüs'ü ele geçirme sürecinde Kudüs'te açlığın büyüklüğünü ifade etmek için felaket anlatıları yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin, yaşanan travmanın büyüklüğünü ifade edebilmek için bir kadının bebeğini öldürüp yemek zorunda kalması gibi hikâyeler yaygın olarak kullanılmıştır. Bkz. (Pasachoff ve Littman, 2005: 43-44, 87).

Yahudi diasporası emsaline katı bir şekilde bağlı kalmışlardır. Örneğin George Shepperson 1966 yılında yayınlanan “Dışarıdaki Afrikalılar; ya da Afrika Diasporası” başlıklı çalışmasında Afrika dışındaki Afrikalıları Yahudi örneğiyle karşılaştırıp sürgün ve travma konularındaki benzerliklerinden yola çıkarak bir diaspora olarak tanımlamıştır.⁹ İkinci grubu oluşturan kuramcılar ise diaspora için travma koşuluna sadık kalmışlar, ancak sürgün ile travma arasındaki nedensellik ilişkisini diaspora kapsamında yer alabilmek için bir zorunlu koşul olarak değerlendirmemişlerdir. Örneğin Rainer Ohliger ve Rainer Münz “Diaspora ve Etnik Göçmenler” başlıklı çalışmalarında, sömürgeci benzeri bir mantıkla geleneksel anayurtları dışında yerleşen/yerleştirilen Habsburg Almanları ve etnik Rusları da Yahudi diasporası ideal tipi ile kıyaslayarak diaspora olarak tanımlamışlardır. Münz ve Ohliger’e göre Almanya ve Avusturya dışındaki Habsburg imparatorluğu topraklarına yerleşen Almanların ve geleneksel Rusya topraklarının ötesinde Çarlık Rusyası ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği topraklarına yerleşen/yerleştirilen etnik Rusların göçleri bir sürgün niteliğini taşımamakta, kültürel bir travma yaratmamaktadır. Ancak göçlerden uzunca zaman sonra yaşanan imparatorlukların dağılma aşamasında bu iki topluluk ardıl devletlerde muktedir titüler milletlerden gücü tartışmalı milli azınlıklara dönüşmüşlerdir. Söz konusu süreç, hem Habsburg Almanlarında hem de etnik Ruslarda travmatik etkilere yol açmıştır. Münz ve Ohliger’e göre, iki topluluğun diaspora olarak tanımlanabilmesinde etkili olan faktör, travmanın göç ile eşzamanlı olarak varlığı değil, travmanın göç sonrası herhangi bir tarihsel dönemde de olsa varlığıdır (Ohliger ve Münz, 2003: 3-4).

Bir başka grup diaspora kuramcısı ise yukarıdaki iki gruptan farklı olarak zorunlu göçe bağlı kültürel travma süreçlerini, bir topluluğun diaspora olarak tanımlanabilmesi için ontolojik bir önkoşul olarak değerlendirmemiştir. Örneğin James Clifford, Yahudi tarihinin diaspora kavramsallaştırması üzerindeki güçlü etkisini kabul etmekle birlikte (Clifford, 1994: 306), farklı diaspora durum ve pratiklerine araştırmacının açık olması gerektiğini ileri sürerek bu tarihsel örneğin modelleştirilmesine karşı çıkmıştır (Habib, 2004: 14). Robin Cohen ve Michele Reis’in çalışmalarında görüldüğü gibi, böyle bir yaklaşımın doğal sonucu, zorunlu göç ve kültürel travmaya dayanan diasporaları, diasporaların yalnızca bir alt kategorisi konumuna indirgemek olmuştur. Örneğin Cohen

⁹ Shepperson’un şu sözleri, onun Yahudi diasporası emsaline bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır: “Onları [Afrikalıları] ülke dışına süren güçler olan kölelik ve emperyalizm, Yahudileri dağıtan güce benzer”. Shepperson, travmatik ve zorunlu göç tarihini Afrika diasporasını oluşturan faktörler arasında değerlendirmektedir. Bkz. Shepperson, 1968: 152’den aktaran Edwards, 2006: 13-14). Ayrıca bkz. (Akenson, 2010: 177). Benzer bir biçimde Gérard Chaliand ve Jean-Pierre Rageau, diaspora tanımlarında kolektif zorunlu göçü bir kriter olarak değerlendirmiştir. Bkz. (Chaliand ve Rageau, 1995: xiv-xviii’den aktaran Rai ve Reeves, 2009: 1).

travmatik bir dağılmayı grup dayanışmasını arttırıcı bir faktör olarak yorumlamasına rağmen tüm diasporaların zorunlu olarak sahip olması gereken bir ortak özellik olarak değerlendirmemiştir (Little ve Broome, 2010: 222). Cohen, “Mağdur Diaspora” kavramıyla Yahudi, Afrika ve Ermeni diasporalarını nitelerken; İşçi Diasporası, Emperyal Diaspora, Ticaret Diasporası, Yurtsuz Diaspora gibi kavramlarla diasporaların çeşitliliğini vurgulamıştır (Cohen, 2008: 16-18). Reis ise sürgün, travma ve kolektif kimliğin, Yahudi diasporasının özellikleri olduğunu ancak tüm diğer diaspora topluluklarının ortak özellikleri olması zorunluluğunun olmadığını vurgulayarak sürgün ve travma yaşamayan diasporaları nitelemek için “Çağdaş Diasporalar” kavramını üretmiştir (Reis, 2004: 44-45). Sonuç olarak Gabriel Sheffer’in ifade ettiği gibi, diaspora literatüründe son yıllarda diasporaların oluşumlarının zorunlu göç kadar gönüllü göç süreçleriyle gerçekleşebileceği yönünde bir oydaşımın varlığından söz edilebilmektedir (Sheffer, 2003: 114). “Kültürel travma” olmadan da diasporanın var olabileceği görüşü yaygınlaşmaktadır.

İki Ya da Daha Fazla Ülkeye Dağılmaksızın Diaspora Olmak Mümkün Müdür?

Babil Sürgünü’nden itibaren, Yahudilerin anayurt olarak tanımladıkları bölgenin sınırlarının ötesinde hep çok sayıda Yahudi topluluğu bulunmuştur. M.Ö. 250’li yıllarda Yunanca’da diaspora sözcüğü, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgelerinde birçok merkezde yerleşik Yahudi topluluğunu ifade etmek için kullanılmıştır. M.S. 70’de başlayan Roma Sürgünü ile Yahudi Diasporası Asya ve Avrupa’nın birçok bölgesinde yeni topluluklar oluşturarak daha da yaygınlaşmıştır. Modern çağlarda Amerika, Güney Afrika ve Avustralya göçleriyle Yahudi Diasporası’nın etkin olduğu coğrafi sahalar daha da genişlemiştir (Little ve Broome, 2010: 222).

Diaspora literatürünün birçok temel kuramcısı, Yahudi diasporası modelinden yola çıkarak, birden fazla ülkeye dağılmayı diaspora olmanın koşulları arasında saymıştır. Örneğin Khachig Tölölyan, dağılma sonrası diasporaya dönüşme süreçlerini çözümleyerek dağılma olgusunu diaspora oluşumunun başlangıcına yerleştirmiştir.¹⁰ Dominique Schnapper ve Denise L. Davis, coğrafi dağılmaya rağmen birlik ve dayanışma içinde olabilmeyi diaspora olmanın olmazsa olmazı saymıştır (Schnapper ve Davis, 1999: 225). William

¹⁰ Bkz. (Tölölyan, 1996: 3-36). Tölölyan *Diaspora: a Journal of Transnational Studies* dergisinin editörlüğünü de yapmaktadır. 2012 yılında yayımlanan bir makalesinde “dergiyi şu an kuruyor olsaydım, derginin alt başlığından ‘ulusötesi’ kavramını çıkarıp ‘dağılma’ kavramını yerleştirdim” diyecek kadar, dağılma ve diaspora kavramları arasındaki bağlantıya önem vermektedir. Bkz. (Tölölyan, 2012: 5).

Safran, diasporanın sahip olması gereken özellikler arasında ilk sırada, bir “merkezden” iki ya da daha fazla “çevresel” veya yabancı bölgeye dağılmayı aktarmıştır (Safran, 1991: 83). Kim D. Butler ve Judith Jesch, diaspora teriminin anayurttan tek bir yöne transferi değil bir saçılmayı ifade ettiğini vurgulamışlardır (Butler, 2015: 3).

En az iki ülkeye dağılmayı diaspora olmanın zorunlu koşulu olarak gören yaklaşıma, dağılma yaşanmadan da diasporaların varolabileceği veya diaspora olarak tanımlanabilmek için tek ülkeye göçün yeterli olduğu eleştirileri gelmiştir. Birinci eleştiri kapsamında, Adesh Pal ve Tapas Chakraborty, toprak kaybeden imparatorlukların geride bıraktıkları bölgelerde yeni diaspora topluluklarının gelişebileceğini iddia ederek, diasporaların dağılma olmaksızın oluşabileceğini öngörmüşlerdir (Pal ve Chakraborty, 2004: 47’den aktaran Bilgiç ve Bilgiç, 2012: 43).¹¹ Genellikle sınır değişimleri veya devletlerin/ imparatorlukların dağılması nedeniyle oluşan sınır-ötesi etnik grupların diaspora olarak tanımlanabileceği görüşünü savunan kuramcılar, tezlerini Birinci Dünya Savaşı sonrası Orta Avrupa Macarları,¹² Sovyet sonrası coğrafyadaki etnik Ruslar¹³ (Waterbury, 2010: 132; Shuval, 2000: 42) ve Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması sonrası Balkan Türkleri (Bilgiç ve Bilgiç, 2012: 43) üzerinden açıklamışlardır.

Diaspora olarak tanımlanabilmek için tek ülkeye göçün yeterli olabileceği fikri, diasporayı göçmen topluluk-anayurt-ev sahibi ülke arasındaki üçlü ilişkiyi merkeze alarak tanımlayan yaklaşım içinde zaman zaman gözlenebilmektedir. Bu görüşteki yazarlar, en an iki ülkeye göçü ve göç eden diaspora topluluklarının arasında gelişen ve diaspora kimliğini yeniden inşa eden ilişki biçimini diaspora olmanın ontolojik zorunlulukları olarak görmemektedir. Örneğin Baumann, üçlü ilişkinin varlığını diaspora olarak tanımlanmak için yeterli görmektedir.

¹¹ Bu yaklaşıma karşın, diaspora literatüründe göçü diasporanın olmazsa olmazı sayan yaklaşım da güçlüdür. Bunun bir örneğini Thomas Prymak’ın kimlerin Ukrayna diasporası sayılmayacağı ile ilgili yazısında görmek mümkündür. Prymak, geç 19. Yüzyıldan itibaren Avrupa’da yerleşik Ukraynalıların çok büyük bir kısmının zaten anayurtlarında oldukları ve bir göç hikayelerinin olmadığı görüşüyle bu grupları diaspora içinde değerlendirmemiştir. Bkz. (Prymak, 1998’den aktaran Sarzewich, 2003:13).

¹² Diaspora literatürünün Batılı ülkelerde yaşayan Macarları tanımlarken ağırlıklı olarak göç olgusuna bağlı kalarak diaspora sıfatını kullandığı söylenebilir. Karpat havzasında ise Macar nüfusunun oluşum süreci ekseriyetle göç ile bağlantılı değildir. Bu nedenle bu bölgedeki Macarlar için diaspora sıfatı nadiren kullanılmaktadır. Oysa Judit Toth ve Endre Sik, Karpat havzası Macar nüfusunun, Macaristan ile ilişkisinin diasporik bir ilişki biçiminde olduğunu vurgulayarak, göçten çok anayurt ile ilişki biçiminin diaspora olarak tanımlanmak için kıstas olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bkz. (Toth ve Sik, 2003: 226, 228). Benzer bir görüş için bkz. (Kürti, 2001: 184).

¹³ David D. Laitin, sınır ötesi insan hareketliliği ile değil, sınırların geriye çekilmesiyle oluşan diaspora topluluklarını nitelemek için “karaya vuran diasporalar” (*beached diasporas*) kavramını kullanmıştır. Bkz. (Laitin, 1998: 29).

Baumann, aynı diaspora grubunu oluşturan farklı ev sahibi ülkelerdeki topluluklar arasındaki ilişkinin telekomünikasyon sahasında 20. Yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan gelişmelerin etkisiyle çeşitlendiğini, bu çeşitlenmenin üçlü diasporik ilişkiyi yaratmadığını, yalnızca bulanıklaştırıp çoğalttığını iddia etmektedir.¹⁴

Anayurtsuz Diaspora Olur Mu?

Yahudi diasporasının bir ideal tip olarak görülmesinin en önemli sonuçlarından biri, diasporanın kurucu özelliklerinin tanımlanmasında anayurdun anahtar konumuna vurgu yapılmasıdır (Cohen, 2008: 4). Örneğin, Yahudi diaspora örneğinden yola çıkan William Safran'ın, diaspora olmanın kıstasları olarak saydığı altı özelliğin dördü anayurt ile bağlantılıdır. Safran'a göre, diaspora üyeleri anayurtları ile ilgili toplu hafıza, vizyon ya da mitlere sahiplerdir. Anayurtlarını idealleştirirler, orayı nihayetinde koşullar uygun olduğunda geri dönülecek bir mekân olarak değerlendirirler. Anayurtlarının muhafazası ya da yeniden eski haline getirilmesi konusunda bir yükümlülük hissederler. Birçok yönden anayurt ile bağlantılarını sürdürürler (Cohen, 2008: 4; Safran, 1991: 83-84).¹⁵

Safran'ın anayurt ile bağlantılı dört kıstası da diaspora literatüründe eleştirilerle karşılaşmıştır. Ancak eleştiriler genellikle diaspora bilincinin oluşum sürecinde bir faktör olarak anayurdun idealleştirilmesini yok saymamış ve diaspora tarafından etkili bir motivasyon kaynağı olarak inşa edilen anayurt mitlerinin önemini yadsımamıştır.¹⁶ Eleştiriler, diaspora bilincinin inşasında kimi durumlarda bir faktör olabilen anayurt bağlantılı süreçlerin - Yahudi diasporası da dahil olmak üzere - her diaspora için her zaman zorunlu olmadığı görüşü ile sınırlı kalmıştır.

Bu bağlamda örneğin James Clifford, Yahudi diasporasının tarihsel süreç içinde Safran'ın kıstaslarına uygun bir yapıya sahip olmadığını iddia etmiş, anayurda güçlü bir bağlılık ve anayurda dönüş isteğinin Yahudi diasporasına içkin bir özellik olduğu fikrini sorgulamıştır (Clifford, 1994: 305). Israel J. Yuval, Yahudi kimliğinin ortak toprak hayalinden ziyade bir kolektif hafızanın hayaline

¹⁴ Örneğin bkz. (Baumann, 2009: 350).

¹⁵ Yahudi diasporası-tek anayurt bağlantısının varlığı diaspora literatüründe sorgulanmaktadır. Örneğin Vijay Mishra'ya göre Yahudi anayurtları, Babil'de, Rhineland'de, İspanya'da, Polonya'da ve hatta Amerika'da sürekli olarak yeniden yaratılmıştır. Oysa Siyonizm, politik hedefleri bağlamında Yahudi diasporasını sonsuza dek tek merkezle bağlantılı olarak yorumlamış ve her ikincil yer değişikliğini (örneğin İspanya'dan Fransa'ya, Polonya'dan Amerika'ya) orijinal yer değişikliğinin (Yehuda'dan Babil'e sürgün) yarattığı travmaya içkin bir biçimde değerlendirmiştir. Bkz. (Mishra, 2007: 19).

¹⁶ Diaspora bilincinin oluşum süreçleri ile ilgili bkz. (Lee, 2004: 54).

dayandığını iddia etmiştir (Yuval, 2006: 16). Benzer bir biçimde Daniel Boyarin, yine Yahudi prototipi üzerinden gerçek ya da hayali *tek* bir anayurdun ve hatta anayurdun varlığının, diasporanın varlığı için gerekli veya yeterli bir önkoşul olmadığı fikrini işlemiştir. Boyarin öncelikle bir diasporanın birden çok anayurdu olabileceğini Yahudi diasporası örneğinden yola çıkarak iddia etmiştir. Ona göre Yahudi diasporasının bir kısmı için Babil, bir kısmı için Bari veya Otranto, bir başka kısmı için ise İspanya veya Rhineland anayurt olabilmektedir (Boyarin, 2015: 5-6).¹⁷ Boyarin, ayrıca Yahudi diaspora kimliğinin oluşumunda anayurt imgesinin kurucu işlevi olduğu fikrini ilginç bir iddia ile sorgulamıştır. Ona göre, ortak Yahudi diaspora kimliğinin oluşumunda başat rolü bir anayurt imgesi değil, Yahudi dini metinleri kitabı *Talmud* oynamıştır. Boyarin, tezini *Talmud*'u “Yahudilerin dolaşım halindeki anayurdu” olarak tanımlayarak, diasporanın inşa sürecinde anayurt-dışı bir faktörün rolünü veciz bir biçimde ifade etmiştir (Boyarin, 2015: 5-6).

Anayurdun diasporanın inşasındaki kurucu işlevi, Yahudi diasporası dışındaki diasporalardan örneklerle de sorgulanmıştır. Bu bağlamda, James Clifford, Afrika ve Güney Asya diasporaları üzerinden eve dönüş fikri ve mitleştirilmiş bir anayurt hatıratı olmadan da diaspora olunabileceği tezini savunmuştur (Clifford, 1994: 306).¹⁸ Stanislas Renard, Alexandru Manus ve Philip V. Fellman da benzer bir şekilde Roman diasporasında bir anayurt yöneliminin olmadığını iddia etmişlerdir. Uzun zamandır sürdürülen ve farklılık hissine, bir ortak tarih ve ortak kader inancına dayanan güçlü bir etnik grup bilincinin, ev sahibi topluluklarla sorunlu ilişki biçiminin ve diğer ülkelerdeki akraba etnik gruplarla empati ve dayanışma hissinin Roman diasporasının inşasında esas faktörler olduğunu vurgulamışlardır (Renard, et.al., 2015).¹⁹

Etnik Millet Hissi Olmadan Diaspora Olur Mu?

Literatürde Yahudiliğin ilk ortaya çıkışını etniklik ile açıklayan ve Yahudi diasporasının gelişim sürecinde etnikliğin başat faktör olduğunu vurgulayan birçok çalışma mevcuttur. Örneğin Gabriel Sheffer, Yahudiliğin ilk kez bir etnik

¹⁷ Benzer bir biçimde, günümüzde birçok göçmenin yaşamlarında birden çok göç sürecini deneyimlemeleri, diaspora bilincinin kurucu unsuru olarak bir anayurdun varlığı iddiasını sorgulayan bir eleştiri dayanağını oluşturmaktadır. Bkz. (Chan, 2013: 527).

¹⁸ Ayrıca bkz. (Başer, 2015: 18).

¹⁹ Bu noktada Sheffer'in devletsiz/devlet bağlantılı diaspora ayrımı üzerinde durmakta yarar vardır. Sheffer, Kürt, Tamil ve Tibet gibi devlet sahibi olmayan toplulukların diaspora deneyimlerini tanımlamak için “devletsiz diaspora” kavramını kullanmıştır. Ancak, devletsiz diaspora, anayurtla ilgisiz diaspora demek değildir. Barzoo Eliassi'nin ifade ettiği gibi, geleneksel anayurtlarının dışında zorunlu göç, politik baskı, ekonomik sıkıntılar ve dinsel zulüm gibi nedenlerle kalan devletsiz diaspora üyeleri anayurtla ilgili politize olmuş uluslararası aktivizm pratikleri geliştirerek birer diaspora örneği oluşturabilmektedir. Bkz. (Eliassi, 2013: 2).

kimlik olarak oluştuğu iddiasındadır (Sheffer, 2003: 37). Anna Colar, henüz Roma İmparatorluğu döneminde imparatorluğun büyük şehirlerinde sınırları belli bir topluluk olarak yaşayan Yahudi diasporasının bir etnik aidiyet hissi merkeze alınarak oluştuğu tezini savunmaktadır (Collar, 2013: 223-246).

Yahudi diasporasında etnikliğin tarihsel açıdan merkezi bir yer işgal etmesi, Yahudi diasporasını bir ideal tip olarak gören kuramcıların etnikliği diaspora olmanın bir önkoşulu şeklinde tanımlamalarına yol açmıştır. Bu eğilime karşı olan kuramcılar ise etnik millet hissini merkeze almayan diasporaların da olabileceği tezini işlemişler; genellikle, din, ideoloji, cinsiyet, coğrafya, yurttaşlık gibi etniklik dışı bir kimlik ögesini başat unsur haline getiren ulus ötesi örgütlenmeleri diaspora bağlamında tanımlama yoluna gitmişlerdir. Örneğin Haideh Moghissi, “Müslüman Diasporası: Cinsiyet, Kültür ve Kimlik” adlı eserinde farklı milli ve etnik köken, tarih, kültür ve dillerden olmalarına rağmen, İslam kimliği ortak paydasında birleşen bir “Müslüman Diasporası”nın varlığını vurgulamıştır (Moghissi, 2006: xiv).²⁰ Mark von Hagen, Soğuk Savaş yıllarında Batı’da olgunlaşan bir Doğu Avrupa Anti-komünist diasporasının varlığından söz etmiş (Von Hagen, 2014: 175), Bahar Başer ve Banu Şenay, Türk diasporası içindeki ideolojik bölünme hatlarını çözümlenmiş, örneğin Kemalist diaspora kimliğini tartışmaya açmışlardır (Başer, 2015: 78; Şenay, 2012: 1615-1633). Roisin Ryan-Flood, önyargılardan kaçmak ve kimliklerini daha rahat savunabilmek için İngiltere’nin yahut ABD’nin metropollerine göç eden, başat kimliği eşcinsellik olan bir İrlandalı diasporanın varlığını tartışmıştır (Ryan-Flood:17-29). Jasmijn Van Gorp ve Kevin Smets, etnik-millî hatlar boyunca inşa edilmeyen bazı diaspora örgütlerinin varlığını ortaya koyarak çok uluslu ve çok etnikli kimi yapıları diaspora olarak tanımlayabilmenin mümkün olduğunu iddia etmişlerdir. Van Gorp ve Smets’e göre “Eski Yugoslav” gibi hukuken var olmayan bir yurttaşlığı, yahut “Balkanlı” gibi ortak bir tarih ve kültürü merkeze alan bölgesel kimlikler, kimi diaspora örgütlerinin kurucu kimlikleri olabilmektedir (Van Gorp ve Smets, 2015: 82). Benzer bir biçimde Dubravka Ugresic, yakın geçmişte topraksızlaşmış Yugoslav (Ugresic, 2006); Larisa Fialkova ve Maria N. Yelenevskaya ise aynı durumdaki Sovyet kimliklerinin (Fialkova ve Yelenevskaya, 2005: 83-99), diasporalar bağlamında yaşamaya devam ettiğini ifade ederek hukuken yürürlükte olmayan yurttaşlık kimliklerini başat kimliği olarak sahiplenilen diasporaların varlığından söz etmişlerdir.

²⁰ Elbette literatürde dinsel diasporaların olabilirliğine karşı çıkan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Maria Hämmerli, etnik açıdan farklı Ortodoks toplulukların Batı’da yekpare bir dinsel diaspora oluşturmadığı fikrindedir. Bkz. (Hämmerli, 2010: 97-115).

Güçlü Bir Örgütlenmeye Sahip Olmak Diaspora Olmanın Bir Önkoşulu Mudur?

Halleh Ghorashi'nin ifade ettiği gibi, diaspora örgütleri farklı ülkelerde yaşayan diaspora toplulukları için emniyet ağları hizmetini görebilmekte, birey ile devlet arasında aracı kurumlar olarak görev yapabilmekte ve yeni diasporik kimlik biçimlerinin ve aidiyet hislerinin yaratılmasında çok önemli roller üstlenebilmektedir (Ghorashi, 2004: 330). Diaspora ile etnik kimlik arasında yukarıda tartışılan ilişki biçimi de gözönüne alındığında, diaspora örgütlerinin çoğu durumda etnik kimliklerin günlük inşa süreçlerinde önemli etki sahibi olabildikleri de söylenebilmektedir (Van Gorp ve Smets, 2015: 72).

Bu bağlamda Yahudi diasporasının tarihsel olarak güçlü örgütsel ağa sahip bir diaspora örneğini oluşturması, sahip olunan yüksek örgütlenme seviyesinin diaspora olarak tanımlanmak için zorunlu bir koşul oluşturup oluşturmadığı sorusunu beraberinde getirmiştir. Örneğin Safran, Yahudi diaspora örneğinde anayurtla kültürel, dinsel, ekonomik ve/veya politik ilişkilerin büyük ölçüde diaspora topluluklarına ait örgütlerin bünyesinde inşa edildiğini ifade ederek diaspora olabilmenin yedinci ve son koşulu olarak güçlü örgütlenmeyi saymıştır (Safran, 2005: 37). Ancak Safran'a göre sözkonusu yedi koşulunun hepsine birden sahip olmak diaspora olarak tanımlanabilmek için zorunlu değildir. Nitekim Safran, birçok diğer diasporanın aksine Yahudi diasporasının katı örgütsel temeller üzerine kurulduğunu ifade ederek güçlü örgütlenmenin diaspora olmanın bir olmazsa olmazı olması konusundaki çekincesini ifade etmiştir (Safran, 2005: 48-49).

Benzer bir biçimde Charles King, diasporaların örgütsel kapasitelerini, ekonomik kaynak seviyelerini ve komünal dayanışma derecelerini diaspora politikasını biçimlendiren etkenler olarak saymıştır. Ona göre gelişmiş iç örgütlenişe, geniş finansal kaynaklara ve kuşaklararası güçlü etno-millî kimlik hissine sahip diasporalar, anayurttaki yerli elitlerin başat rolüne meydan okumada ve akraba devlette/uluslararası arenada güçlü bağımsız aktörler olmada daha etkilidirler (King, 2010: 149). Paul James ve Anne McNevin ise diaspora topluluklarının akraba devlet politikalarına müdahale konusundaki kurumsal güçlerinin büyük ölçüde onların iç örgütlenmelerine, ekonomik ve finansal kaynaklarına ve etno-millî kimliklerinin ulusötesi iletişim kapasitelerine bağlı olduğunu ifade etmişlerdir (James ve McNevin, 2013: 94). Başer ise, diaspora hareketliliği için gerekli olan şeyin dağınık ağları kaynaşmış bir söylem altında toplayan bir mekanizmanın; bir şemsiye örgütün olduğunu ifade ederek örgütlenmenin başat unsuru olan "diaspora girişimcilerinin" öneminden söz etmiştir (Başer, 2015: 23). Bu görüşler, ancak örgütlenme düzeyi yüksek olan

diaspora topluluklarının “gerçek diasporalar” olduğu fikrini beraberinde getirmiştir.

Buna karşılık güçlü örgütlenişe sahip olmayan toplulukların da diaspora olarak tanımlanmasının önünde bir engel olmadığı görüşü literatürde tartışılmaktadır. Örneğin Pal Kolsto, toplumsal grupları diaspora olarak tanımlamak için onların yüksek derecede bir kolektif kimlik ve grup bilincine sahip olmalarının bir gereklilik olmadığını ifade etmiştir (Kolstø, 1999: 607). Alain Medam, diasporalarının grup içi ilişkilerine ve grup dışındakilerin gruba ilişkin algısına bağlı olarak diasporaları ikiye ayırmıştır. Etkili ağlara ve güçlü bir örgütlenmeye sahip “kristalleşmiş diasporalar” ve grup kimliği çok net olmayan ve üyeleri ortak kimlik ekseninde örgütlenmemiş “kararsız diasporalar” (Askeland ve Sønneland, 2011: 15). Bu görüşler, grup bilincini artırıcı bir faktör olarak değerlendirilebilecek güçlü örgütlenme kabiliyetinin diaspora olmanın ontolojik bir zorunluluğu olmadığı tezini beslemiştir.

Ayrıca antropoloji ve sosyoloji literatüründe güçlü bir yer edinen “durumsallık” (*positionality*) kavramı da diaspora çalışmalarında örgütlenme düzeyi ile ilgili tartışmalarda kullanılmıştır. Durumsallık kavramından yola çıkan Maria Koinova’ya göre farklı ülkelerde, farklı ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamlarda faaliyette bulunan diaspora örgütlerinin güçleri, nesnel kıstaslara göre ölçülüp karşılaştırılabilir değildir. Çünkü diaspora politikasında güç sadece materyal kaynaklardan gelmemekte, diaspora girişimcilerinin etkileşim halinde buldukları diğer aktörler karşısındaki sosyal konumlarından kaynaklanmaktadır (Koinova, 2012: 101). Hal böyle olunca, örgütlenme düzeyi yetersiz gibi görünen, ekonomik kaynakları yetersiz olan ya da Medam’ın deyimiyle “kararsız diasporalar”, kimi bağlamlarda “kristalleşmiş diasporalardan” çok daha etkili politik aktörler haline dönüşebilmektedir.

3. PARADİGMATİK BİR ÇIKIŞ: ÇOKLU KİMLİKLER, BAĞLAMIN ROLÜ, KESİŞİMSELLİK VE ÖZFARKINDALIK

“İngiltere’de yaşayan Kuzey Hintli, üst-sınıf, Oxbridge eğitilmiş bir üniversite öğretim üyesi ile aynı ülkede yaşayan bir Pakistanlı hizmetçi veya bakkal arasındaki ortak noktalar ne olabilir? Bu iki kişiyi İngiltere’de Asya diasporasının bir parçası olarak değerlendirmek ne kadar anlamlıdır?” (Anthias, 1998: 8). Floya Anthias, bu soruyu sorarken, çoğu zaman etnik bir kimlik ile ilişkilendirilerek yekparelik vurgusuyla tanımlanan diasporaların içyapılarının pek de homojen olmadığını vurgulamak istemiştir. Ona göre, bir diaspora kategorisi içinde değerlendirilen farklı alt grupların kültürel semboller etrafında örgütlenme, etnik kültürel örgütler oluşturma ve etnik kimliklerini teşvik etme

dereceleri birbirlerinden farklı olabilmektedir. Benzer bir biçimde cinsiyet, sınıf, politik eğilim ve kuşak gibi diaspora kimliğini enine kesen kimlik öğelerinin etkisiyle oluşan alt gruplar, farklı politik projeler yürütebilmektedir (Anthias, 1998: 5). Hilary Pilkington ve Moya Flynn da “Rus diasporası” kavramını tartışmaya açtıkları çalışmalarında, Rusya Federasyonu dışı Sovyet sonrası cumhuriyetlerde yerleşik Rus-dilli toplulukların kendi içlerinde sosyo-ekonomik köken, cumhuriyette bulunma süresi, ev sahibi topluluk ile bütünleşme derecesi ve Rusya Federasyonu’na dönüş eğilimleri konularında farklılaştıklarını vurgulamaktadır. Pilkington ve Flynn, Rus-dilli toplulukların etnikten ziyade sosyo-kültürel bir bağlamda inşa edildiğini, bu nedenle de Rus diasporası olarak tanımlanan kitlenin ortak etniklik paydasında bile tanımlanmasının doğru olmayacağını ifade etmektedirler (Pilkington ve Flynn, 2006: 57).

Anthias, Pilkington ve Flynn’in tezleri, insanın çoklu kimliklere sahip olmasını ve bağlamın bireysel/kolektif kimlik oluşum süreçlerindeki kurucu rolünü teslim eden bir yaklaşımın doğal sonucudur. Sofokles’in *Oedipus Tyrannos* adlı tragedyasından yola çıkan Antony D. Smith’in ifade ettiği gibi “Kendi” çoklu kimliklerden oluşmaktadır. Ailevi, ülkesel, sınıfsal, etnik, cinsel vb. birçok kimlik kategorisi kişisel düzeyde eşzamanlı olarak varlığını koruyabilmektedir. *Oedipus*’un doğumundaki gizin ifşasının; bir başka ifadeyle *Oedipus*’un bilgisi dışında var olan bir gerçekliğin açığa çıkmasının, onun kimliğini nasıl tepetaklak ettiğinde görüldüğü gibi kimlik, çevresel faktörlerin etkisiyle de değişebilir (Smith, 2004: 17). Bağlam, bireysel ve kolektif düzeylerde söz konusu sosyal statülerden birini ya da birkaçını ön plana çıkarabilmekte; hatta kimi durumda, o ana kadar kimliğin inşasında hiç yer almamış bir faktörü, kimlik inşasının temel dinamiği haline getirebilmektedir. Kuşkusuz böyle bir vurgu, bireyin ya da toplulukların edilgenliğinin kabulü anlamına gelmemektedir. Nitekim hatalı olan anlayış, bireyin ya da toplulukların kimlik inşasındaki etkin rollerini kabul etmek değil, psikoloji bilim tarihi boyunca araştırmacıların genellikle yaptığı gibi kimliğin gelişimini yalnızca bireyin “içinde” gerçekleşen bir sürecin uzantısı olarak değerlendirmektir (Burnes ve Chen, 2012: 113). Bu çerçevede, diaspora çalışmalarında yapılması gereken şey, herhangi bir diaspora topluluğunu, yekpare bir kimliğe sahip kategori olarak sunmaktan ziyade, söz konusu yapının içindeki çoklu kimlikleri ve kimliksel değişim süreçlerine etki eden faktörleri özel olarak çözümlenektir.

Bu noktada cinsiyet çalışmalarında üretilen bir yaklaşım olan “keşisimselliğin” (*intersectionalism*) diaspora çalışmalarına taşınması önemli bir açılım anlamına gelebilmektedir. Kimberle Crenshaw’ın kadın çalışmaları

literatürüne kattığı bu yaklaşım,²¹ kadının toplumsal yaşamdaki konumunun, onun cinsiyeti kadar sınıfının, etnik kökeninin ve diğer kimliksel özelliklerinin bir fonksiyonu olduğunu ifade etmektedir (Crenshaw, 1993: 1242). Kadının gündelik yaşamında karşı karşıya kaldığı dışlanma ve tabi kılınma deneyimleriyle söz konusu çoklu kimliklerinin etkileşiminin ve/veya etkileşim vasıtasıyla oluşan kimliksel keşişim kümelerinin, dışlayan ve tabi kılanların algılarındaki halleri açığa çıkmaktadır (Davis, 2008: 67). Ann Dennis'in ifade ettiği gibi keşişimselliğin temel varsayımı, bir tabi kılma kaynağının etkisinin diğer potansiyel tabi kılma kaynaklarıyla birleşme düzeyine bağlı olarak değişebilir olmasıdır (Dennis, 2008: 677). Bu bağlamda, etniklik kadar, cinsiyet, cinsel tercih, engellilik durumu, din/dinsel pratik, milliyet/yurttaşlık, medeni durum, ikamet edilen ülke, kaçınıcı kuşak göçmen olduğu ve hangi sınıftan olduğu (sınıfsal köken veya güncel sınıf) güç ilişkilerinin temelini etkileyen kimliksel parametreler haline gelebilmektedir (Sırma ve Ann, 2010: 5).

Keşişimsellik, kimliksel keşişim kümelerine odaklanması nedeniyle, diaspora çalışmalarında genelde alışık olunan büyük genellemelerin sorgulanmasında rehber olabilmektedir. Çoklu kimliklerin, bağlamın rolünün ve keşişimselliğin bir izlek haline getirilmesi ile örneğin genellikle yekpare bir biçimde tanımlanan İrlanda diasporası; İrlanda Katolik diasporası (McCaffrey, 1997), İrlanda Protestan diasporası (MacRaild, 2005: 311-337), İrlanda eşcinsel diasporası (Ryan-Flood, 2009: 17-29) gibi alt kategorilere ayrılabilir. Üstelik bir diasporayı yatay olarak kesen fay hatlarının başka diasporaları da eşzamanlı olarak kesebileceği fark edilebilir. Örneğin, bir bölgesel kimlik olarak Balkan kimliği yahut günümüzde var olmayan bir yurttaşlık kimliği olarak Yugoslavlık; sözgelimi ABD, İngiltere ve Fransa'da yerleşik bazı Hırvatlarla Sırp'ların ortak diasporik kimliğine dönüşebilir.

Diasporaya için çoklu kimliklerin ve keşişimselliğinin dikkate alınması, "diaspora çalışmalarında Yahudi diasporası bir ideal tip olarak kalmalı mı?" sorusuna da verilen bir yanıt anlamına gelir. Çoklu kimliklerin ve keşişimselliğin varlığını dikkate alan bir değerlendirmede, kültürel travmayı kimliklenme sürecinin merkezine yerleştirmiş diasporalar gibi, kültürel travma yaşamadan kimliklenme sürecini gerçekleştiren diasporaların da olabileceği sonucuna varılır. Anayurt sahibi diaspora olabileceği gibi, birden çok anayurt sahibi diasporalar ya da anayurtsuz diasporalar olağan hale gelir. Etnik millet hissi olmadan da diasporaların olabileceği düşünülebilir. Örgütlenme düzeyi diaspora olarak

²¹ Bu yaklaşıma dair öncü çalışmaları 19. Yüzyılın ilk yarısında görmek mümkündür. Amerikalı yazar Maria Stewart tarafından henüz 1832 yılında kaleme alınan bir çalışmada, ırksal ve cinsiyet-temelli baskının birleşik etkileri çözümlenmiştir. Bkz. (Sırma ve Ann, 2010: 3).

tanımlanmada bir kıstas olmaktan çıkarılır. Hatta göç ile diaspora kimliği arasındaki ilişkinin zorunluluğu bile tartışılır olur.

Diasporayı bu denli geniş bir bağlama oturtmanın daha özgürleştirici bir yaklaşım anlamına geldiğine kuşku yoktur. Ancak bu durum, diğer taraftan kavramın her ulus aşırı toplumsal örgütlenmeyi içine alacak kadar genişlemesi anlamına da gelecektir. Martin Baumann'ın ifade ettiği gibi, zaten 1970'lerden itibaren diaspora sözcüğü ecdat yadigarı yurtlarından ya da önceki anayurtlarından uzakta yaşayan hemen her topluluğu nitelemek için kullanılır hale gelmiştir (Baumann, 2000: 313). Bu çerçevede Rogers Brubaker, kavramın aşırı kullanımını sonucunda neredeyse herkesin bir diaspora kategorisi içine yerleştirildiği bir ortamda kavramın ayırt edicilik gücünü yitireceğini vurgulamış, esnek diaspora tanımlarının yaratacağı sıkıntılara dikkat çekmiş (Brubaker, 2005: 3); kıstasların ortaya konulması gerekliliğini vurgulamıştır.

Bu çalışmanın bir topluluğun diaspora olup olmadığının belirlenmesi için önerdiği kıstas öz farkındalıktır. Ian Skoggard'ın ifade ettiği gibi, bir topluluğun kendilerini bir diasporanın parçası olarak görecekları zamana kadar söz konusu topluluk diaspora olarak tanımlanamaz. Diasporik bilinci oluşturan bu öz farkındalık ise ancak bir grubun kopuntularının kendi arasındaki (Skoggard, 2006: 36) yahut bir grup ile kopuntuları arasındaki etkileşimler sonucunda gerçekleşebilir. Bu durumda, etkileşimin anayurt ile ev sahibi ülkede yerleşik diaspora topluluğu arasında olması, yahut farklı ev sahibi ülkelerde yerleşik diaspora parçaları arasında olması ikincil önemdedir. Önemli olan, diaspora bilincinin oluşmasıdır. Bu bilinç anayurt ile tek bir diaspora topluluğu arasındaki ilişki neticesinde kurumsallaşabileceği gibi, anayurtun hiç dahil olmadığı diaspora topluluğunun farklı kolları arasındaki etkileşimler neticesinde de inşa edilebilmektedir (Ogden, 2008: 2).

4. SONUÇ

Diaspora literatürünün öncü yayınları genellikle Yahudi diasporasını bir "ideal tip" olarak sunma konusunda hemfikir olmuşlardır. Bu yayınlarda Yahudi diasporasının sahip olduğu düşünülen kimi özellikler, diaspora olmanın ontolojik gereklilikleri olarak tanımlanmıştır. Örneğin, Yahudi sürgün deneyimlerinden yola çıkılmasının etkisiyle, bir topluluk üyelerinin kendi grup bilinçleri üzerinde unutulmaz izler bırakan dehşet verici bir olaya maruz kalmalarını ya da bu şekilde bir algıya sahip olmalarını diaspora olmanın olmazsa olmazı olarak değerlendiren bir eğilim diaspora çalışmalarında önemli yer edinmiştir. Benzer bir biçimde diaspora literatürünün birçok temel kuramcısı, Yahudi diasporası modelinden yola çıkarak, birden fazla ülkeye

dağılmayı diaspora olmanın koşulları arasında saymıştır. Gerçek ya da hayal edilmiş bir anayurt ile bağlantı sahibi olmayan bir topluluğun diaspora olarak tanımlanamayacağını savlamıştır. Yahudi diasporasında etnikliğin tarihsel açıdan merkezi bir yer işgal etmesi nedeniyle, birçok diaspora kuramcısı etnik millet hissini merkeze almayan toplulukların, diaspora olmanın tüm diğer koşullarını yerine getirirler bile diaspora olarak tanımlanamayacaklarını ifade etmişlerdir. Yahudi diasporasının tarihsel olarak güçlü örgütsel ağa sahip bir diaspora örneği olmasının etkisiyle bir grup diaspora kuramcısı, sahip olunan yüksek örgütlenme seviyesinin diaspora olarak tanımlanmak için zorunlu bir koşul oluşturduğunu vurgulamışlardır.

Yukarıda aktarılan yaklaşımlara tepkiler, genellikle ideal tipleştirmelere karşı tepkiler biçiminde gelişmiştir. Nitekim James Clifford ve Michele Reis gibi diaspora kuramcıları, “ideal tiplere” başvurmadan kaçınarak diasporanın işleyen bir tanımını inşa etme noktasında birleşmişlerdir (Clifford, 1994: 306; Reis, 2004: 41). Bu çerçevede, bazı diaspora kuramcıları, kültürel travma ile göç arasında Yahudi diaspora örneğinde görülen bağlantıyı keserek, bir topluluğun diaspora olarak tanımlanabilmesi için travmanın göç sonrasında herhangi bir tarihsel süreçte varlığını yeterli görmüşlerdir. Bir başka grup diaspora kuramcısı ise zorunlu göç ve kültürel travma yaşayan diasporaları, diasporaların yalnızca bir alt kategorisi olarak değerlendirerek, diasporaların travmasız bir şekilde inşasının olanaklılığını vurgulamışlardır. En az iki ülkeye dağılmayı diaspora olmanın zorunlu bir koşulu olarak gören yaklaşıma karşılık, dağılma yaşanmadan ya da tek bir ülkeye göç sonucunda diaspora topluluklarının oluşabileceği eleştirisi gelmiştir. Yahudi diaspora kimliğinin inşasında ortak anayurt hayalinin merkezi bir yer tuttuğu varsayımından yola çıkarak geliştirilen tek bir ortak anayurt hayali olmayan toplulukların diaspora olarak tanımlanamayacağı fikrine karşılık, birden çok anayurt hayaline dayanan diasporaların var olabileceği veya anayurt hayaline hiçbir biçimde yer vermeyen toplulukların da ortak kimliği yaratan kimi özelliklerin varlığı koşuluyla diaspora olarak tanımlanabilecekleri fikri savunulmuştur. Ortak etnik aidiyeti diasporanın olmazsa olmazı olarak gören yaklaşıma, din, ideoloji, cinsiyet, coğrafya, yurttaşlık gibi etniklik dışı bir kimlik ögesini başat unsur haline getiren ulus ötesi örgütlenmelerin de diaspora olarak tanımlanmasının önünde bir engel olmadığı eleştirisi gelmiştir. Diaspora olmanın olmazsa olmazı olarak güçlü örgütlenme seviyesini sayan yaklaşımlara getirilen eleştiriler kapsamında ise farklı ülkelerde, farklı ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamlarda faaliyette bulunan diaspora örgütlerinin güçlerinin nesnel kıstaslara göre ölçülüp karşılaştırılmayacağı; bu çerçevede örgütsel yeterliliği sınırlı bir diaspora topluluğunun, uygun bir bağlamda güçlü bir aktör konumuna gelebileceği fikri savunulmuştur.

Yukarıda aktarılan eleştirilerden yola çıkılarak Yahudi diasporası ideal tipinin sorgulanması diaspora çalışmalarında bir özgürleşmeyi beraberinde getirmiştir. Ancak bu aşırı özgürleşme, Brubaker'in belirttiği gibi kavramın açıklayıcı gücünün ortadan kalkması ile sonuçlanabilir. Bu riski ortadan kaldırmak için, diaspora kavramını Yahudi ideal tipleştirmesi bağlamında sınırlandırmayan, ancak eşzamanlı olarak hemen her sınır ötesi topluluğu diaspora şemsiyesinde değerlendirmenin önüne geçecek bir kıstas geliştirmeye ihtiyaç vardır.

Bu bağlamda bu çalışmanın ilk önerisi etnik kimlik ile ilişkilendirilerek genellikle yekparelik vurgusuyla yanlış ve/veya eksik bir biçimde tanımlanan diasporaların içyapılarındaki heterojenliği göz ardı etmemektir. Bir diaspora kimliğini enine kesen kimlik öğeleri, birçok durumda farklı çıkar ve politik projelere sahip, aynı grup altında değerlendirilmesi mümkün olmayan farklı diaspora topluluklarının inşasında başat faktörler olabilmektedir. Ayrıca söz konusu kimlikler arasındaki kesişimsellikler, diasporaların içyapılarını ve diasporalara diğer aktörlerin yaklaşım biçimlerini de belirleyebilmektedir. Bu nedenlerle, fazlaca basitleştirilerek etnik bir sıfatla nitelenen herhangi bir diasporanın içinde yer edinen, etnik dışı kimlik öğeleriyle yahut farklı etnik vurgularla inşa edilen farklı diasporik toplulukları çözümlenmek gerçekliğe erişme noktasında ufuk açıcı olabilmektedir.

Çalışmanın ikinci önerisi özfarkındalığın, bir topluluğun diaspora olup olmadığına belirlenmesinde bir kıstas olarak tutulmasıdır. Diasporayı diaspora yapan şey diasporik bilinçtir. Bu bilinç ancak anayurt ile diaspora arasında ya da diasporaların ulusötesi parçaları arasında etkileşimin varlığı durumunda gerçekleşebilir. Dolayısıyla diasporayı diaspora yapan ölçütlerden bir diğeri ortak kimlikte buluşan topluluklar arasındaki etkileşimdir.

KAYNAKÇA

Akenson, Donald Harman (2010), "Diaspora, the Irish, and Irish Nationalism", Gal, Allon, Athena S. Leoussi ve Antony D. Smith (Der.), *The Call of the Homeland: Diaspora Nationalisms, Past and Present* (Leiden: Brill Academic Publishers): 169-218.

Alexander, Jeffrey J. (2004), "Toward a Theory of Cultural Trauma", Alexander, Jeffrey J., Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser ve Piotr Sztompka (Der.), *Cultural Trauma and Collective Identity* (Berkeley: University of California Press): 1-30.

Anteby-Yemini, Lisa ve William Berthomiere (2005), "Diaspora: A Look Back on a Concept", *Bulletin du Centre de Recherche Français à Jérusalem*, (16): 262-270.

Anthias, Floya (1998), "Evaluating 'Diaspora': Beyond Ethnicity", *Sociology*, 32 (3): 1-15.

Askeland, Gurid Aga ve Anne Margrethe Sønneland (2011), "You will Never Again be a Chilean Like the Others: From Diaspora to Diasporic Practices among Chilean Refugees Returning from Exile", *Journal of Comparative Social Work*, 6 (1): 1-18.

Aviv, Carny ve David Shneer (2005), *New Jews: The End of the Jewish Diaspora* (New York: New York University).

Başer, Bahar (2015), *Diasporas and Homeland Conflicts – a Comparative Perspective* (Farnham: Ashgate).

Baumann, Martin (2000), "Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison", *Numen*, 47: 313-337.

Baumann, Martin (2009), "Migration and Religion", Clarke, Peter B. ve Peter Beyer, *The World's Religions: Continuities and Transformations* (Oxon, Routledge): 338-353.

Bein, Alex, (1990), *The Jewish Question: Biography of a World Problem* (London: Associated University Press).

Bilgiç, Tuba Ünlü ve Bestami S. Bilgiç (2012), "Kosova Türkleri: 'Sıradışı' Bir Türk Diasporası", *Bilig*, (62): 41-62.

Boyarin, Daniel, (2015), *A Travelling Homeland: The Babylonian Talmud as Diaspora* (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press).

Brubaker, Rogers (2005), "The 'Diaspora' Diaspora", *Ethnic and Racial Studies*, 28 (1): 1-19.

Burnes, Theodore R. ve Mindy M. Chen (2012), "The Multiple Identities of Transgender Individuals – Incorporating a Framework of Intersectionality to Gender Crossing", Josselson, Ruthellen ve Michele Harway (Der.), *Navigating Multiple Identities – Race, Gender, Culture, Nationality, and Roles* (New York: Oxford University Press): 113-128.

Butler, Kim (2001), "Defining Diaspora, Refining a Discourse", *Diaspora*, 10 (2): 189-219.

Chaliand, Gérard ve Jean-Pierre Rageau (1995), *The Penguin Atlas of Diasporas* (New York: Viking).

Chan, Yuk Wah (2013), "Hybrid Diaspora and Identity-Laundering: a Study of the Return Overseas Chinese Vietnamese in Vietnam", *Asian Ethnicity*, 14 (4): 525-541.

Clifford, James (1994), "Diasporas", *Cultural Anthropology*, 9 (3): 302-338.

Cohen, Robin (1997), *Global Diasporas – an Introduction* (London: UCL Press).

Cohen, Robin (2008), *Global Diasporas – an Introduction* (New York: Routledge).

Collar, Anna (2013), "Re-thinking Jewish Ethnicity Through Social Network Analysis", Knappett, Carl (Der.), *Network Analysis in Archaeology – New Approaches to Regional Integration* (Oxford: Oxford University Press): 223-246.

Crenshaw, Kimberle (1993), "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color", *Stanford Law Review*, 43 (6): 1241-1299.

Davis, Kathy (2008), "Intersectionality a Buzzword – A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful", *Feminist Theory*, 9 (1): 67-85.

Dennis, Ann (2008), "Intersectional Analysis. A Contribution of Feminism to Sociology", *International Sociology*, 23 (5): 677-694.

- Dufoix, Stephane (2008), *Diasporas* (Berkeley: University of California Press).
- Dufoix, Stephane (2009), "Deconstructing and Reconstructing 'Diaspora': a Study in Socio-Historical Semantics", Ben-Rafael, Eliezer, Yitzhak Sternberg, Judit Bokser Liwerant ve Yosef Gorny (Der.), *Transnationalism – Diasporas and the Advent of a New (Dis)order* (Leiden: Brill): 47-74.
- Edwards, Brent Hayes (2006), "The Uses of 'Diaspora'", Fabre, Genevieve ve Klaus Benesch (Der.), *African Diasporas in the New and Old Worlds – Consciousness and Imagination* (New York: Rodopi): 3-38.
- Eliassi, Barzoo (2013), *Contesting Kurdish Identities in Sweden: Quest for Belonging among Middle Eastern Youth* (New York: Palgrave Macmillan).
- Fialkova, Larisa ve Maria N. Yelenevskaya (2005), "Incipient Soviet Diaspora: Encounters in Cyberspace", *Narodna Umjetnost*, 42 (1): ss. 83-99.
- Frykman, Maja Povrzanovic (2004), "Transnational Perspective in Ethnology: From 'Ethnic' to 'Diasporic' Communities", Frykman, Maja Povrzanovic (Der.), *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives* (Malmö: Malmö University Press): 77-100.
- Ghorashi, Halleh (2004), "How Dual is Transnational Identity? A Debate on Dual Positioning of Diaspora Organizations", *Culture and Organization*, 10 (4): 329-340.
- Habib, Jasmin (2004), *Israel, Diaspora, and the Routes of National Belonging* (Toronto: University of Toronto Press).
- Hämmerli, Maria (2010), "Orthodox Diaspora? A Sociological and Theological Problematisation of a Stock Phrase", *International Journal for the Study of the Christian Church*, 10 (2-3): 97-115.
- James, Paul ve Anne McNevin (2013), "Would-be Citizens and 'Strong States': Circles of Security and Insecurity", Steiner, Niklaus, Robert Mason and Anna Hayes (Der.), *Migration and Insecurity – Citizenship and Social Inclusion in a Transnational Era* (Oxon: Routledge): 87-108.
- Jesch, Judith (2015), *The Viking Diaspora* (Oxon: Routledge).
- Kenny, Kevin (2013), *Diaspora – A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press).

King, Charles (2010), *Extreme Politics: Nationalism, Violence, and the End of Eastern Europe* (New York: Oxford University Press).

Koinova, Maria (2012), "Autonomy and Positionality in Diaspora Politics", *International Political Sociology*, 6 (1): 99-103.

Kolstø, Pal (1999), "Territorialising Diasporas. The Case of the Russians in the Former Soviet Republics", *Millennium Journal of International Studies*, 28 (3): 607-631.

Kürti, László (2001), *The Remote Borderland: Transylvania in the Hungarian Imagination* (New York: State University of New York Press).

Laitin, David D. (1998), *Identity in Formation – The Russian-Speaking Population in the Near Abroad* (Ithaca: Cornell University Press).

Lee, Regina (2004), "Theorizing Diasporas: Three Types of Consciousness", Goh, Robbie ve Shawn Wong (Der.), *Asian Diasporas: Cultures, Identity and Representation* (Hong Kong: Hong Kong University Press): 53-76.

Little, Bliss S. ve Benjamin J. Broome (2010), "Diaspora", Jackson, Ronald L. (Der.), *Encyclopedia of Identity*, (London: Sage): 221-226.

MacRaild, Donald M. (2005), "Networks, Communication and the Irish Protestant Diaspora in Northern England, c. 1860-1914", *Immigrants and Minorities*, 23 (2/3): 311-337.

McCaffrey, Lawrence J. (1997), *The Irish Catholic Diaspora in America* (Washington: The Catholic University of America Press).

Mishra, Vijay (2007), *The Literature of the Indian Diaspora: Theorizing the Diasporic Imaginary* (New York: Routledge).

Moghissi, Haideh (2006), "Introduction", Moghissi, Haideh (Der.), *Muslim Diaspora: Gender, Culture and Identity* (Oxon: Routledge): xiv-xxv.

Ogden, Chris (2008), "Diaspora Meets IR's Constructivism: An Appraisal", *Politics*, 28 (1): 1-10.

Ohliger, Rainer ve Rainer Münz (2003), "Diasporas and Ethnic Migrants in Twentieth-Century Europe: a Comparative Perspective", Münz, Rainer ve Rainer Ohliger (Der.), *Diasporas and Ethnic Migrants - Germany, Israel and*

Post-Soviet Successor States in Comparative Perspective (Portland: Frank Cass Publishers): 3-17.

Pal, Adesh ve Tapas Chakraborty (2004), *Theorizing and Critiquing Indian Diaspora* (New Delhi: Creative Books).

Pasachoff, Naomi ve Robert J. Littman (2005), *A Concise History of the Jewish People* (Oxford: Rowman & Littlefield).

Pilkington, Hilary ve Moya Flynn (2006), "A Diaspora in Diaspora? Russian Returnees Confront the 'Homeland'", *Refuge*, 23 (2): 55-66.

Prymak, Thomas (1998), "What Our Name is and Where We Come From? Thoughts on the Ukrainian Canadian Identity", *Ukrainian News*, 9-23 Eylül.

Rai, Rajesh ve Peter Reeves (2009), "Introduction", Rai, Rajesh ve Peter Reeves (Der.), *The South Asian Diaspora – Transnational Networks and Changing Identities* (Oxon: Routledge): 1-11.

Reis, Michele (2004), "Theorizing Diaspora: Perspectives on 'Classical' and 'Contemporary' Diaspora", *International Migration*, 42 (2): 41-60.

Renard, Stanislas; Alexandru Manus ve Philip V. Fellman, "Understanding the Complexity of the Romany Diaspora", <http://necsi.edu/events/iccs7/papers/8914dd21fd6c18ed5437d025a87d.pdf> (04.08.2015).

Ryan-Flood, Roisin (2009), "Sexuality, Citizenship and Migration: The Irish Queer Diaspora in London", Full Research Report ESRC End of Award Report, RES-000-22-2612 (Swindon: ESRC).

Safran, William (1991), "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return", *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1 (1): 83-99.

Safran, William (2005), "The Jewish Diaspora in a Comparative and Theoretical Perspective", *Israel Studies*, 10 (1): 36-60.

Sarzewich, Vic (2003), *The Ukrainian Diaspora* (London: Routledge).

Schnapper, Dominique ve Denise L. Davis (1999), "From the Nation-State to the Transnational World: On the Meaning and Usefulness of Diaspora as a Concept", *Diaspora: a Journal of Transnational Studies*, 8 (3): 225-254.

Sheffer, Gabriel (2003), *Diaspora Politics – At Home Abroad* (New York: Cambridge University Press).

Shepperson, George (1968), “The African Abroad, or the African Diaspora”, Ranger, T. O. (Der.), *Emerging Themes of African History: Proceedings* (Nairobi: East African Publishing House): 152-176.

Shuval, Judith T. (2000), “Diaspora Migration: Definitional Ambiguities and a Theoretical Paradigm”, *International Migration*, 38 (5): 41-57.

Sırma, Bilge ve Denis Ann (2010), “Introduction: Women, Intersectionality and Diasporas”, *Journal of Intercultural Studies*, 31 (1): 1-8.

Singh, Simran Jeet (2013), “Interrogating the Homeland-Diaspora Construct”, Michael Hawley (Der.), *Sikh Diaspora: Theory, Agency, and Experience* (Leiden: Brill): 51-67.

Skoggard, Ian (2006), “Talking Diasporas: A Cross-Cultural Comparison”, *Korean Diaspora and Strategies of Global Networking* (Kyoto: International Research Center for Japanese Studies): 35-52.

Smith, Antony D. (2004), *Milli Kimlik* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Bahadır Sina Şener).

Şenay, Banu (2012), “Trans-Kemalism: the Politics of the Turkish State in the Diaspora”, *Ethnic and Racial Studies*, 35 (9): 1615-1633.

Toth, Judit ve Endre Sik (2003), “Joining an EU Identity: Integration of Hungary or the Hungarians?”, Spohn, Willfried ve Anna Triandafyllidou (Der.), *Europeanization, National Identities and Migration – Changes in Boundary Constructions between Western and Eastern Europe* (London and New York: Routledge): 223-244.

Tölölyan, Khachig (1996), “Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Movement”, *Diaspora: a Journal of Transnational Studies*, 5 (1): 3-36.

Tölölyan, Khachig (2012), “Diaspora Studies – Past, Present and Promise”, *IMI Working Paper Series*, (55): 3-13.

Ugresic, Dubravka (2006), *The Ministry of Pain* (New York: HarperCollins Publishers).

Van Gorp, Jasmijn ve Kevin Smets (2015), "Diaspora Organizations, Imagined Communities and the Versatility of Diaspora: The Case of Former Yugoslav Organizations in Netherlands", *European Journal of Cultural Studies*, 18 (1): 70-85.

Von Hagen, Mark (2014), "From Imperial Russia to Colonial Ukraine", Healy, Roisin ve Enrico Dal Lago (Der.), *The Shadow of Colonialism on Europe's Modern Past* (New York: Palgrave Macmillan): 173-194.

Waterbury, Myra A. (2010), "Bridging the Divide: towards a Comparative Framework for Understanding Kin State and Migrant-Sending State Diaspora Politics", Bauböck, Rainer ve Thomas Faist (Der.), *Diaspora and Transnationalism – Concepts, Theories, Methods* (Amsterdam: Amsterdam University Press): 132-148.

Williams, Misti L. (2012), "Generations at Home and Abroad: the Chinese Diaspora", Steele, Brent J. ve Jonathan M. Acuff (Der.), *Theory and Application of the 'Generation' in International Relations and Politics* (New York: Palgrave Macmillan): 123-146.

Winston, David (1995), "Reviewed Work: Das Selbstverständnis der Jüdischen Diaspora in der Hellenistisch-römischen Zeit by Willem Cornelis van Unnik", *AJS Review*, 20 (2): 399-402.

Yuval, Israel J. (2006), "The Myth of the Jewish Exile from the Land of Israel", *Common Knowledge*, 12 (1): 16-3.

**GÜNEY AKIM PROJESİ ÇERÇEVESİNDE
BULGARİSTAN ENERJİ POLİTİKASININ ANALİZİ**
**ANALYZING THE ENERGY POLICY OF BULGARIA IN
THE FRAMEWORK OF THE SOUTH STREAM
PROJECT**

Çiğdem AYDIN KOYUNCU¹

ÖZ

Bulgaristan enerji rezervleri açısından fakir bir ülke olmakla birlikte global enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyetin sağlanması yarışında enerji transfer rotasında yer alması nedeniyle jeopolitik olarak büyük öneme sahiptir. Ülke toprakları Avrupa'nın en büyük gaz tedarikçisi ve aynı zamanda dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkesi Rusya, dünya gaz rezervlerinde önemli bir yeri olan Ortadoğu ve özellikle 1990'lardan sonra doğalgaz konusunda önem kazanmaya başlayan Hazar Bölgesi ile dünyanın ikinci en büyük petrol ve doğalgaz tüketen bölgesinin yani Avrupa'nın kesişme noktasında yer almaktadır. Bu kesişim Bulgaristan'ı boru hatları diplomasisinin de merkezine taşımakta ve enerji politikalarında petrol ve doğalgaz boru hatlarını ön plana çıkarmaktadır. Kendisi de enerjiyi büyük oranda dışarıdan özellikle Rusya'dan ithal eden Bulgaristan için enerji arzının güvenliği büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda 2000'li yıllarda enerji politikasında alternatif enerji kaynaklarına ve bunların alternatif nakil hatlarıyla ulaştırılmasına öncelik verdiği görülmektedir. Bu çerçevede Bulgaristan kendisinin ve Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerin ihtiyaçlarını dikkate alarak bir yandan Rusya'dan gelen

¹ Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, cigdema@uludag.edu.tr

* Makale Geliş Tarihi: 26.03.2016
Makale Kabul Tarihi: 25.04.2016

enerjinin güvenliğini sağlamak adına farklı güzergâhlar oluşturmaya diğer yandan ise Rusya'ya bağımlılığını azaltmak adına enerji sağlamada çeşitli alternatifler ortaya koymaya çalışmaktadır. Güney Akım Projesi özellikle Rusya'dan temin edilen doğalgazın arz güvenliğini sağlamak adına farklı bir alternatif oluşturması nedeniyle önemlidir. Ancak projenin, Bulgaristan'ın bir yandan bağlı olduğu AB müktesebatlarına aykırılık oluşturması diğer yandan da Rusya'ya bağımlılığı daha da artırması adına hoşnutsuzluk doğurduğu görülmektedir. 2014 yılında askıya alınan projenin tekrar ele alınmasıyla ilgili söylemlerin doğduğu günümüzde projenin bu arada kalmış durumunun analizi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güney Akım Projesi, Bulgaristan enerji politikası, Rusya, doğalgaz nakil hatları, Avrupa Birliği.

ABSTRACT

Although Bulgaria is not energy-rich country, she has geopolitical significance since she locates in one of the most important energy transfer route in the ongoing global energy resources competition. Bulgaria is at the intersection point of Russia that has the largest natural gas reserves in the world, and one of the most important natural gas supplier to Europe; the Middle East that has a decisive role in the natural gas market, and the Caspian region that has gained importance with its natural gas reserves after 1990s, and Europe, the second oil and natural gas consumer in the world. This intersection makes Bulgaria significant for oil and natural gas pipeline diplomacy. Security of oil supply is important for Bulgaria since the country is largely energy-importer, especially from Russia. Therefore, Bulgaria prioritize diversifying energy resources and transmission lines policies in 2000s. In this sense, considering energy needs of the European Union (EU) countries and itself, Bulgaria have both tried to decrease its energy dependency on Russia, and to establish different routes to secure energy coming from Russia. The South Stream Project is quite important since it is an alternative route to secure natural gas supply from Russia. However, the Project causes discontent because it is opposite to the law of the EU, and increases energy dependency on

Russia. Even the project was suspended in 2014, at present there are ongoing discussions regarding the project which makes analyzing it more important.

Keywords: The South Stream Project, energy policy of Bulgaria, Russia, Transport ways of Natural Gas, the European Union.

GİRİŞ

Balkanlar diğer bölgelerle karşılaştırıldığında (Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkaslar gibi) enerji kaynakları açısından zengin bir bölge değildir.² Bu nedenle Balkanların enerji bağlamında, büyük ülkelerin stratejik çıkarlarının merkezinde değil çevresinde yer aldığı söylenebilir (Türbedar, 2003: 214). Balkan ülkeleri, dünya petrol rezervlerinin % 56,6'sına sahip Orta Doğu ile dünya doğalgaz rezervlerinin % 30,6'sını barındıran eski Sovyetler Birliği ülkelerine oldukça yakın bir coğrafyada bulunmaktadır. Balkanlar ayrıca büyük ekonomilere sahip, enerjinin yoğun kullanıldığı tüketici ülkelere de komşu konumdadır. Balkan ülkelerinin sanayileşme ve değişen yaşam şartları bağlamında enerji ihtiyacının her geçen gün arttığı görülmektedir. Artan bu enerji ihtiyaçlarını yakın coğrafyadaki kaynaklardan karşılamanın çeşitli yolları bulunmakla birlikte, önemli bir pazarın kavşak noktasında yer alan Balkanlar için en iyi alternatifin boru hatları ile enerjinin taşınması yöntemi olduğu görülmektedir. Bu yöntem Balkanları, boru hatları diplomasisinin merkezine taşımakta ve enerji politikalarında petrol ve doğalgaz boru hatlarını ön plana çıkarmaktadır. Bu çerçevede Balkan ülkelerinden biri olan Bulgaristan da, enerji rezervleri açısından fakir olmakla birlikte, global enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyetin sağlanması yarışında enerji transfer rotasında yer alması nedeniyle jeopolitik olarak büyük öneme sahiptir (Yaşar, 2011: 430).

Balkan ülkeleri içerisinde Bulgaristan'ın boru hatları diplomasisinde önemli bir yere sahip olduğu, ayrıca kendisinin de büyük oranda ithal edeceği enerjiye bağımlı olduğu görülmektedir. Bir yandan Balkanlar'ın enerji nakil

² Yerkürenin mevcut enerji kaynaklarını, 'fosil', 'yenilenebilir' ve 'yeni' olarak adlandırmamız mümkündür. Fosil yakıtlar sınıflamasını petrol, doğalgaz ve kömür kaynakları olarak oluşturabiliriz. Yenilenebilir enerji kaynaklarına ise, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, su, jeotermal ve biokütle (biyoenerji) gibi kaynakları dâhil edebiliriz. Yeni olarak sınıflayabileceğimiz enerji kaynaklarını ise, hidrojen enerjisi, nükleer enerji ve yakıt hücreleri unsurları olarak belirtmemiz mümkündür. Balkanlarda fosil enerji kaynaklarından kömür yüksek miktarda bulunmakla birlikte petrol ve doğalgazın yeterli oranda olmadığı görülmektedir. Günümüzde ülkelerin sanayi başta olmak üzere ısınma, ulaşım, aydınlanma gibi birçok alanında daha verimli olması nedeniyle özellikle doğalgaz ve petrolün kullanıldığı düşünülecek olursa, bu kaynakların azlığı dışa bağımlılık gibi sorunları beraberinde getirmektedir.

merkezi³ olmayı amaçlayan Bulgaristan, diğer yandan petrol ve doğalgaz açısından çok büyük ölçüde dışa bağımlıdır. Bulgaristan enerji talebinin % 72'sini fosil yakıtlardan karşılamaktadır. Bulgaristan'ın petrol kaynaklarının 15 milyon varil civarında olduğu tahmin edilmektedir. Sınırlı petrol kaynaklarından (örneğin Pleven düzlüğü gibi) küçük miktarlarda petrol üretimi yapılmaktadır. Büyük bir bölümü ithal edilen petrolün önemli bir kısmı, 1999 yılında Rus Lukoil firması tarafından hisselerinin çoğu satın alınan 7,5 milyon ton kapasiteli Netrofirm rafinerisinde işlenmektedir. Ayrıca Pleven'de 1,2 milyon ton ile daha düşük bir kapasiteye sahip olan ikinci rafineri, 1996 yılında özelleştirilmiş olup mali problemler sebebiyle uzun süredir kullanım dışıdır. Bulgaristan, petrolün yanı sıra doğalgaz talebinin de neredeyse tamamını ithalat yoluyla karşılamaktadır. Ülkede bir kaç küçük doğalgaz kaynağı işletilmiş, ancak bunlar da zamanla tükenmiştir. Doğalgaz arama çalışmaları yapılsa da henüz yeni doğalgaz kaynakları tespit edilememiştir. Ülkenin yıllık doğalgaz tüketimi 2,5-3,5 milyar m³'tür. 2015 yılında Bulgaristan'ın doğalgaz ithalatı 2.725 milyon m³ olarak gerçekleşmiştir. Bu oran bir önceki yıla göre % 6.1 daha yüksektir. Bu artış seyrinin önümüzdeki yıllarda da devam edeceği beklenmektedir. Bulgaristan hem kendi doğalgaz taleplerini karşılayan hem de komşu ülkelere doğalgaz transiti yapılan geniş bir gaz iletim sistemine sahiptir (International Energy Statistics, 2016; Tsenkov, 2002; U.S. Energy Information Administration, 2002).

Fosil enerji tüketimi her geçen gün artan Bulgaristan, yukarıda da belirtildiği gibi, yeterli kaynağa sahip olmadığı için bu ihtiyacını büyük oranda ithalat yoluyla karşılamaktadır. Enerji ithalatında Bulgaristan için en önemli ülke Rusya'dır. Rusya'ya enerji konusunda, özellikle de doğalgaz ithalatında, bağımlılığının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağımlılığın inşası, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulmaya başlamıştır. Çünkü Bulgaristan'ın bu dönemde gerçekleştirmeye başladığı modernleşme ve şehirleşme ile birlikte enerji talebinin arttığı gözlenmektedir. Enerji talebi, günlük tüketim ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmesi için bireyler ve çeşitli kurumlar tarafından talep edilen enerji miktarıdır. Tüm dünyada olduğu gibi Bulgaristan'da da küreselleşme, hızlı nüfus artışı, şehirleşme, teknolojik ilerleme ve modern yaşam tarzının gelişimi ile birlikte enerji talebi artmıştır. Bu talebi karşılamak adına Bulgaristan'a, Rusya'dan enerji akışı Ukrayna ve Romanya üzerinden gerçekleşmeye başlamıştır. Fakat Soğuk Savaş sonrası süreçte Bulgaristan'ın yüzünü Batıya dönerek Kuzey Atlantik İttifakı Örgütü (NATO) ve Avrupa Birliği (AB) gibi

³ Bulgaristan'ın yanı sıra enerji nakil hatlarının geçtiği diğer bölge ülkeleri Yunanistan, Türkiye ve Romanya'da enerji merkezi olma politikalarını sıklıkla ifade etmektedir. Bu durum beraberinde rekabeti getirdiği gibi, özellikle son dönemlerde bölgede yaşanan diğer gelişmelerin de etkisiyle bu devletleri enerji konusunda işbirliğine de yönlendirmektedir.

uluslararası kuruluşlara üye olması, Rusya tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu hoşnutsuzluk Bulgaristan'ın Rusya ile sürdürdüğü enerji alışverişine de yansımış ve Bulgaristan enerji ihtiyacını karşılayabileceği farklı kaynak arayışlarına girmiştir (The Guardian, 2006). Bu farklı kaynak ihtiyacı günümüzde de varlığını korumaktadır. Özellikle Ukrayna'da yaşanan gelişmeler ve bunun gerek Bulgaristan gerek AB ülkelerinin enerji politikalarında doğurduğu olumsuz etkiler, enerji konusunda yeni stratejiler belirleme zorunluluğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Bu süreçte özellikle 2014 yılında Putin'in, Güney Akım Projesi'nden vazgeçtiklerine dair açıklaması bağlamında yaşanan gelişmeler, Bulgaristan'ın Rusya ve AB arasında sıkışmış enerji politikasını gözler önüne sermekte, ayrıca Rusya dışında farklı alternatiflerin olması gerektiğini de göstermektedir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 2 Aralık 2014 tarihindeki Türkiye ziyaretinde yaptığı bu açıklamada, Rus gazını Bulgaristan üzerinden Avrupa'ya ulaştıracak Güney Akım Projesi'nden vazgeçtiklerini, onun yerine Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğalgaz taşıyacak yeni bir hat inşa edileceğini (Türk Akımı) duyurmuştur. Doğalgaz açısından Rusya'ya % 90 civarında bir bağımlılığı olan Bulgaristan için bu söylemin ve devamında Güney Akım'ın askıya alınmasının büyük kayıplar yarattığı söylenebilir. Ancak günümüzde Rusya'nın Türkiye ile yaşadığı gerginliğinde etkisiyle Türk Akımı'nın da askıya alındığı görülmektedir. Tam da bu süreç devam ederken 10 Mart 2016 tarihinde, Rusya Enerji Bakan Yardımcısı Yury Sentyurin, 2014 yılında iptal edilen Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesi'ne ilişkin, "Bulgar ortaklar proje için görüşmelerin tekrar başlamasını istiyor" şeklinde bir açıklama yapmıştır (<http://www.haberler.com/bulgaristan>, 2016). Bu süreç henüz belirsizliğini korumakla birlikte, taraflar arasında projenin tekrar gündeme alınma olasılığı da yüksektir.

Önümüzdeki süreçte yaşanması muhtemel bu gelişmeleri iyi değerlendirebilmek için öncelikle dış politika üzerindeki etkisi bağlamında enerji güvenliği konusunun analiz edilmesi gerekmektedir. Zira enerji güvenliğinin temel unsurlarını doğru değerlendirmek gerek Rusya'nın gerekse de Bulgaristan ve bu bağlamda AB'nin enerji politikalarını doğru bir biçimde okumamızı mümkün kılacaktır. Enerji, bir ülke veya bölgenin stratejik önemini arttırmasının yanı sıra dış politikasını da şekillendiren temel öğelerden biridir. Enerjinin gerek arz gerek talep güvenliğinin sağlanması, özellikle günümüzde, karşılıklı bağımlılık temelinde şekillenen dış politika açısından büyük önem taşımaktadır. Enerji güvenliği kavramının tanımı konusunda genel bir fikir birliği olduğunu söylemek zordur. Winrow'a göre (2007: 219) enerji güvenliği, vatandaşların ve sanayinin öngörülen bir süre içinde, yeterli miktarda enerjiye kesinti korkusu

yaşamadan makul bir fiyatla erişilmesi anlamına gelmektedir. Bohi ve Toman'a göre enerji güvenliği, fiyatlardaki ve enerji teminindeki değişme sonucu ortaya çıkan refah kaybıdır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) yayınladığı bir raporunda enerji güvenliğini, belirli bir fiyattan arzın fiziksel temin açısından talebi karşılama şeklinde tanımlamaktadır. 8 Mart 2006 tarihinde AB Komisyonu tarafından yayınlanan, "Sürdürülebilir, Rekabete Dayalı ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi" başlıklı Yeşil Kitap'a göre enerji güvenliği, vatandaşların refahı ve ekonominin düzgün bir şekilde işleyişine uygun olarak bütün tüketiciler için kabul edilebilir bir fiyattan piyasada kesintisiz enerji temininin sağlanmasıdır. 2004 yılındaki Clingendael Uluslararası Raporu'na göre ise enerji güvenliği, yeterli miktar ve kabul edilebilir fiyatlarda enerjinin her zaman temin edilebilmesi olarak belirtilmiştir (Löschel vd., 2010: 1666; Alhaji, 2008: 62-82; Ciuta, 2010: 123-144). Baumann ise, gerek satıcı gerekse alıcı olan tarafların karşılıklı iradesiyle belirlenen enerji akış miktarı ve fiyatının istikrarlı olmasının enerji güvenliğinin en önemli unsurları olduğunu belirtmektedir (Baumann, 2008: 4-10). Bu tanımlardaki ortak noktalardan hareket edilecek olursa enerji güvenliğinin mevcudiyet (availability), erişebilirlik (accessibility), hesaplılık (affordability) ve sürdürülebilirlik (sustainability) olmak üzere dört ana faktör üzerinden değerlendirilmesi mümkündür. Bu faktörlerden mevcudiyet, enerji kaynaklarının var olup olmamasıyla ilintilidir. Güvenliğin talep boyutunu öne çıkartan mevcudiyet kavramı, kaynağın talep edildiğinde olup olmadığına işaret etmektedir. Bu konu kaynakların tükenmesi ihtimali, yeni rezervlerin bulunması ve teknolojik imkânlar bağlamında özellikle arz-talep güvenliği açısından önemlidir. Erişebilirlik, kaynakların kesintisiz bir biçimde akışının sağlanması adına ihtiyaç duyanların bu kaynaklara rahatlıkla ulaşım ulaşamamasıyla ilgilidir. Boru hatlarının inşası, iletim ve ulaşım kanallarının varlığı ve açıklığı, bu başlık altında değerlendirilebilir. Hesaplılık, enerji kaynaklarının maliyetiyle ilgilidir. Talep edenin uygun fiyatla ve rekabetçi bir piyasa mekanizması çerçevesinde enerji kaynaklarını elde edememesini ifade eder (Khatib, 2000: 112-131). Hesaplılık, ekonomik açıdan herhangi bir kaynağın diğer kaynağa göre tercih edilmesi anlamında önemlidir. Doğada enerji elde etmede kullanılacak birçok kaynak bulunmakla birlikte ekonomik açıdan marjinal faydanın marjinal maliyetin üzerinde olması gerekmektedir. Bu durum aynı maliyette bir yatırımla elde edilecek enerjinin miktarına göre bir kaynağın diğer kaynağa göre tercih edilmesine neden olmaktadır. Sürdürülebilirlik ise, talep edilen enerjiye gerektiği sürece ve herhangi bir aksamayla karşılaşmadan ulaşılabilmesi anlamına gelmektedir. Bu faktörler, üretilen enerji kaynağının tüketiciye ulaştırılması ve sevkiyatta istikrarlı bir aktarımın sağlanması açısından belirleyicidir. Enerji kaynaklarının sevkiyatı sırasında ortaya çıkan aksaklıklar, belirtilen kaynağın güvenliğini ve güvenilirliğini olumsuz yönde etkilerken, aynı

zamanda üretimden dağıtımına kadar çeşitli ekonomik, ticari ve siyasi sorunlara da neden olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında enerji güvenliği özellikle kritik enerji altyapısının kurulması ve sorunsuz biçimde aksamadan işletilmesi anlamına gelmekte, bu sistemin güvenliğinin sağlanması da enerji güvenliğinin en öncelikli başlığı haline dönüşmektedir (Çelikpala, 2014: 85-87).

Enerji güvenliği, enerji tedarik zincirinde yer alan ülkelerin konum ve öncelikleriyle de doğrudan ilintilidir. Enerji konusunda ihracatçı bir ülke için talebin güvenliği, diğer bir ifadeyle enerji piyasasından elde edilen gelirin güvenliği önemlidir. İthalatçı bir ülke için ise, enerji arzının güvenliği yani, enerji kaynaklarına güvenli erişim, fiyatların istikrarlı olması ve arzın sürekliliği önem kazanmaktadır (Proninska, 2007: 216). Bunun yanında yine ithalatçı ülkeler için enerji güvenliği ülkenin kalkınmışlık düzeyiyle paralel olarak farklılıklar göstermektedir. Örneğin, kalkınmış ülkeler için enerji ithalatının kesintisiz devam etmesi önemliyken, cari açık sorunu yaşayan kalkınmakta olan ülkelerde enerjinin mümkün olduğunca düşük fiyatlarla ithal edilmesi önem kazanmaktadır (Ediger, 2007: 5).

Günümüzde enerji güvenliği konusunda çeşitli sorunlar yaşandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, ani aksama/kesinti sorunlarıdır. Bu aksamalar siyasi bir karar sonucu piyasaya enerjinin sürülememesi, uluslararası askeri bir çatışma veya teknik ve operasyonel problemlerden kaynaklanabilmektedir. İkinci sorun, üretim veya kapasitedeki problemlerden kaynaklanan ve yavaş bir seyirle gelişen arz boşluğudur. Üçüncü olarak da üretici ülkenin siyasi tercihlerinden kaynaklı sorunlar yaşanabilmekte ve enerji güvenliğini doğrudan etkileyebilmektedir (Horsnell, 2000: 6).

21. yüzyılla birlikte çok boyutlu bir içerik kazanan enerji güvenliği, ülkelerin dış politikalarını da şekillendiren temel konulardan biri niteliğindedir. Günümüzde ülkelerin dış politikalarındaki öncelikler arasına enerji güvenliğine ilişkin risklerin azaltılması, petrol ile doğalgaza dayalı enerji ihtiyacının gözden geçirilerek alternatif enerji kaynaklarının ortaya çıkartılması, enerjiye dayalı teknolojinin geliştirilmesi ve enerji verimliliğinin arttırılması konularının girdiği görülmektedir. Enerji güvenliği konusu ve bunun dış politika üzerindeki etkileri karşılıklı bağımlılık temelinde değerlendirilebilir. Zira bu çalışma kapsamında ele alınan Güney Akım Projesi çerçevesinde, gerek Rusya ve Bulgaristan gerek AB'nin dış politikalarında enerji bağlamında karşılıklı bağımlılığın izlerini görmek mümkündür. Günümüzde uluslararası ilişkiler egemen devletler arasındaki ilişkilerin yanında uluslararası örgütler, ulusaşırı örgütlenmeler, çok uluslu şirketler ve uluslararası baskı grupları arasındaki ilişkileri ve ayrıca halklar arasındaki toplumsal ilişkilerin yanı sıra eğitim, ticari, çevre, finans ve enerji

alışverişi konularındaki ilişkileri de içermektedir. Dolayısıyla uluslararası politika sadece egemen devletler ve onların resmi organları aracılığıyla yürütülen bir süreç olmaktan çıkarak, birden çok aktörün rol oynadığı veya oynayabileceği bir siyasal etkileşim sürecine dönüşmüştür. Bu süreçte ilişkilerin, bir devletin dış politikasında bir diğer devletin belirleyici olduğu bağımlılıktan, devlet dışı aktörlerin ve askeri, siyasi konuların yanı sıra enerji de dâhil birçok başlığın etkili olduğu karşılıklı bağımlılık sürecine dönüştüğü gözlenmektedir. Özellikle enerji konusunda uluslararası politikada karşılıklı bağımlılığın net bir biçimde gözlenebildiği ifade edilebilir. Çünkü bu konuda devletler arasındaki etkileşimin/ilişkinin sıkıntıya uğramasının tek taraflı sonuçlar yaratmadığı iki taraf üzerinde de mutlak maliyete neden olduğu söylenebilir (Heywood, 2013: 96; Arı, 2010: 389-426). Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye karşılıklı bağımlılığı, mutlak çıkarların karşılıklı olarak dengelendiği bir ilişki olarak görmemek gerektiğini, devletlerin ilişkilerinde toplam kazanç beklentisinde olabilecekleri gibi nisbi kazanç peşinde de olabileceklerini ifade etmektedirler. Bu ilişkinin asimetrik bir ilişki olması halinde taraflardan biri diğerine bağımlı olacak ve onun etkisine açık kalacaktır. İlişkilerin simetrik olduğu durumlarda ise, ilişkilerin zarar görmesinden her iki taraf da olumsuz etkilenecektir. Bununla birlikte gerçekte ne tamamen birinin diğerini etkilediği bir ilişki ne de etkileşimin tamamen eşit bir karşılıklılık üzerine kurulması söz konusudur (Keohane ve Nye, 1977). İleride ayrıntılı bir biçimde analiz edileceği gibi, Güney Akım Projesi çerçevesinde Rusya, Bulgaristan ve dolayısıyla AB arasındaki ilişkiler de karşılıklı bağımlılık temelinde simetrik bir özellik sergilemektedir. Güney Akım Projesi'nin hayata geçirilecek olması tek başına Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmediği gibi projenin askıya alınmış olması da sadece Bulgaristan'ı olumsuz etkilememektedir. Ayrıca yine karşılıklı bağımlılık temelinde, Rusya ve Bulgaristan arasında enerji bağlamında gelişen ilişkilerin, sadece iki devletin resmi organlarının yürüttüğü bir süreç olmadığı, uluslararası yapılanmaların, ulusaşırı şirketlerin ve diğer bölge ülkelerinin de yer aldığı bir siyasal etkileşim sürecine dönüştüğü tespit edilebilmektedir.

Bu çerçevede Güney Akım, gerek enerji arz-talep güvenliği gerekse de karşılıklı bağımlılık temelinde önemli bir proje niteliğindedir. Ancak Rusya açısından doğalgaz arz güvenliğini sağlamak adına farklı bir alternatif oluşturması nedeniyle önem kazanan projenin, Bulgaristan adına bir yandan bağlı olduğu AB müktesebatlarına aykırılık oluşturması diğer yandan da Rusya'ya bağımlılığı daha da arttırması adına hoşnutsuzluk doğurduğu görülmektedir. Bu çalışmada Güney Akım projesi bağlamında Bulgaristan'ın enerji politikaları bu arada kalmış tablo çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır. Bunun için yöntem olarak öncelikle yukarıda özetlenen enerji

güvenliği çerçevesinde Bulgaristan-Rusya ilişkilerinde enerji bağımlılığı sorunsalı ele alınacak, daha sonra Güney Akım Projesi merkezinde AB'nin enerji politikaları değerlendirilerek bu projenin enerji arz-talep güvenliği bağlamında gerek Rusya gerekse de Bulgaristan açısından taşıdığı önem analiz edilecektir.

1. BULGARİSTAN-RUSYA İLİŞKİLERİNDE ENERJİ BAĞIMLILIĞI SORUNSALI

Rusya açısından, enerji faktörü hem kendi ekonomik dönüşümünü finanse etmek, hem de jeopolitik çıkarlarını gerçekleştirmek açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle Putin'in iktidara gelmesi ile enerji faktörü, Rusya'nın küresel ve bölgesel çıkarlarının hayata geçirilmesinde temel stratejik araç olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Rusya'nın enerji politikasında 2003 yılında açıklanan "2020 Yılına Kadar Rusya'nın Enerji Stratejisi" adlı belge önemli bir yere sahiptir. Bu belgenin giriş kısmında Rusya, öncelikle büyük enerji kaynaklarına sahip olduğunu- topraklarında dünya doğalgaz rezervlerinin 1/3'ünün, petrol rezervlerinin 1/10'nun, kömür rezervlerinin 1/5'nin ve uranyum rezervlerinin yüzde 14'nün bulunduğunu- ifade etmektedir. Yine bu belgede Rusya, enerji politikalarında hammadde tedarikçisi bir ülke olmaktan stratejik öneme sahip global pazarlarda aktif katılımcı olmaya yönelik bir dönüşümün zorunluluğu üzerinde durmaktadır. Bu dönüşümde de özellikle Avrupa'nın hem istikrarlı ve güvenilir bir pazar hem de enerjinin taşınmasında önemli bir alan olduğunun altını çizmektedir (Simurdic, 2016).

"Enerji süper gücü" olma stratejisi olarak nitelenen bu yaklaşım, küresel önemde enerji kaynaklarına sahip olan Rusya'nın dünyanın tüm bölgelerindeki enerji kaynaklarına ve bunların uluslararası pazarlarına etki etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede Rusya bir yandan enerji kaynakları üzerinde diğer yandan da bunların pazarlanması ve taşınması süreçlerinde kontrolü sürdürmek gayesindedir. Rusya'nın bu politikalarında, özellikle doğalgaz ve petrolü pazarlama noktasında AB üyesi ülkeler ön plana çıkmaktadır. Zira AB ülkelerinin ihtiyacı olan doğalgaz ve petrol büyük oranda Rusya'dan sağlanmaktadır. Rusya'nın sahip olduğu bu kaynakları bir yandan ihraç ettiği, diğer yandan ise AB üyesi diğer ülkelere ulaşmasını sağladığı ve planladığı alan Balkanlardır. Bulgaristan'da hem bu ulaşım noktasında yer alması hem de petrol ve doğalgaz ihtiyacının büyük bir kısmını Rusya'dan karşılaması nedeniyle ön plandadır.

Bulgaristan'ın enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığının inşası, yukarıda da belirtildiği gibi, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleştirmeye başladığı modernleşme ve şehirleşme ile paralel olmuştur. Sosyalist rejimin de etkisiyle kurulan güçlü ilişkiler bağlamında Bulgaristan'ın Rusya'dan ilk olarak

taşımacılıkla petrol almaya başladığı görülmektedir. Daha sonra bu petrol ithalatı boru hatları yoluyla sağlanmaya devam etmiştir. Gerek Slav kardeşliği gerekse Ortodoks olmalarından kaynaklanan iki ülke arasındaki bu tarihi bağlar her konuda güçlü ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte Bulgaristan, NATO ve AB gibi batılı kuruluşlara üye olmak için harekete geçmiş ve bu çerçevede Batı merkezli yeni bir dış politika belirleme süreci içerisine girerek Rusya'dan kısmen uzaklaşmıştır. Ancak 2004'te NATO'ya, 2007 yılında AB'ye üye olan Bulgaristan'ın, özellikle 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhaki sırasında yaşanan gelişmelerde de görüldüğü üzere, Rusya'dan tamamen uzaklaşması pek mümkün değildir. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte özellikle enerji konusunda Rusya'ya, doğalgaz temel alınacak olursa % 90 oranlarında, bağımlı olmasının etkisini göz ardı etmemek gerekir (Korkmaz, 2016: 43; Kardaş, 2011: 42; Biersack ve Shannon, 2014: 251). Özellikle 2008 yılındaki savaşın Bulgaristan'a verdiği en önemli uyarı, enerji kaynaklarını çeşitlendirme konusundaki girişimlerini arttırması yönünde olmuştur. 2014 yılına kadar birkaç kez Ukrayna'ya giden gazı kısıtlayan Rusya'nın bu politikasının doğrudan Bulgaristan'ı etkilemesi bu süreci pekiştirmiştir.

Ukrayna sorunu Rusya'nın enerji politikaları açısından büyük önem taşımaktadır. Yukarıda belirtilen krizler sırasında Rusya'nın doğalgaz arz güvenliğinin de tehlikeye girdiği görülmektedir. Avrupa'ya ihraç edilen Rus doğalgazının büyük bir kısmı Ukrayna üzerinden taşınmaktadır. Rus doğalgazını Ukrayna üzerinden Avrupa'ya taşıyan bu hatlar Soyuz, Brotherhood (Bratstvo) ve Northern Lights'tan oluşmakta ve tümü Slovakya'daki Trangas boru hattına bağlanmakta, buradan da çeşitli Avrupa ülkelerine aktarılmaktadır. Ukrayna bahsi geçen boru hatları sayesinde Avrupa'nın doğalgaz dağıtım merkezi konumunda bulunmakta ve zaman zaman bu durumu Rus politikalarına karşı direniş göstermek için kullanmaktadır. Rusya'nın kullandığı ilk güzergâh, Batı Sibirya'daki doğalgaz kaynaklarını taşıyan, yıllık 30 milyar m³ kapasiteye sahip Brotherhood boru hattıdır. İnşaatı 1967 yılında tamamlanan 2 bin 750 km'lik bu hat, Rusya'nın, Batı Avrupa'ya sevk ettiği gazın yaklaşık % 70'ini taşımaktadır. Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan'dan bu ülkeler üzerinde sahip olduğu etkiyi kullanarak piyasa fiyatının altında aldığı doğalgazı Avrupa'ya Soyuz boru hattından taşımaktadır. Ukrayna'da ikiye ayrılan 32 milyar m³ taşıma kapasiteli Soyuz hattının bir ayağı Moldova-Romanya-Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye ulaşmakta, diğer ayağı ise Transgas hattına bağlanmaktadır. Northern Lights (Urengoi-PomaryUzhgorod/Trans-Siberya) ise, Rus Yamal yarımadasından başlayıp Beyaz Rusya üzerinden Ukrayna'ya ulaşan doğalgaz boru hattıdır. Yapımı 1984 yılında tamamlanan 4 bin 500 kilometrelik bu boru hattının yıllık

kapasitesi 32 milyar m³'tür (U.S. Energy Information Administration, 2014; Uluatam, 2010: 63-64). Geçmişte Rusya'nın Ukrayna üzerinden Avrupa'ya ulaştırdığı doğalgaz miktarı Avrupa'ya toplam doğalgaz ihracatının % 80'lerini bulmaktaydı. Bu oran, Baltık Denizi'nin altından geçerek Avrupa'ya ulaşan ve 2011 yılında devreye giren Nord Stream boru hattı ile düşmüştür (U.S Energy Information Administration, 2014). Rusya, Ukrayna'ya olan bağımlılığı azaltmak adına, bu ülke üzerinden taşıdığı doğalgaz miktarını yıllar içerisinde azaltmaya başlamıştır (bu azalmada son yıllarda iyi giden iklim şartlarının ve doğalgaz taleplerinin azalmasının da etkisi olmuştur). Ancak henüz alternatif hatların devreye girmemesi nedeniyle Avrupa'ya taşınan doğalgazda Ukrayna hatları önemini korumaya devam etmektedir. Rusya'nın doğalgaz şirketi Gazprom ile Ukrayna'nın ulusal petrol ve gaz şirketi Naftogaz arasındaki boru hattı mevcut geçiş sözleşmesi 31 Aralık 2016 tarihinde sona erecektir (Oxford Energy, 2016). Rusya doğalgaz geçiş anlaşmasının yenilenmeyeceğini açıklasa da Haziran 2015 tarihinde Putin'in, Gazprom'a Ukrayna ile anlaşmayı yenilemeye dair görüşmelerin yapılması talimatı verdiği belirtilmektedir (www.rt.com, 2016). Bu süreç belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Ancak Rusya'nın Ukrayna'dan geçen mevcut boru hatlarını tamamen devri dışı bırakmasa da bu hatların kullanımını azaltacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın ilerleyen yıllarda şekillenecek bu politikası, Güney Akım Projesi gibi alternatif taşıma güzergâhlarının oluşturulmasını daha zorunlu kılmaktadır.

Hidrokarbon enerji kaynaklarının uluslararası ticareti söz konusu olduğunda ağırlıklı olarak denizler üzerinden tankerlerle taşınan petrolün aksine doğalgaz, % 68'lik bir payla karadan boru hatlarıyla piyasalara ulaştırılmaktadır (BP, 2013: 29). Petrol ve doğalgaz kaynaklarının uluslararası piyasalara/farklı tüketim alanlarına ulaştırılması konusunda çok uluslu petrol şirketlerinin yanı sıra, transit konumu nedeniyle Bulgaristan'ın, büyük tüketim rakamları sebebiyle AB'nin ve en büyük gaz ihracatçısı olması sebebiyle Rusya'nın hayati çıkarları bulunmaktadır. Tarafların çatışan bu çıkarları boru hatları projeleri konusunda rekabete neden olmaktadır. Zira bu boru hatlarının salt fonksiyonu doğalgaz ve petrolü tüketim alanlarına ulaştırmaktan ibaret değildir. Aynı zamanda geçtikleri ülkelerdeki enerji alt yapısını ve bu vesileyle de siyasi etkinlik alanını denetim altında tutma amaçlarına da etki etmektedir. Bu nedenle boru hatlarının güzergâh seçimi büyük önem taşımaktadır (Xuetang, 2006: 126; Özdemir, 2014: 255).

Balkan ülkelerinde doğalgaz alanında en büyük aktörün Rusya olduğu görülmektedir. Arnavutluk hariç, Balkan ülkelerinin tamamının Rusya ile doğalgaz bağlantıları bulunmaktadır. Rus doğalgazı Balkanlar'a iki rota üzerinden ulaşmaktadır. Birincisi Rusya'yı Macaristan ile bağlayan, buradan da

eski Yugoslavya ülkelerine uzanan Trans Sibirya Doğalgaz Boru Hattı'dır. ikincisi ise Rusya'dan Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan'a, Bulgaristan üzerinden ise Türkiye, Makedonya ve Yunanistan'a uzanan Trans-Balkan doğalgaz boru hattıdır (Türbedar, 2003: 223). Bu hat Ukrayna üzerinden gelen Brotherhood'un bir koludur. Rus doğalgaz ihracatının artırılması açısından Bulgaristan, coğrafi anlamda transit ülkelerden biri olarak da ön plana çıkmaktadır. Her yıl yaklaşık 14 milyar m³ Türkiye'ye, 3 milyar m³ civarında Yunanistan ve Makedonya'ya gaz taşıyan Trans Balkan Boru Hattı'nın güney kolu Bulgar toprakları üzerinden geçmektedir. Bu belirtilen miktarlar Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) dışındaki ülkelere ihraç edilen Rus gazının % 15'ini oluşturmaktadır. Rusya'nın enerji politikalarında Bulgaristan ile ilgili üç stratejik nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattı, ikincisi Belene nükleer enerji santrali ve üçüncüsü Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesi'dir (Daborowski, 2009).

Bulgaristan özellikle 2000'lerin ortalarına kadar ki süreçte, doğalgaz bağımlılığı nedeniyle, Rusya'dan farklı alternatifler geliştirmek yerine Rus doğalgazını transit etme ile ilgili kapasitesini arttırmaya çalışmıştır. Ancak Bulgaristan bunu yeni boru hatları döşeme yoluyla da değil, daha çok mevcut boru hatlarının kapasitesini geliştirmek ile yapmaya uğramıştır. Nitekim Gazprom ile 1998'de imzalanan bir anlaşma gereğince, Bulgargas transit kapasitesini artırmayı kabul etmiştir. 2000 yılında Bulgaristan Türkiye, Yunanistan ve Makedonya'ya yaklaşık 423 milyar m³ Rus doğalgazını transit olarak ihraç etmiş, bunun en büyük payı ise 388 milyar m³ olarak Türkiye'ye ait olmuştur. Yine 24 Ocak 2003'te Rusya ve Bulgaristan arasında imzalanan bir başka anlaşma gereğince, Rus doğalgazının Bulgaristan üzerinden diğer Balkan ülkelerine ihraç edilme kapasitesinin artırılması hususunda beraber çalışmaların yürütülmesi üzerinde durulmuştur. Bu anlaşma gereğince normal şartlarda Rusya elektrik enerjisini de yine Bulgaristan üzerinden Balkanlar'a ihraç edecektir. Bu tür gelişmelerden hareketle, Balkanlar'a yönelik doğalgaz ihracatında Rusya'nın Bulgaristan'ı çok önemseydiği söylenebilir. Rusya, Bulgaristan'a coğrafi anlamda önem vermekte ve Bulgaristan'ı enerji koridoru olarak nitelendirmektedir (Oğan ve AYTEKİN, 2002: 66-70; Startseva, 2003: 7; Daborowski, 2012). Ayrıca Bulgaristan'daki Rus enerji şirketlerinin etkinliği (Gazprom) hem Rusya hem Bulgaristan açısından taşıma hatları kadar önem taşımaktadır (Daborowski, 2012).

Rusya ile Bulgaristan arasında enerji bağımlılığı merkezinde şekillenen ilişkide, yukarıda da belirtildiği üzere, 2014 yılında Putin'in Güney Akım Projesi'nin gerçekleştirilmeyeceğine dair açıklaması, Bulgaristan'da enerji ihtiyacının nasıl karşılanacağı sorusunu gündeme getirmiş ve kamuoyunda

yapılan tartışmalar o dönem yeni işbaşına gelen hükümet üzerinde de ciddi baskılar doğurmuştur (Dorian, 2002: 26). Güney Akım Projesi, Rusya açısından, enerji arz güvenliği bağlamında doğalgazını Avrupa piyasasına ulaştırmada alternatif oluşturması adına önemlidir. Bulgaristan açısından ise proje, doğalgaz ihtiyacını Ukrayna üzerinden geçmeyen farklı bir hattan sağlayarak enerji talep güvenliği bağlamında alternatif doğurması açısından önem taşımaktadır.

2. GÜNEY AKIM PROJESİ VE BULGARİSTAN'IN PROJEDEKİ KONUMU

Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesi, Rusya'yı, Avrupa'ya Karadeniz'in altından geçecek 900 km'lik bir boru hattıyla bağlamayı hedeflemektedir. 23 Haziran 2007 tarihinde ortaya atılan projeyi gerçekleştirmeyi üstlenen ilk şirketler İtalyan ENI ve Rus Gazprom şirketleridir. 2009 yılında Fransız EDF Şirketinin de projeye dâhil olduğu görülmektedir. Yılda 63 milyar m³ doğalgaz taşıma kapasitesine sahip olacak boru hattının başlangıçta 2015 yılında faaliyete geçmesi öngörülmekteydi (Güney Akım, <http://south-stream.info>, 2016). Ancak öncelikle finansman, daha sonrasında ise AB enerji müktesebatı nedeniyle Bulgaristan'ın yaşadığı sorunlar sürecin ilerlemesini durdurmuştur.

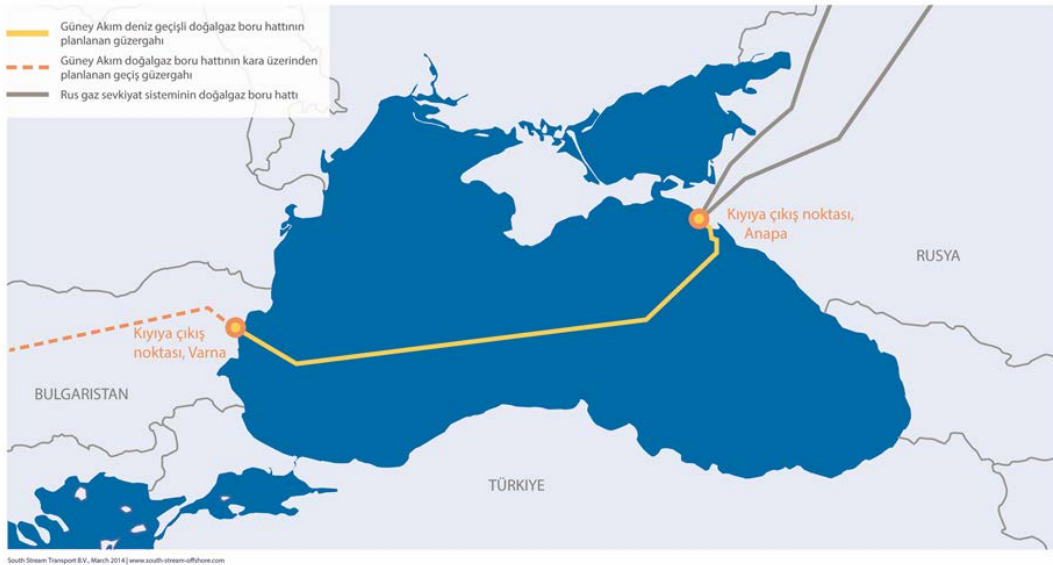
Güney Akım Projesi, Karadeniz'den AB'ye uzanan enerji nakil hatlarından en önemlisi olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu hattın Rusya'ya özellikle doğalgaz da bağımlı olan Avrupa'nın bu bağımlılığını daha da artıracığı ortadadır. Bu nedenle projenin başından bu yana, AB merkezli yaşanan her sıkıntıda, sorunların asıl kaynağı olarak Avrupa'nın bu projeyi çok fazla desteklemediği, bağımlılığın artmasından endişe ettiği yönündeki görüşler ifade edilmektedir. Her ne kadar bu bağımlılığı arttıracak olsa da sunduğu fırsatlar sayesinde AB için oldukça cazip bir proje olduğunu da değerlendirmek gerekmektedir. Güney Akım'ın cazip bir proje olmasını sağlayan ilk neden, aynı kaynaktan olsa da güzergâh çeşitlendirilmesi yoluyla doğalgaz arz güvenliğini garanti etmesidir. Böylelikle AB hem Ukrayna'nın transit geçişteki tekeli kırarak hem de Rusya'dan yeni bir yolla doğalgaz elde etmiş olacaktır. Projeyi makul kılan ikinci neden ise (Nabucco ile kıyaslandığında) finansman ve tedarikçi ülke sıkıntısının olmayışıdır. Bu açıdan AB'nin doğalgaz arz güvenliği için geliştirdiği, ileride ayrıca değerlendireceğimiz, Nabucco Projesi'yle kıyaslandığında Güney Akım Projesi'nin daha gerçekleştirilebilir olduğu görülmektedir. Zaten Güney Akım, Rusya'nın boru hatları üzerindeki tekeli kırmayı ve arz çeşitliliği oluşturarak Rusya'ya bağımlılığı azaltmayı hedefleyen Nabucco Projesi'ne karşılık Rusya'nın alternatifi olarak bilinmektedir. Bu

rekabette ilk kaybeden ise, tedarikçi sıkıntısı nedeniyle Avrupa şirketlerinin vazgeçmesi üzerine Nabucco olmuştur (Tüysüz, 2014: 83).

Güney Akım Projesi ile ilgili çalışmalar başlatıldığında gündeme ilk gelen konu maliyetler olmuştur. Hattın Karadeniz'in tabanından geçerek Bulgaristan üzerinden Avrupa'ya ulaşacak olması maliyetler açısından sorun yaratmaktadır. Nitekim Kasım 2010'da Güney Akım'ın maliyetinin 15,5 milyar Euro'ya ulaşabileceği öngörülmüştür (Güney Akım, 2016). Ancak Mart 2011'de bu maliyetleri aşağı çekmek için Rusya'nın Karadeniz'in altından gidecek olan 900 km'lik kısım için öngörülen 10 milyar Euro'yu azaltmak adına Karadeniz'de LNG tesisi kurulması opsiyonunu gündeme getirdiği görülmektedir. Çünkü Rusya için büyük önem taşıyan Güney Akım projesi bir an evvel hayata geçirilmek istenmektedir. Bunun için Rusya'nın kısa sürede Bulgaristan, Hırvatistan ve Makedonya gibi Balkan ülkeleriyle de hükümetler arası görüşme ve anlaşmalar yaptığı saptanmaktadır. Ayrıca Fransız enerji devi EDF'in % 10 hisse ile ortaklığa katılmış olması da bu projenin elini güçlendirmiştir (Güney Akım, 2016).

Güney Akım Deniz Doğalgaz Boru Hattı – Güzergah

South Stream

Harita: Güney Akım Projesi (<https://www.south-stream-transport.com>)

Ancak 4 Aralık 2014 tarihinde Rusya, Güney Akım'ın Bulgaristan üzerinden karaya çıkarak Avrupa'ya iletilmesine ilişkin projesinden vazgeçtiğini, projenin Türk Akımı olarak devam edip gaz iletim borularının Türk topraklarından geçeceğini açıklamıştır. Güney Akım Projesi'nde Rusya'nın, Bulgaristan'ı dışlamasının en büyük nedeni, elbette ki AB'nin bu projeye ilişkin çıkarttığı engellerdir. Putin'in ifadeleriyle proje Karadeniz'de

başlatılsa ve Bulgaristan'a gelince durdurulsa çok büyük bir kayıp yaratacaktır. Bu nedenle süreç daha fazla ilerlemeden projenin bu yönde devam etmesinden vazgeçilmiştir. Ancak yine Putin'in ifade ettiği gibi, bu iptalin Bulgar ekonomisinde 400 milyar Euro'luk bir gelirden vazgeçiş olduğu aşikârdır. Projede AB ülkeleri ile Rusya arasında ilk çatlak Rusya-Ukrayna krizi yüzünden oluşmuştur. Bu krizde Rusya'yla iplerin gerilmesinin ardından Avrupa Komisyonu da projenin Avrupa'ya giriş ülkesi olan Bulgaristan'a baskı yapmaya başlamıştır. Bulgaristan yönetimi, projenin inşaat faaliyetlerinin AB'nin kanunlarına/müktesebatına uygun hale getirilinceye kadar durdurulduğunu bildirmiştir. AB'nin burada veto gerekçesi olarak gösterdiği yasası, "boru hattı sahiplerinin gaz üretimi yapan şirketler olamayacağı" hükmüne dayanmaktadır (AB Konseyi, 2009).

Bu sürecin sonrasında rafa kaldırılan Güney Akım Projesi'nin, Bulgaristan açısından taşıdığı önemi şu şekilde özetlemek mümkündür. Bu proje ile doğalgaz ihtiyacının yüzde 90'ını Rusya'dan tedarik eden Bulgaristan için doğalgazı biraz daha ucuzlatma imkânı doğacaktır. İkinci olarak, bu hat Ukrayna'dan geçmediği için yaşanacak herhangi bir Ukrayna bağlamındaki krizde ülkede doğalgaz sıkıntısı yaşanmayacaktır. Diğer yandan boru hattının yapımı, binlerce kişiye iş imkânı sağlayacak ayrıca ülkede diğer uluslararası büyük yatırımlar için de olumlu bir ortam yaratacak, ekonomik alanda yaşanan sıkıntılarla uğraşan iç siyasetin biraz daha yumuşaması sağlanacaktı (<http://www.dw.com>, 2016). Ancak AB'nin tutumu ve baskısı nedeniyle aldığı projeyi durdurma kararı Rusya tarafından da karşı hamle ile değerlendirilen Sofya yönetimi, enerji konusunda bir çıkmaz içerisine girmiştir. Bir yandan Rusya'ya enerji konusunda bağımlılığını aşmak isteyen, diğer yandan ise doğalgaz ihtiyacı büyük olan Bulgaristan bu süreçte bir de AB ile karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca Bulgaristan'ın bu enerji ikilemi, benzer şekilde, Güney Akım yoluyla Rusya'yla enerji işbirliğinden fayda sağlayacak olan Sırbistan, Macaristan, Slovenya ve Avusturya'nın yanında Almanya ve İtalya gibi birçok Avrupa ülkesi tarafından da paylaşılmaktadır (Oliver, 2014).

3. AB ENERJİ POLİTİKASININ BULGARİSTAN ÜZERİNE ETKİLERİ

Rusya'nın Güney Akım projesinden vazgeçtiğini açıklamasında etkili olan nedenlerden biri, Bulgaristan'ın proje kapsamında AB çerçevesinde yaşadığı sorunlar ve bu sorunlar nedeniyle Güney Akım'la ilgili ileriye dönük karar almasının önünde yaşanan sıkıntılardır. Bu süreçte öncelikle enerji güvenliğinin AB için önemini ve beraberinde Bulgaristan bağlamında Güney Akım ile ilgili yaşanan sıkıntıları AB enerji politikaları açısından değerlendirmek gerekmektedir.

21. yüzyılda stratejik bir kaynak haline gelen doğalgaz, ülkelere sağladığı avantajların yanı sıra taşıdığı riskler ve oluşturduğu bağımlılık açısından da en çok tartışılan ve güncelliğini koruyan konulardan birisidir. Karbondioksit emisyonu açısından temiz bir fosil yakıt olan doğalgaz, kullanım alanlarının genişliği açısından da her geçen gün önemini arttırmaktadır (Akpınar ve Başbüyük, 2011: 121-122). AB ülkelerinin artan doğalgaz ithalat miktarı, doğalgaz maliyetinin her geçen gün artması ve Rusya'ya olan doğalgaz bağımlılığının Rusya lehine bir koza dönüşmesi enerji arz güvenliği konusunu Avrupa'nın gündemine taşımıştır. Rusya'nın enerji zenginliğini siyasal ve ekonomik güç olarak kullanması ve tehditkâr tavrı da AB ülkelerinde ciddi endişelere yol açmıştır (Karagöl ve Kaya, 2014: 7-8).

Enerji güvenliğinin sağlanması adına 2007 yılında AB tarafından kabul edilen 'Karadeniz Sinerjisi' adlı stratejik belge büyük önem taşımaktadır. Bu belge pek çok siyasi ve ekonomik reformların yapılması için yol gösterici nitelikte olmakla birlikte diğer yandan da bölgesel işbirliğini teşvik edecek alanları belirlemektedir (Çelikpala, 2010: 10). Bu girişim, Avrupa Komşuluk Politikasının bir parçası olarak, Karadeniz çevresinde çevre, ulaşım ve enerji gibi konularda bölgesel işbirliğini arttırmak amacıyla ortaya konmuştur. AB'nin Karadeniz politikasını ve Karadeniz'deki uluslararası rekabeti en çok etkileyen ve sinerjinin de temel amaçları arasında yer alan sektör enerjidir. AB'nin enerji arz güvenliği için Karadeniz hem üretim hem de nakil hatları açısından stratejik öneme sahiptir. AB'nin enerji politikalarının temelini oluşturan enerji üretim ve arz çeşitliliğinin güvence altına alınması, AB açısından bölge güvenliğine olan ilginin artmasına sebep olmaktadır. Bölgede yeni enerji altyapılarının oluşturulması ve mevcut olanların iyileştirilmesi yoluyla enerji istikrarının güçlendirilmesi hedeflenmektedir (AB Konseyi, 2019). Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde başlatılan AB-Rusya Enerji Diyaloğu ve Orta Asya ülkeleriyle AB arasındaki görüşmeler bu girişimin birer ürünü olmuştur. Orta Asya, Kafkaslar ve hatta Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının Avrupa ülkelerine güvenli yoldan ulaştırılması olgusu AB'nin genişleme stratejisini de ciddi olarak etkilemiştir (Korkmaz, 2016: 39-40).

Bölgede yaşanan krizler veya çatışmalarda benimsenen farklı politikalar nedeniyle AB-Rusya ilişkileri zaman zaman gerilse de, AB'nin Rusya'ya sert tepki vermektan kaçındığı görülmektedir. Bunun temel nedeni elbette ki enerji güvenliğinde Rusya'nın AB için kilit rol oynuyor olmasıdır. Ayrıca Rus şirketi Gazprom'un Avrupa ülkelerinde sadece kaynağın taşınması değil, yerel şirketlerle işbirliğine giderek depolanması, işlenmesi gibi alanlarda da etkili olmasını sağlayan çok yönlü ilişkiler tesis etmesi bu kilit rolü desteklemektedir. 2001 yılında AB Komisyonu'nun Rusya üzerine hazırladığı Ülke Strateji

Belgesi'nde (Country Strategy Paper), "AB'nin, Rusya'nın temel ticari ortağı olduğu, ancak kendisinin enerji bağımlılığı yüzünden yüksek oranda ticari açık verdiği" belirtilmiştir. 2006 yılında ise AB'nin enerji stratejisini belirleyen "Yeşil Kitap" hazırlandığında da, "Rusya'nın eşit ve temel enerji ortağı olduğu, bu yüzden de tarafların uzun dönemli yatırımları kolaylaştırmaları suretiyle güvenliğin ve öngörülebilirliğin sağlanması gerektiği" açıklanmıştır. Bu belgelerde de sıklıkla belirtilen husus, Rusya ile enerji arz güvenliğinin devam ettirilmesinin yanı sıra Rusya'dan farklı alternatiflerinde geliştirilmesini sağlamanın AB açısından taşıdığı önemdir (Turan, 2010; Pamir, 2005: 69).

Bu belgelerin yanı sıra özellikle Güney Akım Projesi'nin Rusya tarafından iptal edilmesinde etkili olan ve Bulgaristan-AB arasındaki gerilimde belirleyici olan belge, iklim değişikliği, çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik kalkınma ve enerji arz güvenliği üzerine artan kaygılar nedeniyle, 19 Eylül 2007 tarihinde AB Komisyonu tarafından yayınlanan "Üçüncü Enerji Serbestleştirme Önerisi Paketi" dir. 25 Haziran 2009 tarihinde, AB Konseyi, iç enerji pazarına ilişkin mevzuat önlemlerini içeren söz konusu paketi kabul etmiştir. Paket, elektrik ve doğalgaz mevzuatına ilişkin yeni düzenlemeler getirmekte, aynı zamanda Enerji Düzenleyicileri İşbirliği Ajansı'nın (ACER) kurulması hususuna yer vermektedir. Pakette yer alan önerilerle, düzenlemeye tabi işlemlerin kontrolünün güçlendirilmesinin, altyapı yatırımlarının teşvik edilmesinin ve elektrik ve doğalgaz piyasalarındaki iç pazarın rekabetçi, şeffaf ve güvenilir olmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaçlar çerçevesinde bazı öneriler getirilmektedir. İlk olarak elektrik ve doğalgaz iletim faaliyetinden arz ve üretim faaliyetlerinin hukuki ve fonksiyonel mülkiyet yoluyla ayrıştırılması ya da buna alternatif olarak iletim operatörlerinin bağımsız bir sistem operatörüne transfer edilmesi (kısaca tekelleşimi önlemek adına üreten ile taşıyan şirketlerin aynı olmaması gerekiyor) amaçlanmıştır. İkinci olarak ulusal düzenleyici kurumların gücünün ve bağımsızlığının artırılması; üçüncü olarak Avrupa Enerji Düzenleyicileri Kurumları İşbirliği Ajansı'nın (ACER) kurulması; dördüncü olarak ortak çalışacak bir Avrupa Gaz ve Elektrik iletim Sistemleri Operatörleri Şebekesinin kurulması; beşinci olarak yeni altyapı yatırımlarına yönelik muafiyet rejiminin gözden geçirilmesi; altıncı olarak şeffaflığın ve verilerin kayıt altına alınmasının sağlanması; yedinci olarak iç pazarın işlerliğinin artırılması ve son olarak da arz güvenliğini sağlamada daha fazla işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır (AB Konseyi, 2009).

AB'nin daha etkili ve somut yeni enerji politikasında önemli olan bir diğer belge ise, AB Komisyonu'nun 13 Kasım 2008 tarihinde kabul ettiği AB'nin arz güvenliği ve enerji verimliliğinin artırılması ile Rus petrol ve doğalgaz ithalatına bağımlılığının azaltılmasına yönelik önlemleri içeren "İkinci Stratejik Enerji

Gözden Geçirme Bildirgesi”dir (Second Strategic Energy Review). AB enerji politikalarını bir adım öteye götüren ve bir sonraki adım olan 2050 yılı için bir vizyon oluşturan bildirim, AB Enerji Güvenliği ve Dayanışmasına İlişkin Eylem Planı’nı (EU Energy Security and Solidarity Action Plan) içermektedir. AB Enerji Güvenliği ve Dayanışması Eylem Planı, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve yatırımların arttırılması, uluslararası ilişkilerde enerjiye daha fazla önemin verilmesi, petrol ve doğalgaz stoklarının geliştirilmesi ve kriz yönetiminin iyileştirilmesi, enerji verimliliğinin arttırılması ve yerli enerji kaynaklarının geliştirilmesi konularını kapsamaktadır. Bu perspektifte, Komisyon altı altyapı projesini (Baltık Enterkoneksiyon Planı, Güney Gaz Koridoru, Akdeniz Enerji Halkası, Merkezi ve Güney Doğu Avrupa’da kuzey-güney gaz ve elektrik enterkoneksiyonlarının geliştirilmesi, Kuzey Denizi Şebekesi ve LNG alanında bir eylem planının oluşturulması) Birliğin önceliği olarak önermektedir. Enerji alanında karşılıklı bağımlılığın arttığı günümüzde, AB, tek sesliliği sağlayarak, üretici, transit ve diğer tüketici ülkelerle daha derin ve hukuki temele dayanan bağlar kurarak enerji dış politikasında daha aktif ve etkin rol oynamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, komşu ülkeler/bölgeler başta olmak üzere, üçüncü ülkelerle işbirliğinin arttırılmasının ve bu ülkelerin enerji sektörlerinde liberalleşmenin gerekli olduğunun altı çizilmektedir (AB Komisyonu, 2008).

AB üyesi ülkelerin enerji ihtiyacını ithalat yoluyla karşılarken dikkate alınması gereken bu AB düzenlemeleri çerçevesinde, AB’nin takip edebileceği ve birinin diğerini tamamen ortadan kaldırmayacağı iki politika bulunmaktadır. Bir yandan Rusya’dan ithal ettiği enerjinin, özellikle doğalgazın, güvenli ve istikrarlı bir biçimde kendisine ulaşmasını sağlamak ve bu nedenle tek bir hatta bağlı kalmadan farklı güzergahlardan bu doğalgaz sevkiyatını çeşitlendirmek zorundadır. Özellikle Ukrayna krizi nedeniyle yaşanan enerji bunalımı bu sürecin gelişimini pekiştirmiştir. Diğer yandan ise, Rusya’nın enerji kozunu kendisine yönelik sıklıkla kullanmasının önüne geçmek adına Rusya dışı enerji kaynak ve nakil hatları alternatiflerini ortaya koymak zorundadır. Bu iki politika açısından da Bulgaristan kilit rolü oynayan ülke konumundadır. AB özellikle ikinci politika merkezinde doğalgaz bağlamında Rusya’ya bağımlılığını kırmak adına Bulgaristan’ın da içinde yer aldığı coğrafyada çeşitli projeler geliştirmeye çalışmakta, çeşitli projelere destek vermektedir. Bu projelerden en önemlisi olarak kabul edilen Orta Doğu ve Hazar bölgeleri doğalgaz rezervlerini Avrupa pazarlarına bağlamayı öngören Türkiye-Balkanlar (Bulgaristan-Romanya)-Macaristan-Avusturya güzergâhı üzerinden Avrupa’ya ulaşacak Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesi’dir.

Nabucco'nun temelleri, 11 Ekim 2002 yılında Viyana'da imzalanan bir anlaşmayla atılmış, 13 Temmuz 2009 tarihinde kabul edilen hükümetler arası anlaşmayla da ivme kazanmıştır. AB'nin de desteklediği ve finansman sorunlarını büyük ölçüde giderdiği bu proje doğalgaz arz belirsizliği nedeniyle rafa kalkmıştır. Özellikle Nabucco'ya Şahdeniz Sahası'ndan gaz vermesi planlanan Azerbaycan ile Trans Anadolu Gaz Boru Hattı Projesi'nin (TANAP) hayata geçirilmesi konusunda anlaşılması üzerine Nabucco Projesi önce küçülmüş (NabuccoBatı ismini almış), daha sonra Türkiye'den alınan gazı Avrupa içlerine taşıyacak bir diğer proje Trans Adriyatik Boru Hattı'nın (TAP)'da geliştirilmesiyle tamamen ortadan kalkmıştır. Nabucco Konsorsiyumu son yaptığı resmi açıklamasında her ne kadar Avrupa'nın daha çok gaz kaynağına ve seçeneğine ihtiyacı olduğu, bu yüzden de projenin tamamen rafa kalkmadığı yönünde bir duyuru yayınlamışsa da şu an için bu projeye ilgili herhangi bir gelişme bulunmamaktadır. Güney Akım Projesi'nin Rusya tarafından iptal edildiği tarihlerde ülkesinin enerji sıkıntısını gidermek için çabalayan Bulgaristan tarafından Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Bulgaristan'ı ziyareti sırasında Nabucco'nun bir kez daha gündeme getirildiği; ancak projeye ilişkin herhangi bir somut adım atılmadığı görülmektedir (<http://tr.sputniknews.com/>, 2016). Rusya bu projeyi başından itibaren "sanal" olarak değerlendirmiş, ekonomik açıdan uygun olmadığını iddia etmiş ve projenin hayata geçirilmemesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu çabalarının en önemlisi ise, Rusya'nın Nabucco'ya alternatif olarak ortaya koyduğu Güney Akım Projesi olarak karşımıza çıkmıştır. Rusya, projeye dâhil olması için 18 Ocak 2008'de Bulgaristan'la anlaşmış, birkaç gün sonra da Sırp petrol ve doğalgaz firması NIS'in yüzde 51 hissesini alarak bu ülkeyi de Güney Akım'a dâhil etmiştir. AB'nin o dönem ortak bir enerji politikası izlememesi de Rusya'nın bu ilk dönemde işini oldukça kolaylaştırmıştır (Taşken, 2013).

Nabucco'nun dışında AB'nin desteklediği, özellikle Rusya'nın Güney Akım'ı masaya koymasından sonra doğalgazın temininde alternatif oluşturması adına biraz daha ön plana çıkan proje Güney Gaz Koridoru (GGK)'dur. Bu koridor doğrudan Bulgaristan'ı ilgilendiren bir proje değildir. Çünkü üzerinde anlaşılan güzergâh Bulgar topraklarından geçmemektedir. Ancak Bulgaristan'ın gaz ihtiyacı da dikkate alınarak Yunanistan'dan geçecek TAP'ın bir boru hattı ile Bulgaristan'a bağlanması kararlaştırılmıştır. Bu proje, AB ülkelerinin Rusya karşısında hareket alanını genişletecek ve Rusya'nın enerji tehdidini engelleyecek bir proje olarak öne çıkmaktadır. Azerbaycan'ın Şahdeniz sahasından çıkartılacak yaklaşık 1,2 trilyon m³ doğalgaz rezervinin Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını öngören GGK, Avrupa'nın enerjide Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak en önemli projelerden biridir. Hazar'dan Avrupa'ya

doğrudan ilk enerji hattını oluşturacak GGK'nin en önemli halkası olan ve 2012 yılında atılan imzayla çalışmaları başlatılan TANAP'tır. TANAP'ın amacı, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şahdeniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen doğalgazın öncelikle Türkiye'ye, ardından Avrupa'ya taşınmasıdır. TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve TAP ile birleşerek Güney Doğalgaz Koridorunu oluşturmaktadır (Karagöl ve Kaya, 2014:7-8). Bu projeler Rusya'ya enerji bağımlılığının azaltılması adına Güney Akım'ın da alternatifi olarak AB açısından önem taşımaktadır (Roberts, 2006: 217). Bulgaristan'ın, Rusya'ya olan bağımlılığını ciddi derecede azaltma potansiyeli bulunan TAP dolayısıyla TANAP projesi, ülkenin enerji güvenliği bağlamında belirlemiş olduğu stratejik hedeflerine de cevap verdiği için Bulgaristan açısından da önem taşımaktadır (Maltby, 2015: 824).

4. AB VE RUSYA ARASINDA SIKIŞAN BULGARİSTAN'IN ENERJİ POLİTİKASININ ANALİZİ

2008 yılında oluşturulan 2020 yılına kadar geçerli olan Bulgaristan'ın enerji konusundaki önceliklerini belirleyen Bulgaristan'ın resmi enerji politikası; yeni siyasi ve ekonomik trendleri de dikkate alan ulusal önceliklere, AB düzenlemelerine, serbest piyasa mekanizmalarının ilkelerine dayanmaktadır. Bu politika çerçevesinde Bulgar enerji sektörünün ana hedefleri şu şekilde belirlenmiştir: Enerji verimliliğini iyileştirme, olumsuz iklim değişiklikleri ile mücadele yoluyla sürdürülebilir kalkınmayı sağlama, ithal enerji kaynaklarına dayanan Bulgar dışa bağımlılığını sınırlama ve enerji çeşitlendirilmesi sağlayarak ulusal enerji sisteminin ve enerji piyasasının gelişimini hızlandırmadır (IAEA, 2009).

Bulgaristan, Enerji Bakanlığı tarafından açıklanan enerji politikalarında da belirtildiği üzere doğalgaz tedarikinde AB ile paralel biçimde alternatifler bulmak zorundadır. Enerji güvenliğindeki riskleri ortadan kaldırması için bölgesel ve küresel trendleri de dikkate alarak enerji kaynak türlerini, tedarikçilerini ve enerji nakil yollarını çeşitlendirmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, enerji arzının çeşitlendirilmesi ana enerji tedarikçileri arasındaki rekabetin oluşturulmasına yardımcı olacak ve birincil enerji kaynaklarının fiyatlarını da stabilize edebilecektir. Enerji arzının çeşitlenmesinde doğalgaz ithalatının Hazar bölgesinden, Kuzey Afrika ülkelerinin yanı sıra Katar, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri gibi küçük Asya ülkelerinden daha rekabetçi koşullarda sağlanması hedeflenmektedir. Ayrıca bu politika çerçevesinde, bu tedarikçilerle birlikte komşu ülkelerle de (Yunanistan, Türkiye gibi) işbirliğini öngören çeşitli doğalgaz nakil hatlarının geliştirilmesi üzerinde durulmaktadır (Energy Strategy, 2011).

Bulgaristan'ın resmi enerji politikasında da açıkladığı üzere en temel sorunu, bir yandan doğalgaz ihtiyacını sağlamada Rusya'ya olan bağımlılığını kırmak adına farklı tedarikçiler ve güzergahlar oluştururken diğer yandan da neredeyse % 90 oranında Rusya'dan sağladığı doğalgazın arz güvenliğini garanti altına almaktır. Bu nedenle doğalgaz arz güvenliği adına Ukrayna'yı by-pass ederek gazın güvenli bir biçimde Avrupa piyasalarına ulaşmasını amaçlayan Güney Akım Projesi Bulgaristan açısından büyük önem taşımaktaydı. Ancak yukarıda da özetlendiği üzere Güney Akım Projesi, Avrupa'ya gaz sevkiyatında tekel oluşumların önüne geçilmesini hedefleyen (doğalgaz şirketlerinin hem üretici hem de dağıtıcı olmasını engelleyerek tüketici haklarının güçlendirilmesini amaçlayan) Üçüncü Enerji Paketi'ne aykırılık içermesinden kaynaklı⁴ olarak AB tarafından Bulgaristan'a uygulanan baskı nedeniyle gerçekleşmemiştir. Bu süreçte AB projeyi, rekabet kurallarına aykırı olarak Bulgaristan topraklarında sadece Bulgar ve Rus şirketlerinin tercih edilmesi, boru hattını kullanma ve sevkiyat tarifesinin belirlenme koşullarının AB düzenlemelerine uygun olmaması noktalarında da eleştirmiştir. Ayrıca, Güney Akım boru hattı, kamu alımları da dâhil olmak üzere, AB hukukuna aykırı olarak inşa edilirse ya da faaliyet gösterirse AB Komisyonu, AB mevzuatının uygulanması için gereken adımları atacağını belirtmiştir (Enerji Günlüğü, 2014). Bu noktalarda sorunların devam etmesi üzerine de AB, 3 Haziran 2014 tarihinde Bulgaristan'dan, Güney Akım Projesi'nin yapımının askıya alınmasını talep etmiş ve bunun üzerine Bulgaristan'da Ağustos 2014 tarihinde projeyi durdurduğunu açıklamıştır. Bu sürecin sonunda Rusya da, 7 yıldır geliştirmekte olduğu ve 2014'e kadar yaklaşık 5 milyar dolar harcadığı projeyi, AB'nin mevzuat engellemeleri ve Bulgaristan'a yaptığı baskıyı gerekçe göstererek mevcut şartlarda ilerletmeme kararını açıklamıştır.

Projenin durdurulmasının Bulgar ekonomisi üzerinde yarattığı/yaratacağı kayıplar, 2015 yılında Bulgaristan'da siyasi ve akademik çevrelerde en çok tartışılan konu olmuştur. Zira Bulgaristan, 2010'lardan itibaren siyasi istikrarsızlık ve batık bankalar krizi, artış kaydeden işsizlik, yolsuzluk, rüşvet, suç ve çıkar gruplarının faaliyet alanlarının genişlemesi gibi yapısal problemlerle daha kırılgan bir görünüme kavuşan ekonomik sorunlarla mücadele etmektedir.

⁴ Rusya, Üçüncü Enerji Paketi olarak adlandırılan hususların AB tarafından uygulanmasına karşı adli süreç başlatmak için Nisan 2014 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü'ne başvurmuştur. Rusya, Güney Akım Projesi çerçevesinde Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Yunanistan, Sırbistan, Slovenya ve Hırvatistan olmak üzere, topraklarından doğalgaz boru hattı geçecek olan her ülkeyle, Üçüncü Enerji Paketi'nin henüz kabul edilmemiş olduğu 2008 yılında hükümetlerarası anlaşma imzalamıştır. Dolayısıyla Rusya Üçüncü Enerji Paketi'nin bu anlaşmalardan sonra kabul edildiğini ve Güney Akım'ı bağlamaması gerektiğini ifade etmektedir. Rus şirketi Gazprom ise, yeni tedbirlerin boru hattı taşımacılığında Avrupa'nın en büyük tedarikçisi olarak kendisine karşı alındığını düşünmektedir.

Güney Akım gerçekleştirileseydi, Putin'in de işaret ettiği gibi, Bulgaristan geçiş ve dağıtım payları nedeniyle elde edilecek gelirle ekonomisinde kısmî bir rahatlama sağlayabilecekti (Özlem, 2015). Ancak Güney Akım Projesi'nden vazgeçildiği nokta da Bulgaristan'daki karar alıcıların, özellikle bu ekonomik kayıpları da dikkate alarak söylem boyutunda AB'yi eleştirmesine karşın, yine de Avro-Atlantik çizgiden sapmadığı, bunun da Batı dünyasında takdirle karşılandığı görülmektedir. Sofya'nın Batı yanlısı bu tutumu, enerji konusunda kısa vadede karşılaşılabilecek sorunlarda Batının yardım elini uzatmasını da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede Bulgaristan'ı ziyaret eden İngiltere Dışişleri Bakanı Philip Hammond'un Ukrayna krizi nedeniyle Rusya'ya uygulanan yaptırımların süreceğine ilişkin AB'nin kararlılığını açıklaması ve bu anlamda Sofya'ya da yalnız olmadığı mesajının verilmesi önemlidir (<http://www.kircaalihaber.com>, 2016). Ayrıca ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'in Sofya'ya gerçekleştirdiği resmi ziyaretinde Bulgaristan'ın gelecekteki enerji bağımsızlığı için yardım edeceklerini açıklaması da önemli bir göstergedir. Kerry, enerji çeşitliliği konusunda Bulgaristan'ın kararlarının desteklendiğini ve ABD'nin Bulgaristan Enerji Bakanlığı ile çalışacak bir enerji uzmanını Bulgaristan'a göndereceğini açıklamıştır. Ülkelerin enerji konusunda bağımsız olması gerektiğini ifade eden Kerry, ABD'nin Westinghouse şirketinin Bulgaristan'daki Kozloduy⁵ Nükleer Enerji Santrali'nde 7 reaktörün inşa edilmesinde yardıma hazır olduğunu da belirtmiştir (BNR-RadioBulgaria, 2015).

Bulgaristan'ın Güney Akım Projesi'nden çıkarılmasının ardından Sofya yönetimi kısa bir süre için yalnızlığa bürünmüşse de Batı dünyası, Rusya'ya uyguladıkları yaptırımlar konusunda kararlılıklarını da teyit ederek, yeni projelerde Sofya'nın yanında olduklarını belirtmişlerdir. Güney Akım Projesi kaybindan sonra Bulgar kamuoyunda Batı'yla ilişkiler kısmen sorgulanmakla birlikte, Bulgar karar alıcılar, önlerinde farklı alternatifler olmaması nedeniyle Batı ile birlikte hareket etmek zorunda kalmaktadır. Ancak bu durum Bulgaristan'ın kaynak çeşitliliği konusundaki arayışlarına da son vermemektedir. Örneğin Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 5 Mart 2015'te gerçekleştirdiği ziyaretinde Bulgaristan Başbakanı Boyko Borissov'un yaptığı açıklamada, ülkede bir enerji felaketinin yaşandığı, dar boğazı aşmak için enerji çeşitliliğinin önemli olduğu ve bu çerçevede AB'yi de ikna ederek Nabucco

⁵ Esasen Kozloduy Nükleer Enerji Santrali, Bulgaristan'ın enerji politikaları açısından merkezi bir önem taşımaktadır. AB üyelik sürecinde devre dışı bırakılan santral nedeniyle ülke elektrik konusunda dışa bağımlı hale gelirken, elektrik dağıtımını da yabancı şirketlerin üstlenmesi vatandaşın bütçesine olumsuz yansımıştır. Şubat 2013'te elektrik fiyatlarını protesto etmek üzere başlayan gösteriler ülkede hükümetin düşmesine neden olmuştur. O dönem Avro-Atlantik çizgisindeki Bulgar hükümetine destek olmayan Batının, günümüzde, Ukrayna bağlamında yaşanan siyasi sorun ve ekonomik krizinde etkisiyle standartlara uygun reaktör inşasına itiraz etmeyeceği tahmin edilmektedir (Maltby, 2015: 822; Korkmaz, 2016: 42).

projesinin tekrar canlandırılmasını istedikleri ifadelerine yer vermesi önemlidir (<http://www.trtturk.com/>, 2016). Ayrıca bu son dönemde Bulgaristan'ın, Güneydoğu ve Orta Avrupa için doğalgaz dağıtım merkezi kurma planları da sıklıkla ifade edilmektedir. Karadeniz kıyısındaki Varna kenti yakınında kurulacak "Balkan" adlı dağıtım merkeziyle yeni sevkiyat kaynak ve rotalarının güvenceye alınması hedeflenmektedir. Bulgaristan Başbakanı Boyko Borissov, verdiği bir demecinde, 'Balkan' doğalgaz dağıtım merkezinin Bulgaristan'ı doğalgazda bölgelerarası ana transit bölgesi konumuna getireceğini belirterek, "hedefimiz bu ve bu hedefe ulaşmak için tüm gücümüzle çalışacağız" diye konuşmuştur. Borissov, merkeze Rusya, Azerbaycan ve Türkmenistan gazının yanı sıra Romanya ve Bulgaristan'dan da doğalgaz akmasının planlandığını belirtmiştir. Doğalgaz dağıtım merkezinin, AB'nin en yoksul ülkesi Bulgaristan'a milyarlarca euro'luk transit geliri getirmesini beklediklerini ifade etmiştir (Enerji Enstitüsü, 2016). Bu yeni dönemde Bulgaristan sadece Rus gazına karşı ilgi duymamaktadır. Bulgaristan'ın Rusya'nın yanı sıra bir diğer tercihi de Türkmen gazıdır. Türkmenistan'ın İran-Türkiye-Bulgaristan güzergâhından Avrupa'ya açılma projesi vardır. Bulgaristan da enerji konusunda alternatifler ortaya koymak adına bu güzergâhı desteklemektedir (Dorian, 2002: 26).

Bulgaristan, Mart 2016 tarihinde, Rusya Enerji Bakanlığı'na Güney Akım Projesi'ni tekrar canlandırma isteklerini ifade etmiştir. Aslında Rusya'da, Putin'in Güney Akım Projesi'nin sonlandırıldığını açıkladığı konuşmasında da görüleceği üzere, Türkiye topraklarının Yunanistan sınırında kurulacak bir dağıtım merkeziyle Güney Avrupalı müşterilerin ihtiyaçlarının karşılanabileceğini belirterek meselenin ticari yönünü düşünmesinin yanı sıra "Bulgar dostlarının" enerji ihtiyaçlarının karşılanmasına da açık kapı bıraktığı söylenebilir (Özlem, 2015). Dolayısıyla Güney Akım Projesi henüz tam anlamıyla hayal bir proje niteliğinde değildir. Özellikle TANAP ve TAP konusunda yaşanan olumlu ilerlemeler Rusya açısından Güney Akımı tekrar düşünülebilir kılmaktadır.⁶

5. SONUÇ

Rus doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını amaçlayan ve Güney Akım'a son verilmesiyle gündeme gelen Türk Akımı Projesi, 3 Aralık

⁶ Bu noktada Güney Akım Projesi'nin Güney Gaz Koridoru'na bağlanmasıyla ilgili tartışmalara da kısaca değinmek gerekir. Güney Akım Projesi'nin askıya alınması ve Ukrayna üzerinden geçen doğalgaz boru hatlarının geçiş sözleşmesinin yenilenmeyeceğine ilişkin tartışmalar çerçevesinde, Rusya'nın, kısa vadede üretmekte olduğu doğalgazı başka piyasalara yönlendirmeyeceği ve ekonomik anlamda bir dar boğaza gireceği belirtilmektedir. Bu noktada, Rus gazının ilerleyen süreçte Güney Gaz Koridoru'na bağlanmasının Rusya ekonomisi açısından yaratacağı faydanın yanı sıra ABD-Rusya enerji rekabeti bağlamında gerilen bölge barışı için de en ideal çözüm olacağı tartışılmaktadır. Ancak gerçekçi olmak gerekirse, küresel enerji rekabetine girişmiş Amerika ve Rusya için bu pek mümkün gözükmemektedir (İşeri, 2014: 42).

2015 tarihinde Türkiye-Rusya arasında yaşanan gerginlikler nedeniyle durdurulmuştur. 10 Mart 2016 tarihinde ise, Rusya Enerji Bakan Yardımcısı Yuri Sentyurin, 2014'te iptal edilen Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesi'ne ilişkin Bulgaristan'ın, proje için görüşmelerin tekrar başlamasını istediğini açıklamıştır. Yaşanan bu iki gelişme Güney Akım'ın tekrar gündeme gelip gelmeyeceğine ilişkin soru işaretleri doğurmuştur.

Güney Akım Projesi enerji arz-talep güvenliğinin sağlanması bağlamında karşılıklı bağımlılık temelinde gerek Bulgaristan dolayısıyla AB gerekse de Rusya açısından önemli bir projedir. Öncelikle AB açısından projeye bakıldığında, her ne kadar Rusya'ya bağımlılığı pekiştirmesi adına olumsuzluklar içerse de yakın gelecekte alternatif enerji türlerinin ve Rusya dışındaki enerji kaynaklarının kullanılması ve bunların büyük oranda Rus doğalgazının yerine ikame edilmesi mümkün görülmemektedir. Oysaki AB ülkelerinin enerji ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Dolayısıyla projenin iptaliyle AB, geniş kapsamlı inşaat sözleşmeleri bağlamında kendi topraklarından geçecek doğalgaz boru hattı imtiyaz hak ve ücretlerini, elde edilecek ucuz maliyetli enerjiyle ekonomik gelişme kaydetme imkânını ve bir dağıtım terminali kurulacağı düşünülen İtalya'dan başlamak üzere büyük ekonomik öneme sahip 16 milyar Euro tutarında bir yatırımı kaybetmiş olmaktadır. Bu noktalar AB nezdinde de tartışılmaya devam etmekte ve özellikle Bulgaristan'ın girişimleriyle AB düzenlemelerine aykırılık içermeyen bir çözüm geliştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Bulgaristan, Güney Akım Projesi'nin durdurulmasına dair hükmün iptal edilmesi, önceden hazır olan inşaat izinlerinin verilmesi ve projenin AB Üçüncü Enerji Paketi ile uygunluk çalışmalarının başlatılması önerilerini getirmektedir. Hatta Bulgar yetkililer, Karadeniz'in altından geçip Varna'ya ulaşacak Güney Akım Boru Hattı'nın doğrudan Bulgaristan gaz terminali ve gaz dağıtım şebekesiyle birleştirilmesinin AB düzenlemelerine aykırılıkları da gidereceği fikrini dile getirmektedirler. Ancak bu sorunların giderilemeyerek Güney Akım Projesi'nin gerçekleştirilememesi ihtimali de varlığını korumaktadır. Bu noktada Bulgaristan'ın son dönemlerde Güney Gaz Koridoru'na dâhil olma çabalarını, Türkmenistan ile oluşturulmaya çalışılan Rusya dışı alternatifleri ve Nabucco'nun tekrar canlandırılmasıyla ilgili söylemlerini enerji dar boğazından kurtulmak için Batıyı karşısına almadan enerji çeşitliliğini hedefleyen bir Bulgaristan olarak okumak gerekir.

Güney Akım Projesi, Rusya açısından değerlendirildiğinde ise, doğalgaz enerji piyasalarındaki hâkimiyetini koruması, ülke içindeki ekonomik sorunlarla daha güçlü bir biçimde mücadele edebilmesi ve enerji arz güvenliğini sağlaması (Ukrayna dışında alternatif olması nedeniyle) adına tamamen gözden çıkarılacak bir proje niteliğinde değildir. Özellikle 2019 yılı itibariyle doğalgaz naklinde Ukrayna'yı by-pass etmeye hazırlanan Rusya için, Güney Akım Projesi yeniden

değerlendirilebilir özelliktedir. Rusya'nın son dönemlerde Gazprom vasıtasıyla sahip olduğu doğalgaz kaynaklarını Avrupa dışındaki piyasalara da pazarlama çabası içerisinde olduğu görülmektedir. İhracat geliri gittikçe düşen Gazprom Asya pazarlarına yönelmekte, bunun için sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) projelerine yatırım yaparak, Çin'e satacağı 38 milyar m³ miktarındaki gazı taşıyacak 'Sibirya'nın Gücü' gaz boru hattına yoğunlaşmaktadır. Ancak bu projeler Güney Akım ile kıyaslandığında daha uzun sürede gerçekleşebilecek ve daha yüksek maliyetli projeler niteliğindedir.

Tüm bu nedenlerle ilerleyen dönemlerde Güney Akım Projesi'nin AB düzenlemelerine uyumlu hale getirilmesi veya belki mevcut düzenlemelerin bir şekilde dışında tutulmasıyla (Rusya'nın iddiaları temelinde Güney Akım Projesi'nin ve anlaşmalarının Üçünü Enerji Paketi öncesinde yapıldığının dikkate alınmasıyla) tekrar gündeme alınması olası görülmektedir. Ancak Bulgaristan'ın umudunu korumasına rağmen, hem AB'nin mevzuatı nedeniyle oluşan sorunların çözümünün hem de Rusya'nın ekonomik sıkıntılar nedeniyle büyük likidite gerektiren böyle bir sermaye yoğun enerji projesine tekrar başlamasının çok kısa sürede gerçekleşmesini de beklememek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AB Komisyonu (2008), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0781:FIN:EN:PDF> (22.12.2008)
- AB Konseyi (2009), http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-09-191_en.htm?locale=en (21.03.2009)
- Akpınar, Erdal ve Adem Başbüyük (2011), "Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı: Doğalgaz", *Turkish Studies*, 6 (3): 119-136.
- Alhaji, A. F. (2008), "What is Energy Security", *Energy Politics*, 4: 62-82.
- Arı, Tayyar (2010), *Uluslararası İlişkiler Teorileri-Çatışma, Hegemonya, İşbirliği* (6. Baskı) (Bursa: MKM Yayıncılık).
- Baumann, Florian (2008), "Energy Security as Multidimensional Concept", *Center for Applied Policy Research*, 1: 1-16.
- Biersack, John ve Shannon O'lear (2014), "The Geopolitics of Russia's Annexation of Crimea: Narratives, Identity Silences, and Energy", *Eurasian Geography and Economics*, 55 (3): 247-269.

- BNR-RadioBulgaria (2015), <http://bnr.bg/tr/post/100567944> (21.03.2016)
- BP (2013), Statistical Review of World Energy (Londra).
- Ciuta, Felix (2010), "Conceptual Notes on Energy Security: Total or Banal Security?", Security Dialogue, 41 (2): 123-144.
- Çelikpala, Mitat (2010), "Security in the Black Sea Region", Policy Report II, Comission on the Black Sea, 2010, http://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Security_in_the_Black_Sea_Region.pdf (11.01.2016)
- Çelikpala, Mitat (2014), "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı", Uluslararası İlişkiler, 10 (40): 75-99.
- Daborowski, Tomasz (2009), "Bulgarian-Russian games in the energy sector: An outcome is getting closer", http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_61.pdf (22.02.2016)
- Daborowski, Tomasz (2012), "New Opening in Energy Relations Between Bulgaria and Russia, Centre For Eastern Studies", <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2012-04-04/new-opening-energy-relations-between-bulgaria-and-russia> (08.01.2013)
- Dorian, James P. (2002), "Turkmenistan's Future in Gas and Oil Hinges on Certainty for Export Options", Oil & Gas Journal, 100 (41): 20-26.
- Ediger, Volkan Ş. (2007), "Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki", Enerji Arz Güvenliği, Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAREM) (Ankara: Genelkurmay Basımevi): 1-48.
- Energy Strategy (2011), http://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/epsp/22_energy_strategy2020_.pdf (09.12.2015)
- Enerji Enstitüsü (2016), "Bulgaristan, doğalgazda transit ülke olmayı hedefliyor", <http://enerjiinstitutusu.com/2016/01/05/bulgaristan-dogalgazda-transit-ulke-olmayi-hedefliyor/> (22.02.2016)
- Enerji Günlüğü (2014), http://www.enerjigunlugu.net/bulgaristan-ab-guney-akim-cekismesi_8216.html?Pagenum1=3&Pagenum=3&id=8216&yid=#.VvL9kY9OI2x (22.02.2016)
- Güney Akım (2016), http://southstream.info/index.php?id=38&L=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=165&cHash=2cc244161d (14.02.2016)

Heywood, Andrew (2013), *Politics* (New York: Hampshire).

Horsnell, P. (2000), "Japanese energy security and changing global energy market: An analysis of Northeast Asian energy cooperation and Japan's evolving leadership role in the region", <https://bakerinstitute.org/files/2762/> (27.03.2016)

<http://tr.sputniknews.com/analiz/20150306/1014319385.html> (30.01.2016)

<http://www.dw.com/tr/bulgaristanda-g%C3%BCney-ak%C4%B1m-krizi/a-17704708>, (12.03.2016).

<http://www.haberler.com/bulgaristan-guney-akim-i-geri-istiyor-8244620-haberi/> (21.03.2016)

http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=14225 (11.01.2016)

<http://www.trtturk.com/haber/nabucco-projesinin-hayata-gecirilmesini-isteyecegiz-113958.html> (21.03.2016)

<https://www.rt.com/business/273898-european-commission-ukraine-gas/> (27.03.2016)

<https://www.south-stream-transport.com/tr/hakkimizda/basin-bueltlenleri/south-stream-transport-publishes-scoping-report-in-bulgaria-19/> (23.03.2016)

IAEA (2009), <https://cnpp.iaea.org/countryprofiles/Bulgaria/Bulgaria.htm> (12.03.2016)

International Energy Statistics (2016), <http://knoema.com/atlas/Bulgaria/> (12.03.2016)

İşeri, Emre (2014), "Küresel Enerji Rekabetinin Gölgesindeki Ukrayna Krizi", 3 (11): 35-42, Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (Research Turkey), Londra: Research Turkey, <http://researchturkey.org/?p=7308&lang=tr> (28.03.2016)

Karagöl, Erdal T. ve Salihe Kaya (2014), "Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru (GGK)", SETA Analiz, Sayı 108.

Kardaş, Şaban (2011), "Geo-strategic Position as Leverage in EU Accession: the Case of Turkish-EU Negotiations on the Nabucco Pipeline", *Southern European and Black Sea Studies*, 11(1): 35-52.

Keohane Robert ve Joseph Nye (1977), *Power and interdependence: world politics in transition* (Boston: Little Brown).

Khatib, Hisham (2000), "Energy Security", *Energy and the Challenge of Sustainability*, UNDP, 112-131.

Korkmaz, Nuri (2016), “Bulgaristan’ın Karadeniz Politikası ve Avrupa Birliği’nin Etkileri”, Karadeniz Araştırmaları, Bahar, 49: 33-46.

Löschel, A., Moslener, U., ve Rübhelke, D. T. G. (2010), Indicators of energy security in industrialised countries, Energy Policy, 38: 1665-1671.

Maltby, Tomas (2015), “Between Amity, Enmity and Europeanization: EU Energy Security Policy and the Example of Bulgaria’s Russian Energy Dependence”, Europe-Asia Studies, 67 (5): 809-830.

Oğan, Sinan ve İlke Aytekin (2002), “Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık”, Stratejik Analiz, 3 (32): 66-70.

Oliver, Christian ve Jack Farchy (2014), “Russia’s South Stream gas pipeline to Europe divides EU”, Financial Times, <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/a3fb2954-d11d-11e3-9f90-00144feabdc0.html>

Oxford Energy (2016), <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2016/02/Russian-Gas-Transit-Across-Ukraine-Post-2019-NG-105.pdf> (27.03.2016)

Özdemir, Volkan (2014), “Balkan Piyasalarını Hedef Alan Doğalgaz Boru Hattı Projeleri Arasında Rekabet: NABUCCO-Güney Akım ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) Projeleri Örneği, Sosyoekonomik, 2014/2: 253-272.

Özlem, Kader (2015), “Güney Akım Bilmecesinde Bulgaristan’ın Stratejik Kayıpları”, Kırcaali Haber, 19 Ocak 2015.

Pamir, Necdet (2005), “Avrupa Birliğinin Enerji Sorunsalı ve Türkiye”, Stratejik Analiz, 75 (Aralık): 68-74.

Proninska, K. (2007), Energy and security: regional and global dimension. SIPRI Yearbook 2007: Armaments, Disarmament and International Security, 215-240.

Roberts, John M. (2006), “The Black Sea and European Energy Security”, Southeast European and Black Sea Studies, 6 (2): 207-223.

Simurdic, Milan (2016), “Russia Energy Policy and Balkans”, <http://www.isac-fund.org/download/06e-Milan%20Simurdic%20-%20Russian%20Energy%20Policy%20and%20the%20Balkans.pdf> (12.02.2016)

Startseva, Alla (2003), “Bulgaria Seen as Energy Gateway to Balkans”, The Moscow Times, <http://www.themoscowtimes.com/sitemap/free/2003/1/article/bulgaria-seen-as-energy-gateway-to-balkans/240842.html> (12.04.2015)

Taşken, Cemalettin (2013), “Nabucco Projesi İptal Edildi”, Ankara Strateji Enstitüsü, <http://ankarastrateji.org/yorum/nabucco-projesi-i-ptal-edildi/> (12.03.2016)

The Guardian (2006), <http://www.theguardian.com/world/2006/jan/02/russia.ukraine> (20.12.2015)

Tsenkov, Emil (2002), “Bulgaria: Energy Capital of the Balkans”, www.balkantimes.com, (12.01.2016)

Turan, Aslıhan P. (2010), “AB ve "Karadeniz Sinerjisi"”, Bilgesam, <http://www.bilgesam.org/incele/772/-ab-ve--karadeniz-sinerjisi-/#.VvLBJo9OI2w> (23.02.2016)

Türbedar, Erhan (2003), “Balkanlar ve Enerji”, Avrasya Dosyası, Enerji Özel, 9 (1): 214-235.

Tüysüz, Emre (2014), “Karadeniz Güvenliği ve Bunun AB Güvenliğine Etkileri”, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (6): 73-91.

Uluatam, Ela (2010), “Avrupa’da Doğalgaz Piyasasında Yeni Dengeler”, Ekonomik Forum, 62-67.

U.S. Energy Information Administration (2002), “Southeastern Europe Regional Country Analysis Brief”, www.eia.doe.gov (21.02.2016)

U.S. Energy Information Administration (2014), “16% of natural gas consumed in Europe flows through Ukraine”, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=15411> (27.03.2016)

Winrow, Gareth (2007). “Geopolitics and Energy Security in the Wider Black Sea Region”, Southeast European and Black Sea Studies, 7(2): 217-235.

Xuetang, G. (2006), “The Energy Security in Central Eurasia: The Geopolitical Implications to China’s Energy Strategy”, The China and Eurasia Forum Quarterly, 4 (4): 117-137

Yaşar, Neslişah (2011), “Balkanlar’da Enerji Diplomasisi”, BİLGESAM-Uluslararası Balkan Kongresi Bildiriler Kitabı, 430-439.

**GURBETİN OYLARI: 7 HAZİRAN'DAN 1 KASIM'A
YURTDIŞI SEÇMEN DAVRANIŞI**

**VOTES OF EXPATRIATES: EXTERNAL VOTING
BEHAVIOR FROM 7TH JUNE TO 1ST NOVEMBER**

Deniz YILDIRIM¹

ÖZ

7 Haziran 2015 seçimlerinde yurtdışında yaşayan yurttaşlar ilk kez bir milletvekili seçiminde oy vermek için sandığa gitmişlerdir. Daha önce sadece gümrük kapılarında sağlanan bu imkân, yurtdışı temsilciliklerin bulunduğu şehirlere genişletilmiş ve bu durum katılımı arttırmıştır. Bu çalışma yurtdışında oy olgusunu 2015 yılında gerçekleştirilen 7 Haziran ve 1 Kasım seçimlerinin karşılaştırması yoluyla ele almaktadır. Hem genel olarak yurtdışı oyları partilerin performansları ekseninde değerlendiren hem de ülkelere göre sonuçları irdeleyen çalışmanın amacı, yurtdışı oylarının/seçmen davranışının yurtiçi oylarından farklılaşan ve benzeşen yanlarını ortaya çıkarmaktır. Ayrıca yurtdışı oyların partilerin toplam oylarına etkileri de incelenmekte, iki seçimdeki değişimler bu ekseninde de ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seçimler, Yurtdışında Oy Verme, Katılım Oranı, Siyasal Partiler, Ulusötesi Yurttaşlık.

ABSTRACT

Those Turkish citizens living abroad have gone to the ballot boxes to cast their votes for the first time for a general elections on 7th June 2015. This right which was only limited to the custom gates before it has been extended towards diplomatic missions abroad in order to encourage a better

¹ Yrd. Doç. Dr.; Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü; yildirimdeniz1979@gmail.com

* Makale Geliş Tarihi: 08.03.2016
Makale Kabul Tarihi: 18.04.2016

participation of expatriates to the elections from where they originally came. This study evaluates external votings by comparing the 7th June and 1st November election results held in 2015. The aim of the study which investigates both the party performances in the case of external voting and evaluating the results according to the each countries, to find out the similarities and differences between external and domestic voting patterns. Furthermore, the general impacts of external votes on the total votes share obtained by the parties are taken into consideration and the changes took place between two elections are examined through this perspective.

Keywords: Elections, External Voting, Participation Rate, Political Parties, Transnational Citizenship.

GİRİŞ

Türkiye 2015 yılında arka arkaya iki genel seçim yaşadı. 7 Haziran 2015'te gerçekleştirilen milletvekili genel seçimlerinin ardından 5 ay bile geçmeden, oldukça kısa bir süre içinde yeniden 1 Kasım 2015 tarihinde sandığa gidildi. 2015 yılı ülkedeki çokpartili siyasal yaşam boyunca pek de tanıklık edilmeyen bir olguyla; yani kısa süre içinde arka arkaya sandığa gidilmesiyle Türkiye siyasal hayatındaki yerini aldı. 2015 yılında gerçekleştirilen bu iki seçim arasındaki dönemsel mesafenin kısalığı kadar; Siyaset Bilimi açısından bir diğer ilgi çekici unsur da, önce 7 Haziran'da, ardından da 1 Kasım'da ilk kez yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının gümrük kapıları dışında, yaşadıkları yerlerdeki diplomatik temsilciliklerde milletvekili seçimi için oy kullanması oldu. Uygulama 10 Ağustos 2014 tarihinde başlasa da; milletvekili genel seçimlerinde ilk kez yürürlüğe konması 7 Haziran seçimleri dolayısıyla gerçekleşti. Diğer yandan 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ilk uygulamanın getirdiği zorluklar yaşanmış; özellikle oy verme süresinin kısa tutulması ve getirilen randevu sisteminin kolaylaştırıcı bir sistem olarak görülmemesi nedeniyle katılım oranı görece düşük kalmıştı. Bu nedenle 7 Haziran seçimleri hem ilk kez bir milletvekili genel seçimlerinde yurtdışında yaşayan seçmenlerin yaşadıkları ülkedeki diplomatik temsilcilikler aracılığıyla oy vermesiyle hem de ilk uygulamadaki aksaklıkların kısmen giderilmesinden kaynaklanan katılım artışıyla Türkiye siyasal tarihinde önemli bir yenilik durağı olarak yerini aldı. Seçimin üstünden çok kısa bir sonra 1 Kasım'da gerçekleştirilen seçimlerle birlikte aynı uygulama sürdü ve katılım oranı 7 Haziran'a göre daha da arttı.

Bu çalışma; 7 Haziran'dan 1 Kasım'a değişen seçmen davranışının izlerini bir yandan yurtdışı oylarının seyrinde sürmeyi; diğer yandan da ilk kez bir

milletvekili genel seçiminde yürürlüğe konulan uygulamanın partiler ve siyasal katılma açısından taşıdığı anlamı karşılaştırmalı olarak sunarak yurtiçi ile yurtdışı oyları arasındaki benzerlik ve farklılık yönlerini bulmayı amaçlamaktadır. Seçim sonuçlarının istatistiksel verilerinin karşılaştırmalı olarak yorumlanması yöntemiyle gerçekleştirilecek analizlerle yurtdışı oylarının yurtiçi oylara etkisini, katkısını ortaya çıkarmak mümkündür. Çalışma öncelikle Siyaset Bilimi literatüründe son yıllarda önem kazanan ve dilimize “dışarıda oy verme” şeklinde çevirebileceğimiz “external voting” olgusunu kısaca açıklayacak; bu hakkın yurttaşlığın geçirdiği evrim açısından taşıdığı anlamı ve dünyadaki uygulanma biçimlerini ele alacaktır. İzleyen bölümlerde ise 7 Haziran ve 1 Kasım seçimleri bağlamında yurtdışı oylarının analizi yapıldıktan sonra, ilk kez yurtdışı oy-seçmen davranışı değişimini ölçme imkanı veren ardışık iki milletvekili genel seçiminin sonuçları, seçime katılma oranları, partilerin performansları ve yurtiçi oylar ile benzerlikleri/farklılıkları temelinde irdelenecektir. Diplomatik temsilcilikler aracılığıyla yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına oy verme olanağı sağlanan ülke sayısı 54 olmakla birlikte, seçmen ağırlığı bakımından ilk 5 sırayı Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve Avusturya oluşturmaktadır. Yurtdışı oylarının ağırlık merkezi bu 5 ülke olduğundan, bu ülkelerdeki sonuçlar da iki seçim ekseninde karşılaştırmalı olarak ayrıca değerlendirilecektir. Çalışma genel bulguların değerlendirildiği sonuç bölümüyle tamamlanacaktır.

Gerek 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri, gerekse 7 Haziran 2015 seçimleri bağlamında literatürde yurtdışı oy ve seçmen davranışı üzerine çalışmalar yapılmaya başlansa da, arka arkaya iki genel seçimde ilk kez uygulanması bağlamında 7 Haziran ile 1 Kasım seçimleri arasında yurtdışı oylar eksenli karşılaştırmalı ve detaylı bir akademik değerlendirme henüz yapılmamıştır.² Bu çalışma hem bu boşluğu doldurmayı amaçlamakta, hem de yeni çalışmalar açısından da literatüre katkı koymayı ummaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın üzerinde ilerlediği iki temel hipotez bulunmaktadır. Bunlardan ilki, özellikle katılım konusundaki ilk kısıtlamaların kaldırılmasının ardından yurtdışında seçimlere katılım oranlarında görece artış sağlanmış olsa da, bu oranın ülke ortalamasının hala önemli oranda altında kaldığı; ancak dünya genelindeki uygulamalara göre ise görece yüksek gerçekleştiğidir. Bu durum seçme/seçilme hakkı ikilemi ve temsil krizi olgusu üzerinden ayrıca ele alınmıştır. İkinci hipotez ise, bu uygulamadan siyasal olarak en büyük faydayı iktidar partilerinin sağlıyor olmasıdır. Bu açıdan genel seçimlerde ilk kez 2015 yılında yürürlüğe konan yurtdışında oy uygulamasının

² Bu açıdan bizim görebildiğimiz kadarıyla şimdilik sadece Mencütek'in (2015) 10 Ağustos Cumhurbaşkanlığı Seçimleri'ni “yurtdışı” açısından değerlendirdiği makalesinin son kısmında 7 Haziran ile 1 Kasım genel sonuçlarının karşılaştırılmasına dönük kısa bir bölüm bulunmaktadır.

Türkiye’de de iktidar partisine daha fazla yarar sağladığı, AKP’nin yurtdışı oy oranının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu ve bunun bazı örneklerde illerdeki vekil dağılımına da etki ettiği saptanmıştır. Çalışmanın izleyen bölümlerinde bu hipotezler detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

1. YURTTAŞLIK VE YURTDIŞINDA OY VERME

Günümüzün en çarpıcı ve birçok alana etki eden gelişmelerinden birisi ekonomik, sosyal, siyasal nedenlerle tetiklenen göçün ülkeler arasındaki geçişliliği/hareketliliği arttırması ve göç olgusunun giderek ulusötesi bir nitelik kazanmasıdır. Bauböck’ün de belirttiği gibi (2005: 686), dünya tarihi açısından göç yeni bir olgu olmamakla birlikte, özellikle yurttaşlık, ikamet ve oy verme hakları arasındaki bağlantının nasıl olması gerektiğine dair geleneksel düşünce yapısını kökten sarsması ve göçün demokratik sınırlara deyim yerindeyse bu derece meydan okuması da yaşadığımız çağın olgusudur. Dolayısıyla artan uluslararası göç dalgaları, küresel emek hareketliliği, siyasal katılmanın ve oy verme haklarının sınırları açısından iki temel konu giderek daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Bunlardan birincisi, göçmenlerin göç ettikleri ülkede oy verme/temsil hakkına kavuşması ve bu ekseninde gelişen yurttaşlık tartışmaları; ikinci eksen de, göçmenlerin ayrıldıkları anayurtlarında sahip oldukları seçme/seçilme temelli oy verme/yurttaşlık haklarının gereklerini nasıl yerine getirecekleridir. Bu açıdan artan ulusötesi göç dalgası, dünyada bir yandan yurttaşlık olgusunun geleneksel ulus-devletin territoryal sınırları içine sıkıştırılan tanımlarının gözden geçirilmesine, diğer yandan da yurttaşlık haklarının kapsamının genişletilmesine ilişkin tartışmaları da tetiklemiştir. Bu nedenle göç olgusu, insani, sosyal, ekonomik boyutları yanında geleneksel siyasal tanımları, yurttaşlığın coğrafyasını ve oy verme/katılma haklarının zeminini değiştiren boyutuyla aynı zamanda siyasal bir etki kapasitesine sahiptir.

Göçün ifade ettiğimiz birinci siyasal etkisi, göç edenlerin yerleştikleri ülkelerdeki siyasal haklardan nasıl yararlanacaklarıyla, yurttaşlığın tanımı ve yeni sınırlarıyla ilgilidir ve bu alanda entegrasyon ve asimilasyon gerilimi sürmektedir. Buna karşın bu çalışmanın kapsamıyla ilintili olarak bu bölümün ilgisini oluşturan asıl konu, göçün yarattığı ikinci siyasal etkidir. Diğer bir ifadeyle, göç edenlerin ayrıldıkları ülkeleriyle bağlarını korumayı, bu ülkelerde sahip oldukları siyasal haklarını uygulamaya geçirmeyi gündeme alan ve bu anlamda yurttaşlığın territoryal sınırlarını aşındıran yeni, ulusötesi kavramlaştırmalar giderek daha fazla tartışılmaktadır; bu durum “yurtdışında oy” olgusunu gündeme getirmekte, ülkeler farklı saiklerle de olsa gitgide yurtdışında yaşayan yurttaşlarına oy verme haklarını kullanabilmeleri için olanaklar oluşturmanın yollarını aramakta ve düzenlemeler yapmaktadır. Rabago’nun da belirttiği üzere (2015: 294) ulusötesi yurttaşlık olgusu devletleri

yeni stratejiler geliştirmeye, yurtdışında yaşayan yurttaşlarıyla ilişkilenenin yeni yollarını aramaya itmekte ve sözkonusu “ulusötesi dinamikler kurumsal aktörlerin göçmenleri aktif yurttaşlar olarak tutabilmeleri için gerekli en iyi koşulları yaratması bağlamında oldukça önemli hale gelmektedir.” Bu noktada aşınmakta olan, yurttaşlığı ve haklarını ulus-devlet sınırları içinde tanımlayarak inşa eden geleneksel devletler sistemidir. Bu sistemde seçimlerde oy verme hakkı ulusal/territoryal düzeyde yerleşik yurttaş olma kriteri temelinde gelişmiş ve hem üyelik (yurttaşlık) hem de territoryal alan (yurtiçinde yaşama) o ülkede yaşamayan yurttaşlarla o ülkede yaşayıp da yurttaş olmayanları dışlamak üzerine kurulmuştur (Caramani & Grotz, 2015: 804).

Özetle devletler yurtdışındaki yurttaşlarıyla ilişkilenmeyi, devlet ve ulus tahayyüllerini bu topluluklarla bağlar üzerinden yeniden üretmeyi daha fazla istemektedirler. Bunu, “dışarıda oy verme” olgusunun gelişim çizgisindeki değişimden de anlamak mümkündür. En açık haliyle “yurtdışında yaşayan yurttaşların ayrıldıkları kendi ülkelerindeki seçimlerde oy vermesine imkan sağlayan düzenleme (Bocagni, Lafleur & Levitt, 2015: 13)” olarak tanımlayabileceğimiz “yurtdışında oy verme” olgusuna dair yapılan çalışmalar, bu olgunun modern dönemdeki tarihini 1862 yılında Wisconsin’in Birlik Ordusu’nda savaşı ve Wisconsin dışında olan askerlerine oy verme imkanı tanınmasına kadar götürmektedir (Pogonyi, 2014:124). Diğer yandan Lafleur’ün de belirttiği üzere (2015:842), 20. yüzyılın başında yurtdışındaki yurttaşlarının oy kullanması için yasal düzenleme yapan ülkeler ortaya çıkmaya başlamış olsa da (1890’da Yeni Zelanda, 1902’de Avustralya gibi), bu ülkelerin yaptıkları düzenlemelerin ortak yönü, yurtdışındaki yurttaşların oy verme imkanlarını sadece belirli meslek grupları için sınırlamış olmaları ya da belirli meslek grupları için bir ayrıcalığa dönüştürmeleridir. Dolayısıyla yurttaşlık hakkı olarak oy hakkı yurtdışına giden ve yerleşen herkes için geçerli değildi. Yurtdışında görev yapan askeri ve diplomatik personel, ülke toprakları dışında yaşayıp da oy verme koşulları sağlanan ayrıcalıklı kesimler içinde yer almaktaydı. Fakat II. Dünya Savaşı’nın ardından yurtdışında oy verme hakkının gereklerinin yerine getirilmesini kısıtlayan mesleki kategoriler seçmeciliği yerini giderek genişletilmiş yurtdışı oy hakkı düzenlemelerine bırakmaya başladı. “Yurtdışında oy verme” olgusunun tarihi, ülkelerin özellikle yurtdışında görev yapan askerlerine verdikleri hakla başlamış olsa da, bu hakkın genişlemesinin tarihi de ilginç bir şekilde özellikle büyük savaşların sonrasına rastladı. Bauböck’ün de belirttiği gibi (2007: 2400), “daha kapsayıcı yurttaşlık ve oy verme haklarına yönelik genel adımlar sıklıkla büyük savaşlarda ya da sonrasında atılmaktadır”. Yine de 1960’lı yıllara kadar yurtdışında yaşayan yurttaşlarının oy kullanabilmesi için düzenleme yapan ülke sayısı oldukça sınırlıydı.

Buna karşın uygulama özellikle 1990'lı yıllardan itibaren artan oranda yayıldı ve bugün 100'den fazla ülke farklı yöntemlerle de olsa yurtdışındaki yurttaşlarına bu hakkı kullandırmak için gerekli düzenlemeleri yapmış ve olanakları yaratmış durumda. IDEA (Institute for Democracy and Electoral Assistance/Demokrasi ve Seçim Destek Enstitüsü) tarafından 2007 yılında yayınlanan bir rapor dünya genelinde 115 ülkede 190 milyondan fazla insanı kapsayacak şekilde bu düzenlemelerin yapıldığını belirtmiştir (Aktaran Bauböck, 2009: 496). Ve sayının yıldan yıla arttığı bilinmektedir. Son olarak 2012 yılında yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, bu hakkı tanıyan ve uygulanması için gerekli yasal düzenlemeleri yapan ülke sayısı 138'i bulmuştur (Lisi, Belchior vd., 2015: 269).

Bu uygulamaya dönük yasal düzenleme yapan ülkelerin sayısının hızla artmasının görece yeni bir olgu olduğu da görülmektedir. Ancak bu artış nicel olarak bir anlam ifade etse de, niteliksel olarak her ülkede farklı koşulların ürünü, farklı iç siyasal denge ve beklentilerin yansımalarıdır da. Bu açıdan yakın bir örnek olarak; özellikle Aralık 2010'da Tunus'ta bir seyyar satıcının kendisini yakmasıyla başlayan Arap Baharı dalgasının etkisiyle Kuzey Afrika ülkelerinin yönetici elitlerinin yönetilenlerle girmeye çalıştıkları görece yeni ve sınırlı demokratik mutabakat içinde yurtdışı seçmenlere de oy hakkı uygulamasını eşzamanlı olarak devreye sokmaları verilebilir. Bu kuşakta yer alan ülkelere Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de değişim daha kökten gerçekleşirken, Ürdün ve Fas'ta ise yönetim değişiklikleri olmadan çeşitli anayasal ve yasal/sınırlı demokratikleşme adımları atılmaya başlanmıştır. Bu değişiklikler Tunus, Mısır, Libya ve Fas'ta hem seçimlerin gerçekleştirilmesini hem de yurtdışında yaşayan bu ülke yurttaşlarına seçimlerde oy kullanma imkanı verilmesini de içermektedir (Brand, 2014: 54).

Bu açıdan bakıldığında, yurtdışında oy verme imkânı demokratik ülkeler tarafından sağlanabildiği gibi, otoriter rejimler tarafından ya da geçiş sürecindeki ülkelerin yönetimlerinde de tanınabilmektedir. Bu da söz konusu uygulamaya geçen ülke sayısı son yıllarda artış gösterse de, bu ülkelerin yurtdışında oy verme uygulamasını tanımasıyla ülkenin rejim tipi arasında da bir bağlantı olduğuna işaret eder. Diğer bir ifadeyle, nicelik kadar niteliksel ayrımlar da önemlidir. Cezayir, Endonezya gibi ülkelerde daha ziyade otoriter rejim elitlerinin uluslararası alanda meşruiyet çabasının bir parçası olan bu açılım, yönetici elitlerin yönetilenlere kısmi tavizleri arasında yer alabilmiştir. Ya da Arap Baharı adı verilen süreçte yönetim değişiklikleri yaşayan ülkelerde otoriter yönetimlerin devrilmesinin ardından açılan boşlukta siyasal katılım kanallarını genişletme yönündeki çabalar, sivil toplumdan ve yurtdışında yaşayan seçmenlerden gelen talepler, daha geniş bir demokratik meşruluk arayışı içindeki yeni rejimlerin bu

uygulamayı benimsemesine yol açabilmiştir. Örneğin Arap Baharı sürecinde bir yönetim ya da rejim değişikliği yaşamamış ülkelerden olan Fas'ta yönetim 2006 Anayasası'nda zaten varolan yurtdışı seçmenlerin oy kullanması hakkıyla ilgili olarak 2011 yılında düzenleme yapmıştır (Sahraoui, 2015:527). Bu durum Kuzey Afrika ülkelerinde aşağıdan gelen demokratikleşme talepleri karşısında yönetici elitlerin yurtdışında oy hakkını yukarıdan ve kısmi/meşrulaştırıcı bir taviz olarak araçsallaştırdıkları saptamasına uygun düşen bir örnek oluşturabilmektedir. Dolayısıyla Brand'ın da önemle işaret ettiği üzere, yurtdışında oy verme uygulamasının ülke sayısı bakımından dünya genelinde yaygınlaştığı görülse de, uygulamanın içeriğine ve yöntemlerine daha yakından bakış, ülkeler arasında uygulamaya geçiş motivasyonu bakımından önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir (2014:56). Kuşkusuz bunda en önemli göstergelerden birisi de, bu uygulamayı benimseyen ülkelerin ağırlıklı olarak otoriter rejimler olması ve uygulamanın yönetici elitlerin meşruiyet açığını giderme stratejisiyle de ilişkili görünmesidir.

Diğer taraftan ülkelerin bu uygulamaya geçmeleri farklı koşul ve beklentilere dayandığı gibi, uygulamada yönetime ve temsil gücüne dair de farklılıklar bulunmaktadır. Yurtdışında oy verme pratiğinin farklı biçimlerini ülke örnekleri üzerinden tasnif ederek bir çerçeve öneren Collyer'e göre (2013:9), göçmenlerin ülkelerinde gerçekleştirilen seçimlere katılıp oy vermesinin dünya genelinde 3 modeli bulunmaktadır. Bu modellerin ilkinde yurtdışında yaşayanlara kendi ülkelerindeki şehirlerinde oy verme hakkı tanınmakta, ancak bunun için ülkeye gelme şartı getirilmektedir. 3 model içinde en zorlu ve daraltan model budur. İkinci yurtdışı oy verme modelinde göçmenlere ülkeye gelme şartı gelmeden oy verme hakkı tanınmaktadır. Oy kişisel olarak, diplomatik temsilcilikler aracılığıyla ya da posta yoluyla kullanılabilir. Bugün en yaygın olan sistem (Türkiye'de de uygulamaya konulan sistem budur) olan bu modelde göçmenler oylarını ülke dışında kullanabilmekte, ancak oyları sanki yurtiçinde, yaşadıkları şehirlerde vermişler gibi sayılarak sonuçlara dağıtılmaktadır. Bu sistemde yurtiçinde verilen oy ile yurtdışında verilen oy arasında etki bakımından bir fark yoktur. Collyer'in "doğrudan temsil için yurtdışından oy" adını verdiği son modelde ise göçmenlere yasama organı seçimlerinde doğrudan kendi temsilcilerini seçme hakkı tanınmaktadır. Collyer'e göre bu model (2013:9) gerçek anlamda teritoryal ulus-devlet ötesi "yurtdışında oy verme" modelidir.

Göçmenlerin yurttaşları oldukları ülke dışında yaşarken yurtdışından oy vererek o ülkenin siyasal yaşamına katılma hakkının doğuşunu, gelişimini ve modellerini ele aldığımız bu bölümün ardından, izleyen bölümde önce kısaca Türkiye'de uygulamanın tarihsel ve hukuksal gelişimi hakkında bilgi verilecek,

10 Ağustos 2014'te gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ilk kez uygulanan “yurtdışında oy verme” düzenlemesinin sonuçları ele alındıktan sonra, 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri bağlamındaki “ilkler” açıklanacaktır.

2. BİR DÖNÜM NOKTASI VE ÖNCESİ: 7 HAZİRAN 2015 SEÇİMLERİ

Çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere, Türkiye siyasal tarihinde ilk kez bir milletvekili genel seçiminde yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına buldukları ülkelerden ayrılmadan oy verme imkanı sağlanmış ve yurtdışındaki yurttaşlar, bu düzenlemeden yararlanarak sandığa gitmişlerdir. Gümrük kapılarında oy verme hakkında farklı olarak bu yeni düzenleme ile yurttaşların buldukları ülkeden ve hatta buldukları şehirden ayrılmalarına gerek kalmamıştır.

7 Haziran seçimlerinde kullanılan yurtdışı oyların analizine geçmeden önce, uygulamanın Türkiye'deki tarihine kısaca bakmakta yarar bulunmaktadır. Buna göre yurtdışında yaşayan seçmenlere Türkiye seçimlerinde oy kullanmalarının önünü açacak düzenlemenin tarihi 1995 yılına kadar gitmektedir. 23 Temmuz 1995 tarihinde koalisyon hükümeti tarafından yapılan bir anayasa değişikliğiyle yurtdışındaki yurttaşların oy vermelerinin önündeki engelleri kaldıracak en önemli adım atılmıştır (Mencütek, 2015:148). Yurttaşların yurtdışında oy kullanabilmelerinin önünü açan yasal düzenlemeler ise 2008 yılında iktidar ve muhalefet partilerinin desteğiyle Meclis'ten geçirilmiş ve 5749 sayılı Seçim Kanunu'na 5 yeni madde eklenmiş; anamuhalefet partisi CHP'nin “posta yoluyla oy kullanma”nın seçimlerin bağımsızlığına ve gizlilik ilkesine aykırılık teşkil edeceği gerekçesiyle yöntem hakkında Anayasa Mahkemesi'ne açtığı dava sonucunda “posta yoluyla oy kullanma” seçeneği ise iptal edilmiştir. Yurtdışı yurttaşların buldukları ülkede oy kullanmasına imkan veren düzenleme 2008'de geçirilmiş olsa da, diplomatik temsilciliklerde ve gümrüklerde oy vermeye ilgili gerekli düzenlemeler Mayıs 2012'de yapılmıştır (Mencütek ve Erdoğan, 2015: 7).

Sonuç olarak Mencütek ve Erdoğan'ın da belirttikleri üzere (2015:2), 2014 yılına kadar, yurtdışında yaşayan göçmen yurttaşlara havaalanlarıyla kara sınır kapılarındaki gümrük alanlarında kurulan sandıklarda oy verme imkanı sağlanmış; ancak ilk kez 2014 yılında, gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçiminde yurtdışında yaşayan yurttaşların buldukları ülkelerden ayrılmadan bir seçimde oy kullanabilmelerinin önü açılmıştır. Böylece 2014 yılında Türkiye seçimli siyaset tarihinde iki ilk aynı anda yaşanmış ve hem yurttaşlar bir cumhurbaşkanı seçmek için yurtiçinde ilk kez sandığa giderken, yurtdışındaki yurttaşlar da ilk kez Türkiye'deki bir seçim için buldukları ülkeden ayrılmadan sandığa giderek oylarını kullanmışlardır.

Belirtildiği üzere ilk uygulama 10 Ağustos 2014'te, Cumhurbaşkanlığı (CB) seçimlerinde olmuş ve 54 ülkede okullarda, stadyumlarda toplam 1.186 seçim sandığı kurulmuştur (Abadan-Unat vd, 2014:10). Buna karşın uygulamanın ilk olması, randevu sistemi nedeniyle yaşanan aksaklıklar ve seçmen seferberliği açısından adayların yeterli etkiyi sağlayamaması gibi etmenlerin de birleşmesiyle yurtdışında seçime katılma oranı, yurtiçindeki katılma oranının oldukça altında kalmıştır. Diğer yandan yurtdışında oy vermek isteyen yurttaşlar için getirilen randevu sisteminin yanında, sandık süresinin de 31 Temmuz ile 3 Ağustos tarihleri arasında sınırlandırılması, katılımı daha da düşürmüştür. Bilgili'nin de belirttiği üzere (2014:2), 10 Ağustos CB seçimlerinde yurtiçinde katılım oranı %74.1 olarak gerçekleşmiş, bu oran yurtdışında kurulan sandıklarda ise %8.3 olmuş; bu durum yurtdışında yurtiçine göre katılım oranının daha düşük olması yönündeki genel dünya eğilimiyle uyum içinde olsa bile, ortalama örneklerin ve beklentilerin gerisinde kalmıştır. Bu ilk uygulamada yurtiçindeki katılımla yurtdışındaki katılım arasındaki puan farkı yurtiçi lehine 65.8 olmuştur. Aynı durum, gümrük kapılarında kullanılan oylarla yurtdışında kullanılan oylar arasında yapılan bir karşılaştırmada da gözlenmiştir. 10 Ağustos CB seçimlerinde gümrük kapılarında kullanılan oy oranı, yurtdışı sandıklarda kullanılan oy oranının üstünde kalmıştır. Oyunu sınır kapılarında kullananların sayısı 297.340 olurken, yurtdışı sandıklarda oy kullananların sayısı bu sayının altında gerçekleşerek 232.795 olmuştur (Abadan-Unat vd, 2014:iii). Bu durum, yurtdışı sandıklar lehine ilk kez 7 Haziran 2015 milletvekili genel seçimleriyle birlikte değişmiştir.

Yurtdışında ilk kez oy kullanılmasının önünü açan 10 Ağustos CB seçimlerinde katılım oranı düşük olsa da, yurtdışı oyların seçim sonuçlarına doğrudan etki edebileceğinin işaretleri yine bu seçimle birlikte net biçimde alınmıştır. Öyle ki, yurtdışı sandıklarda atılan oyların %65.52'sini alan Recep Tayyip Erdoğan, ülke genelinde yurtdışı oyların yüksekliğinin de katkısıyla ilk turda %51'i yakalamış ve seçimler ikinci tura kalmadan, ilk turda Erdoğan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Saha çalışmasıyla bu uygulamaya geçilmesinin nedenlerini araştıran Mencütek ve Erdoğan'a göre (2015: 11) bu durum, iktidar partisinin Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde avantaj sağlayacağı beklentisi sonucunda bu uygulamaya geçildiği hipotezini güçlendirmektedir. Bu anlamda Mencütek ve Erdoğan'ın bulguları, ideolojik pozisyonu ne olursa olsun, farklı ülkelerde iktidar partilerinin oylarını ençoklaştırmak (maksimize etmek) için yurtdışında oy verme olgusunu diğer partilere göre daha fazla desteklediği yönündedir ve bu Meksika, Macaristan ve Honduras örnekleriyle de uyum sergilemektedir (2015: 11).

7 Haziran seçimlerinde yurtdışında oy verme hakkına sahip yurttaş sayısı resmi istatistiklere göre 2.866.979 olmuştur (TÜİK, 2015a). Bu sayı tek başına bir şey ifade etmiyor görünse de, özellikle milletvekili genel seçimlerinde Türkiye genelindeki etki gücü iller bazında karşılaştırmalı olarak ele alındığında, ülkede sırasıyla İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra en kalabalık 4. seçmen nüfusuna tekabül etmektedir (Mencütek vd; 2015: 4). Diğer bir deyişle milletvekili genel seçimleri bağlamında “yurtdışı”, Türkiye'nin 4. büyük şehri konumundadır. Seçimlere etki gücü değerlendirilirken bu karşılaştırmanın akıllarda tutulması gerekmektedir; zira bu sayı ve sıralamadaki bu konum, yurtdışı seçmenlerin seçim sonuçlarını doğrudan etkileyebilecek, değiştirebilecek öneme haiz olduklarını göstermektedir.

Öncelikle seçimin yurtdışında gerçekleştirilme zamanının yurtiçinden farklı olduğu belirtilmelidir. Türkiye'de 7 Haziran tarihinde bir günde gerçekleşen milletvekili genel seçimleri, “yurtdışında 8-31 Mayıs tarihleri arasında 54 ülkede 112 temsilcilikte kurulan 3660 sandıkta gerçekleşti (Gurbetin Oyları, 2015:3).” Yurtdışında verilen oylar 31 Mayıs ile 7 Haziran tarihleri arasında Türkiye'ye taşınmış ve 7 Haziran günü Türkiye genelinde oy verme işleminin tamamlanmasının ardından Ankara Ticaret Odası Kongre Merkezi'nde yurtiçi oylarla birlikte eşzamanlı olarak açılmıştır.

Bu bağlamda 7 Haziran'da “gurbetin oyları”nı sandığa katılım, ardından siyasal partilerin performansı ve son olarak da yurtiçi ile yurtdışı oyları arasındaki fark ile genel oya katkı oranı ekseninde ele almakta yarar bulunmaktadır. Buna göre 7 Haziran seçimlerinde yurtdışı temsilciliklerde kullanılan 918.302 oy geçerli sayılmıştır; Türkiye gümrük kapılarında kullanılıp geçerli sayılan oy sayısı ise bunun oldukça altında kalmış, 123.168 olarak gerçekleşmiştir (YSKa, 2015). Yüksek Seçim Kurulu'nun açıkladığı resmi istatistiklere göre, yurtdışı sandıklarında seçime katılma oranı %32.5 (YSKb, 2015); gümrük kapılarında ise %4.3 olarak gerçekleşmiştir. Gümrük kapılarında oy verme hakkı bundan önce de bulunmaktaydı; yeni olan ise Yüksek Seçim Kurulu'nun gümrük kapısı oylarından farklı olarak “Yurtdışı Sandıkları” başlığı altında tasnif ettiği yurtdışında oy verme olgusudur. Bu nedenle çalışmada değerlendirme ve karşılaştırma ağırlığı bu yeniliğe verilecektir.

Bu açıklama temelinde; 7 Haziran seçimlerinde yurtdışında oy verme oranının %32.5 olduğunu yeniden belirterek bu katılım oranını yurtiçi katılım oranıyla karşılaştırmaya geçebiliriz. 7 Haziran seçimlerinde yurtiçinde kayıtlı 53.471.838 seçmenden 46.451.389'u oy kullanmış, kullanılan oyların 45.121.773'ünün geçerli sayılması sonucunda katılım oranı %86.4 olarak gerçekleşmiştir. Buradan bakıldığında 7 Haziran seçimlerinde yurtiçi katılım oranının yurtdışı katılım oranından 53.9 puan fazla olduğu belirtilebilir. Bu

elbette yüksek bir farktır; diğer yandan yurtdışı oy verme/katılım ile yurtiçi katılım oranlarının aynı olması ise beklenemez. Kaldı ki 10 Ağustos CB seçimlerinde bu farkın yurtiçi katılım oranı lehine 65.8 puan olduğu belirtilmişti. Dolayısıyla 7 Haziran seçimlerindeki yurtiçi-yurtdışı katılım oranları farkı, 10 Ağustos CB seçimlerine göre azalmış, aradaki farkta 11.9 puanlık bir düşüş gözlenmiştir.

7 Haziran 2015 milletvekili genel seçimleri için yurtdışında kullanılan toplam oyların içinde partilerin tuttuğu ağırlığa bakıldığında, oyların %50.4'ünün Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), %21.4'ünün Halkların Demokratik Partisi (HDP), %15.9'unun Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve son olarak %9.1'inin de Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) tarafından alındığı görülmektedir (YSK, 2015b). Dolayısıyla yurtdışında kullanılan oylar bakımından AKP birinci, HDP ikinci, CHP üçüncü ve MHP de dördüncü parti konumundadır.

Yurtiçi oyların dağılımına bakarak karşılaştırma yapmak, yurtdışı oylarını benzerlik/farklılık yönünden analiz etmek ve tabloyu netleştirmek açısından fayda sağlayabilir. Buna göre 7 Haziran'da yurtiçi sandıklarda kullanılan oyların tasnifi sonucunda AKP %40.7; CHP %25.1, HDP %13, MHP ise %16.5 oranında oy almıştır (YSKc, 2015). Bu bağlamda yurtiçinde kullanılan oylarla yurtdışında kullanılan oylar karşılaştırıldığında, göze çarpan en büyük ilk değişiklik CHP ile HDP arasındaki yer değişikliğidir. Diğer bir ifadeyle, yurtiçi oylar sıralamasında CHP ikinci parti konumundayken, yurtdışında verilen oylar sıralamasında bu koltuğa CHP yerine HDP oturmuştur. Göze çarpan ikinci önemli değişiklik ya da fark ise; AKP'nin yurtdışı oylarındaki payının yurtiçindeki oylarının 9.7 puan üstünde olmasıdır. AKP yurtdışında da yurtiçinde de birinci parti olmuş; ancak yurtdışı oyları yurtiçi oylarını geçmiştir. Aynı şekilde HDP de yurtiçinde aldığı oy oranının 8.4 puan üstünde bir oranı yurtdışı oylarında yakalarken, CHP'nin yurtdışı oy oranı, yurtiçi oy oranının 9.2 puan; MHP'nin yurtdışı oy oranı ise yurtiçinde elde ettiği oy oranının 7.5 puan altında kalmıştır. Yurtdışı oylarında yurtiçi oy oranlarını geçen iki parti AKP ve HDP olurken, CHP ve MHP yurtdışı oylarında yurtiçi oylarının gerisinde kalmıştır. Son olarak belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise, MHP'nin yurtdışında %9.1'lik oy oranı ile baraj altında kalması; yani %10'u geçememesidir.

Bu durum yurtiçi, yurtdışı ve gümrük oylarının toplanması sonucu elde edilen nihai sonuçlara da yansımış ve yurtdışı oylarının yüksekliği AKP'yi %40.7'den %40.9'a, HDP'yi ise %13'ten %13.1'e taşımış; diğer bir deyişle yurtdışı oyları AKP ve HDP'nin yurtiçi oy oranına sınırlı da olsa ek puan getirmiştir. Buna karşın CHP yurtdışı oylarında üçüncü sırada kalmasının ve aldığı oy oranının yurtiçi oylarının gerisinde olmasının neticesinde nihai

sonuçlarda yurtiçinde elde ettiği %25.1'lik oranda kayıp yaşamış ve nihai oy oranı %24.95'e gerilemiştir. Aynı durum MHP'yi de etkilemiş ve MHP yurtdışı oy oranlarının yurtiçi oranlarına göre düşüklüğü sonucunda %16.5'ten %16.3'e gerilemiştir. Buna göre yurtdışı oylarından genel toplamda yurtiçi oy oranının üstüne çıkaracak şekilde en fazla yarar sağlayan parti AKP iken; en fazla zarar gören parti de MHP olmuştur.

Buna karşın partilerin yurtdışında aldıkları oyun genel toplamda aldıkları oy oranı içinde tuttuğu payı hesapladığımızda sıralama tablosu yeniden değişmektedir. Öyle ki 7 Haziran'da AKP'nin yurtdışı oylarının toplam oyları içindeki payı %2.45'e, CHP'nin %1.27'ye, MHP'nin %1.1'e tekabül ederken, bu oran HDP için %3.24'tür. Diğer bir ifadeyle, yurtiçi, yurtdışı ve gümrük genel toplam oy sayısı içinde yurtdışı oylarının payı en fazla olan parti Halkların Demokratik Partisi olmuştur. En az olan ise yine MHP'dir. 7 Haziran'da yurtdışında kullanılan 918.302 geçerli oyun seçim sonucunda toplam geçerli 46.163.243 oy içindeki payı (yurtiçi, yurtdışı ve gümrük toplamı) %1.98 olmuştur. Bu açıdan toplam içindeki payın üstünde bir katkı sağlayan partiler sırasıyla HDP ve AKP olurken, toplam içindeki payın altında kalarak genel oran bakımından zararlı çıkan partiler de sırasıyla MHP ve CHP olmuştur. Özetle 7 Haziran'da AKP yurtdışı oyların oransal sıralamasında; HDP ise yurtdışı oyların yurtiçi, yurtdışı ve gümrük dahil toplam oylarının içindeki payı sıralamasında birinci parti olmuştur. MHP ise her iki sıralamada da Meclis'e giren partiler arasında sonuncu olmuştur.

Başta da belirtildiği üzere, yurtdışında yaşayan seçmenlerin ağırlık merkezi sırasıyla Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve Avusturya'dır. Bu ülkelerin seçmen sayılarının toplamının genel yurtdışı seçmen sayısı içindeki oranı 7 Haziran itibariyle %76.7'dir. Diğer bir ifadeyle yurtdışı seçmenlerin ağırlığını bu 5 Avrupa ülkesinde yaşayan yurttaşlar oluşturmakta, yurtdışı oyların kaderini de bu ülkelerdeki seçmenler ellerinde tutmaktadır. Kaldı ki bu 5 ülkenin 7 Haziran'da oy verme hakkına sahip yurtdışı seçmenler arasındaki payı %76.7 olsa da, tablo bu ülkelerden seçime katılıp oy verenlerin ağırlığı dikkate alındığında daha da önem kazanmaktadır. Zira anılan 5 ülkede 7 Haziran'da seçime katılıp oy verenlerin toplam oy veren yurtdışı seçmenler içindeki payı %81.4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran bu ülkelerdeki toplam seçmen sayısının genel içindeki oranından da fazladır. Deyim yerindeyse 7 Haziran'da "gurbetin oyları" nı bu 5 ülke belirlemiştir. Bu nedenle yurtdışı oylarının rengini, yönünü daha detaylı görmek için sırasıyla bu ülkelerdeki sonuçlara bakmakta da yarar vardır.

7 Haziran seçimlerinde Almanya'da seçimlere katılım oranı genel yurtdışı katılım oranı olan %32.5'in üstüne çıkmış ve %33.9 olmuştur. Almanya toplam

yurtdışı seçmenler içindeki ağırlık merkezidir. 7 Haziran'da Almanya'da kayıtlı seçmenlerin toplam yurtdışı seçmenler içindeki oranı %49'dur; buna karşın katılım oranının genel ortalamasının üstüne çıktığı Almanya'nın oylarıyla birlikte 7 Haziran'da Almanya'dan verilen oyların tüm yurtdışı oylar içindeki payı %51.8 olarak gerçekleşmiştir. Bu da 7 Haziran'da yurtdışında verilen oyların salt çoğunluğunun Almanya'dan geldiğini göstermektedir. Almanya'da bu katılım oranı çerçevesinde AKP %53.7 ile birinci olmuş, bu partiyi %17.5 oranı ile HDP izlemiş, CHP %16 ile üçüncü olurken MHP %9.7 oranı ile Meclis'e giren partiler içinde son sırada yer almıştır. AKP Almanya'da yurtiçinde elde ettiği oranın 13 puan; HDP ise 4.5 puan üstünde bir oy oranı yakalarken, CHP 9.1, MHP ise 6.8 puan düşük performans sergilemiştir.

Ağırlık bakımından ikinci sırada yer alan Fransa'da ise katılım oranı Almanya'nın üstünde gerçekleşmiş ve %36.5 olmuştur. Fransa'da yaşayan yurtttaşların toplam yurtdışı seçmen sayısı içindeki ağırlığı %10.9 iken, 7 Haziran'da Fransa'dan oy kullananların yurtdışında verilen toplam oylar içindeki payı %12.4 olarak gerçekleşmiştir. Nitekim 5 ülke içinde katılım oranının en yüksek olduğu ülke de Fransa olmuştur. Fransa'da AKP %50.7 ile birinci olurken, HDP %29.6 ile ikinci, CHP %9.6 ile üçüncü ve MHP de %7 ile dördüncü parti olmuştur. Anılan 5 ülke arasında Fransa 7 Haziran'da AKP'nin, CHP'nin ve MHP'nin en düşük oy aldıkları ülke olurken, HDP bu 5 ülke arasında en yüksek oy oranını yine Fransa'da yakalamıştır. AKP Fransa'da yurtiçi oylarının 10 puan üstüne çıkarken HDP 16.6 puanlık bir sıçrama yapmıştır. Bu nedenle Fransa'da sıralamada AKP birinci; yurtiçi oylarına göre en fazla artık oy sağlayan parti olarak ise HDP birinci olmuştur.

Seçmen sayısı bakımından üçüncü sırada yer alan Hollanda'da ise 7 Haziran seçimlerinin bu 5 ülke içindeki en düşük katılımı gerçekleşmiştir. Seçmenlerin sadece %31'inin sandık başına gittiği Hollanda'da kayıtlı Türkiye Cumhuriyeti yurttışı seçmen sayısının toplam yurtdışı seçmen içindeki payı %8.5'tir. Buna karşın katılım oranının genel katılım oranı olan %32.5'in altında kalması sonucunda, Hollanda'da verilen oyların toplam yurtdışı oylar içindeki payı 7 Haziran'da %8.2 olarak kalmış; gerçek potansiyelinden düşük gerçekleşmiştir. Hollanda'da oyların dağılımında ise AKP %64.3 ile birinci olurken, CHP %11.6 ile ikinci olmuş; HDP %10.8'de, MHP ise %10.2'de kalmıştır. Hollanda seçimlerinin sonuçları birkaç boyutludur. Buna göre AKP anılan 5 ülke içindeki en yüksek oy oranını bu ülkede yakalamıştır. Yurtiçi oylarının 19.4 puan üstünde bir oy oranı yakalayan AKP'nin en yakın rakibi ile arasındaki farkı en fazla açtığı ülke de burası olmuştur. Buna göre yurtiçi oylarda birinci AKP ile ikinci sıradaki CHP arasındaki fark 15.6 puan iken (AKP lehine), Hollanda'da AKP ile CHP arasındaki, yani bu ülkedeki birinci ile ikinci arasındaki fark 52.7 puan olmuştur. Hollanda'da seçmenin ağırlıklı tercihinin

AKP olduğu görülmektedir. Bunu tamamlaması için belirtilmesi gereken diğer nokta ise; 5 ülke arasında katılımın en yüksek olduğu Fransa'da 5 ülke içindeki en düşük oyunu alan AKP'nin, 5 ülke arasında katılımın en düşük olduğu Hollanda'da AKP'nin en yüksek oyunu almış olmasıdır. Bu da 7 Haziran'da ağırlık merkezi 5 Avrupa ülkesinde katılım arttıkça AKP'nin oyunun azalması; katılım azaldıkça AKP'nin oyunun göreceli olarak artması şeklinde bir sonuç doğurmuştur. Ancak bu durum, bir sonraki bölümde de görüleceği üzere 1 Kasım'da değişmiş; katılım oranının artmasıyla AKP oylarının artması arasında bir pozitif korelasyon ortaya çıkmıştır.

Hollanda seçimlerinin diğer önemli yanı; Hollanda'nın HDP'nin bu 5 ülke içindeki en düşük oy oranını aldığı ülke olmasıdır. Bu da en düşük katılımlı ülkede en düşük oyunu alan HDP'nin katılım oranının düşüklüğünden en fazla etkilenen parti olduğuna işaret etmektedir. Kaldı ki diğer 4 ülkede ve genel yurtdışı oylar sıralamasında daima ikinci sırada yer alan HDP, istisnai olarak Hollanda'da ikinciliği CHP'ye kaptırılmış ve üçüncü olmuştur. Aynı zamanda Hollanda MHP'nin 5 ülke içinde %10 barajını geçmeyi başardığı tek ülke olarak da kaydedilmelidir. Bu da Hollanda'yı MHP'nin 5 ülke arasında en fazla oy aldığı ülke konumuna getirmektedir. Dolayısıyla MHP'nin en fazla ve HDP'nin en düşük oy aldığı ülke aynıdır.

Seçmen ağırlığı bakımından dördüncü sırada Belçika gelmektedir. Belçika'da yaşayan ve seçimlerde oy kullanma hakkına sahip olan yurttaşların toplam yurtdışı seçmenler içindeki payı 7 Haziran'da %4.6 iken, ortalamanın üstünde bir katılım sergilenmesi nedeniyle (%34.7) bu ülkede kullanılan oyların toplam yurtdışı oyları içindeki payı %5 olmuştur. Diğer bir ifadeyle 7 Haziran'da yurtdışında kullanılan her 100 oyun 5'i Belçika'dan gelmiştir. Belçika'da da AKP %62.9 oranıyla birinci olurken, HDP %13.5 ile ikinci, CHP %11 oranıyla üçüncü ve MHP de %9.1 ile dördüncü olmuştur. AKP burada da yurtiçi oylarının oldukça üstünde bir oy oranı elde etmiş (22.2 puan) ve en yakın rakibiyle arasındaki farkı da 49.4 puana çıkarmıştır. Yurtiçi oylarının üstünde oy alan partiler AKP ve az da olsa bir farkla HDP olurken, CHP ve MHP yine yurtiçi oylarının ve sıralamalarının gerisinde bir seyir izlemiştir.

5 ülke içinde seçmen ağırlığı bakımından en alt sırada yer alan Avusturya'da ise katılım oranı %34.3 olmuştur. Toplam yurtdışı seçmen içindeki payı %3.7 olan Avusturya'da 7 Haziran'da yurttaşların genel yurtdışı katılım ortalamasının üstünde bir sandık seferberliği sergilemesi sonucunda bu ülkede kullanılan oyların toplam içindeki payı %4'e çıkmıştır. 7 Haziran'da yurtdışında kullanılan her 100 oydan 4'ü Avusturya'dan gelmiş ve burada da AKP Hollanda'da aldığı oy oranına çok yakın şekilde %64.2 ile birinci olmuş; Hollanda'dan farklı olarak HDP ise ikinci olarak %14.2 oranında oy elde etmiştir. CHP %10.3'te, MHP ise %7.8'de kalmıştır.

Yurtdışı seçmenlerin ağırlık merkezini oluşturan 5 ülkedeki sonuçlar da göstermektedir ki, 7 Haziran'da AKP bu ülkelerdeki performansı ile yurtdışı oylarını yurtiçi oylarının üstüne çıkarmış ve toplam oy oranını yukarıya doğru ivmelendirmiştir. HDP bu ülkelerden sadece Hollanda'da üçüncü olmuş, diğer 4 ülkede ise ikinci olmuştur. HDP'nin yurtiçi oylarından aşağıda oy aldığı tek ülke Hollanda olurken; CHP ve MHP 5 ülkede de yurtiçinde aldıkları oy oranının oldukça altında kalmışlardır. Dolayısıyla, yurtiçi ile yurtdışı oyları karşılaştırıldığında da 7 Haziran'da asıl avantaj sağlayan ve seçmen seferber eden partilerin AKP ve HDP olduğu bir daha görülmektedir.

Son olarak 7 Haziran'da partilerin kaç ülkede ve hangi ülkelerde birinci olduklarını belirterek bu bölümü tamamlayacağız. 7 Haziran'da AKP 23 ülkede birinci olmuştur. Bu ülkeler içinde toplam yurtdışı oyların ana ağırlığını oluşturan yukarıda ele aldığımız ilk 5 ülke de bulunmaktadır. Dolayısıyla kaç ülkede birinci olduğundan daha çok, hangi ülkelerde birinci olduğu daha önemlidir. Buna rağmen oy dağılımlarının görülmesi açısından bu bilginin de paylaşılmasında yarar vardır. AKP'nin birinci olduğu ülkeler bu 5 ülke dışında, Avustralya, Bosna Hersek, Cezayir, Danimarka, Gürcistan, İran, Kırgızistan, Kosova, KKTC, Lübnan, Mısır, Norveç, Özbekistan, Romanya, Sudan, Suudi Arabistan, Türkmenistan ve Ürdün'dür. AKP'nin tüm ülkeler içinde en yüksek yurtdışı oyunu elde ettiği ülke ise %84.9'luk oranıyla Lübnan olmuştur.

7 Haziran seçimlerinde CHP yurtdışında toplam 19 ülkede birinci olmuş; birinci olunan ülkelerin sayısı bakımından sıralamada AKP'den sonra ikinci gelmiştir. CHP'nin birinci olduğu ülkeler ABD, Azerbaycan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti, Güney Afrika, İrlanda, İspanya, İsrail, Katar, Kazakistan, Kuveyt, Macaristan, Rusya, Umman ve Yeni Zelanda'dır. Yunanistan'da ise CHP ile HDP aynı sayıda ve oranda oy almış, birinciliği paylaşmıştır. CHP'nin en yüksek oy aldığı ülke ise %60.7 ile Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur.

HDP'nin birinci olduğu ülke sayısı ise 12'dir. Birinci olunan ülke sayısı bakımından HDP 7 Haziran'da üçüncü sıradadır. Bu ülkeler Birleşik Krallık, Finlandiya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada, Makedonya, Polonya, Tayland, Ukrayna ve CHP ile birlikte Yunanistan'dır. HDP'nin en yüksek oy aldığı ülke ise %59.3 oranıyla Birleşik Krallık olmuştur.

MHP ise 7 Haziran'da sadece bir ülkede birinci olmuştur. Oyların 4 parti arasında neredeyse eşit bölündüğü Arnavutluk'ta toplam geçerli oyun %27.6'sını alan MHP böylece bu ülkede 7 Haziran'daki tek birinciliğini elde etmiştir.

Toparlamak gerekirse, 7 Haziran seçimlerinde de yurtdışı oyların genele etkisi sınırlı kalmış; katılım oranı 10 Ağustos Cumhurbaşkanı seçimlerinin epey üstünde olsa da, ülke genelinde sonucu değiştirebilecek düzeyi tutturamamıştır;

asıl etki ise yurtdışı oyların illere dağıtılmasının ardından daha ziyade partilerin bazı illerde vekil sayılarının değişmesinde gözlenmiş ve bu değişim genel olarak iktidar partisi AKP lehine olmuştur. 7 Haziran'da yurtdışı oylarının illere dağıtılmasının ardından 3 ilde vekil dağılımı değişmiş, Amasya'da MHP'nin kazandığı vekillik AKP'ye, İzmir'de CHP'nin kazandığı vekillik yine AKP'ye geçerken, Kocaeli'nde MHP'nin kazandığı bir vekillik de HDP'ye geçmiştir (Habertürk, 12.06.2015). Bu durumda vekil dağılımı bakımından 7 Haziran'da yurtdışı oylarda 4 parti arasında sonuncu olan MHP en fazla kaybı yaşarken, yurtdışı oylarda birinci olan AKP de en fazla kazancı sağlamıştır.

Ancak bir milletvekili genel seçiminde ilk kez uygulamaya konulan bu düzenleme; ülke genelinde 7 Haziran sonrasında yaşanan siyasal kurgu ve kutuplaşma temelinde yurtdışı seçmenlere de yansımış ve 1 Kasım'da katılım oranları yurtiçine göre daha fazla artmıştır. Bu da önümüzdeki yıllarda uygulamanın daha da yerleşebileceğine ve yurtdışı oyların il bazlı vekil sayılarına etkiyi aşarak ülke genelindeki seçim sonuçlarını değiştirebilecek bir güç olarak doğabileceğine dair önemli bir işarettir. Bu nedenle yurtdışı oyların incelenmesi sadece ilk kez bir genel seçimde uygulamaya konulan bir düzenlemenin sonuçlarını tartışmak açısından değil, aynı zamanda geleceğe dair olasılıkların kestirilmesi yönünden de önemlidir. Kaldı ki Türkiye İstatistik Kurumu tarafından derlenen yurtdışı seçmen profil istatistiklerine göre 7 Haziran itibarıyla yurtdışında oy verme hakkına sahip olan 2.866.979 seçmen içinde yaş grupları içinde en büyük pay, %15.1 oranıyla 18-24 yaş arası gençlere aittir (TÜİK, 2015a). Bu da yine önümüzdeki yıllarda bu genç seçmen kitlesinin daha da belirleyici olacağı anlamına gelmektedir.

İzleyen bölümde aynı kriterler ekseninde 1 Kasım 2015 Seçimleri bağlamında yurtdışı oylarına bakılacak ve değişim 7 Haziran seçimleriyle karşılaştırmalı olarak saptanmaya çalışılacaktır.

3. ARTAN KATILIM: 1 KASIM SEÇİMLERİ

7 Haziran seçimlerinin ardından oluşan siyasal tablo, ülkenin kısa süre içinde yeni bir seçime zorlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bilindiği üzere 7 Haziran seçimlerinde 13 yıldır tek başına iktidarda olan AKP tek başına iktidara gelmeye yetecek Meclis çoğunluğu oluşturamamıştır. Bu durum 1 Kasım 2015 seçimleriyle birlikte değişmiş, AKP ülke genelinde oylarını %49.5 oranına yükselterek yeniden tek başına hükümet kurma çoğunluğunu elde etmiştir. Bu açıdan 1 Kasım seçimlerinin genel sonuçlar bakımından en temel özelliği, 7 Haziran'da hem oy hem de tek başına hükümet olma niteliğini yitiren AKP'nin yeniden oy arttırması, oylarını 2011 seçimlerindeki %49.9 seviyesine yeniden yaklaştırması ve tek başına iktidarı yeniden sağlamasıdır. Bunun yanında AKP ile birlikte çok sınırlı da olsa oy artışı gerçekleştiren CHP olurken; HDP ve MHP

7 Haziran seçimleriyle karşılaştırıldığında, asıl oy kaybı yaşayan partiler olarak öne çıkmışlardır.

İçerideki bu tabloyu anlamamanın yolu, 7 Haziran'dan 1 Kasım'a ülke genelinde değişen seçmen davranışı örüntülerinin yurtdışı seçmenlerin tutumlarıyla benzerlik sergileyip sergilemediğine de bakmaktır. Bu amaçla şimdi de, bir önceki bölümde 7 Haziran seçimleri özelinde gerçekleştirilen yurtdışı oylarının analizi, 1 Kasım seçimleri temel alınarak 7 Haziran seçimleriyle karşılaştırmalı olarak gerçekleştirilecektir.

1 Kasım seçimlerinde yurtdışında oy verme hakkına sahip olan kayıtlı seçmen sayısı 7 Haziran'a göre sınırlı da olsa artmış ve 2.899.069'a yükselmiştir. Bu seçmenlerden 1.159.871'i oy kullanmış; kullanılan oyların 1.147.692'si geçerli sayılmıştır. Yurtdışı sandıklarında katılım oranı bu kez %40.01 olarak gerçekleşmiştir (YSKd, 2015). 1 Kasım seçimlerinde yurtiçi sandıklarında katılım oranı ise %87.4 olmuştur. 7 Haziran seçimlerinde %86.4 olan yurtiçi seçime katılma oranı 1 Kasım'da yurtiçi sandıklarda 1 puanlık bir artış sergilerken, bu oran yurtdışı sandıklarda %32.5'ten %40'a çıkmış; diğer bir ifadeyle katılım oranında 7.5 puanlık artış gerçekleşmiştir. 7 Haziran'dan 1 Kasım'a katılım oranlarındaki artış bakımından yurtdışının yurtiçinden önde olduğu açıkça görülmektedir. Bir diğer gösterge çerçevesinde yukarıda da belirttiğimiz üzere, 7 Haziran'da yurtdışı oyların toplam oylar içindeki payı %1.98 olarak gerçekleşmişken, bu pay 1 Kasım'da toplam oylar içinde %2.4'e yükselmiştir. 7 Haziran'dan 1 Kasım'a gelindiğinde yurtdışı oyların toplam içindeki payı her anlamda artış göstermiştir.

Buna karşın 1 Kasım'da yurtiçi oylarının seviyesiyle yurtdışı oyları arasındaki seviye karşılaştırıldığında farkın yine oldukça yüksek olduğu da dikkatlerden kaçmayacaktır. Buna göre 1 Kasım'da yurtiçi sandığa gitme oranıyla yurtdışı sandığa gitme oranı arasındaki farkın puansal değer yurtiçi sandıklar lehine 37.4'tür. Diğer yandan aynı farkın 10 Ağustos CB seçimlerinde 65.8, 7 Haziran'da ilk kez bir milletvekili seçiminde 53.9 olduğu göz önüne alınarak; 1 Kasım'da ikinci kez genel seçimlerde yürürlüğe konulan yurtdışında oy uygulamasının hem 10 Ağustos'a hem de 7 Haziran'a göre arayı daha da kapatarak yerleştiği de ifade edilmelidir. Bu verilerden anlaşılan bir diğer önemli sonuç ise 7 Haziran'da sandığa gitmeyip 1 Kasım'da gitme kararı veren seçmenlerin oransal çoğunluğunun yurtiçinde değil, yurtdışında olmasıdır. Bu durum genel toplamda (yurtiçi, yurtdışı ve gümrük) katılım oranlarındaki değişime de pozitif olarak yansımış ve toplamdaki katılım oranı 7 Haziran'da %83.9 iken, 1 Kasım'da bu oran %85.2'ye çıkmıştır. Bunda yurtdışı oylarındaki anlamlı artışın önemli payı olmuştur. Zira 7 Haziran'da toplam oylar içindeki payı %2.25 olan yurtdışı sandıklar ve gümrük oylarının payı 1 Kasım'da toplam içinde %2.7'ye çıkmış; diğer bir ifadeyle toplam oy içinde yurtdışı oylarının payı

7 Haziran'dan 1 Kasım'a daha da artmıştır (burada gümrüklerle birlikte oluşan tablo ifade edilmiştir).

Katılım oranları bakımından yaptığımız bu karşılaştırmanın ardından partilerin 1 Kasım'daki yurtdışı performanslarına bakabiliriz.³ Buna göre 1 Kasım'da yurtdışında kullanılan oyların %56.4'ünü alan AKP yine birinci olmuş; oyların %19.2'sini alan HDP ikinciliğini korumuş, HDP'yi %15.4'lük oy oranı ile CHP ve %7.1'lik oy oranı ile de MHP izlemiştir. 1 Kasım seçimlerinde yurtiçi sandıklarında ise AKP %49.3 oy oranıyla birinci olurken; CHP %25.6 ile ikinci sıradaki yerini korumuş; HDP oyları %10.6; MHP oyları ise %12 olarak gerçekleşmiştir. AKP ve HDP yurtdışı sandıklarında yine yurtiçi sandıklarında elde ettikleri oy oranının üzerine çıkarken, CHP ve MHP tersine yine altında bir oy oranı elde etmiştir. HDP yurtdışında ikinci sıradaki yerini korurken, yurtiçinde dördüncülüğünü sürdürmüştür. Bu durum genel toplama AKP ve HDP açısından olumlu yansırken, CHP ve MHP için olumsuz yansımış ve genel toplamda AKP oyları %49.5'e, HDP oyları %10.8'e çıkarken; CHP oyları %25.3'e, MHP oyları ise %11.9'a gerilemiştir. Yurtdışı oylarında yurtiçindeki oy oranlarının üstünde oy alan iki partinin oy oranları 0.2 puan yükselirken, CHP oyları genel toplamda 0.3 puan, MHP oyları da 0.1 puan düşüş sergilemiştir. Bu açıdan yurtiçi oylarına göre yurtdışı oylarının daha düşük olması sonucunda en fazla puan kaybı yaşayan parti 0.3 puan ile CHP olmuştur.

Karşılaştırmalı olarak bakıldığında, 7 Haziran'da yurtdışında kurulan sandıklarda elde edilen sonuçlara göre AKP oyları %50.4'ten %56.4'e yükselirken; HDP oyları %21.4'ten %19.2'ye, CHP oyları %15.9'dan %15.4'e, MHP oyları da %9.1'den %7.1'e gerilemiştir. Buradan ele alındığında; 7 Haziran'dan 1 Kasım'a gelindiğinde yurtiçi sandıklarda büyük oranda AKP ve sınırlı da olsa CHP oy artışı kaydetmişken, yurtdışı sandıklarında sadece AKP'nin oy arttırdığını, diğer üç partinin ise oy kaybı yaşadığını belirtmek mümkündür. Burada puan değeri olarak en fazla artışı AKP'nin elde ettiği, en fazla kaybı ise 2.2 puan ile HDP'nin ve 2 puan ile MHP'nin yaşadığı görülmektedir. Bu durum, tıpkı yurtiçinde olduğu gibi, CHP'nin 7 Haziran'dan 1 Kasım'a kadar gelinen süreçte ülke geneline yansıyan "yerlilik-millilik ve terör" zıtlığı üzerinden gelişen seçim kampanyasının etkisiz unsuru olarak kaldığını, ne yurtdışında ne de yurtiçinde 7 Haziran'a göre bu denklem içinde önemli bir değişim yaşamadığını; asıl değişiminse yurtiçindeki sonuçlara benzer şekilde yurtdışında da, HDP ile MHP'nin oy kaybettiği ve AKP'nin oy kazandığı bir zeminde gerçekleştiğini de göstermektedir. HDP ile MHP'nin oy kaybı ve

³ Gerek 7 Haziran gerekse 1 Kasım seçimleri bağlamında yurtdışı oyların karşılaştırmalı analizi için Yüksek Seçim Kurulu ve Türkiye İstatistik Kurumu veritabanlarından yararlanılmış, hesaplamalar bu veritabanlarında ilan edilen resmi sonuçlara dayalı şekilde karşılaştırmalı olarak tarafımızca yapılmıştır.

AKP'nin oy artışı arasında yurtiçinde olduğu gibi yurtdışı sandıklarında da korelasyon bulunmaktadır.

Bir diğer önemli sonuç ve karşılaştırma zemini, 1 Kasım'da partilerin yurtdışında aldıkları oy oranının toplam oy oranı içindeki payının hesaplanmasıdır. TÜİK ve YSK veritabanından yaptığımız hesaplamalara göre, 1 Kasım seçimlerinde AKP'nin toplam oy oranı içinde yurtdışı oylarının oranı %2.73 iken; bu oran HDP'nin toplam oyları içinde %4.27, CHP için %1.46 ve MHP içinse %1.42'dir. Diğer bir ifadeyle 1 Kasım seçimlerinde yurtdışında oy kaybı yaşamış olsa bile, HDP'nin yurtdışı oylarda ülke ortalamasının üstünde bir oy oranıyla ikinciliğini koruması toplam içindeki paya da yansımış ve yurtiçi, yurtdışı ve gümrük genel toplam oyları içinde yurtdışı oylarının payı en fazla olan parti HDP olmuştur. Buna bakarak, yurtdışı oy sıralamasında birincinin AKP olduğunu, yurtdışı oylarının genel toplama katkısı bakımından ise birinciliği HDP'nin aldığını belirtebiliriz.

Diğer yandan 7 Haziran'a göre yurtdışı oyların partilerin toplam oyları içindeki değişimler temelinde ele alınması da göstermektedir ki, yurtdışı oyların toplam içindeki payı AKP için %2.24'ten %2.73'e, HDP içinse %3.24'ten %4.27'ye çıkmıştır. Sınırlı da olsa MHP ve CHP için de bir artış görünmüştür. Bunda yurtdışı katılımın yurtiçi katılım oranına göre daha yüksek düzeyde artış göstermesinin payı da bulunmaktadır. AKP'nin hem yurtiçinde hem de yurtdışında oy artışı yaşarken yurtdışı oylarının payının artması normaldir. HDP'nin ise hem yurtiçinde hem de yurtdışında oy kaybı yaşamasına rağmen yurtdışı oylarının payının artmış olması, yurtiçindeki kaybının yurtdışı kaybına göre daha fazla olmasıyla ilişkili görünmektedir. HDP'nin 7 Haziran'da yurtiçi sandıklarda elde ettiği oy oranı %12.96 iken bu oran 1 Kasım'da %10.56'ya düşmüş, diğer bir ifadeyle HDP'nin oylarında 2.4 puanlık bir gerileme gerçekleşmiştir. Yüzdeler olarak bakıldığında, HDP'nin yurtiçinde 7 Haziran'a göre oylarının %18.5'ini yitirdiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle 7 Haziran'da HDP'ye oy veren her 100 seçmenden asgari 18'i tercih değiştirmiş ve bu partiye 1 Kasım'da oy vermemiştir. Aynı karşılaştırma yurtdışı sandıkları için yapıldığında ise durum görece değişmektedir. Buna göre HDP 7 Haziran'da yurtdışı sandıklarında kullanılan geçerli oyların %21.43'ünü almışken, bu oran 1 Kasım'da %19.17'ye gerilemiştir. HDP'nin oy kaybı puansal olarak 2.26; yüzdeler olarak ise %10.5'tir. Yani 1 Kasım'da yurtdışında HDP'ye oy veren asgari her 100 seçmenden 10'u HDP tercihinin değiştiği görülmüştür. Bu karşılaştırma doğrultusunda HDP'nin hem puansal hem de oransal olarak 1 Kasım'da yurtiçinde yurtdışından daha fazla oy kaybı yaşadığını belirtmek mümkündür. Bu durum, HDP oy kaybederken yurtdışı oylarının toplam oyları içindeki payının artmasını da açıklamaktadır.

7 Haziran sonuçlarının tartışıldığı bölümde yurtdışı oylar içinde ağırlık merkezinin Avrupa kıtasında yer alan Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve Avusturya olduğu belirtilmiş ve bu ülkelerin tercihleri ve katılım oranları analiz edilmişti. Şimdi aynı analiz bu kez karşılaştırmalı olarak 1 Kasım seçimlerinin bu ülkelerdeki sonuçları üzerinden yapılacaktır.

İlk sırada Almanya gelmektedir. 7 Haziran'da %33.9 olan Almanya'daki katılım oranı 1 Kasım'da %40.4'e yükselmiş; katılım oranı genel yurtdışı katılım ortalamasının yine üstünde kalmıştır. Buna karşın 7 Haziran'da yurtdışında kullanılan her 100 oyun 51.8'i, yani salt çoğunluğu Almanya'dan gelmişken, bu kez toplam içindeki bu oran %49.7'ye gerilemiştir. 1 Kasım'da Almanya'da AKP %59.7 oy oranıyla birinci olurken, HDP %15.9 ile ikinci, CHP %14.8 ile üçüncü, MHP %7.5 ile dördüncü olmuştur. Oransal değişim bakımından AKP'nin oylarını 7 Haziran'a göre 6 puan arttırdığı; diğer üç partinin ise Almanya'da 7 Haziran'a göre oy kaybı yaşadığı görülmektedir. En fazla oy kaybını 2.2 puanlık; %22.7'lik düşüşle MHP yaşamıştır. MHP oylarındaki düşüşle AKP oylarındaki yükseliş arasındaki korelasyonun en net görülebildiği ülkelerden birisi olan Almanya'daki bu durum, 1 Kasım'da yurtiçi sandık sonuçlarına yansıyan genel eğilimle de uyumlu görünmektedir.

En fazla yurtdışı seçmene sahip ülkeler sıralamasında ikinci sırada olan Fransa'da da 7 Haziran'dan 1 Kasım'a gelindiğinde katılım oranında 7.9 puanlık bir artış görünmektedir. 7 Haziran'da yurtdışında kullanılan toplam geçerli oylar içindeki payı %10.9 olan Fransa'da bu oran 1 Kasım'da %12.3'e çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle 1 Kasım'da yurtdışı oylar içinde Almanya'nın payı göreceli de olsa gerilerken, Fransa'nın genel içindeki payı %44.4'lük yüksek katılım oranı nedeniyle yükselmiştir. 7 Haziran'da sözkonusu 5 ülke arasında HDP'nin en yüksek oy aldığı ülke olan Fransa'da 1 Kasım'da HDP 3.8 puanlık bir gerileme yaşayarak %25.8 oy almış, ancak ikinciliğini korumayı başarmıştır. AKP oylarında 7.4 puanlık bir artış gözlenmiş ve %58.1 oy ile AKP yine birinci olmuştur. CHP oyları düşüşle birlikte %8.6'ya, MHP oyları da %5.3'e inmiştir. Bu oranlar 5 ülke içindeki sonuçlarla karşılaştırıldığında yine AKP'nin, CHP'nin ve MHP'nin en düşük oyu; HDP'nin ise yine en yüksek oyu Fransa'da aldığına işaret etmektedir. Bu oranların bir diğer özelliği de, CHP ve MHP'nin Fransa'da %10'luk ülke genel barajının altında kalmasıdır.

Hollanda'da ise katılım oranında büyük bir artış gerçekleşmiştir. 7 Haziran'da %31'lik katılım oranıyla hem genel yurtdışı katılım oranının altında kalan, hem de sözkonusu 5 ülke içinde en düşük katılımın gerçekleştiği ülke olan Hollanda'da seçmen katılımı açısından 1 Kasım'da önemli bir artış gerçekleşmiş ve katılım oranı %46'ya çıkmıştır. 7 Haziran'da en düşük katılımın gerçekleştiği Hollanda, 1 Kasım'da ise bu 5 ülke arasında en yüksek katılımın gerçekleştiği ülke konumuna gelmiştir. Sonuç olarak 7 Haziran'da toplam yurtdışı geçerli

oylar içindeki payı %8.5'te kalan Hollanda'nın payı, yüksek katılım artışı sayesinde 1 Kasım'da %9.9'a ulaşmıştır. Bu durum sonuçlara nasıl ve hangi partiler lehine, hangi partiler aleyhine yansımıştır? Bu da üzerinde durulması gereken yanlardan birisidir. Buna göre Hollanda'da AKP bir önceki seçimdeki üstünlüğünü oy artışıyla perçinlemiş ve 5.3 puanlık bir artış neticesinde Hollanda'da %69.6'lık bir oy oranı yakalamıştır. CHP Hollanda'da yine ikinciliğini korumuş ve oy değişimi yaşamadan %11.6'da kalmış; HDP 1.9 puanlık oy düşüşüyle birlikte %7.9; MHP ise 1.2 puanlık oy kaybıyla birlikte %9 oranında oy almıştır. Hollanda 1 Kasım seçimlerinde anılan 5 ülke içinde AKP'nin en yüksek, HDP'nin ise en düşük oyu aldığı ülke olmuştur. Bu nedenle AKP'nin 1 Kasım'da yurtdışında 7 Haziran'a göre daha da fazla oy artışı sağlamasında temel etkenin, diğer partilerden gelen oylar yanında, 7 Haziran'da sandığa gitmemiş, ancak 1 Kasım'da sandığa gitmeyi tercih ederek ilk kez yurtdışında oy kullanmış seçmenleri kendisine çekmeyi başarabilmiş olmasıdır diyebiliriz.

Zira aynı olguyu Belçika sonuçlarına bakarak da çıkarmak olanak dahilindedir. Öyle ki; Belçika'da da seçime katılım oranları 7 Haziran'a göre 6.9 puanlık bir artışla yurtdışı katılım ortalaması olan %40'ın üstüne çıkmış ve %41.6 olmuştur. Bu da 7 Haziran'da kullanılan toplam geçerli yurtdışı oylar içindeki payı %4.6 olan Belçika'nın payının 1 Kasım'da %4.8'e çıkmasına yol açmıştır. Seçmenin sandık seferberliğindeki bu artıştan en fazla AKP yararlanmış ve oylarını 6.5 puan arttırarak %69.4'e çıkarmıştır. Bu AKP'nin 5 ülke arasında Hollanda'dan sonra elde ettiği en yüksek oy oranına tekabül etmektedir. AKP oy artışı yaşarken diğer üç parti de oy kaybetmiştir. HDP oyları 2.2 puanlık düşüşle %11.3'e, CHP oyları 1 puanlık düşüşle %10'a, MHP oyları ise 1.7 puanlık gerilemeyle birlikte %7.4'e inmiştir. Artan katılımdan tüm partiler oy kaybıyla çıkarken, önemli oranda artışla çıkan tek parti ise AKP olmuştur.

Yurtdışı sandıklarında 1 Kasım'da katılım oranındaki artışla AKP oylarındaki artış arasındaki pozitif korelasyonun net şekilde görülmesini sağlayan son örnek ise Avusturya'dır. Avusturya'da 1 Kasım'da sandığa katılım oranı 6 puan artış göstermiş ve yine yurtdışı ortalamasının üstüne çıkarak %40.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu artış yine sadece bir partinin oy arttırdığı, diğer üç partininse oy kaybettiği bir denklem yaratmış; AKP oylarını 4.7 puanlık artışla %68.9'a çıkarırken, HDP oyları %14.2'den %13'e, CHP oyları %10.3'ten %9.8'e ve MHP oyları da %7.8'den %6.3'e kadar gerilemiştir. Buna karşın HDP bu ülkede de ikinciliğini korumayı başarmıştır. Genel sonuçların aksine yurtiçi oylarda dördüncü sırada yer alan HDP, yurtdışı sıralamasında ikinciliğe yükselmiş ve bunu 1 Kasım'da da korumuştur. AKP ise birinci olurken, her iki seçimde de yurtiçi oy oranının oldukça üstünde bir oranla bu konuma erişmiştir.

1 Kasım'daki katılım oranındaki artıştan ise en fazla yararlanan parti AKP olurken, diğer üç parti de yurtdışı oy dağılımında oransal olarak zarar etmiş, oy oranlarında düşüş gözlenmiştir.

Bu bölümde son olarak bu 5 ülke dışındaki ülkeleri de dikkate alarak 1 Kasım'da partilerin birinci oldukları ülkeleri yine 7 Haziran'la karşılaştırmalı olarak sunacağız. Buna göre AKP yukarıda ele aldığımız 5 ülkeyi de kapsayarak toplam 25 ülkede birinci parti olurken, CHP 20, HDP ise 9 ülkede birinci olmuştur. 7 Haziran'da sadece Arnavutluk'ta birinci olan MHP, 1 Kasım'da bu ülkedeki üstünlüğünü de yitirmiş ve Arnavutluk'ta MHP'den CHP'ye bir oy kayması yaşanması neticesinde CHP birinci parti olmuştur. Böylece 1 Kasım'da MHP hiçbir ülkede birincilik alamayan tek parti olmuştur (Meclis'e giren 4 parti içinde).

Partilerin en yüksek oy oranlarını elde ettikleri ülkeler sıralaması ise değişmemiş; AKP yine Lübnan'da, CHP yine Birleşik Arap Emirlikleri'nde ve HDP de yine Birleşik Krallık'ta en yüksek oy oranını yakalamıştır. AKP'nin Lübnan'daki oyu %84.9'dan %87.7'ye, CHP'nin Birleşik Arap Emirlikleri'nde elde ettiği oy oranı %60.7'den %62.8'e yükselmiş, ancak HDP'nin Birleşik Krallık'ta aldığı oy oranı %59.3'ten %54.4'e gerilemiştir. Bu durum Birleşik Krallık'ta HDP'nin hem birinci olmasını hem de bu ülkenin 1 Kasım'da yurtdışında yine en fazla oy aldığı ülke olmasını engellememiştir.

1 Kasım seçimlerinde de yurtdışı oyların yurtiçindeki illere ve vekil sayısının belirlenmesi sürecine dağıtıldığında yine en fazla kazancı iktidar partisi AKP'nin sağladığı görülmüştür. Örneğin yurtiçi sonuçlarına göre AKP'nin 4, CHP'nin 3 ve MHP'nin 2 vekil kazandığı Manisa'da yurtdışı oylarının dağıtılmasının ardından MHP'den bir vekillik daha AKP'ye geçmiş ve AKP'nin vekil sayısı 5'e çıkarken, MHP'nin 1'e inmiştir (Hürriyet, 02.11.2015).

1 Kasım 2015 Genel Seçimleri'nde yurtdışında yaşayan yurttaşlar çok kısa bir süre sonra ikinci kez yurtdışında oy verebilmek için sandıklara gitmiştir. Bu bölümde 1 Kasım seçimlerinin yurtdışı sonuçları 7 Haziran sonuçlarıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İzleyen sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılacak ve çalışma tamamlanacaktır.

4. SONUÇ

Genel olarak territorial/mekânsal düzenlemelerle ve sınırlarla inşa edilen yurttaşlık kimliği, günümüzde mekânsal sınırların ötesinde bir dönüşüm geçirmektedir. Artan küresel hareketlilik, göç hareketlerinin yoğunlaşması, siyasal katılma biçimlerinin değişerek çeşitlenmesi bir yandan ülkeleri yurtdışında yaşayan yurttaşlarıyla ilişkilenebilir, diğer yandan da siyasal katılım yollarını farklı siyasal saiklerle de olsa çeşitlendirmeye itmektedir. Bu çerçevede "anavatan" dışında yaşayan yurttaşların ulus-devlet sınırlarını aşan bir

çerçevede hakları tanımlanmaya başlamıştır. Bunlar içinde son yıllarda en çok öne çıkan unsurlardan birisi de, yurtdışında yaşayan yurttaşların kendi ülkelerindeki seçimlerde de oy kullanmalarına dönük olarak gündeme getirilen yurtdışında oy verme düzenlemesidir. Dünya genelinde giderek yaygınlaşan bu hakkın kullanımının Türkiye’de devreye sokulması ise görece yenidir. Her ne kadar yurtdışında yaşayan yurttaşlar Türkiye’ye geldiklerinde gümrük kapılarında oy kullanma şansına sahip olsalar da, oy vermek için mutlaka buldukları ülkeden ayrılarak Türkiye’ye gelmeleri bir zorunluluğa dönüşmekte ve bu da katılımın yurtdışı nüfus içinde görece düşük kalmasına yol açmaktaydı.

Ancak bu durum değişmiş ve ilk kez 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında yurtdışında yaşayan yurttaşlara gümrük kapılarına ilave olarak, buldukları ülkedeki diplomatik temsilciliklerde oy kullanma imkanı da tanınmış; ancak gerek oy vermek için belirlenen tarih aralığının darlığı, gerekse ilk kez uygulamaya konulan bu düzenleme için yurttaşların randevu almak zorunda olması gibi nedenlerle 10 Ağustos’ta yurtdışında katılım oranı beklenenin altında, düşük kalmıştır.

Diğer yandan 2015 yılında Türkiye iki genel seçim geçirmiştir. Bu iki genel seçimden ilki olan 7 Haziran milletvekili seçimlerinde ilk kez bir genel seçimde yurtdışında yaşayan yurttaşlar buldukları ülkelerde de sandık başına gitmiştir. Oy verme sürelerinin uzatılması, randevu sisteminin kaldırılmasıyla birlikte katılım oranı 10 Ağustos’a göre daha da artmıştır. Bu seçimde AKP ve HDP’nin yurtdışı oyları oransal olarak yurtiçi oylarının üstüne çıkmış; CHP ve MHP oyları ise altına inmiştir. 7 Haziran’da yurtdışı oylarını genel oylara artış yönünde yansıtan iki parti bu nedenle AKP ve HDP’dir.

1 Kasım’da 7 Haziran seçimleriyle karşılaştırıldığında yurtdışındaki katılım oranında önemli bir artış gerçekleşmiş ve bu artış oranı, yurtiçindeki artışın üstünde olmuştur. 7 Haziran’da 10 Ağustos için getirilen sistemdeki aksaklıkların giderilmesinin etkisiyle bir artış olmuştur; 1 Kasım’da 7 Haziran’dan sonra teknik olarak bir iyileştirme olmadan bu ölçüde bir katılım artışının olması teknik değil, politik nedenlere bağlı görünmektedir. Diğer bir ifadeyle 1 Kasım’da yurtdışındaki katılım artışı, 7 Haziran’dan 1 Kasım’a kadar geçen sürede Türkiye’de yaşanan politik gelişmelerle ve partilerin bu gelişmeleri yurtdışı seçmen nezdinde politikleştirme performanslarıyla ilişkili görünmektedir; bu çerçevede şartları kendisi lehine en fazla imkâna çeviren ve yurtdışında seçmen seferberliğine dönüştüren parti ise AKP olmuştur.

Örneğin Hollanda’da katılım oranındaki büyük artışa paralel olarak 1 Kasım’da sadece AKP’nin oy oranını arttırması ve diğer partilerin oy kaybetmesi de göstermektedir ki, 7 Haziran’da sandığa gitmeyip 1 Kasım’da sandığa giden seçmenlerin çoğunluğu AKP’ye oy vermiştir. Bu olgu diğer 4 ülke için de geçerli görünmektedir. 1 Kasım seçimleri için yurtdışı seçmen

seferberliğini/motivasyonunu en çok arttıran parti AKP olmuş, 7 Haziran'da sandığa gitmeyen yurtdışı seçmenleri 1 Kasım'da sandığa çekebilmiştir. AKP yurtiçindeki oy artışını ağırlıklı olarak MHP ve HDP seçmeninden, yani 7 Haziran'da sandığa gidip AKP yerine MHP ve HDP'ye oy veren seçmenlerin geri dönüşünden sağlamışken; yurtdışındaki oy artışını bu partilerin seçmenlerinden geçişliliğin yanında ve hatta ötesinde, asıl olarak katılım oranındaki önemli artıştan ve 7 Haziran'da sandığa gitmeyen AKP seçmenini bu kez sandığa çekerek ilk kez yurtdışında oy kullanan seçmenlerin desteğini almayı başarısından sağlamış görünmektedir. Bu da 1 Kasım'ın yurtiçi ile yurtdışı sonuçları arasında, ilk bakışta görülmeyen, ancak önemli olan farklılıklarından birisidir.

7 Haziran'dan 1 Kasım'a iki genel seçimde yurtdışında yaşayan yurttaşların siyasal eğilimlerinin sandığa nasıl yansıdığını karşılaştırmalı olarak sunmayı amaçlayan bu çalışma çerçevesinde belirtilmesi gereken son nokta; seçmenlerin yurtdışında siyasal katılımlarının henüz seçme hakkı ile sınırlı olduğu, ancak toplam oy ağırlığı bakımından Türkiye'nin 4. büyük seçim çevresi haline gelen yurtdışı seçmenlerinin seçilme/temsil konusundaki haklarının henüz tanınmadığıdır. Siyasal partilerin "gurbetçi" oylarını alabilmek, yurtdışı seçmenleri sandığa daha aktif bir şekilde çekebilmek için özellikle Avrupa'daki sivil toplum kuruluşlarıyla, siyasi partilerle, inanç örgütlenmeleriyle ilişkiye geçmeye çalıştığı ve hatta önemli, Avrupa kamuoyunca tanınan kimi isimleri aday listelerinden milletvekili adayları olarak gösterdikleri bilinmektedir. Buna karşın bu durum kurumsal bir temsil ilişkisi yaratmadığı gibi, seçenlerin seçilene Türkiye'deki bir il üzerinden Meclis'e göndermesi gibi dolaylı bir yola kapı açmaktadır. Kaldı ki bu yol, Türkiye'nin dördüncü büyük seçim bölgesi konumuna gelen yurtdışı seçmenlerin normal şartlarda Meclis'e gönderebilecekleri vekil sayısı ile karşılaştırıldığında oldukça sembolik nitelik taşımaktadır.

Bu da yurtdışı seçmenlerin oy ve tercihlerinin Türkiye genelinde milletvekili çıkaran seçim çevrelerine aldıkları oy oranları ekseninde dağıtılması sonucunu doğurmaktadır; bu durum yurtdışından oy olgusunun beraberinde getirdiği bir "temsil krizi"ni de görünürleştirmektedir. Bu haliyle yurtdışı seçmenlerin sahip oldukları haklar aktif bir "katılım" anlayışı içinde değerlendirilmemekte, seçmenlerin hakları pasif birer "belirleyen" olarak görülerek sınırlandırılmaktadır. Bu da siyasal katılımın önemli ama sınırlı biçimlerinden birisi olan sandık olgusunu kendi içinde iyiden iyiye daraltmakta ve bu olguyu sadece seçme hakkı temelinde yapılandırarak seçilme/temsil sorununu çözümsüz bırakmaktadır. İşin tuhaf yanı, yurtdışında yaşayan yurttaşların seçimlerde buldukları ülkede oy vermesini kolaylaştıran düzenlemeler dünya genelinde yayılmakla birlikte, yurtdışı seçmenlerin sadece

seçen değil, aynı zamanda seçilen olarak da anayurtlarında temsil olanaklarına kavuşmasına dönük hak ve düzenleme yapan ülke sayısı da hala sınırlıdır. Bauböck'ün aktardığı üzere (2005:683); Avrupa Birliği ülkelerinden Fransa, İspanya ve Portekiz yurtdışında yaşayıp oy veren yurttaşlarının parlamentoda temsil edilebilmeleri için kontenjan ayırmaktadır; bu listeye daha sonra Avrupa'da Hırvatistan ve İtalya da katılmıştır (Pogonyi, 2014:123). Son olarak Collyer'in yaptığı bir derlemeye göre yurtdışında yaşayan seçmenlere özel temsil olanakları sağlayarak aynı zamanda seçilme imkanı da veren ülke sayısı 13'tür ve bu ülkelerin 9'unda bu uygulama 2002 yılından bu yana gerçekleşmektedir (Collyer, 2014:64). Başka bir ifadeyle uygulama dünya genelinde de hem yeni hem de henüz oldukça sınırlıdır.

Latin Amerika ülkelerinden Kolombiya ise yurtdışında yaşayan yurttaşlarını ülkedeki 5 azınlık grubu arasında konumlandırarak "gurbet oyları"na Meclis'te özel temsil kontenjanı sağlamaktadır. Kolombiya'nın yurtdışındaki yurttaşlarına bu imkânı tanıyan düzenlemesi 1961 yılında gerçekleşmiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken diğer bir nokta da; meşruiyet krizi yaşayan, şiddetin öne çıktığı otoriter rejimlerin, seçim sistemini kısmen iyileştirerek ve hakları genişletiyor izlenimi yaratarak meşruiyet krizini gidermek amacıyla da bu uygulamaya gidebildiğidir (Gonzalez, 2010:65). Çalışmanın birinci bölümünde bu anlayışa dayalı olarak başka ülkelerde de yurtdışında oy imkânının sağlandığı örneklendirilmişti. Dolayısıyla içeride yönetme krizine giren rejimlerin meşruiyet krizini bir nebze de olsa, sandık haklarının genişletilmesi gibi tedbirlerle gidermeye çalışması da mümkündür. Bu açıdan demokratik bir hakkın yurtdışındaki seçmenlere genişletilmesi kadar, yurtiçindeki demokrasinin düzeyi de bu hakkın/uygulamanın yürürlüğe konmasını etkiler görünmektedir.

Diğer yandan bu durum yurtdışında yaşayan Kolombiya yurttaşlarının katılım düzeylerine de yansımış görünmektedir. Öyle ki, 2002 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimleri için, yurtdışında yaşayan yaklaşık 3 milyon Kolombiya yurttaşından sadece 69.937'si kayıt yaptırmış, bunların da ancak 38.618'i (%65'i) oy vermiştir (Emmerich & Torres, 2011:18). Özellikle 2000'li yılların başından bu yana yurtdışında oy imkanı veren ülke sayısının arttığı ifade edilmişti. Buna karşın ülke sayısı artsa da, bu durum katılım oranlarında da yıldan yıla bir artış olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin Kolombiya'da 2010 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde yurtdışında oy verenlerin oranı birinci turda %25'e, ikinci turda ise %23'e gerilemiştir (McIllwaine ve Bermudez, 2015:390).

Yurtdışı seçmenlerin siyasal katılım ve seferberlik düzeylerinin daha da artmasının bir yolu, siyasal partilerin de giderek seslendirmeye başladığı üzere seçim çevrelerinin oluşturularak temsil edilme ve seçilme haklarının da garanti

altına alınmasıdır. Çalışmada da belirtildiği üzere yurtdışında yaşayan seçmenlerin yaş kuşakları bakımından ağırlığını 18-24 yaş arası gençler oluşturmaktadır. Çoğu üçüncü ya da dördüncü kuşak olan, Türkiye'yle bağları en zayıf bu kesimlerin Türkiye siyasetine aktif katılma yollarının çeşitlendirilmesi mümkün olmadan, sadece pasif birer seçen/belirleyen olarak tahayyül edilmeleri büyük bir hata olacak ve büyük olasılıkla ilerleyen yıllarda seçimlere yurtdışında katılım oranları yeniden düşecektir. Bunun için öncelikle siyasal katılma yol ve araçlarının çeşitlendirilmesi, katılım kanal ve mekanizmalarının artırılması ve pasif belirleyenden aktif belirleyici konumuna yurttaşların taşınmasını sağlayacak düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Ve her şeyden önemlisi, “daha fazla siyasal katılmayı nasıl sağlarız?” sorusunun gerçek bir yanıtla karşılanabilmesi için, ülke genelinde siyasal katılmanın önündeki anti-demokratik uygulama ve kısıtların kaldırılması da zorunludur. Zira bir yandan siyasal katılma ve ifade kanalları giderek otoriter temelde kapatılırken diğer yandan yurtdışında siyasal katılma kanallarının demokratik bir anlayışı bütünleyecek şekilde açılmasını beklemek, çağın ruhuna da tezat oluşturacaktır.

KAYNAKLAR

Abadan-Unat, Nermin, Volkan Çıdam, Dilek Çınar, Zeynep Kadirbeyoğlu, Selcan Kaynak, Bahar Özay ve Sercan Taş (2014), Avrupa'da Yaşayan Türklerin Oy Verme Davranışları ve 2014 Türkiye Cumhurbaşkanlığı Seçimi Raporu, *Boğaziçi Üniv. & Friedrich Ebert Stiftung*, Aralık 2014, http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/einzelpublikationen/Voting_final_tuerk.pdf (22.09.2015).

Bauböck, Rainer (2005), “Expansive Citizenship: Voting Beyond Territory and Membership”, *Political Science and Politics*, 38 (4): 683-687.

Bauböck, Rainer (2007), “Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting”, *Fordham Law Review*, 75 (5): 2393-2447.

Bilgili, Özge (2014), “Extra-Territorial Voting in Turkey: Lessons Learnt”, *Centro de Estudios Documentacion Internacionales de Barcelona, Opinion Mediterraneo Oriente Medio*, http://www.cidob.org/publicaciones/serie_de_publicacion/opinion/mediterraneo_y_orientes_medio/extra_territorial_voting_in_turkey_lessons_learnt (22.09.2015).

Boccagni, Paolo, Lafleur Jean Micheal ve Peggy Levitt (2015), “Transnational Politics as Cultural Circulation: Toward a Conceptual Understanding of Migrant Political Participation on the Move”, *Mobilities*, 1-20.

Brand, A. Laurie (2014), “Arab Uprisings and the Changing Frontiers of Transnational Citizenship: Voting from Abroad in Political Transitions”, *Political Geography*, 41: 54-63.

Caramani, Daniele ve Florian Grotz (2015), "Beyond Citizenship and Residence? Exploring the Extension of Voting Rights in the Age of Globalization", *Democratization*, 22 (5): 799-819.

Collyer, Michael (2013), "A Geography of Extra-Territorial Citizenship: Explanations of External Voting", *Migration Studies*, 1-18.

Collyer, Michael (2014), "Inside Out? Directly Elected 'Special Representation' of Emigrants in National Legislatures and the Role of Popular Sovereignty" *Political Geography*, (41): 64-73.

Emmerich, Gustavo Ernesto ve Torres Xiomara Peraza (2011) "Sufragio Transnacional: Experiencias Latino Americanas de Voto Desde El Exterior Voto de Los Extranjeros", IV Congreso de la Red Internacional de Migracion Desarrollo, 1-18 (14.01.2016).

Gurbetin Oyları (2015), 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Değerlendirme Raporu, 1-14 http://gurbetinoylari.com/wp-content/uploads/2015/08/GO_GS_06.2015.pdf (30.11.2015).

Gonzalez, Olga (2010), "El Voto de Los Colombianos en El Exterior: Elecciones Entre Disfuncionamientos Rebusque", *Ciencia Politica*, 9: 62-77.

Lafleur, Jean Michel (2015), "The Enfranchisement of Citizens Abroad: Variations and Explanations", *Democratization*, 22 (5): 840-860

Lisi, Marco, Maria Ana Belchior, Manuel Abrantes ve Joana Azevedo (2015), "Out of Sight, Out of Mind? External Voting and the Political Representation of Portuguese Emigrants", *South European Society and Politics*, 20 (2): 265-285.

McIllwaine, Cathy ve Anastasia Bermudez (2015), "Ambivalent Citizenship and Extraterritorial Voting Among Colombians in London and Madrid", *Global Networks*, 15 (4): 385-402.

Mencütek, Zeynep Şahin ve Şeyma Akyol Yılmaz (2015), "Turkey's Experience With Voting From Abroad in the 2014 and 2015 Elections", <http://www.rethinkinstitute.org/wp-content/uploads/2015/10/Turkey-Voting-From-Abroad.pdf> (23.12.2015).

Mencütek, Zeynep Şahin ve Murat M. Erdoğan, (2015), "The Implementation of Voting From Abroad: Evidence from the 2014 Turkish Presidential Election", *International Migration*, 1-15.

Mencütek, Zeynep Şahin (2015), "External Voting: Mapping Motivations of Emigrants and Concerns of Host Countries", *Insight Turkey*, 17 (4): 145-169.

Pogonyi, Szabolcs (2014), "Four Patterns of Non-Resident Voting Rights", *Ethnopolitics*, 13 (2): 122-140.

Rabago, Y. Gonzalez (2015), “Engagement Policies in favour of Transnationalism: The Expansion of Transnational Citizenship Within Colombian Emigrants”, Rev. Interdiscip. Mobil. Hum, 23 (45): 291-310.

Sahraoui, Nina (2015), “Acquiring ‘Voice’ Through ‘Exit’: How Moroccan Emigrants Became a Driving Force of Political and Socio-Economic Change”, The Journal of North African Studies, 20 (4): 522-539.

TÜİK (2015a), 7 Haziran 2015 Seçimleri, Yurtdışı Seçmen Profili, <http://rapory.tuik.gov.tr/05-03-2016-10:19:53-12570818729395914461755399890.pdf> (11.12.2015).

“Yurtdışından Gelen Oylar 3 İlde Sonuçları Değiştirdi”, Habertürk Gazetesi, (12.06.2015).

“Yurtdışı Oylar Etkiledi, AK Parti Bir Vekil Kazandı”, Hürriyet Gazetesi, (02.11.2015).

Yüksek Seçim Kurulu (YSKa, 2015), “Yurtiçi, Yurtdışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Milletvekili Genel Seçimi Sonucu” (7 Haziran 2015), http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay?training_id=YSKPWCN1_4444010952&_afLoop=3883528540310655&_afWindowMode=0&_afWindowId=7u3mthphd_99#%40%3F_afWindowId%3D7u3mthphd_99%26_afLoop%3D3883528540310655%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010952%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D7u3mthphd_111 (22.10.2015)

Yüksek Seçim Kurulu (YSKb, 2015), “Yurtdışı Sandıkları Seçim Sonucu” 7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimleri http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay?training_id=YSKPWCN1_4444010952&_afLoop=3883528540310655&_afWindowMode=0&_afWindowId=7u3mthphd_99#%40%3F_afWindowId%3D7u3mthphd_99%26_afLoop%3D3883528540310655%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010952%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D7u3mthphd_111 (22.10.2015)

Yüksek Seçim Kurulu (YSKc, 2015), “Yurtiçi Sandıkları Seçim Sonucu”, 7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimleri http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay?training_id=YSKPWCN1_4444010952&_afLoop=3883528540310655&_afWindowMode=0&_afWindowId=7u3mthphd_99#%40%3F_afWindowId%3D7u3mthphd_99%26_afLoop%3D3883528540310655%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010952%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D7u3mthphd_111 (22.10.2015)

Yüksek Seçim Kurulu (YSKd, 2015), “Yurtdışı Sandıkları Seçim Sonucu”, 1 Kasım 2015 Milletvekili Genel Seçimleri, <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/2015MVES/96-B.pdf> (22.12.2015)

**YASAMADAN YÜRÜTMEME İKTİDAR DEVRİ
OLARAK TORBA YASA(MA)**

**THE OMNIBUS LAW (LEGISLATION) AS A FORM OF
POWER TRANSFER FROM LEGISLATION TO
EXECUTIVE**

Evren HASPOLAT¹

ÖZ

1973 ekonomik krizinin yarattığı yeni koşullarla birlikte burjuva devlet, ekonomiye daha çok müdahale eden bir forma bürünmüştür. Poulantzas'ın otoriter devletçilik olarak adlandırdığı bu devlet, yasama, yürütme ve yargı arasındaki ayrımların silikleştirip, yasamadan yürütmeye iktidar devrini gerçekleştirmiştir. Yasamanın devlet içinde güç kaybettiği koşullarda ise yasa önerme inisiyatifi büyük oranda yürütmenin eline geçmiştir. Bu durum, yürütmenin acil ekonomik ihtiyaçlar gerekçesiyle yaptığı kişiselleşmiş yasalarla birlikte hukuk devletinin zayıflamasına yol açmıştır. Türkiye'de de devlet 1980 sonrasında burjuva devletin geçirdiği dönüşüme benzer bir dönüşüm geçirmiştir. Ancak 1980 öncesinde güçlü yasama nedeniyle demokratik yollardan gerçekleştirilemeyen dönüşümün önü 1980 Darbesi ile açılmıştır. 1980 Darbesi getirdiği yeni anayasal ve yasal düzenle birlikte yarattığı güçlü cumhurbaşkanı, yüzde on barajı, kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi ve ikili bürokrasi eliyle yürütmeyi yasama karşısında güçlendirmiştir. Kuvvetler arasında yürütmenin hegemonikleşmesini sağlayan bu dönüşüm, 2001 Krizi'nden sonra yeni bir aşamaya geçmiştir. 2001 Krizi Türkiye'de 80'ler ve 90'lar boyunca

¹ Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, evrenhaspolat@gmail.com

* Makale Geliş Tarihi: 08.03.2016
Makale Kabul Tarihi: 18.04.2016

neoliberalizme geçişi tamamlayamayan merkez sağ ve sol seçenekler için bir çöküş anıdır. Sonrasında gelen 2002 seçimleri de yeni bir parti olan AKP'yi iktidara taşımıştır. O günden beri AKP'nin tek parti iktidarında geçen dönemde Türkiye pek çok alanda yaşadığı dönüşümün bir benzerini de kuvvetler ayrılığı alanında yaşamıştır. Bu konuda 2002 sonrasına biçim veren gerçeklik, yasamadan yürütmeye iktidar devri olgusudur. Ki bu durum 82 Anayasasının yarattığı zemine ek olarak 22. Yasama Dönemi'nden itibaren fiili düzeyde ortaya çıkan torba yasa uygulaması sayesinde olmuştur. Sıklıkla temel yasa ile karıştırılan torba yasa, gerek taşıdığı özellikleri gerekse yasalaştırılma tekniği ile bir bütün olarak de facto olarak gelişen yeni bir 'yasa' biçimidir. Bu yasa ve beraberinde yarattığı yeni yasama biçimi, temelde Türkiye'de yasamadan yürütmeye iktidar devrinin 2001 sonrasına özgü temel aracı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yasama İktidarı, Yürütme İktidarı, Kuvvetler Birliği, Torba Yasa, Temel Yasa.

ABSTRACT

In line with the new conditions created by the 1973 economic crisis, the bourgeois state has gained a new form which intervenes more into the economy. This form known as "authoritarian statism" called by Poulantzas has erased the boundaries between legislation, executive and jurisdiction branches while transferring the power from legislation to the executive. Under the circumstances where the legislation lost its ground in the state structure, the initiative of law proposing is mostly captured by the executive branch. This situation has weakened the Rule of Law because of the increasing tendency of executive branch to pass personalized laws for the "urgent economic necessities". It's also the same transformation witnessed in bourgeois state in Turkey particularly after 1980. Because of the strong legislation before 1980, the transformation could not be realized through democratic ways and it was only achieved by the 1980 military coup. 1980 coup have created a strong presidency and executive by means of putting high level electoral threshold (10 percent), by giving increased authority to the executive branch in issuing decrees having force of law and twin

bureaucracy. The transformation making hegemonic the executive among the other branches has reached to a new phase after the 2001 crisis. The 2001 Crisis was a moment of collapse for central right and left parties that could not complete the neoliberal transformation. After the crisis, the election held in 2002 transferred the power to a new party, AKP. Since then, during the AKP reign in power, Turkey has experienced many transformations including in the sphere of separation of powers. The reality that shapes the post-2002 process is the transfer of legislation power to the executive branch. This has been realized not only on the ground created by the 1982 Constitution, but also with the omnibus law practices accelerated de facto since the 22nd Legislation Term. Basic law and the omnibus law are often used in the same way, however with different general features and the legalization technics, the omnibus law is a new type of law that developed de facto. This law and the new law-making form it brought have become the main tools of transferring the power from legislation to the executive in the period of post-2001.

Keywords: Legislation Power, Executive Power, Separation of Powers, Omnibus Law, Basic Law.

GİRİŞ

İthal ikameci kalkınma stratejisinin içine düştüğü açmazların, 1973 dünya krizi ile kesiştiği koşullarda, Türkiye'nin neoliberalizme eklenmesini aracı olarak Meclis'e getirilen 24 Ocak Kararları, 61 Anayasası'nın yarattığı güçlü yasama koşullarında hayata geçirilememiştir. Ancak 12 Eylül Darbesi sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası'nın yarattığı güçlü yürütme ile bu sorun aşılabilmektedir. 82 Anayasası'nın yasama karşısında yürütmeyi, yürütme içinde de cumhurbaşkanını güçlendirdiği koşullarda Türkiye'nin neoliberalizme eklenmesinin ilk aşaması olarak 1980-2001 aralığında pek çok önemli düzenleme bir taraftan yüzde on barajının yarattığı güçlü yürütme eliyle kendi meclis çoğunluğuna yaslanarak yapılırken, diğer taraftan bir kısmı da yasamanın yetkisini aşan şekilde yürütme tarafından kanun hükmünde kararnamelemler aracılığı ile yapılmıştır.

Söz konusu dönemin ardından gelen 2001 Krizi, Türkiye'de pek çok konuda bir dönüm noktası olduğu gibi, yasama ve yürütme arasındaki güç dağılımı açısından da bir dönüm noktası olmuştur. 1980'den beri Anayasa ve Siyasal Partiler Kanunu'nun verdiği imkân ile yasama karşısında güçlendirilen

yürütme, 2001 Krizinden sonra gücünü daha da arttırmıştır. Çünkü 2001 Krizi'nin siyasal partiler alanına yansımaları, merkez sağ ve merkez sol seçeneklerin seçmen nezdinde tükenişi olmuştur. Böylece 2002 seçimlerinde oluşan iki partili Meclis'te %34 oyuna karşılık koltukların %66'sını elde eden Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), elde ettiği çoğunluk ile 22. Yasama Döneminde yürütme faaliyetinin yanı sıra yasama faaliyetine de tek başına egemen olmuştur. Aynı durum dört partili 23. ve 24. Dönemlerde de devam etmiştir. Söz konusu dönemlerde önce yoğun bir tasarıların yasalaştırılması faaliyeti ile ardından ise torba yasa olarak sözlü literatüre eklenen ancak mevzuat düzeyinde bir karşılığı olmayan bir yeni yasa yapım faaliyeti ile yürütme, yasamaya hakim olmuştur. Öyle ki bu durum, Meclis çoğunluğunu elinde bulunduran bir iktidar partisinin yasamayı da yönlendirmesi anlamının çok ötesine geçerek, giderek dar anlamda başbakan ve bakanlardan oluşan yürütmenin, yasamanın iktidar alanına doğru genişleyerek, onun yetkisini de kullanır hâle gelmesi ile sonuçlanmıştır. Bu anlamda 2002 sonrasında başlayan ve özellikle 2007'den itibaren kalıcılaşan özellikleri ile Türkiye'de yasama ve yürütme arasında yaşanan dönüşüm tam olarak Poulantzas'ın "yasamadan yürütmeye iktidar devri" olarak tariflediği dönüşümdür. Torba yasa(ma) ise bu dönüşümün en önemli aracıdır.

"Yasamadan Yürütmeye İktidar Devri Olarak Torba Yasa(ma)" başlıklı makale bu çerçevede torba yasa(ma)nın, otoriter devletçilik bağlamında yasamanın inişe, yürütmenin ise yükselişe geçişindeki ayrıcalıklı yerini inceleyecektir. Giriş bölümünün ardından, "Otoriter Devletçilik ve Yasamanın İnişe Geçişi" başlığını taşıyan ilk bölümde otoriter devletçiliğin teorik çerçevesi çizildikten sonra, "Türkiye'de Yasamanın İnişe, Yürütmenin Yükselişe Geçişinin İki Evresi" başlığını taşıyan ikinci bölümde 1980-2001 ve 2002-günümüz aralıklarında iki dönem halinde Türkiye'de yasamanın yürütme karşısındaki güç kaybının nedenlerine ve boyutlarına değinilecek, "Torba Yasa Nedir, Ne Değildir?" başlığını taşıyan üçüncü bölümde bugüne kadar özellikleri ve tanımı netlikle yapılamamış olan torba yasanın temel özellikleri ortaya konularak kod, çerçeve ve temel yasa gibi yasalardan farklılığı ayırt edilecek ve "Türkiye'de Torba Yasa(ma) ve Yasamadan Yürütmeye İktidar Devri" başlığını taşıyan dördüncü ve son bölümde ise geniş çaplı bir inceleme ile elde edilen veriler üzerinden torba yasanın beraberinde yeni bir yasama faaliyeti olarak torba yasamayı nasıl şekillendirdiği ve bunun yasamadan yürütmeye güç devri açısından nasıl yorumlanması gerektiğine değinilecektir. Çalışma söz konusu dört bölümünden elde edilen çıkarımların değerlendirildiği sonuç bölümü ile sonlandırılacaktır.

1. OTORİTER DEVLETÇİLİK VE YASAMANIN İNİŞE GEÇİŞİ

Yasama, modern devlet iktidarının anayasacılık faaliyetlerinin² sonucunda üç ana kuvvete (organa) paylaştırılmasından, bu anlamda siyasal sistemin giderek kuvvetler ayrılığı ilkesi üzerinde yükselmeye başlamasından beri, her demokratik sistemde³, sisteme temel karakterini kazandıran üç ana kuvvetten (yasama-yürütme-yargı) biri olagelmıştır. Böyle olmakla birlikte yasama iktidarı; yasa yapma (toplumsal düzeni/yaşayışı biçimlendiren kuralları koyma), hükümeti denetleme ve devlet bütçesini kabul etme biçimindeki üç temel görevini yerine getirirken, aslında demokratik bir sistemde iktidarın en önemli parçasını kullanmaktadır (Kutlu, 2001: 127). Çünkü faaliyetlerinin büyük çoğunluğu yasa yapmak olan yasama iktidarı, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ne göre yasanın “genel iradenin ifadesi” olması nedeniyle tüm sınırlamaların belirleyicisidir (Kutlu, 2001: 127). Bu anlamda “bir sosyal ilişki alanını kanunla düzenleyerek devletin faaliyet alanı içine almaya veya devletin faaliyet alanı içindeki bir ilişkiyi bu alandan çıkarmaya yetkili” olan yasama organı, temel olarak “devletin hukuk düzeninin yaratıcısıdır” (Özbudun, 1995: 165). Söz konusu özellik ise onu yürütmeye ve yargıya, hukuk düzeninin oluşturulmasında yer bırakmadığı ve onları kendi çizdiği hukuk alanı içinde faaliyet yürütmeye zorladığı oranda, yürütmenin ve yargının alanını belirler konuma getirmektedir. Dolayısıyla yürütme ve yargı iktidarlarının sınırını çizen, onlar üzerinde belirleyici olan, devletin hukuk düzenini yarattığı ölçüde yasama iktidarındır.

Söz konusu özelliği ile anayasacılık faaliyetleri ve kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde, kapitalist devletin liberal evresinde⁴ kendine ayrıcalıklı bir konum elde etmiş olan yasama iktidarı, 20. yüzyılda belirginleşen kapitalizmin tekelci aşamasından itibaren yürütmenin güçlenmesi karşısında söz konusu ayrıcalıklı yerini kaybetmeye başlamıştır. Üstelik bu gerileme 20. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde belirginleşen ve Poulantzas'ın “burjuva devletin mevcut evredeki

²Anayasacılık faaliyetleri, hak ve özgürlük bildirilerinin İngiltere'de 13. yüzyıldan itibaren, Kuzey Amerika ve Fransa'da ise 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkışı ile paralel giden yerel meclislerin ulusal parlamentolara dönüşümü sürecinin, bir anayasal metin ile taçlandırılması ve güvenceye bağlanmasıdır. Söz konusu köklü dönüşümlerin arka planında yatan ise düşüncenin ve maddenin gücüdür. Bu anlamda 13. yüzyıldan itibaren yükselişe geçen eşitlik, özgürlük, liberalizm, bireycilik, demokratik (ulusal) egemenlik gibi devrimci düşünceler düşüncenin gücünü oluştururken, benzer dönemlerden itibaren adım adım gelişmeye başlayan feodal-aristokratik kurumlara karşı halk sınıflarının da gücünü arkasına alarak iktidar mücadelesi veren burjuvazinin sınıfsal ve siyasal mücadelesi de maddenin gücünü oluşturmaktadır (Tanör, 2001: 13).

³ Yönetenlerin yetkilerini güçler ayrılığı ilkesine göre kendi aralarında paylaştıkları demokratik sistemler, parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve yarı başkanlık sistemidir (Duverger, 1986; Tunaya, 1982; Eroğul, 1996, Roskin, 2013).

⁴Kapitalist devletin liberal evresi, sanayi burjuvazisinin ekonomik hegemonyası altında ‘gizli el’in piyasayı düzenlediği bir büyüme modelinin, bu anlamda rekabetçi kapitalizmin hâkim olduğu evredir. Ki bu anlamda 18. ve 19. yüzyıllar kapitalizmini ifade eder. Söz konusu dönem ve özellikleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Haspolat, 2012: 23, 59 vd.

yeni ‘demokratik’ formu olarak” ifade ettiği otoriter devletçilik⁵ evresinde, yasamadan yürütmeye doğru bir iktidar devri biçimine dönüşmüştür (2006: 234). Ki bu anlamda otoriter devletçilik ile birlikte iktidar kuvvetleri arasındaki güç dağılımının, giderek yürütmenin çatısı altında birleşen bir güçler birliğine doğru evrim geçirmeye başlaması, temelde kapitalist devletin dönüşümünde kayıtlıdır.

Poulantzas’ın otoriter devletçilik olarak ifade ettiği kapitalist devletin bu yeni demokratik formu, kapitalist devletin liberal ve müdahaleci⁶ formlarından dokuz temel özelliği ile ayırt edilmektedir. Jessop’un, özlü sınıflandırması ile söz konusu özellikler şunlardır:

1- iktidar, yasamadan yürütmeye devredilir ve yürütme içinde - genellikle kişisel yönetimin ortaya çıkışı ile birlikte başbakanın veya yürütme gücüne sahip cumhurbaşkanının elinde- yoğunlaşır; 2- devletin üç aygıtı -yasama, yürütme ve yargı- arasında bütünleşme eğilimi artar ve tekil ve şahsileştirilmiş düzenlemeler lehine hukuk devleti zayıflar; 3- iktidar bloğu ve halk kitleleriyle bağları zayıfladıkça, siyasal partilerin yönetimin temel iletişim birimi ve hegemonyanın örgütlenmesine yön veren güçler olma gibi işlevlerini kaybetmeler; 4- bu durum partilerin siyasal öneminde meydana gelen kaymada kendini gösterir. Böylece, partilerin bir program etrafında uzlaşmalar ve ittifaklar oluşturmak suretiyle politika geliştirmek ve devlet iktidarını seçim rekabeti yoluyla meşru kılmak yönündeki geleneksel işlevleri, yerini yürütmeye dair kararlar için bir aktarım kuşağı olarak hizmet görmek gibi daha kısıtlı bir role bırakır. Bu da geleneksel olarak siyasal partilerce yerine getirilen meşrulaştırıcı işlevlerin hükümet tarafından üstlenilmesine neden olur; 5- ideolojik devlet aygıtları alanındaki hâkimiyet, okul, üniversite ve yayıncılıktan kitle iletişime geçer. Artık medya siyasal meşruiyet sağlamak ve hareketlilik yaratmak konusunda kilit bir rol oynamaya başlar ve hatta gündemini ve sembolizmini hükümetten devşirir. Medyanın kontrol gücü giderek büyür ve çeşitli biçimler alarak çoğalır; 6- bütün bu dönüşümlere bağlı olarak, yeni teknokratik ve/veya neo-liberal meşruiyet biçimlerinin yanı sıra, yeni plebisiter ve popülist rıza tekniklerinin de güçlendiği görülür; 7- devletin biçimsel örgütlenmesini

⁵ Poulantzas otoriter devletçilik ile Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki kapitalist devletin 1970’lerden itibaren başlayan dönüşümünü, bu anlamda ilgili coğrafyalarda devletin aldığı yeni biçimini kast etmektedir. Bu devlet dışında kapitalist sisteme dahil olan diğer devletlerin ise söz konusu merkez ülkelerden farklı bir dönüşüm geçirdiğini belirtirken, onlardaki devletin aldığı yeni biçimi de “yeni bir bağımlı devlet biçimi” olarak ifade etmektedir (Poulantzas, 2006: 228). Ancak bu, bağımlı devlet biçimlerinde yasamanın yürütme karşısında iktidarını kaybetmediği anlamına gelmez. Söz konusu ülkelerde de aynı durum yaşanmaktadır, fakat demokratikleşme düzeyleri zaten düşük olduğu için bu ülkelerde söz konusu iktidar kayması demokratik sistemlerden farklı biçimler altında ve farklı düzeylerde gerçekleşmektedir.

⁶ Finans-kapitalin hegemonyası altında Fordist üretim biçimine ve birikim stratejisi olarak müdahaleciye denk düşen devlet biçimi, müdahaleci devlettir (1940-75 arası Keynesyen refah devleti). Ancak genel özellikleri bu olmakla birlikte müdahaleci büyüme modeli söz konusu olduğunda farklı düzeyler ve biçimler altında hayat bulan farklı müdahaleci devletlerin var olduğu bilinmelidir. Söz konusu dönem ve özellikleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Haspolat, 2012: 23, 73 vd.

boydan boya kesen, birbirlerine paralel iktidar şebekeleri de büyümeye başlar -bu şebekeler devlet faaliyetlerinde önemli bir pay teşkil eder, hâkim kitle partisi ile önemli kamu görevlileri arasında büyüyen maddi ve ideolojik çıkar ortaklıklarının oluşumunu teşvik eder ve popüler güçlerin aleyhine devlet aygıtı dışındaki egemen çıkarlarla devlet içindeki güçleri belirli siyasalar etrafında birleştirir; 8- devletin temel aygıtlarına paralel olarak kitlesel mücadeleleri ve burjuva hegemonyasına yönelik diğer tehditleri denetlemeye yarayan yedek, devlet benzeri bir baskı aygıtı da büyür; 9- 1960'lardan kalan kimi liberal ve özgürlükçü temaların içerilmesi ve ayrıca genel irade ve demokrasi gibi kavramların, araçsal akılçılık ve teknokratik bir mantık lehine anlam kaymalarına uğratılması yoluyla, egemen ideoloji yeniden yapılandırılır (2005, 100-101).

Yukarıda belirtilen dokuz temel özellik üzerinde yükselen ve bu özellikler itibariyle burjuva devletin daha önceki formları olan liberal devlet ve müdahaleci devlet formlarından kökten bir kopuş anlamına gelen otoriter devletçiliğe karakterini veren, bu bağlamda diğer sekiz maddenin şekillenmesini sağlayan ana özellik -temel dönüşüm olarak tespit edilmesi gereken özellik-, Poulantzas'ın "parlamentonun inişe geçişi, yürütmenin güçlendirilmesi" ya da "yasanın gün batımı" olarak ifade ettiği gelişmedir (2006: 243, 245). Çünkü burjuva devlete karakterini veren gerçeklik, yıktığı feodal düzenin halk meşruiyetine dayanmayan, bu nedenle de halka yönetimde söz hakkı tanımayan yürütme temelli yönetim biçiminin yerine, gerek meşruluk gerekse yönetim düzeyinde halk iktidarı anlamına gelen yasama temelli bir yönetim biçimini geçirmesidir. Oysa devletin üç kuvveti arasında bütünleşme eğilimi (iktidarın kuvvetler birliği ilkesini andırıcısına yürütmede yoğunlaşması); halk iradesinin parlamentoya yansımalarının aracı olan siyasal partilerin işlevlerini ve etki güçlerini kaybetmeleri; parlamenter meşruiyet yerine teknokratik meşruiyet biçimlerinin ön plana çıkması; halk temsiline devlet iktidarında gerilemesine bağlı olarak iktidara meşruiyet kazandırmak için yürütme tarafından manipüle edilen plebisiter uygulamaların ağırlık kazanması; farklı konulardaki halk tepkilerinin daima karşısında devletin giderek genişleyen ve çeşitlenen baskıcı karakterini bulması; halkın yönetimden dışlandığı koşullarda kararlara katılımdan çok maliyetlere katılım anlamına gelen ve karar düzeyinde ise karar mercilerinin açıktan sermayenin çeşitli bileşenlerine terk edildiği (üst kurullar aracılığıyla) yönetişimci uygulamalarının tümü, burjuva devlete asli karakterini veren parlamentonun inişe geçişinin yankılarıdır. Temeli altından alınmış bir bina örneğinde olduğu gibi, yasamanın iktidarını kaybettiği koşullarda, 18. yüzyıldan itibaren görünürleşen biçimiyle bir burjuva devletten söz etmek artık mümkün değildir. İşte bu nedenle otoriter devletçiliğe karakterini veren ana değişim, parlamentonun inişe geçmesinde aranmalıdır.

Bu bağlamda öncelikle üzerinde durulması gereken konu, yasama temelli yönetim biçiminin neyi karakterize ettiği ve neden değiştiği olmalıdır. Poulantzas yasama erkinin anlamını/önemini ve etkisini kaybetmesinin nedenini şöyle tespit etmektedir:

Genel istencin ve kralın keyfiliği karşısında ulus-halkın evrenselliğinin cisimleşmesi olan parlamento, evrensel aklın ete kemiğe bürünmesi olarak yasanın kurumsallaştırılmasına tekabül ediyordu. Hükümetin ve idarenin parlamento tarafından denetimi, hukuk ve yasa devleti, kamuoyu tarafından meşrulaştırılan, çatlaksız, genel bir normatif sistem fikriyle tözdeş görünüyordu.

Devletin halihazırda çok büyük olan ekonomik müdahalesi, hukuki sisteminin bu veçhesini giderek daha oneli alanlarda tartışma konusu yapmaktadır. Devletin, esas itibariyle üretimin 'genel koşullarının' korunma ve yeniden üretimindeki yükümlülüğüne uyarlı bu rolünün genel, biçimsel ve evrensel normlar kalıbı içinde tutulması artık mümkün değildir. Bu rol, falan ya da filan konjonktüre, konumlanışlara ve belli çıkarlara uyarlanan tikel düzenlemelere göre biçimlenmektedir. Devletin ele aldığı ekonomik ve toplumsal sorunların çokluğu aynı biçimde o genel normların giderek daha bir hızla somutlaştırılmasını gerektirmektedir.

Böylece yasama erki ile yürütme erki arasındaki görece ayrılık belirsizleşmektedir: Kuralları vazetme ve normlaştırma erki yürütme erkine ve idareye doğru yer değiştirmektedir ve bu yer değiştirme söz konusu düzenlemenin doğasındaki dönüşümlerle bağlantılıdır... Nihayet parlamento yasa önerisinde bulunma inisiyatifini hemen kaybetmiş ve inisiyatif yürütme erkine geçmiştir. Bu yasalar, hukuki sistemin normun evrenselliği ve vazedicisi tarafından temsil edilen genel istencin akılcılığı üzerine kurulu biçimsel mantığı içinde değil, farklı bir sicilde, idari aygıtta cisimleşen somut ve günü gününe işleyen ekonomik politikanın mantığı içinde kayıtlıdır (2006: 244-245).

Poulantzas'tan yapılan bu uzun alıntı göstermektedir ki burjuva devlet, ötekisi olan ayrıcalıklılar sınıfının devletine (feodal devletin) karşı ayrıcalığını/farklılığını, temsilcisi olduğu halk iradesinin genelleşmesinde, yasanın evrenselliği ve genelliğinde bulmuştur. Çünkü kapitalist üretim biçimiyle birlikte, "emek sözleşmesi üzerindeki sınıfsal çatışmaların ekonomizmin sınırları içine hapsedilmesi" nedeniyle kapitalistler, üretim sürecinin dışında işçilerin yaşamları üzerindeki doğrudan kişisel denetimlerini kaybetmiştir (Giddens, 2000: 244). Bu nedenle burjuvazinin devlet yönetimini ele geçirmesi ile birlikte, her ne kadar iktidar bir sınıf olarak burjuvazi tarafından devralınmış olsa bile, bu burjuvazinin monarkların özel tekellerini kendi özel tekelleri haline getirmesi anlamına gelmemiştir. Kapitalizmin ilerlemesine bağlı olarak oluşan işlevlerin bölüşümü temelli toplum yapısının yarattığı bağımlılıklar nedeniyle söz konusu tekeller, merkezileşmiş ve işlev bölümlü toplumun merkezi organı haline

gelmiştir (Elias, 2007: 157). Burjuvazinin iktidarı devraldığı dönemde, şiddet ve vergi tekelleri, bu anlamda devlet kurumsallaşması ‘özel’ tekeller olmaktan çıkarılıp ‘kamusal’ tekellere dönüştürülmüştür. Devlet kurumsallığının, meşruluğunu tanrıdan alan feodalizmin kişiselliğinden, meşruluğunu halktan alan ulus devletin kamusalına bırakması da kuşkusuz ki devlete meşruluğunu ve kamusallığını kazandıran, ulus iradesinin temsil yeri olan yasama kuvveti sayesinde mümkün olmuştur. O yüzden burjuvazinin işçiler üzerindeki doğrudan kişisel denetiminin ortadan kalktığı oranda devlet kamusallaşmış, devletin kamusallaşması oranında da toplumsal düzene biçimini veren yasa genelleşmiş ve evrenselleşmiştir. Yasama organına, yürütme organı karşısında üstün/belirleyici vasfını veren de tam olarak genelleşmiş ve evrenselleşmiş yasa aracılığıyla, devlete kamusal özelliklerini veren bu iktidarı elinde bulundurmasıdır. Bu anlamda yasama temelli yönetim biçimi, halk iradesinin genelleşmesi oranında devletin kamusalılığı ile yasanın evrenselliği ve genelliğine denk düşmektedir.

Ancak devletin kamusalılığı ve devlet-toplum ilişkilerine biçimini veren yasanın evrenselliği ve genelliği, devletin toplumdan görece özerkliğinin⁷ inşa edildiği ve yasama ile yürütme iktidarlarının ayrıldığı koşullarda mümkün olabilmiştir. Bu ise burjuva devletin tarihindeki iki önemli dönem olarak, ilkinde piyasanın serbest rekabet koşullarında işlediği liberal devlet ve ikincisinde 1929 ekonomik bunalımı ve 2. Dünya Savaşı’nın ekonomik ve siyasi etkilerini aşmak için yöneldiği, ancak hal böyle olmakla birlikte içerdiği halk lehine müdahalelerle geniş kitleler nezdinde kapitalizme meşruiyet kazandırdığı müdahaleci devlet döneminde gerçekleşmiştir. Oysa 1980 sonrasına karakterini veren neoliberal birikim rejiminde devlet refah devleti/sosyal devlet döneminde üstlendiği pek çok kamusal görevden, piyasalaştırma, özelleştirme ve taşeronlaştırma yöntemleri aracılığıyla özel çıkar lehine vazgeçmiştir. Bu vazgeçiş, refah devleti/sosyal devlet zamanında “iktisadi parametreler üzerindeki denetimi sayesinde, toplumsal bağdaşıklığı koruma amacıyla, iktisadi gelişim ile toplumsal gelişimi dengeleyebilmiş” olan devletin, neoliberalizm ile birlikte toplumsal gelişim aleyhine diğer taraftan sermaye lehine olacak şekilde iktisadi parametrelere yön vermesi ile mümkün olmuştur (Castel, 2004: 49). Bu burjuva devletin halk yararına müdahalecilikten, sermaye lehine bir müdahalecilik anlayışına geçişi anlamına gelmektedir ki bu anlamda küreselleşme sürecinde vazedildiği üzere müdahalecilikten topyekûn bir vazgeçme söz konusu değildir. Burjuva devletin 1980 sonrasına rengini veren bu

⁷ Görece özerklik, Poulantzas’ın kapitalist devleti açıklamak için geliştirdiği kavramlardan birisidir. Görece özerklik; kapitalist devletin, kapitalist sınıfın kendi iç örgütlenmesini ve işçi sınıfı karşısında girmiş olduğu mücadeleyi bu sınıf adına üstlenerek, onun karşısında bağımsız ve etkin bir düzeye yükselmesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bkz. Poulantzas, 1992.

yeni tercihi, onun, ortaya çıktığı andan itibaren kazandığı görece özerkliğini ve kamusallığını da ortadan kaldırmıştır⁸. Kamusalılık vasfından vazgeçerek, büyük oranda özelleşen bir aygıt olarak da burjuva devletin artık kamusalılığının meşruluk kaynağı olarak genel ve evrensel nitelikteki yasaya ve onu yapan yasama erkinin üstün konumuna ihtiyacı kalmamıştır. Bilakis bu ayrıcalıklı konum, günü gününe işleyen ekonomik ihtiyaçların çokluğu karşısında ihtiyaç duyulan düzenlemelerin hızı ile uyum gösteremediği oranda artık yeni biçimindeki burjuva devlet için bir 'ayak bağı'dır. Ancak yeni haliyle burjuva devlet bu ayak bağıyla fazla da zaman kaybetmemiş gibi görülmektedir. Çünkü farklı ülkelerde gözlemlenen yeni 'genelleşmiş' yasa yapım süreçleri/teknikleri olarak başkanlık kararnamesi ya da torba yasa uygulamaları göstermektedir ki, yasama kuvveti biçimsel olarak muhafaza edilmekle birlikte, gücü fiilen elinden alınıp yürütmeye aktarılmış ve böylece söz konusu ayak bağının kesilmesi yoluna gidilmiştir. Bu durum ise sadece yasama iktidarının basitçe yürütme iktidarına aktarılması durumu ile sınırlı bir sonuç yaratmamıştır. Fakat aynı zamanda da genellik ve evrensellik özellikleri üzerinde yükselen yasanın niteliğini de dönüştürmüştür.

Otoriter devletçiliğin geliştiği merkez ülkelerden birisi olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) anayasa, yürütme gücü olarak başkana istisnai durumlarda kullanmak üzere başkanlık kararnamesi çıkarma yetkisi vermiştir. Başkana yasama yetkisi veren, bu anlamda yasama alanından yürütmeye bir yetki transferi anlamına gelen bu istisnai durum, neoliberalizmin ABD'de ve genel olarak dünyada önemli bir dönemeci olan 11 Eylül 2001'den sonra giderek kurala dönüşmüştür. 2. Dünya Savaşı döneminde Franklin D. Roosevelt zamanında toplam 26 tane kararnama imzalanmışken, bu sayı George W. Bush döneminde 63'e, Barack Obama döneminde ise (2009-2015) 227'ye ulaşmıştır (Altuntaş, 2012: 42; National Archives, 2016). Böylece 11 Eylül saldırılarının ardından başkanlık kararnameleri sayıca artırılıp, bu anlamda yasamanın yetkilerinin yürütme lehine tırpanlanması bu araçla sağlanırken, aynı zamanda da yasanın genelliği ve evrenselliği ilkeleri de dönüşüme uğratılmıştır. 13 Kasım 2001'de çıkarılan askeri nitelikli başkanlık kararnamesi ile "terörist faaliyetlere karıştığından kuşku edilen, ABD yurttaşı olmayan kişilerin 'süresiz alıkonulması'na ve 'askeri komisyonlar'ca -bunlar, savaş hukukunun öngördüğü askeri mahkemelerle karıştırılmamalıdır- yargılanmasına yetki verilmiştir"

⁸ Devletin bugün kamusalılığını kısmen görünür kılan yönleri, adalet ve güvenlidir (iç-dış). Ancak gerek adalet mekanizmasının tikel yasa yapım süreçleri ile uğradığı dönüşüm, gerekse güvenlik boyutunda yaşanan özelleştirme (gerek iç güvenlik boyutunda özel güvenlik, gerekse dış güvenlik boyutunda paralı askerlik temeline dayanan özel güvenlik şirketlerinin payının büyümesi olgusu) uygulamalarının yarattığı dönüşüm dikkate alındığında, bu kamusalılık görüntüsünün de oldukça kısıtlı ve sorunlu oldu görülecektir. Özellikle güvenlikteki dönüşümün boyutları için bkz. Haspolat, 2012.

(Agamben, 2006: 11). Bu kişiler ne mahkum ne de sanıktır, ne Cenevre Konvansiyonu uyarınca savaş tutuklusu statüsünden yararlanır ne de ABD yasalarından. Yalnızca bir tutuklu olarak zamansal anlamda ve doğası itibariyle de bütünüyle yasanın ve yargı denetiminin dışına çıkarıldığı için belirsiz bir alıkoymanın nesnesidirler. Bu anlamda söz konusu başkanlık kararnamesi bir bireyin bütün hukuki statüsünü radikal olarak ortadan kaldırmış ve onu hukuki açıdan adlandırılması ve sınıflandırılması olanaksız bir varlığa dönüştürmüştür (Agamben, 2006: 12). Söz konusu kararname terörist oldukları iddia edilen tutukluları hukuk alanı dışına çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda ABD'nin tarafı olduğu uluslararası sözleşmelerin, üyesi olduğu uluslararası kurumların ilkelerinin (Birleşmiş Milletler gibi), bu anlamda uluslararası hukukun ve genel olarak ABD iç hukukunun da bu konu ile ilgili olarak askıya alınması durumunu doğurmuştur. Bu Agamben'in ifadesi ile bir "istisna hali"dir. İstisna hali ise "özel bir hukuk değildir (savaş hukuku gibi), hukuk düzeninin kendisinin askıya alınması olarak, hukukun eşğini ya da sınır kavramını belirler" (Agamben, 2006: 13).

Hukuk düzenin kendisinin askıya alınmasının tarihteki en tipik örneği, 28 Şubat 1933'te Almanya'da çıkarılan Halkın ve Devletin Korunmasına Dair Kararname ile görülmüştür. Weimar Anayasası'nın 48. maddesi Alman devlet başkanı Reich'a, kamu güvenliği ve düzenine derin bir huzursuzluk ve tehdidin yönelmesi durumunda, kamu güvenliğinin yeniden tesisi için gerekli kararları, gerekiyorsa da silahlı kuvvetlerin yardımıyla alma ve bu çerçevede 114, 115, 117, 118, 123, 124 ve 153. maddelerinde sayılan temel hakları geçici olarak askıya alma yetkisi vermiştir. Ancak söz konusu istisna hali, 28 Şubat Kararnamesi ile dışsal ve geçici bir gerçek tehlike durumu olmaktan çıkmış ve hukuksal idarenin kendisi haline getirilmiştir (Agamben, 2013: 200-201). Almanya'da Nazi döneminde yaşanan istisnanın kural haline getirilmesi, bu anlamda hem yasanın niteliğinin dönüştürülmesi hem de yasama iktidarının yürütme iktidarına aktarılması durumu, bugün bu kadar sert ve kökten olmamakla ve biçimsel olarak da aynı olmamakla birlikte, Poulantzas'ın burjuva devletin "mevcut evredeki yeni 'demokratik formu'" olarak ifade ettiği otoriter devletçilik biçiminde de gözlemlenmektedir. ABD'deki başkanlık kararnameleri bu durumun örnekleridir.

ABD'de 11 Eylül sonrasında görülen istisnanın kurallaşması durumunun, çoğu başkanlık olmakla birlikte, daha çok otoriter başkanlık modelleri üreten Latin Amerika ülkelerinde de yine başkanlık kararnameleri üzerinden ilerlemekte olduğu görülmektedir. Poulantzas'ın "yeni bir bağımlı devlet biçimi" olarak tariflediği bu ülkelerdeki 1980 sonrasında kapitalist devletleri, neoliberalizmin merkez ülkeler eliyle ilk yerleştirildiği ülkeler olma özelliğine

sahiptir. Bu ülkelerden birisi olan Arjantin'de 1853'ten 1983'e kadar 130 yılda acil ve gerekli durumlar için imzalanan toplam başkanlık kararnamesi sayısı 25 iken, sayıları 1983 ile 1989 arasındaki 6 yıllık Raul Alfonsin döneminde 10'a, bunu takip eden 10 yıllık Carlos Menem döneminde 272'ye, 1999-2001 arasındaki 3 yıllık Fernando De La Rúa döneminde ise 73'e yükselmiştir (Incarnato, 2007). Yine Aralık 2015 sonrasında Peronist Cristina Kirchner'in ardından iktidara gelen sağcı başkan Mauricio Macri'nin de çıkardığı antidemokratik kararnamelerle, kendisinden önce bu yolu hayli genişletmiş olan, özellikle sağ iktidarları takip etmekte olduğu görülmektedir (The Guardian, 10.01.2016). Brezilya'da ise imzalanan kararname sayısı Fernando Collor döneminde (1990-92) 160, takip eden Itamar Franco döneminde (1992-1995) 505 ve onu takip eden Fernando Cardoso döneminde (1995-2003) ise 2609'dur. Bu anlamda Brezilya'da 1992-2003 yılları arasındaki 12 yılda toplam 3274 kararname imzalanmıştır. Hem Brezilya hem de Arjantin örneklerinde sayıları yıllar geçtikçe katlayan başkanlık kararnameleri, ağırlıklı olarak neoliberalizme uyum sürecinin gerekleri çerçevesinde katı yapısal piyasa reformlarının ve keskin istikrar programlarının yürürlüğe konulması için kullanılmıştır (Incarnato, 2007). ABD ve Latin Amerika örneklerinde görüldüğü gibi başkanlık kararnamelerinin büyük sayılara ulaşması, parlamentoların yasa yapma kudretlerini doğrudan yürütmeye aktaran ve halkın iradesinin yansıma yerlerinden birisi olarak yasamay üç kuvvet arasında silikleştiren bir özellik sergilemektedir.

Biri demokratik diğeri otoriter eğilimler sergileyen iki farklı başkanlık rejiminde başkanlık kararnameleri üzerinden ilerleyen yasamanın inişe geçişi süreci birer parlamenter sistem örneği olarak Britanya ve Türkiye'de de farklı araçlarla olmakla birlikte benzer bir iktidar kaybına uğramıştır. Britanya'da başbakan 2. Dünya Savaş'ının yarattığı ortamda elde ettiği parlamento karşısındaki gücünü giderek arttırmıştır. Dar bölge seçim sisteminin ve iki parti sisteminin yarattığı siyasal ortam, giderek parlamento hakim olan iktidar partisi liderinin, 1980'den sonra kendi parti grubunun ve hükümetinin de ötesine geçerek dar bir bakanlar grubu ile parlamento gündemini de belirler hale gelmesini sağlamıştır (Roskin, 2013: 36-53). Britanya'da seçim ve parti sisteminin ilkinde savaş ikincisinde neoliberalizm gibi 'olağanüstü' gelişmeler ile çakıştığı koşullarda yürütmenin, yasama gücünü adım adım kendisinde toplaması ile sonuçlanmıştır. Türkiye'de ise yasamanın inişe geçişi ve bu anlamda yasamanın yetkilerinin yürütme tarafından kullanılması uygulaması, 1996'da temeli atılmakla birlikte asıl olarak 2001, 2003, 2005 ve 2007'de Anayasa Mahkemesi'nin iptallerine rağmen ısrarla uygulamaya sokulan, ancak ilerleyen bölümlerde inceleneceği gibi hukuk temelinden yoksun olan bir yeni yasa ve yasama biçimi olarak torba yasa(ma) ile mümkün olmuştur. Bu haliyle parlamenter sistemlerdeki yasamadan yürütmeye güç devri başkanlık

sistemlerine göre daha örtük olarak işlemektedir. Çünkü başkanlık sistemlerinde ortada açıkça başkan tarafından imzalanmış ve yasa gücüne sahip bir kararname vardır. Oysa parlamenter sistemlerde yürütme gerek meclis çoğunluğu gerekse torba yasa gibi uygulamalar eliyle her ne kadar yasama sürecine doğrudan kendisi hakim olsa da biçimsel olarak yasalar hala parlamentodan çıktığı için yasamadan yürütmeye güç devrinin bu ülkelerde tüm boyutları ile görünürleşmesi de zor olmaktadır.

Sonuç olarak otoriter devletçilik ve onun en temel özelliği olarak yasamadan yürütmeye iktidar devri, gerek merkezi ülkelerindeki gerekse bağımlı ülkelerdeki biçimi ile siyasal sistem farkı gözetmeksizin (merkez-bağımlı/başkanlık-parlamenter) farklı pratikler üzerinden ilerlemektedir. Örneğin neoliberalizmin başlangıcında bir merkezi ülke olan ABD’de ve bir bağımlı ülke modeli olan Latin Amerika tipi başkanlıklarda, yürütmenin yasama aleyhine genişlemesi istisnai bir tedbir olan başkanlık kararnamesi uygulamasının genel kurala dönüşmesi ile sağlanmıştır. Aynı durum bir parlamenter sistem olarak Türkiye’de ise istisnai olan özel yasama yönteminin çarpıtılmış bir biçimi olarak torba yasanın genel uygulamaya dönüştürülmesi ile tekrarlanmıştır. Her iki örnek de göstermektedir ki otoriter devletçiliğin şekillendiği ve güçlendiği neoliberal evrede, yasamanın iktidar gücünü yitirmesine bağlı olarak halk giderek yasa yapım süreçlerinden dışlanırken, istisnai durumlar için öngörülen yasa yapım teknikleri de genel uygulama halini almaktadır. Bu anlamda otoriter devletçilik döneminde gerek özel yasama yöntemlerinin giderek genel yasama yöntemlerine baskın geldiği, gerek iktidar partilerinin meclis çoğunluğuna dayanarak muhalefetin yasama sürecindeki rolünü silikleştirdiği, gerekse hükümetlerin artık giderek kendi meclis gruplarını bile aşarak tasarılar üzerinden meclis gündemine hakim olduğu koşullarda, genel ve evrensel nitelikteki yasaları yapan yasama iktidarı -‘ayak bağı’- büyük oranda baypas edilmekte, böylece iktidar yasamadan yürütmeye devredilmektedir. Bu iktidar devri ile birlikte yasanın niteliği de genellikle, tekilliğe ve şahsiliğe kaymaktadır. Türkiye özelinde ise torba yasa(ma) uygulaması bu durumun ‘Türkiye’ye özgü yöntemi’ olarak belirlemektedir.

2. TÜRKİYE’DE YASAMANIN İNİŞE, YÜRÜTMENİN YÜKSELİŞE GEÇİŞİNİN İKİ EVRESİ

Poulantzas’ın, henüz neoliberalizmin erken dönemlerinde temel özellikleri ile tespit ettiği ve burjuva devletin “mevcut evredeki yeni ‘demokratik formu’” olarak ifade ettiği otoriter devletçiliğin Türkiye’de kurumsallaşması, neoliberal birikim rejiminin gelişimine paralel olarak ilki 1980-2001, ikincisi ise 2002 ve

sonrası olmak üzere iki temel dönemde gerçekleşmiştir⁹. Bu iki dönemde farklı partilerin iktidarlarında uygulanan politikalar ile devamlılık ilişkisi içerisinde hayata geçirilen otoriter devletçiliğe karakterini veren, yasamadan yürütmeye iktidar devri ve buna bağlı olarak yaşanan yeni tip kuvvetler birliği gerçeğidir. Söz konusu gerçeklik 1980-2001 aralığındaki ilk dönemde 1982 Anayasası'nın yürütmeyi güçlendiren içeriği, Milletvekili Seçim Kanunu'nun getirdiği %10'luk seçim barajı ve bir bölümünü bürokratik hiyerarşiden bağımsız olan güçlü ve ayrıcalıklı bir grubun oluşturduğu ikili bir bürokrasi yaratılması süreçleri ile hayata geçirilirken¹⁰, 2002 sonrasının bu alanı biçimlendiren, döneme özgü ayırt edici uygulaması da torba yasa(ma) olarak belirmiştir.

Yasamadan yürütmeye iktidar devrinin ilk döneminde bu doğrultudaki ilk adımlar 1982 Anayasası ile atılmıştır. 1961 Anayasası yasamayı 'yetki', yürütmeyi ise 'görev' olarak adlandırırken, mali işlerle ilgili yetkiyi yalnız Meclis'e tanımış, yürütmeyi de cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu (askeri bürokrasiyi bakanlar kurulu ile eş düzeyde değerlendirir) ve idare olarak üçe bölmüş, böylece adeta üç başlı bir yürütme yaratmıştır (Tanör, 2001: 394-402). Bu anlamda 1961 Anayasası yürütme karşısında yasamayı güçlendirmiştir. Oysa yasama, yürütme ve yargı erklerinin tümünü 'yetki' olarak ifade eden 1982 Anayasası¹¹, yasama karşısında yürütmeyi, yürütme içinde ise 104. maddesindeki¹² yasama-yürütme-yargı alanlarını kapsayan geniş yetkiler ile

⁹ Otoriter devletçiliğin Jessop tarafından dokuz (9) maddede sınıflandırılan tüm özelliklerinin Türkiye'deki yansımalarının ayrıntılı incelemesi için bkz. Haspolat, 2012: 195-217.

¹⁰ Söz konusu süreçler, Anayasa'nın ilgili maddelerinde herhangi bir değişiklik yapılmadığı için 2002 sonrasında da yasama karşısında yürütmenin güçlendirilmesinde hükmünü doğuran süreçler olmuştur.

¹¹ 1982 Anayasası'nın egemenliğin kullanılma biçimini belirten, bu şekilde devletin üç temel organına işaret eden maddelerinden yasamayı düzenleyen 7., yürütmeyi düzenleyen 8. ve yargıyı düzenleyen 9. maddelerinin her biri, başlıklarında ilgili kuvvetlerden yetki olarak bahsetmektedir. Bkz. 1982 Anayasası.

¹²1982 Anayasası'nın 104. maddesi ile cumhurbaşkanına tanınan yetkiler: a- Yasama ile ilgili olanlar: Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü TBMM'de açılış konuşmasını yapmak, TBMM'ni gerektiğinde toplantıya çağırarak, Kanunları yayımlamak, Kanunları tekrar görüşülme üzere TBMM'ne geri göndermek, Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunmak, Kanunların, kanun hükmündeki kararnamelerin, TBMM İçtüzüğü'nün, tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasa'ya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesi ile Anayasa Mahkemesinde iptal davası açmak, TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar vermek, b- Yürütme alanına ilişkin olanlar: Başbakanı atamak ve istifasını kabul etmek, Başbakanın teklifi üzerine bakanları atamak ve görevlerine son vermek, Gerekli gördüğü hâllerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek veya Bakanlar Kurulunu başkanlığı altında toplantıya çağırarak, Yabancı devletlere Türk Devleti'nin temsilcilerini göndermek, Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek, Milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Başkomutanlığını temsil etmek, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılmasına karar vermek, Genelkurmay Başkanı'nı atamak, Millî Güvenlik Kurulu'nu toplantıya çağırarak, Millî Güvenlik Kurulu'na başkanlık etmek, Başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararıyla sıkıyönetim veya olağanüstü hâl ilân etmek ve kanun hükmünde kararname çıkarmak, Kararnameleri imzalamak, Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebi ile belirli kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak, Devlet Denetleme Kurulu'nun üyelerini ve başkanını atamak, Devlet Denetleme Kurulu'na inceleme, araştırma ve denetleme yaptırtmak, Yükseköğretim Kurulu

cumhurbaşkanını güçlendirmiştir Bununla da yetinmeyen Anayasa bakanlar kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi veren 91. madde ve cumhurbaşkanına cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisi veren 107. maddeleri ile de güçlü yürütme anlayışını perçinlemiştir. Öyle ki 1983-1989 yıllarını kapsayan altı yıllık iktidar döneminde Özal toplamda 34 tane kanun hükmünde kararname çıkararak, devleti adeta kanun hükmünde kararnamelerle yönetmiştir¹³. Anayasanın yürütmeyi yasama karşısında güçlendiren söz konusu imkânı, 2011 Genel Seçimlerine giderken TBMM'den alınan altı (6) aylık 6223 sayılı Yetki Kanunu ile AKP Hükümeti'nin bütün bakanlık teşkilatlarının, bu anlamda yürütmenin kurumsal yapısının hemen tamamını yasamayı karıştırmadan değiştirmesine imkân vermiştir¹⁴. Ki yürütmenin takdirinde gerçekleştirilen söz konusu değişiklikleri yapan düzenlemeler, hâlâ yasamanın önüne getirilip, onaylatılmış değildir¹⁵. Bu anlamda ilgili değişiklikler üzerinde yükselen devlet teşkilatının önemli bir bölümü hukuk temelinden yoksun olmakla birlikte, konumuz açısından da yasama iktidarının fiilen yürütmeye devredilmesinin 2002 sonrası dönemdeki önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Her ne kadar Anayasa Mahkemesi yetki yasası ile ilgili olarak açılan iptal davasında, dönemin ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ileri sürdüğü yetki yasanın kapsamının kuvvetler arası ilişki açısından “yasama yetkisinin devri anlamına gelir” savını, Meclis'in yetkileri arasında bulunan yetki kanunu verme gerekçesi ile reddetmiş olsa da, konumuz açısından bu yasa önemli bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü anılan tarihte AKP Hükümeti söz konusu yetki yasasını Meclis'teki %62'lik çoğunluğu sayesinde çıkarabilmiştir. Üstelik bir hükümet tasarısı olarak Meclis'in gündemine gelen yetki yasasının, yine hükümetin kontrol ettiği yasama grubu tarafından onaylanması durumu,

üyelerini seçmek, Üniversite rektörlerini seçmek, c- Yargı ile ilgili olanlar: Anayasa Mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcı vekilini, Askerî Yargıtay üyelerini, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi üyelerini, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçmek. Cumhurbaşkanı, ayrıca Anayasa'da ve kanunlarda verilen seçme ve atama görevleri ile diğer görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır. Bkz. 1982 Anayasası.

¹³ Bu konu için bkz. Özal Dönemi Kanun Hükmünde Kararnameleri, www.mevzuat.basbakanlik.gov.tr, 12.02.2016.

¹⁴ Dönemin ana muhalefet Partisi CHP'nin yetki yasası ile ilgili olarak Anayasa Mahkemesi'ne “1. ve 2. maddelerinin, Anayasa'nın 2., 7., 87. ve 91. maddelerine aykırılığı savıyla iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemi” ile açtığı dava, Mahkeme tarafından reddedilmiştir (Resmi Gazete, 15.12.2011/28143).

¹⁵ Anayasa'nın 91. maddesine göre “Kararnameler, Resmî Gazetede yayımlandıkları gün Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulur. Yetki kanunları ve bunlara dayanan kanun hükmünde kararnameler, Türkiye Büyük Millet Meclisi komisyonları ve Genel Kurulunda öncelikle ve ivedilikle görüşülür. Yayımlandıkları gün Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulmayan kararnameler bu tarihte, Türkiye Büyük Millet Meclisince reddedilen kararnameler bu kararın Resmî Gazetede yayımlandığı tarihte, yürürlükten kalkar. Değiştirilerek kabul edilen kararnamelerin değiştirilmiş hükümleri, bu değişikliklerin Resmî Gazetede yayımlandığı gün yürürlüğe girer” (1982 Anayasası). Hal böyle olmakla birlikte gerek 2011'deki yetki yasasına bağlı olarak çıkarılan kanun hükmünde kararnameler gerekse de 1980'lerde Özal döneminde çıkarılan kararnameler, ivedilik ilkesine rağmen hâlâ Meclis Genel Kurulu'na getirilmiş değildir. Söz konusu kararnameler ilgili komisyonlarda bekletilmektedir.

açık bir yasamadan yürütmeye iktidar devridir. Ayrıca hem Özal hem de AKP döneminin bu kanun hükmünde kararnameleleri sadece yasama yetkisini yürütmeye aktarması açısından değil, aynı zamanda anayasada istisnai olarak yer verilen bir yetkinin hem çok sık kullanılması hem de devletin tüm teşkilat yapısını yenileyecek denli bir kapsama sahip olmaları nedeniyle istisna olanı kurallaştıran, genelleştiren bir özellik de sergilemektedir.

1982 Anayasası'nın yürütmeyi güçlendirme amaçlı düzenlediği kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi, Seçim Kanunu'nun %10 barajı ile bütünleştiğinde, yürütmenin güçlendirilmesi açısından durum daha da keskinleşmektedir. 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, getirdiği %10 gibi yüksek bir seçim barajı ile küçük muhalefet partilerinin temsil hakkını büyük partilere aktarmanın kaldıracı olmuştur¹⁶. Söz konusu baraj sayesinde Özal ve partisi ANAP %45 oyuna karşılık sandalyelerin %55'ini elde ederken (399'da 221), 1987 Genel Seçimlerinde %36 oyuna karşılık sandalyelerin %64'ünü elde etmiştir (450'de 292). 2002 sonrasında ise Erdoğan ve partisi AKP, muhalefetin dağınkılığı ve güçsüzlüğü koşullarında %10 barajının sağladığı güçlü yürütme imkânlarını yaşama şansı bulmuştur. 2002 Genel Seçimlerinde AKP %34.3 oyuna karşılık sandalyelerin %66'sını (550'ta 363), 2007 Genel Seçimlerinde %46.6 oyuna karşılık sandalyelerin %62'sini (550'ta 341), 2011 Genel Seçimlerinde %49.8 oyuna karşılık sandalyelerin %54'ünü (550'ta 327) ve son olarak 2015 Genel Seçimlerinde %49 oyuna karşılık sandalyelerin %57'sini elde etmiştir (TÜİK, 2012; NTV, 26.02.2016). Seçim barajı aracılığı ile yaratılan bu durum, farklı görüşlerin temsili açısından yarattığı eşitsizlik oranında, yürütmenin yasama karşısında üstünlük kazanmasını da sağlamaktadır. Öyle ki elde ettikleri oy oranının yaklaşık iki katına çıkan Meclis temsilcileri ile hükümet partileri, tek başına yasa yapma, giderek tek başına anayasa değişikliği yapma gücünü ele geçirmiş durumdadır¹⁷. Bu gelişme muhalefetin ve onlar aracılığı ile

¹⁶2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu 1983 yılındaki ilk halinde ülke genelinde %10 baraja ek olarak seçim bölgesi barajı da getirmiştir. Bu barajlar ise bir seçim bölgesinden diğerine değişiklik göstermiştir. Örneğin 1987 Genel Seçimlerinde mevcut olan 104 seçim çevresinde en düşük baraj %25 iken en yüksek baraj %33 olarak gerçekleşmiştir (Gürbüz, 1997: 22; Sabuncu, 2006: 192). Kanunun 33. Maddesinin seçim çevresi barajının kaldırılmasından sonraki hali şöyledir: Milletvekili Seçim Kanunu md. 33: (Değişik birinci fıkra: 23/5/1987-3377/9 md.) Genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların % 10'unu geçmeyen partiler milletvekili çıkaramazlar.

¹⁷Anayasa md. 175'e göre en az "Meclisce üye tamsayısının beşte üçü ile veya üçte ikisinden az oyla kabul edilen Anayasa değişikliği" referandumuna götürülmektedir. Bu durum 1982 Anayasası'nda daha önce yapılan değişikliklerden farklı olarak ilk kez 2010 Anayasa Değişikliği Referandumunda, anayasa değişikliğinin yalnız iktidar partisinin oyları ile referandumla götürülebilmesini sağlamıştır. 2007-2011 Yasama Dönemi'nde 550 sandalyeli Meclis'te 341 sandalyeye sahip olan AKP, değişikliği referandumla götürmek için gerekli en az şart olan 330 oy sayısını sağladığı için, bu çoğunluğa yaslanarak Anayasa'da tek başına değişiklik yapabilmıştır. Anayasa md. 96'ya göre ise "Türkiye Büyük Millet Meclisi, yapacağı seçimler dâhil bütün işlerinde üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anayasada başkaca bir hüküm yoksa toplantıya katılanların

yasamanın, kural koyma ve bu anlamda kamu düzenini tesis etme yetkisini devre dışı bırakmıştır. Söz konusu durum kanun hükmünde kararnamelemler ile birlikte düşünüldüğünde, giderek iktidar partilerine yasamadaki çoğunluklarına yaslanarak, yasamayı baypas etmeleri ve yetkisiz oldukları, kamu düzenine ilişkin kural koyma alanında kendi kendilerini yetkilendirmeleri gibi, devlet iktidarının kullanımı açısından hayati bir dönüşüm yaratmaktadır. Öyle ki iktidar odakları arasındaki bu yeni konumlanış, yasama iktidarını, yürütmenin kararlarını onaylayan ve bu anlamda ona meşruluk kazandıran basit bir onay makamına dönüştürmüştür.

Son olarak 1980-2002 arasında yürütmeyi güçlendiren bir yeni yönelim, devletin bakanlıklara bağlı olarak kurulan geleneksel hiyerarşik bürokratik yapısının yanında yer alan ve geniş yetkiler ile donatıldığı oranda aslında geleneksel bürokrasiyi etkisizleştiren ikili bir bürokrasinin yaratılmasıdır. Söz konusu gelişme, Poulantzas'ın otoriter devletçiliğin bir özelliği olarak tarif ettiği “devletin biçimsel örgütlenmesini boydan boya kesen, birbirlerine paralel iktidar şebekelerinin” oluşumu olgusudur. Türkiye’de bu çerçevede öncelikle ihracat ve ithalât rejimini düzenleyecek olan Koordinasyon Kurulu ile para ve maliye politikalarını belirleyecek olan Para ve Kredi Kurulu kurulmuştur (Güler, 1996: 58). Bu kurullar, “Bakanlar Kurulu kararlarını gerektirmeyen durumlarda ilgili bakanlıklarca uygulanmak üzere gerekli kararları almak veya alınmasını sağlamak gibi bakanlıkların üzerinde bir icrai yetkiye sahip kılınmıştır”. Söz konusu yetkilere ek olarak Özal'ın başbakan yardımcısı olmasıyla, bürokratlardan oluşan kurulların başkanlığı bir siyasi kimliğe geçmiştir ki böylece yürütme içinde siyasi otorite ile idari otoritenin iç içe geçtiği, idarenin tarafsızlığının aşıldığı yeni bir kurumsal düzenek yaratılmıştır (Güler, 1996: 59). Anılan kurullara ek olarak 1981-1983 yılları arasında Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu gibi yeni kurullar oluşturulmuştur. İkili bürokrasi adına atılan bu adımları ilerleyen dönemdeki; toplumsal-yönetimsel hayatın en önemli alanlarına ilişkin kararları Meclis'in denetimi olmaksızın alan, yürüten ve

salt çoğunluğu ile karar verir; ancak karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz. Bakanlar Kurulu üyeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisinin katılmadıkları oturumlarında, kendileri yerine oy kullanmak üzere bir bakana yetki verebilirler. Ancak bir bakan kendi oyu ile birlikte en çok iki oy kullanabilir”. Anayasa'nın ilgili maddesine göre yasa yapım sürecinde Meclis'in toplantı yeter sayısı 184 ve karar yeter sayısı en az 139'dur. AKP'nin milletvekili sayısı iktidar dönemlerinde sırası ile 363, 341, 327 ve 317'dir. Muhalefetinki ise sırası ile 187, 209, 223 ve 233'tür. Söz konusu sayısal veriler muhalefeti, AKP iktidarları süresince tek başına yasa yapabilecek sayı olan 139'a daima taşımıştır. Ancak 139 en az sayıdır. Normal olarak tasarısı ya da teklifler toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile yasalaştığı için, AKP'nin milletvekillerinin çoğunluğu ya da tümü ile katıldığı her yasalaştırma faaliyetinde muhalefetin yasa tekliflerinin sayısal üstünlük sayesinde reddedileceği de ortadadır. Nitekim yasama faaliyetinin çoğunluğu dikkate alındığında muhalefetin yasa tekliflerinin, iktidar partisi dahil ancak tüm partilerin üzerinde uzlaştığı konular söz konusu olduğunda yasalaşabileceği görülmektedir.

sayıları bugün ona ulaşan üst kurulların¹⁸ kuruluşu, bürokrasinin siyasallaştırılması ve gerek yaratılan ayrıcalıklı bürokrasi gerekse sözleşmeli, geçici vb. biçimler altındaki yeni çalıştırma biçimleri aracılığı ile personel rejiminin çökertilmesi adımları izlemiştir (Güler, 1996: 60-69; Güzelsarı, 2008: 125-137; Bayramoğlu, 2005). Söz konusu dönüşüm süreci temelde yasamaya hesap vermekle yükümlü olan bürokrasinin bir kısmını bu denetimden muaf kıldığı oranda, yasamanın yürütme üzerindeki yetkisini de sınırlandırmıştır.

Yürütmeyi yasama karşısında güçlendiren, giderek güçlendirmekle kalmayıp onu yasama ve yargıyı belirleyen/sınırlayan devlet iktidarının hegemonik organı haline getiren 1980-2002 aralığının dönüşümlerini, 2002 sonrasında bu zemin üzerinde yükselen ve onun yarattığı etki ile yürütmenin hegemonik konumunu daha da pekiştirmesini sağlayan torba yasa(ma) takip etmiştir. Dolayısıyla 2002 öncesinin yürütmeyi yasama karşısında güçlendiren ve bugün hâlâ geçerli olan düzenlemelerine ek olarak 2002 sonrasında karakterini veren asıl gelişme, yasama alanına yürütmenin dahil ettiği yeni bir yasa biçimi olarak torba yasa olmuştur.

3. TORBA YASA NEDİR, NE DEĞİLDİR?

Türkiye’de 2002 sonrasında İçtüzük, Anayasa ya da Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’te adı bir yasa biçimi ya da yasa yapma tekniği olarak anılmamakla, bu anlamda formel yasama dilinde yeri/karşılığı olmamakla birlikte, giderek neredeyse asli yasa biçimi ve yasama tekniği haline gelen bir uygulama mevcut: torba yasa.

Kanun “genel olarak, parlamentonun öngörülen yasama usullerine göre kabul ettiği işlemdir” (Teziç, 203: 390). Bu tanımdan yola çıkarak, yasama usullerinden hareketle Türk parlamento hukukundaki yasaları ikiye ayırmak mümkündür. İlk türe giren yasalar İçtüzüğün 81. Maddesine uygun olarak madde bazlı görüşme ve oylamaya dayanan genel yasama yöntemi ile yapılan ve sırası ile başlı başına bir alanı düzenleyen ve mevcut herhangi bir kanunda değişiklik yapmayan yasalar olarak kod yasalar ile kod yasalarda değişiklik ya da ek düzenlemeler öngören çerçeve yasalardır. İkinci tür ise yasanın 30 maddelik bölümler halinde görüşülmesini sağlayan hızlandırılmış bir yasa yapım tekniği olan özel yasama yöntemi ile yapılan ve İçtüzüğün 91. maddesinde belirtilen

¹⁸Anılan üst kurullar şunlardır: 1- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), 2- Telekomünikasyon Kurumu (TK), 3- Sermaye Piyasası Kurumu (SPK), 4- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), 5- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), 6- Kamu İhale Kurumu (KİK), 7- Rekabet Kurumu, 8- Şeker Kurumu (ŞK), 9- Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu, 10- Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) (Bayramoğlu, 2005: 306-307). Üst kurulların bürokrasi içinde yarattıkları yeni sistemin devlette yarattığı dönüşümün ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. Bayramoğlu, 2005.

nitelikleri taşıyan yasaları ve içtüzüğü bütünüyle ya da kapsamlı olarak değiştiren veya yürürlüğe koyan yasalardır ki mevzuatımızda temel kanun olarak anılır (Geçmez, 2013: 267; İba, 2011: 198; Bakırcı, 2005: 233-234). Bu özellikler dikkate alındığında temel yasaların sadece kod ve çerçeve yasalardan daha geniş olmadığı, eşzamanlı olarak da özel bir yapım tekniğine sahip oldukları görülmektedir. Temel yasa ile karıştırılan ve sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılan torba yasa ise ne bir kod yasadır, ne bir çerçeve yasa ve ne de bir temel yasadır. Sadece temel yasanın, hızlandırılmış yasa yapım tekniğini kullanan yeni bir yasa biçimi ve tekniğidir.

Dolayısıyla mevzuatta hiçbir şekilde adı anılmamakla birlikte uygulamada kendisine yer açan torba yasanın ne olduğunu tespit edebilmek için, öncelikle ne olmadığını ortaya konulması gerekmektedir. Torba yasanın, birden fazla yasa ve kanun hükmünde kararnamede aynı anda değişiklik yapabilen, birden fazla yasada değişiklik yaparken başlı başına yeni bir alanı düzenleyebilen bir özellik sergilediği ve aynı zamanda yapım yöntemi olarak madde bazlı görüşme yöntemine dayanmadığı için, bir kod yasa ya da çerçeve yasa olmadığı peşinen tespit edilecektir. Diğer taraftan torba yasanın bir temel yasa olmadığını tespit etmek için temel yasanın ne olduğunu biraz açmak gerekmektedir.

Bakırcı'nın tespiti ile 1996 yılında bazı önemli yasaların yenilenmesi ihtiyacı ve TBMM'nin çalışma süreleri içinde bu yasaların çıkarılma güçlüğü, TBMM'yi yasama sürecini kısaltma ve daha kısa sürede yasa çıkarma arayışına sokmuştur. Ancak aynı dönemde TBMM'nin parçalı yapısı nedeniyle bu tür yasaların çıkarılmasının neredeyse olanaksız olması karşısında içtüzükte bir değişikliğe gidilerek (91. madde) sorun aşılacak istenmiştir (2005: 232). Belirtilen gereksinimin uzantısı olarak Meclis içtüzüğünde ilk olarak 1996 yılında alınan 424 sayılı Karar ile yapılan değişiklikle yasama sürecine dahil olan, ardından ise Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildikçe sırası ile 2001'de 713 sayılı Karar, 2003'te 766 sayılı Karar, 2005'te 855 sayılı Karar ve son olarak 2007'de 884 sayılı Karar ile varlığını sürdüren temel yasa, 2007'deki son hali ile bugün yasama sürecini en çok etkileyen içtüzük maddesi olarak devrededir (Geçmez, 2013: 271-277). 91. maddeye ilişkin bugüne kadar yapılan beş ayrı düzenlemenin hiçbirinde temel yasanın ne olduğu tanımlanmamıştır. Bunun yerine içtüzük yapıcı, ilgili maddede temel kanunun taşınması gereken niteliklerden örnek vermiş ve bu özellikler tüketici bir biçimde sayılmadığı için genişletilmesi de mümkün kılınmıştır (İba, 2010: 69). Söz konusu durum çerçevesinde,

- bir hukuk dalını sistematik olarak bütünüyle veya kapsamlı olarak değiştirecek biçimde genel ilkeleri içermesi,
- kişisel veya toplumsal yaşamın büyük bir bölümünü ilgilendirmesi,

- kendi alanındaki özel kanunların dayandığı temel kavramları göstermesi, özel kanunlar arasında uygulamada ahenk sağlaması, düzenlediği alan yönünden bütünlüğünün ve maddeler arasındaki bağlantıların korunması zorunluluğunun bulunması,
- önceki yasalaşma evrelerinde de özel görüşme ve oylama usulüne bağlı tutulması,

gibi özellikleri taşıyan yasalar içtüzük çerçevesinde temel yasa olarak değerlendirilmiştir (İçtüzük, md. 91). Söz konusu özellikleri taşıyacak yasaların dışında içtüzüğü bütünüyle ya da kapsamlı olarak değiştiren ya da yürürlüğe koyan tasarı ve teklifler de temel kanun olarak nitelendirilmiştir. Ve her iki durumda da görüşme ve yasalaştırma tekniği olarak her bölümün otuz maddeyi geçmemesi koşuluyla bölümler halinde görüşülmesi yöntemi getirilmiştir. Hükümetin, esas komisyonun veya grupların teklifi, Danışma Kurulunun oybirliği ile önerisi üzerine Genel Kurulca karar verilecek bölümler halinde görüşme tekniğinde, bölümler, maddeler okunmaksızın maddenin görüşülmesindeki usule göre ayrı ayrı görüşülecek ve bölümdeki maddeler ayrı ayrı oylanacaktır. Danışma Kurulunda oybirliğinin sağlanamadığı koşullarda ise siyasi parti gruplarının önerisi üzerine yasanın bölümler halinde görüşülmesine Genel Kurulca karar verilecektir (İçtüzük, md. 91)¹⁹.

İçtüzüğün 91. maddesi ile düzenlenen ve yukarıda belirtilen özellikleri taşıyan temel yasa, Cumhuriyet tarihinde geleneksel olarak Türk Ceza Kanunu, Türk Medeni Kanunu, Türk Ticaret Kanunu gibi ana reform kanunları için kullanılmıştır (Anayasa Komisyonu Raporu, 1996: 4; İba, 2010: 68)²⁰. Bu

¹⁹ Maddenin diğer hükümleri ise şunlardır: “Milletvekilleri, esas komisyon veya Hükümet değişiklik önerileri verebilir. Milletvekilleri tarafından Anayasaya aykırılık önerileri dahil madde üzerinde iki önerge verilebilir. Ancak, her siyasî parti grubuna mensup milletvekillerinin birer önerge verme hakkı saklıdır. Yeni bir madde olarak görüşülmesine komisyonun salt çoğunlukla katıldığı önergeler ile yeniden görüşülmesine karar verilen maddeler üzerinde görüşme açılır ve bu maddede belirtilen sayıda önerge verilebilir. Bölümler üzerindeki soru-cevap süresi, onbeş dakika ile sınırlıdır. Diğer hükümler saklıdır” (İçtüzük, md. 91).

²⁰ Anayasa Komisyonu da 16.5.1996 tarihli ve 424 sayılı Karar için hazırladığı raporunda içtüzük değişikliğinin gerekçesinde temel kanun olarak Medeni Kanun, Ceza Kanunu ve Ticaret Kanunu gibi kanunları örnek vermektedir (Anayasa Komisyonu Raporu, 1996: 4). Kaldı ki 2000’li yıllarda yenilenen 4721 sayılı Medeni Kanun (22.11.2001), 5237 sayılı Ceza Kanunu (26.04.2004), 6098 sayılı Borçlar Kanunu (11.01.2011) ve 6102 sayılı Ticaret Kanunu gibi kanunların bir hukuk dalını sistematik olarak düzenleme, kişisel ve toplumsal hayatın büyük bölümünü ilgilendirme, kendi alanındaki özel kanunların dayandığı temel kavramları gösterme, özel kanunlar arasında ahenk sağlama, düzenlediği alan açısından bütünlüğe ve maddeler arasında bağlantıya sahip olma ilkelerini taşıdıkları; başlangıç, amaç, temel ilkeler ve tanımlar, genel hükümler, son hükümler, yürürlük ve yürütme bölümlerinin bulunduğu; 1535 (6102 sayılı Yasa), 1030 (4721 sayılı Yasa), 649 (6098 sayılı Yasa) ve 344 maddeden oluşan (5237 sayılı Yasa) uzunlukları ile bir hukuk dalının asli kurallarını belirleyen halleri açık olan; söz konusu uzunlukları nedeniyle özel görüşme yöntemi ile (5237 sayılı Yasa hariç) yasalaştırılan gerçeklikleri dikkate alındığında, içtüzük koyucunun 91. maddedeki temel yasa ifadesi ile tam olarak bu tür yasaları kast ettiği açıktır. İlgili yasaların söz konusu bilgileri, özellikleri için bkz. www.tbmm.gov.tr.

bağlamda temel yasa, Bakırcı'nın ifadesi ile her ne kadar Türk hukuk sisteminde bu tür bir anlayış olmasa da "toplumsal-siyasal ve ekonomik alanda belirleyici olan yasa" olarak ifade edilebilir (2005: 233). Gerek İba'nın ve Anayasa Komisyonu'nun adlarını anarak belirttiği yasaların özellikleri gerekse Bakırcı'nın ortaya koyduğu tanımın özellikleri dikkate alınır, 91. maddede özellikleri belirtilen temel yasanın tam olarak devletin ve toplumsal hayatın en önemli/hayati alanlarının ana düzenlemelerini tek başına içeren bir tür ana/genel/kuşatıcı/belirleyici (alanı ilgilendiren özel yasalara kaynaklık teşkil eden genel yasa) yasa olduğu görülecektir. İçtüzükte gerek özellikleri gerekse hızlandırılmış özel yasalaştırma tekniği üzerinden ortaya konulan bu yasa biçimini genel/kuşatıcı/belirleyici yasa olarak adlandırmak, dönemin ihtiyaçlarını yansıtmaya açısından da tutarlıdır. Çünkü 24 Ocak 1980 Kararlarının hayata geçirilmesi açısından 1980-90 aralığında önemli adımlar atılmakla birlikte, ihtiyaç duyulan hızlı dönüşüm için gerekli olan kamusal varlıkların ve hizmetlerin özelleştirilmesi, taşeronlaştırması, piyasalaştırması, yerelleştirilmesi gibi pek çok önemli dönüşüm, bu anlamda temel yasalarda yapılması gereken dönüşümler henüz gerçekleştirilememiştir. Koalisyonlarla geçen 1990'lı yıllarda ise söz konusu dönüşümler (neoliberal uyarlanma) aciliyetini koruyordu. Ancak hâl böyle olmakla birlikte anılan dönemde kurulan koalisyon hükümetlerinin hükümet programları incelendiğinde görülecektir ki, hemen tümü özelleştirme ve bu süreçlerle ilgili yasalaştırma uygulamalarını program hedefi olarak koymakla birlikte, iktidarının sonunda ilerleme kaydedememiş, arkasından gelen koalisyonun hükümet programı da hemen hemen öncelinkinin aynı içeriği ile şekillenmiştir²¹. Bu nedenle ekonominin aciliyet gerektiren söz konusu dönüşüm sürecini hızlandırmak, aynı zamanda bu alanı düzenleyecek olan yasa yapım sürecini de hızlandırmayı 'kaçınılmaz' kılmaktaydı. Söz konusu hızlanma ise kendisini açıkça 91. madde ile getirilen 30 maddelik bölümler halinde görüşme usulü ile ortaya koymuştur. Tıpkı Poulantzas'ın otoriter devletçiliğin dönüşen yasama iktidarına ilişkin olarak ileri sürdüğü "devletin ele aldığı ekonomik ve toplumsal sorunların çokluğu, aynı biçimde o genel normların giderek daha bir hızla somutlaştırılmasını gerektirmektedir" tespitinde oldu gibi (2006: 244).

Son olarak belirtilmesi gereken, temel kanunlar bir alanı başından sonuna kadar ayrıntılı olarak düzenleyen, başka bir kanunda değişiklik yapmayan özellikleri ile birer kod kanundur²². Ancak temel kanunlar hem devlet ve toplum

²¹ Söz konusu koalisyon hükümetlerinin programları için bkz. Kara, 2007.

²² Araç-İba makalelerinde İçtüzük koyucu tarafından yapay olarak yapılan temel kanun adlandırmasının, uygulamada karışıklık yarattığına, yürürlükteki yasalarda ek ve değişiklik yapmaksızın yeni bir alanı kendi başına düzenleyen kod kanunlar için de temel bir alanı ilk elden düzenlemesine vurgu yapmak üzere, temel kanun, ana kanun adlarının kullanıldığını belirterek kod

hayatının en hayati alanlarını düzenlemeleri (“toplumsal-siyasal ve ekonomik alanda belirleyici olmaları”) hem de getirdikleri özel görüşme-oylama tekniği (teklif ya da tasarının tümü üzerine görüşme, maddeler üzerine görüşme ve oylama, son olarak yasanın tümünü oylama biçimi yerine teklif ya da tasarının tümü üzerine görüşmenin adından bölümler üzerine görüşme, maddeleri okumadan değişiklik yapan kısımlar üzerinden ayrı ayrı oylama ve son olarak teklif ya da tasarının tümüyle oylanması yöntemi)²³ ile kod kanunlardan ayrışır. Özellikle ilk ayrışma gerekçelerine bağlı olarak temel kanunlar biçimsel olarak da kod yasalardan ayrışır. “Temel yasada amaç, kapsam, tanımlar... vb. maddelerin bulunması gerekirken, kod yasada bu maddeler bulunmayabilir” (Bakırcı, 2005, 233-234). Ayrıca İttüük koyucu tarafından kod ve çerçeve yasalarla bir ayırım yapma ihtiyacının sonucu olarak kapsam-nitelik ve görüşme yöntemi açısından farklılaştırılan, ayrıcalığının altı yeni bir maddede düzenlenerek çizilen temel yasanın, kestirme bir yaklaşımla aslında bir kod yasa olduğunu söylemek mümkün değildir. Sonuç olarak temel yasa içeriği ve o içeriği bütünleyen özel görüşme yöntemi ile bir bütündür. Özel bir yasa biçimini tanımlamaktadır. Bu nedenle bir yasaya yalnız görüşme yönteminin özelliği kriterinden hareketle temel yasa denilemez. Sonuç olarak temel yasa kod ve çerçeve yasalardan hem kapsamı hem de görüşme tekniği açısından farklılaşan, bu anlamda yöntem olarak da asli, genel yasama yöntemi olarak değil istisnai, özel yasama yöntemi olarak beliren bir yasa ve yasa yapım tekniğidir. Kural değil, istisnadır.

Temel yasanın ne olduğu netleştirildiğine göre, artık 22. Yasama Dönemi’nden beri yasamadan yürütmeye iktidar devrinin en önemli aracına dönüşmüş olan torba yasanın ne olduğuna geçilebilir. Şeref İba’nın, Araç ile birlikte yazdığı makalelerinde kod yasa ile eşitledikleri temel yasayı, bir başka çalışmasında “TBMM Genel Kurulundaki görüşme şekliyle temel yasa, içerik itibarıyla ise torba yasa” olarak ifade ettiği görülmektedir (Araç ve İba, 2003: 45; İba, 2011: 200). İba aynı çalışmasında torba yasayı “birbiri ile konu yönünden ilgilisi olmayan çok fazla sayıda kanunda ek ve değişiklikler yapan kanun”²⁴

kanun ile temel kanunu eşitlemektedir (Araç-İba, 2003: 45). Oysa İttüük koyucunun temel kanun adlandırması ile yapmak istediği yeni kapsamlı ve hızlandırılmış yasa ve yasama tekniğini kod ya da çerçeve yasa ile genel yasama tekniğinde ayırtmaktır. Ki her ne kadar temel yasanın ne olduğunu tanımlayamasa da onu diğer yasalardan ayırttığını hem özelliklerini sayarak ve özel oylama-görüşme usulünü belirterek hem de seçtiği yeni isimle de ortaya koymaktadır.

²³ İlgili özellikler için bkz. İttüüğün kod ve çerçeve yasaların görüşülme ve oylama usulünü belirleyen 81. maddesi ile temel kanunların görüşme ve oylama usulünü belirleyen 91. maddesi.

²⁴ Metindeki cümle tam olarak şu şekildedir: “birbiri ile konu yönünden ilgilisi olmayan ve çok fazla sayıda başka kanunda ek ve değişiklikler yapan kanunlara ‘torba kanun’ adı verilebilir”. Ancak anlatım sorunlu olduğu için İba’nın burada kast ettiğinin “birbiri ile konu yönünden ilgilisi olmayan çok fazla sayıda kanunda ek ve değişiklikler yapan kanun” ifadesi olduğu düşünülmüştür (İba, 2011: 199).

olarak ifade etmektedir (2011: 199). Torba yasayı, ne olmadığı üzerinden açıklamaya devam etmek açısından İba'nın farklı çalışmalarında ortaya koyduğu tanımların çelişkilerine değinmek, yolumuzu çizmek açısından da önemli. Çünkü öncelikle temel yasa kod yasa olmadığı gibi, torba yasa da değildir. Torba yasa, temel yasa ile yalnızca özel görüşme yöntemi açısından kesişmektedir. Bunun dışında hiçbir ortak özellikleri yoktur.

22. Yasama Dönemi'nden başlayarak parlamentonun yaptığı yasalar içerisinde giderek ağırlığını arttıran bir yasa biçimi olarak torba yasa şu özellikleri taşımaktadır²⁵:

- Başlıkları “Bazı Kanunlarda...”, “Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde...”, “X Kanunu ve Bazı Kanunlarda...”, “Bazı Kanunlardaki ...nın Değiştirilmesi (Dönüştürülmesi)...”, “... için (Amacıyla) Bazı Kanunlarda...” ya da “Çeşitli Kanunlarda...” Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun örneklerinde olduğu gibi mutlaka ‘bazı ve çeşitli kanun ve kanun hükmünde kararnemelerde’ ifadelerini içermektedir²⁶,

- Bir hukuk dalını sistematik olarak düzenleme, toplumsal hayatın büyük bölümünü ilgilendirme, birbiri ile ilgili pek çok yasada ahenk sağlama, düzenlediği alan yönünden bütünlüğe sahip olma gibi genel özellikler taşımamaktadır,

- Tek bir düzenlemede (metinde) aynı anda birden çok²⁷ kanun ve kanun hükmünde kararnamede birden çok ekleme ve değişiklik yapmaktadır,

- Torba yasaların bir kısmı birbirleri ile tamamen ilgisiz yasalarda yine birbirinden tamamen ilgisiz değişiklikler yapmaktadır. Böyle olduğunda torba yasa doğrudan Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Bazı Kanunlarda ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ya da Çeşitli Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun başlığını taşımaktadır²⁸,

²⁵ Söz konusu özellikler 22., 23. 24. yasama dönemlerindeki tüm yasalar, onların içerisinde torba yasalar, torba yasaların komisyon raporları ve ilk görüşmeye alındıkları birleşimin Tutanak Dergileri incelenerek elde edilmiş çıkarımlardır. Bunun için tek tek her bir Komisyon Raporuna, Tutanak Dergisine ve TBMM İnternet Sitesi'nde kanunlar ile ilgili olarak bakılan her sayfaya ayrı ayrı atıf yapılmayacak, tümü Meclis İnternet Sitesi'nden ulaşılabilecek konumda olduğu için kaynakçada da sadece Meclis İnternet Sitesine yer verilecektir. Sitede olmayan kaynaklar, metin halinden faydalanıldığı için ayrıca belirtilecektir. Bu konuda benzer çıkarımların paylaşıldığı maddelerde ilgili literatüre atıf yapılmıştır.

²⁶ İba da 2011 tarihli çalışmasında başlıkla ilgili benzer duruma işaret etmektedir (İba, 2011: 197).

²⁷ Birden çok ifadesi torba yasa söz konusu olduğunda bazen 3 kanuna ya da bazen 133 kanuna denk düşmektedir, bazen de 2, 7, 30, 40, 50 gibi çoğaltılabilecek madde sayısına.

²⁸ 5838 sayılı Yasa, 5795 sayılı Yasa, 5793 sayılı Yasa, 4963 sayılı Yasa ve 5841 sayılı Yasa bu tür yasalara örnektir.

- Torba yasaların bir kısmı kimi zaman başlıkta yer verilen bir amaç doğrultusunda ilgisiz yasaların benzer kısımları, maddeleri arasında bir ilgi/bağ kurulabilmektedir. Böylece ilgisiz kanunlarda benzer düzenlemeler yapılabilmektedir²⁹,
- Torba yasaların bir kısmı başlığında bir amaca yer vermeden ilgisiz kanunlarda benzer kısımlar, maddeler arasında bir ilgi/bağ kurarak benzer düzenlemeler yapılabilmektedir³⁰,
- Torba yasaların bir kısmı başlığında bir amaç belirtmeksizin tek metinde birden fazla birbiri ile ilgili kanunda birbirini tamamlayan değişiklikler yaparken, eşzamanlı olarak ilgisiz kanunlarda ilgisiz düzenlemeler de yapılabilmektedir³¹,
- Tek bir düzenlemede (metinde) hem daha önce düzenlemeye konu olmamış bir alanda düzenleme yaparken (bir kod kanun yaparken), aynı anda birden çok mevcut yasada da ekleme ve değişiklik yapılabilmektedir³²,
- Kaç kanunda ya da kanun hükmünde kararnamede aynı anda ve tek metinde değişiklik yapacağı belirsizdir. 5795 sayılı Yasa'da olduğu gibi 3 yasada değişiklik yapabildiği gibi, 5728 sayılı Yasa'da olduğu gibi 133 yasada da değişiklik yapılabilmektedir,
- Madde sayısı belirsizdir. 5218 sayılı Yasa'da olduğu gibi 4 maddelik olabildikleri gibi, 5728 sayılı Yasa'da olduğu gibi 580 madde de olabilmektedir,
- Genel yasama yöntemi ile yapılan kod ve temel yasalarda başlangıç, amaç, kapsam, temel ilkeler, tanımlar, genel hükümler, yasak fiiller, ceza hükümleri, çeşitli hükümler, son hükümler, geçici maddeler gibi ara başlıklar, 1. Kısım-2. Kısım, 1. Kitap-2. Kitap, 1. Bölüm-2. Bölüm gibi ayrımlar mevcutken;

²⁹ Örneğin 4854 sayılı Bazı Kanunlardaki Cezaların İdari Para Cezasına Dönüştürülmesine Dair Kanun, Milli Piyango Kanunu, Sivil havacılık Kanunu, Umumi Hıfıssıhha Kanunu, Posta Kanunu gibi birbirinden tamamen ilgisiz 47 kanundaki cezaları aynı anda tek bir metinle para cezasına dönüştürerek bu ilgisiz kanunlar arasında kendi amacı üzerinden bir ilgi/bağ kurmuştur. Yine 4782 sayılı Yasa ve 5728 sayılı Yasa da bu tür torba yasalara örnektir.

³⁰ 5228 sayılı Bazı Kanunlarda ve 178 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Vergi Usul Kanunu, Amme Alacakları Kanunu, Karayolları Kanunu, Emekli Sandığı Kanunu gibi birbiri ile ilgisiz toplam 62 kanunda vergiler, harçlar ve teşvikler üzerinden bir bağ kurmakta ve bu konularda düzenleme yapmaktadır.

³¹ 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun da bu türe örnektir. Söz konusu kanun, yaygın olarak 4+4+4 düzenlemesi olarak bilinen zorunlu temel eğitimin 8 yıldan 12 yıla çıkarılması, bu düzenleme yapılırken de 12 yılın ilkököl, ortaokul ve lise düzeyinde 4'er yıllık kısımlara bölünmesi, ilk 4 yıllık ilkökölün ardından ortaokul ve lisenin, açık ortaokul ve açık liseler üzerinden okunabilmesine imkân veren bir düzenlemedir. Bu düzenleme çerçevesinde İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, Mesleki Eğitim Kanunu ve Yükseköğretim Kanunu'nda konu ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Ancak aynı torba yasada kimi üniversitelerin kuruluş kanunlarında yapılan değişikliklerle adları değiştirilirken, ilgili üniversitelerdeki personelin kadro işlemleri düzenlenmiş, üniversite kapsamında varlık gösteren çeşitli vakıfların gelir ve kurumlar vergilerinden çeşitli indirimler elde etmesinden, kamu ihale kanundaki değişikliğe kadar temel eğitim ile ilgisi olmayan düzenlemeler yapılmıştır.

³² Örnek 6586 sayılı Milli Mayın Faaliyet Merkezi Kurulmasına İlişkin Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, tek bir metinde hem bir ilk kez düzenleme olan Milli Mayın Merkezi'nin Kuruluş Yasası'nı içermektedir hem de bazı kanunlarda değişiklik yapmaktadır.

torba yasaların önemli bir bölümünde başlangıç, amaç, kapsam, temel ilkeler, tanımlar, genel hükümler, yasak fiiller, ceza hükümleri, çeşitli hükümler, son hükümler, geçici maddeler gibi ara başlıklar, 1. Kısım-2. Kısım, 1. Kitap-2. Kitap, 1. Bölüm-2. Bölüm gibi ayrımlar yoktur. Olanlarında ise torba yasanın tamamını ilgilendiren şekilde değil sadece içinde yer alan yeni bir alanı düzenleyen kısmı ile ilgili olarak bu bölümler vardır³³,

- Bir yasada değişiklik yapan çerçeve yasalarda bölüm, tanım, amaç vd. diğer bölümler, ara başlıklar bulunmamakla birlikte doğrudan değişiklik yapılan maddenin eski hali ve yeni/değişik hali tam madde olarak alt alta yazılırken; sadece değişiklik yapan, eş zamanlı olarak yeni bir alanı düzenlemeyen torba yasalarda yalnızca değişiklik yapılan maddeler yer alır ve onlar da maddenin eski ve yeni tam hallerine yer vermek yerine yalnız maddenin değişen kısmını verir³⁴,

- Torba yasaların önemli bir bölümü Meclis içtüzüğünün 91. maddesinde belirtilen bölümler halinde görüşme yöntemine göre özel yasama tekniği ile görüşülmekle birlikte, bir bölümü genel yasama yöntemine göre görüşülmektedir³⁵,

- Torba yasalar büyük çoğunlukla iktidar partisinin tasarı ve teklifleri sonucunda yasalaştırılırken, nadiren de olsa toplumsal anlamda hemen her partinin benzer düşündüğü konularda iktidar tasarı ve teklifleri ile muhalefet partilerinin teklifleri birleştirilerek ya da sadece muhalefet partilerinin teklifi üzerine yasalaşabilmektedir³⁶,

- Torba yasalar, birbirinden farklı birden çok kanunda eş zamanlı olarak değişiklik yaptığı halde tek bir esas komisyonu vardır ve tali yönden gönderilen komisyonlar da tasarı ya da teklif hakkında rapor vermemektedir (yasa teklif ve tasarısını incelememektedir)³⁷,

³³ Kod kanunlar açısından söz konusu olan bölümlerin görülebilmesi için örnek olarak 6222 sayılı Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun ile 6191 sayılı Sözleşmeli Erbaş ve Er Kanunu'na bakılabilir. Söz konusu olan bölümlerin bulunmadığı torba kanunlara örnek olarak ise 5728 sayılı Yasa ile 5795 sayılı Yasa'ya bakılabilir. Anılan bölümleri istisnai olarak içeren bir torba yasa örneği olarak 6586 sayılı Milli Mayın Faaliyet Merkezi Kurulmasına İlişkin Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'a bakılabilir.

³⁴ Anılan özellikleri taşıyan bir çerçeve yasa örneği için 6527 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'a bakılabilir. Anılan özellikleri taşıyan torba yasalara ise yeni bir alanda ilk kez düzenleme yapan kısımlar içermeyen tüm torba yasalar örnek verilebilir.

³⁵ 22. Yasama Dönemindeki torba yasaların %1.25'i özel yasama yöntemi olarak bölümler halinde görüşme tekniği ile görüşülmüşken, 24. Yasama Döneminde torba yasaların %86.27'si bölümler halinde görüşülmüştür.

³⁶ 22., 23. ve 24. Yasama Dönemlerindeki torba yasaların hemen tamamı genel kurala örnekken, istisna halini oluşturanlar için 5758 sayılı Yasa (AKP-CHP-MHP ortak teklifi), 5837 sayılı Yasa (AKP-CHP ortak teklifi), 5290 sayılı Yasa (AKP-CHP ortak teklifi) ve 5223 sayılı Yasa (CHP teklifi) örnek verilebilmektedir.

³⁷ Esas komisyonun hangisi olacağı yasadan yasaya değişmektedir. 6645 sayılı Yasa'nın esas komisyonu Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İlişkiler Komisyonu iken, 6640 sayılı Yasa'nın esas komisyonu Millî Eğitim, Kültür Gençlik ve Spor Komisyonu, 6639 sayılı Yasa'nın esas komisyonu

- Yaygın olarak komisyon aşamasında torba yasalara tasarı ve tekliflerden bağımsız olarak birden çok yasayı ilgilendiren birden çok yeni madde eklenebilmektedir ki bu durum özellikle kamuoyundan kaçırılmak istendiği için son aşamada eklenen değişikliklerden kaynaklanmaktadır³⁸,
- Birden çok kanunda aynı anda birden çok değişiklik yapan torba yasalar, içerdikleri konuların kapsamının genişliğine karşın çıkarılmalarındaki hız dikkate alındığında sivil toplumun ve devletin ilgili kurumlarının yasa yapım sürecine gereği gibi katılmasına imkân vermemektedir ki bu da çıkarılan yasaların hem toplumsal kabul düzeylerinin düşük olmasına hem de pek çok hata içermesi nedeniyle yasa üstünde tekrar tekrar değişikliğe gidilmesine neden olmaktadır³⁹,
- Kimi torba kanunlarda gerekçe trafiği, somut hukuki açmazlarda yorumu imkânsız kılacak şekilde ya çok karışıktır ya da gerekçesi olmayan maddeler bulunmaktadır⁴⁰.

Yukarıda 22., 23. ve 24. yasama dönemlerinde çıkarılmış olan torba yasaların incelemesi üzerinden yapılan çıkarımlar, aslında karşımızda tanımlaması zor, hatta imkansız bir yasa ve yasa yapım tekniğinin olduğunu göstermektedir. Çünkü özellikle bir sosyal bilim alanında birbirlerinden farklılaşan birden çok örnek üzerinden bir tanım geliştirmek, aynı zamanda bir sınıflama yapmak demektir. Ve sınıflama yapabilmek için mutlaka ortaklaşan noktalara ihtiyaç vardır. Oysa torba yasa örnekleri, yukarıda 17 madde üzerinden tasnif edilen ve yeni maddeler eklemenin mümkün olduğu özellikleri ile öz, etkili bir tanım geliştirmeyi hayli zorlaştırmaktadır. Ancak tüm bu zorluklara rağmen yine de torba yasanın ne olduğunu tanımlamak gerekirse,

Plan ve Bütçe Komisyonu, 6638 sayılı Yasa'nın esas komisyonu İçişleri Komisyonu, 6586 sayılı Yasa'nın esas komisyonu Milli Savunma Komisyonu, 6572 sayılı Yasa'nın esas komisyonu ise Adalet Komisyonu'dur. İba hemen her torba yasanın içerdiği maddi hükümler nedeniyle genel olarak Plan ve Bütçe Komisyonu'na gönderildiğini belirtmektedir (İba, 2011: 199). Ancak tüm torba yasalar söz konusu özellikleri üzerinden tek tek incelenmemekle birlikte, Nisan-2015 ile Eylül 2014 arasındaki tüm torba yasa örnekleri bile durumun böyle olmadığını göstermektedir.

³⁸ Benzer yöndeki tespit için bkz. İba, 2011: 199. 6645 sayılı Yasa yapım sürecinde komisyona geldiğinde 55 madde iken, komisyondan çıkarken 89 madde olmuştur; 6639 sayılı Yasa 29 madde iken, 36 madde olmuştur; 6638 sayılı Yasa 43 madde iken, 132 madde olmuştur; 6552 sayılı Yasa 61 madde iken, 148 madde olmuştur. Nadiren madde sayısı azalanlarda ise azalan madde sayısı birkaç madde ile sınırlı kalmaktadır. 6562 sayılı Yasa'nın 1 madde, 6637 sayılı Yasa'nın 3 madde azalmasında olduğu gibi. Tasarı ve tekliflerin komisyondan çıkan halleri ile Genel Kurul'dan çıkan yasa halleri arasında da ancak bir iki maddelik farklılık yaşanmaktadır. Çok nadiren toplumsal tepkinin yüksek olduğu oranda, muhalefetin direncine maruz kalan yasa tasarı ve tekliflerinin bir bölümü yeniden komisyona çekildiği için komisyondan gelen madde sayısına kıyasla Genel Kurul'dan çıkan madde sayısı düşebilmektedir. Yakın dönemde söz konusu uygulamaya örnek olarak 6638 sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev Ve Yetkileri Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun verilebilir. Kanunun komisyondaki madde sayısı 132 iken ancak 68'i yasalaştırılmıştır.

³⁹ Benzer yöndeki tespit için bkz. İba, 2011: 200. 6447 sayılı Yasa 13 yeni büyükşehir belediyesi kuran 6360 sayılı torba yasada değişiklik yapan bir yasa örneğidir.

⁴⁰ İba, 2011, 200.

torba yasa, “yürütmenin hızlı yasalaştırma amacına uygun şekilde çoğunlukla özel yasama yöntemi kullanılarak, çoğunlukla birbiri ile ilgisiz birden çok yasada aynı anda ve tek metinde birden çok ekleme ve değişiklik yapan, bazen eşzamanlı olarak yeni bir alanı da düzenleyebilen yasadır” denilebilir.

Söz konusu özellikleri ile torba yasa, kod, çerçeve ve temel yasadan farklı bir yasadır. 1996 yılında hukukumuzda giren İçtüzüğün 91. maddesinin sağladığı özel görüşme yöntemine bir temel yasa olmadığı halde yaslanarak, 90’lı yılların ikinci yarısından itibaren belirginleşmeye başlayan ekonomik sıkışma ve buna bağlı “yeniden yapılanma”, “yapısal uyarılama” süreçlerinde hükümetlerin ihtiyaç duyduğu hızlı düzenlemeleri fiiliyata geçirmeye imkân veren torba yasalar, temelde 1970’ler krizinin burjuva devlet anlayışında ve ona bağlı olarak kamu yönetiminde ihtiyaç duyduğu dönüşümleri yapmasını sağlayan Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim yönetme tekniklerinin etkinlik, verimlilik, performans, sonuç odaklılık, hantal bürokrasinin azaltılması ve aşılması gibi özelliklerinin 2000’ler Türkiye’sinde yasama faaliyetine taşınmış halidir⁴¹. Türkiye’nin neoliberal birikim rejimine geçiş sürecinin en önemli dönüşümlerinin 2001 sonrasında yapıldığı dikkate alındığında, torba yasanın da 2000 sonrasında ortaya çıkan bir uygulama olması tesadüf değildir. Bu anlamda torba yasa neoliberalizme geçişi ‘hızlandıran’ en işlevsel araçtır. İşlevselliği oranında da beliren farklı ihtiyaçlara hızla yanıt verme çabasının aceleciliği içinde hukuk temelinden yoksundur ve derme çatmadır. Hukuk temelinden yoksundur, çünkü her ne kadar kural koyarak hukuku belirlese de torba yasalar Anayasa, İçtüzük ya da Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte adı anılmayan, özelliklerine yer verilmeyen, bölümler halinde görüşme dışında yasa yapım yöntemi itibarıyla hiçbir hukuksal dayanağı olmayan bir ‘yasa’dır⁴². Bu haliyle adeta yasama içine kurulmuş bir

⁴¹ Torba yasanın görüşme usulü üzerinden kendisine dayanak yaptığı İçtüzüğün 91. Maddesinde 2001 tarihli ve 713 sayılı Karar ile yapılan değişikliğin Gerekeçesi’nde Meclis’in daha hızlı, verimli, etki, sağlıklı çalışabilmesi ve ihtiyaç duyulan yasaların mümkün olan en kısa sürede çıkarılabilmesi gibi gerekliliklere yer verilmiştir. Bkz. Anayasa Komisyonu Raporu, 2001: 1. Ayrıca Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim yönetme tekniklerinin ayrıntısı için bkz. Güzelsarı, 2004; Bayramoğlu, 2005; Güler, 2003.

⁴² “Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 17. maddesinde, konu itibarıyla aralarında bağlantı bulunması sebebiyle birden fazla mevzuatta düzenleme yapılmasını gerektiren hâller saklı kalmak üzere bir çerçeve taslak ile birden fazla düzenlemenin hükümlerinde değişiklik yapılamayacağı düzenlenmiştir. Dolayısıyla istisnai durumlar saklı kalmak üzere bir tasarı ve teklif ile birden fazla kanunda değişiklik yapılmaması gerekir. Ayrıca görüşülmekte olan tasarı ve teklife konu kanunun komisyon metninde bulunma yan ancak tasarı ve teklifle çok yakın ilgisi bulunan bir maddesinin değiştirilmesini isteyen ve komisyonun salt çoğunlukla katıldığı önergeler saklı kalmak üzere görüşülmekte olan tasarı ve teklifin konusu olmayan sair kanunlarda ek ve değişiklik getiren yeni bir kanun teklifi niteliğindeki değişiklik önergelerinin işleme konulmayacağına dair düzenleme de bizi aynı sonuca götürmektedir (İçtüzük m. 87/3,4). Dolayısıyla aralarında zorunlu bağlantı olmadıkça farklı kanunlarda değişiklik yapan düzenlemelerin aynı tasarı veya teklifte yer almaması gerekmektedir. Her iki düzenleme parlamento hukukumuzda girmiş olan torba kanun uygulamasının

gecekonduudur. Dolayısıyla torba yasa hukuk zemini olmayan, fiili bir uygulamadır. Derme çatmadır, çünkü acil ekonomik ihtiyacı karşılamak için üzerinde çalışılmadan, belirli bir olgunluğa getirilmeden ilgisiz kanunlarda yaptığı değişiklikler, çoğu zaman değiştirilen yasanın bütününde ve buna bağlı olarak da hukuk sisteminde tutarsızlıklar yaratmaktadır. Bu tutarsızlıklar da yeni düzenlemelerin konusu olmaktadır.

4. TÜRKİYE'DE TORBA YASA(MA) VE YASAMADAN YÜRÜTMEME İKTİDAR DEVRİ: İSTİSNANIN KURAL OLMASI

Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararları ile girilen yeni dönemde, ithal ikameci kalkınma stratejisi terk edilirken ihracata dayalı bir büyüme stratejisine geçilmiş, söz konusu strateji ise 80'ler ve 90'lar süresince giderek artan dış açıklarla birlikte seyreden yüksek dış borç, enflasyon, artan ithalata bağlı olarak sanayi üretiminin giderek düşmesi gibi ciddi ekonomik sorunları beraberinde getirmiştir (Boratav, 2004; Keyder, 2003). Üstelik bu kötüleşen tablo, 1980 Darbesine rağmen etkisini sürdüren toplumsal muhalefet ve onun meclise yansıyan etkisi ile hedeflenen özelleştirmelerin, hedeflenen kurumsal dönüşümlerin tam olarak yapılamadığı koşullarla çakışmıştır. 2001 Şubat Krizi bu açıdan bir kırılma anı olmuştur. Çünkü kriz kısa sürede yalnız ekonomik alanda değil, eşzamanlı olarak siyasal ve toplumsal alanda da etkiler doğuran bir hegemonya krizine dönüşmüştür. Bu krizin sonucunda ise üç partiden oluşan hükümet kendi arasında çatlamış ve 3 Kasım 2002'de bir erken seçim ile Türkiye'de iktidar değişikliği gerçekleşmiştir. Uzun 90'lar boyunca kurulan çeşitli koalisyon hükümetlerinin içinde yer alan merkez sağ ve sol seçeneklerin 2001 Krizi ile birlikte seçmen nezdinde çöküşü, yeni kurulan bir parti olarak AKP'yi %34.3 oyuna karşılık Meclis'in %66'sını elde ederek tek başına iktidara taşımıştır. AKP iktidarında Türkiye, ekonomiden siyasete, toplumsal hayattan kültürel hayata, devletin kurumsal yapılanmasından ekonomik yapılanmasına kadar pek çok alanda ciddi dönüşümler geçirdiği gibi yasama-yürütme-yargı olarak tanımlanan kuvvetler ayrılığı ve her bir kuvvetin konumu, gücü açısından da önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Çünkü kriz sonrasında seçmen nezdinde güç kaybettikleri oranda siyasal olarak çöken partiler %10 seçim barajının etkisi ile Meclis'e giremezken, Meclis seçmenlerin yalnız %53'ünün temsil edildiği iki partili bir yapıya bürünmüştür. Meclisin iki partiden oluştuğu koşullarda ise iktidar partisi 363 milletvekili ile Meclis'in %66'sını kontrol ettiği konumuyla istediği tüm değişiklikleri tek başına yapabilecek

yine parlamento hukukunun temel değerleri ile tamamen çeliştiğini göstermektedir" (Geçmez, 2013: 267-268). Bakıcı da 17/1'e atıfla şu tespiti yapmaktadır: "Yönetmeliğin bu açık hükmüne rağmen bu kurala aykırı çok sayıda düzenleme yapıldığı ve bunun istisna olmaktan çıktığı görülmektedir" (2011, 135). Yine Kocaman da torba yasaların "mevzuata uygun düşmediğini" belirtmektedir (2011, 108). Söz konusu görüşlerin sahibi olan isimlerden Kocaman TBMM Kanunlar ve Kararlar Müdürü, Bakırcı TBMM Kanunlar ve Kararlar Müdür Yardımcısı ve Geçmez ise yasama uzmandır.

bir sayısal üstünlük elde etmiştir⁴³. Bu eşzamanlı olarak yürütme gücünü elinde bulunduran partinin yasamaya hakim olduğu yeni bir durum yaratmıştır. Ki bu durum yürütmenin tasarımlara ve özel yasama yöntemine ağırlık verdiği koşullarda kuvvetler arasındaki ayrılığı giderek silikleştirip, yürütmenin hegemonyasında kuvvetler birliğine doğru gidişin yolunu açmıştır. Bu açıdan torba yasa söz konusu dönüşümü keskinleştiren en önemli araç olarak belirginleşmektedir.

2001 Krizi sonrasında yasama dönemleri olarak 22. (Ekim 2002-Temmuz 2007), 23. (Haziran 2007-Haziran 2011) ve 24. (Haziran 2011-Haziran 2015) yasama dönemlerinde gerçekleşen yasama faaliyetinin özelliklerine bakıldığında yukarıda belirtilen durum sayılar üzerinden daha görünür bir hâl almaktadır.

Tablo-1’de görüldüğü üzere 22. Dönemde toplam yasalar içinde torba yasaların sayısı 80 iken, bu sayı 23. Dönemde 42’ye düşmüş, 24. Dönemde ise 51’e çıkmıştır. Diğer taraftan 22. Döneme kıyasla 23. ve 24. Dönemde torba yasaların sayısında bir düşüş görülmekle birlikte, torba yasalar aracılığı ile Meclis’ten geçirilen madde sayısının 22. Dönemden itibaren sırası ile 1605’ten 23. Dönemde 1773 ve son olarak 24. Dönemde 2268’e doğru istikrarlı olarak arttığı görülmektedir. Söz konusu yasalar ve yasa maddeleri, toplam yasa sayısı ve toplam madde sayısı içindeki oranları üzerinden incelendiğinde, torba yasanın yasama faaliyeti içinde elde ettiği ayrıcalıklı konum netleşmektedir. Tablo-2’de görüldüğü üzere anlaşmaları uygun bulan yasaların dikkate alınmadığı koşullarda, Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 17/1. maddesine göre hazırlanmış yasalar ile temel yasaların⁴⁴ yasama faaliyeti içindeki payı 22. Dönemden başlayarak 24. Döneme doğru istikrarlı olarak azalırken, torba yasaların sayıları itibarıyla yasama faaliyeti içindeki payının yine istikrarlı olarak arttığı görülecektir. 22. Dönemde 17/1 ve temel yasaların payı %86.15 iken, 23. Dönemde % 79.51’e ve 24. Dönemde ise % 62.22’ye inmiştir. Diğer taraftan torba yasaların payı dönemler itibarıyla sırası ile %13,84’ten, %20.48’e ve %37.77’ye yükselmiştir. Yasa sayıları üzerinden yaşanan bu dönüşüm, 17/1 ve temel yasalar ile torba yasaların madde sayıları üzerinden karşılaştırıldığında durum daha da kritikleşmektedir. Çünkü torba yasaların madde sayılarının toplam maddeler içerisindeki payı, torba yasaların toplam yasalar içindeki payından daha büyük bir oranda artış göstermiştir. 22.

⁴³ Muhalefet partisi olarak CHP’nin oy oranı % 19 iken, elde ettiği 178 milletvekili ile Meclis’teki sandalyelerin %32’sini elde etmiştir.

⁴⁴ Burada ilgili yönetmeliğin 17/1 maddesine uygun olarak hazırlanmış kod ve çerçeve yasalar kastedilmektedir. Söz konusu madde: “Konu itibarıyla aralarında bağlantı bulunması sebebiyle birden fazla mevzuatta düzenleme yapılmasını gerektiren hâller dışında, bir çerçeve taslak ile birden fazla düzenlemenin hükümlerinde değişiklik yapılamaz. Yapılacak değişiklikler her düzenleme için ayrı ayrı çerçeve taslaklar ile yapılır” (Yönetmelik). Temel yasa ise onlardan farklı olarak özel yasama yöntemine göre 30 maddelik bölümler halinde görülmektedir (İçtüzük md. 91).

Dönemde torba yasa maddelerinin toplam yasa maddesi içindeki payı % 15.77 iken bu oran sırası ile 23. Dönemde 26.78'e ve 24. Dönemde %57'46'ya çıkmıştır. Söz konusu veriler bize göstermektedir ki artık Türkiye'de kamu düzeninin kurallarını belirleyen hukuk alanı %57 oranında hızla yapılan, bu nedenle değiştirilen yasanın iç tutarlılığına bakılmadan yapılan değişiklikler ile şekillenen, uzun erimli toplumsal çıkarılara göre değil, o günün ihtiyaçlarına göre ve konunun tüm taraflarının görüşleri alınmadan çıkarıldığı için giderek özelleşen yasalar üzerinde yükselmektedir.

Tablo-1: 22., 23., 24. Yasama Dönemlerinde Yasa ve Madde Sayıları⁴⁵

Yasama Dönemleri	Toplam Yasa Sayısı	17/1'e Göre Yapılan Yasalar ve Temel Yasaların Toplam Sayısı	Torba Yasaların Toplam Sayısı	Antlaşmaları Uygun Bulan Yasaların Toplam Sayısı	Toplam Yasa Maddesi Sayısı	17/1'e Göre Yapılan Yasalar ve Temel Yasaların Toplam Madde Sayısı	Torba Yasaların Toplam Madde Sayısı	Antlaşmaları Uygun Bulan Yasaların Toplam Madde Sayısı
22. Dönem	916	498	80	338	11190	8569	1605	1016
23. Dönem	548	163	42	343	7653	4846	1773	1034
24. Dönem	418	84	51	283	4820	1679	2268	873

Tablo-2: 22., 23., 24. Yasama Dönemlerinde Yasa ve Madde Sayıları, Oranlı %

Yasama Dönemleri	Toplam Yasa Sayısı (Antlaşma Yasalar Hariç)	17/1'e Göre Yapılan Yasalar ve Temel Yasaların Toplam Sayısı	Toplam Yasa Sayısı İçindeki Oranı %	Torba Yasaların Toplam Sayısı	Toplam Yasa Sayısı İçindeki Oranı % ₁	Toplam Yasa Maddesi Sayısı (Antlaşma Yasa Mad. Hariç)	17/1'e Göre Yapılan Yasalar ve Temel Yasaların Toplam Madde Sayısı	Toplam Yasa Maddesi İçindeki Oranı % ₁	Torba Yasaların Toplam Madde Sayısı	Toplam Yasa Maddesi İçindeki Oranı %
22. Dönem	578	498	% 86.15	80	% 13.84	10174	8569	% 84.22	1605	% 15.77
23. Dönem	205	163	% 79.51	42	% 20.48	6619	4846	% 73.21	1773	% 26.78
24. Dönem	135	84	% 62.22	51	% 37.77	3947	1679	% 42.53	2268	% 57.46

Üstelik Tablo-1 ve Tablo-2'nin ortaya koyduğu yeni durum, torba yasaların hazırlık ve yasalaşma sürecindeki görüşme yöntemleri ile birleştiğinde giderek bu yasaların her ne kadar hukuksal hiçbir zemini olmasa da basitçe yeni bir yasa

⁴⁵ Her üç yasama dönemi içinde de çıkan tüm yasalar, anlaşmaları uygun bulan yasa, torba yasa ve bu iki yasanın dışında kalan ve bir hukuk alanını düzenleyen, değiştiren ve genel yasama yöntemine göre görüşülen kod, çerçeve ve temel yasaların toplamı olarak 17/1'e Göre Yapılan Yasalar ve Temel Yasalar olarak üç başlık altında gruplanmıştır.

biçimi olmadığı, hazırlık, görüşme biçimi ve içeriği ile bir bütün olarak yeni bir yasama faaliyetine işaret ettiği görülecektir.

Tablo-3: Torba Yasa Sayıları (Tasarı-Teklif, Genel Yasama-Özel Yasama Yöntemlerine Göre)

Yasama Dönemleri	Torba Yasa Sayısı	Tasarı Torba Yasa Sayısı	Toplam İçindeki Oranı %	Teklif Torba Yasa Sayısı	Toplam İçindeki Oranı %	Genel Yasama Yöntemiyle Görüşülen Torba Yasa Sayısı	Toplam İçindeki Oranı %	Bölümler Halinde Görüşülen Torba Yasa Sayısı (91. md)	Toplam İçindeki Oranı %
22. Dönem	80	66	% 82.5	14	% 17.5	79	% 98.75	1	% 1.25
23. Dönem	42	30	% 71.42	12	% 28.57	18	% 42.85	24	% 57.14
24. Dönem	51	32	% 62.74	19	% 37.25	7	% 13.72	44	% 86.27

Tablo-3'ün verilerine göre torba yasaların hükümet tarafından hazırlanan tasarılar üzerinden yasalaşması en yüksek oranda 2001 Krizini takip eden 2002-2007 aralığında, yasama dönemi olarak 22. Dönemde gerçekleşmiştir. Kriz sonrasında iktidara gelen AKP Hükümeti, Kemal Derviş'in genel çerçevesini Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı⁴⁶ ile çizdiği, kriz üzerinden neoliberalizme tam uyarlanma politikasını olduğu gibi benimsemiştir. Derviş programında devamlılık halini, Hükümetin 3 Kasım 2002'de iktidara gelir gelmez hazırladığı Acil Eylem Planı'nda yer verdiği özelleştirme, finansal hizmetlerin çeşitlendirilmesi, yabancı yatırımların teşvik edilmesi, maden, enerji vb. alanların rekabete açılması, ilk üç aylık süre içinde Kamu Yönetiminde Toplam Kalite ve Yönetişim İlkelerinin Hayata Geçirilmesi Çerçeve Yasasının çıkarılması türünden taahhütlerde görmek mümkündür⁴⁷. AKP'nin ilk planının adından da anlaşıldığı üzere kriz sonrasında neoliberal yapılanması "acil"iyet⁴⁸ taşımaktadır. Söz konusu aciliyet kendisini yürütmenin biçimlendirdiği yasama faaliyetleri ve bu bağlamda en çok öne çıkan uygulama olarak bir fiili (de facto) durum olarak torba yasa üzerinden ortaya koymaktadır. AKP milletvekili Cemil Çiçek bu aciliyetin nedenini şöyle ortaya koymaktadır:

⁴⁶ Programın ayrıntıları için bkz. www.tcmb.gov.tr, Erişim Tarihi: 11.02.2016.

⁴⁷ Programın ayrıntıları için bkz. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/188080.asp>, Erişim Tarihi: 20.02.2016.

⁴⁸ Dönemin ruhuna uygun bir başka aciliyet vurgusu içeren uygulaması da inşaat ve enerji alanlarındaki yatırımların önündeki hukuksal, toplumsal, yönetsel engelleri ortadan kaldırmak için 23 Ekim 2011 Van Depremi'nden sonra uygulamaya geçirilen ve yine bir istisna halinin genelleştirilmesi/kurallaştırılması olarak işleyen Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun'undaki acele kamulaştırma uygulamasıdır. Bu kanunun işaret ettiği Kamulaştırma Kanunu'nun 27. maddesinde yer alan acele kamulaştırmanın, savaş ve olağanüstü halleri kapsayan bir savaş hukuku uygulaması çok açık ortada iken ve mevzuatımızda istisnai bir yol olarak düzenlenmişken, iktidar tarafından 2012'den itibaren özellikle, HES, madencilik, boru hattı, kentsel dönüşüm, otoyol, hızlı tren projelerinde olağan kamulaştırma yöntemi, dolayısıyla asli kural haline getirilmiştir. Bu konuda bkz. Horuş, tarihsiz.

Avrupa Birliğinin... yükümlülükleri(ni) yerine getirebilmek bakımından, belli bir zaman dilimi içerisinde, belli yasaların süratle çıkarılması gerekmektedir. Bu ise klasik anlamda kanun yapma sürecini zorlayan, orada bir kısım usul ve esasları göz ardı etmeyi mecbur kılan bir süreçtir... Genişlemeden Sorumlu Verheugen Türkiye'ye geldi... iki bin maddeyi bulan bir değişikliğin bir buçuk ay içerisinde yasalaşmasını Türkiye'nin önüne koydu. Türkiye ya yardan geçecek ya serden geçecek tabiri caizse. Aralık ayında müzakere tarihi alabilmesi bakımından olağanüstü toplantı yaparak böylesine önemli yasaları kısa sürede yasalaştırmak gibi bir sorunla karşı karşıya kaldı... Belki klasik yasama düzeni içerisinde olmayan torba yasa ya da uyum yasaları, bir kanunla birden fazla kanunda değişiklik yapan kanun modeli böyle bir zaruretten kaynaklanıyor (2011, 16-17).

Cemil Çiçek'in dışında AKP Halkla İlişkiler Dairesi'nin, daire başkanı ve AKP milletvekili Salih Kapusuz imzası ile yayınladığı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Neden Temel Kanun [Torba Kanun]) başlığını taşıyan broşürde de yürütmenin torba yasa gibi bir fiili duruma ihtiyaç duyma nedenleri anlatılmaktadır. Kapusuz'a göre:

Çeşitli Bakanlıklara bağlı kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyetleri ve günlük çalışmaları devam ederken bazı sorunlar ile karşılaşılmaktadır. Ayrıca vatandaşlar açısından da önem arz eden ve bir an önce çözülmesi gereken konular ve birtakım düzenlemeler yapılması söz konusu olmaktadır. Çeşitli kanunlarda yapılan bu toplu düzenlemeler, önemli ve acil tıkanıklıkların aşılmasında ve günlük çalışmalarda daha verimli olunmasında yarar sağlayacaktır (AK OFİS, t.y: 3).

Çiçek'in torba yasayı AB'ye üyelik sürecinin zorlukları ve gereklilikleri ile açıklamasının çok ötesinde Kapusuz'un açıklamaları AKP'nin neden torba yasa gibi hukukumuzda olmayan bir fiili uygulamaya yöneldiğini anlamak açısından daha aydınlatıcıdır. Kapusuz'un torba yasa uygulamasına gidilmesinin nedenleri ile ilgili olarak ileri sürdüğü "Devletin günlük faaliyetlerindeki sorunları", "vatandaşların"⁴⁹ bir an önce çözülmesi gereken konuları", "acil tıkanıklıkları aşma" gerekçeleri, Poulantzas'ın "bu yasalar... idari aygıtta cisimleşen somut ve günü gününe işleyen ekonomik politikanın mantığı içinde kayıtlıdır" tespitini doğrular niteliktedir. Torba yasa devletin çok büyük boyutlara ulaşmış olan ekonomik müdahalesinin, idari boyutta yarattığı acil ihtiyaçların hızla karşılanmasının kaçınılmazlığı oranında, kendisine fiili bir alan açmıştır.

⁴⁹ Devletin tüm eylem ve işlemleri, özel olarak ise yasama faaliyeti zaten genel anlamda vatandaşların sorunlarını çözmek için yapılır. Bu anlamda yasaların genelliği ilkesi, herkes için geçerli olduğundan kaynaklanır. Oysa Kapusuz'un buradaki "vatandaşların bir an evvel çözülmesi gereken sorunları" vurgusu tüm vatandaşlardan çok belirli sorunlarını siyaset aracılığı ile çözmeye çalışan vatandaşları karşılar şekilde kullanılmıştır. Poulantzas'ın kişiselleşmiş düzenlemeler lehine hukuk devletinin zayıflaması tespiti tam da bu tür durumlarla ilgilidir.

Söz konusu aciliyetin yasama faaliyetine yansması 22. Dönemde tüm yasa türleri düzeyinde toplam 274 teklife karşılık 821 tasarının, 23. Dönemde 245 teklife karşılık 514 tasarının, 24. Dönemde ise 366 teklife karşılık 385 tasarının yasalaşması olmuştur⁵⁰. Buna ek olarak 22. Dönemde yasalaştırılan torba yasaların %82.5'i hükümet tasarılarından oluşurken, ancak %17.5'i tekliflerden oluşmuştur. Yine bu dönemki torba yasalardan sadece birisi muhalefet partisi olan CHP'nin verdiği teklif üzerine yasalaşırken (5223 sayılı Yasa), odalar ve borsa ile ilgili olan bir tanesi de AKP ve CHP'nin ortak teklifi üzerine yasalaşmıştır (5290 sayılı Yasa).

23. Dönemden itibaren torba yasalar içindeki tasarıların oranı düşmekle birlikte hala üstünlük tasarılarıdadır. 23. Dönemde yasalaşan torba yasalar içinde tasarıların oranı %71.42 iken 24. Dönemde %62.74'e inmiştir. Tekliflerin oranı ise sırası ile %28.57 ve %37.25 olarak gerçekleşmiştir. Yine bu dönemlerde de muhalefetin torba yasa yapım sürecine katılımı yok denecek düzeydedir. 23. Dönemdeki tekliflerden biri AKP-CHP-MHP'nin ortak imzaları ile (5758 sayılı Yasa), bir diğer ise AKP-CHP'nin ortak imzaları ile (5837 sayılı Yasa) verilmiş ve yasalaştırılmıştır. Bu yasalarda partilerin ortaklaşma nedeni ise orduya ilişkin düzenlemelerin de torba yasa içinde yer alması olmuştur. 24. Dönemde tekliften yasalaşan torba yasaları Meclis'e teklif olarak sunanların tamamı ise AKP milletvekilleri'dir. Kaldı ki dikkate alınması gereken bir diğer husus da AKP milletvekilleri'nin verilen tekliflerin de sadece biçimsel olarak birer teklif olması, gerçekte ise hükümet tarafından hazırlanmaları nedeniyle birer tasarı olduklarıdır. AKP Samsun milletvekili Tülay Bakır bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Bir yasa geliyor tabii, 'İşte burada bir şey var, size bilgi gönderilmiş' deniliyor, ama bunları çok bilmiyoruz. Onun için Genel Kurul'a gelmeden önce, aslında bize ilgili komisyonun başkanı olsun, diğerleri olsun bilgi vermesi lazım. Yani gerçekten hiçbir şeyi bilmeden geliyoruz. Muhalefetteki arkadaşlar şunu söyleyebilirler: "Zaten yasalar sizin istediğiniz gibi çıkıyor". Ama o yasalarda iktidar milletvekili olarak hiçbir rolüm yok, sadece elimi kaldırmaktan başka.

⁵⁰ Burada unutulmaması gereken, tasarı ve tekliflerin yasalaşması sürecinde kimi zaman birden çok yasa ve teklifin birleştirilerek tek bir kanuna dönüştüğü gerçeğidir. Bu nedenle TBMM internet sitesinde geçmiş dönem kanunlaşmış tasarı ve teklifler ile ilgili olarak yapılan aramada elde edilen sayılar, tasarıların ya da tekliflerin birleştirilmiş hali üzerinden değil tek tek komisyonlara gelen tasarı ve tekliflerin yasalaşma durumuna göre verilmektedir. Bu nedenle bir yasama döneminde yasalaşmış tasarı ve teklif sayılarının toplamı, aynı yasama döneminde çıkan toplam yasaların sayısından daima daha fazla çıkmaktadır. Bu bağlamda atlanmaması gereken bir diğer konu, iktidar ve muhalefet milletvekillerinin tekliflerinin yasalaşma oranıdır. 23. Dönem'de AKP'li vekiller 176, CHP'liler 366, MHP'liler 180 ve BDP'liler 97 adet teklif vermişlerdir. Bunlardan AKP'li vekillerin teklif verme sayısı muhalefetten hayli düşük olmakla birlikte, AKP tekliflerinin yasalaşma oranı %30, muhalefetin tekliflerinin yasalaşma oranı ise %0 olarak gerçekleşmiştir (Çelebi, 2012: 86-91).

Böyle olmamalı, benim de içinde aktif görevim olmalı... Ben, bugün bu halinden memnun değilim (El, 2013).

Torba yasaların tasarı ve teklif üzerinden yasalaştırılma oranları bize şunu göstermektedir: AKP ve CHP'den kurulu iki partili meclis döneminde (22. Dönem), AKP sahip olduğu 363 milletvekili ile tek başına tüm yasaları Meclis'ten geçirebilecek çoğunluğa sahip olduğu koşullarda bile, Acil Eylem Planı'nın ruhuna uygun olarak hükümet tasarıları ile yasalaştırma sürecini biçimlendirmiştir. Bu oran Meclis'e dört partinin girdiği 23. ve 24. Dönemde oransal olarak bir gerileme yaşasa da, 24. Döneme gelindiğinde karşımıza çıkan tablo, artık tüm torba yasaların AKP tasarı ve teklifleri ile yasalaştığı, bu anlamda torba yasa alanının tamamen geçirimsizleşmiş bir hâl aldığı yönündedir.

Son olarak Tablo-3'te değinilmesi gereken, torba yasaların görüşme biçimlerinde yaşanan dönüşümdür. AKP'nin Meclis'in %66 çoğunluğunu elinde bulundurduğu 22. Dönemde torba yasaların yalnız %1.25'i özel yasama yöntemi olarak bölümler halinde görüşme yöntemi (91. md) ile görüşülüp yasalaştırılmışken, bu oran dört partili meclis dönemine geçilen 23. Dönemde %57.14'e ve yine dört partili 24. Dönemde ise %86.27'ye çıkmıştır. Tümünde AKP Hükümetlerinin yürütme gücünü elinde bulundurduğu ilgili yasama dönemlerinde, AKP Meclis'in %66'sına sahip olduğu 22. Dönemin koşullarında kriz sonrası neoliberal yapılanmanın aciliyet gerektiren düzenlemelerini tasarılar aracılığı ile hızla yasalaştırırken, 23. ve 24. Dönemlerde ise meclis çoğunluğunu yine elinde bulundurduğu koşullarda yeni bir yöntem olarak bölümler halinde görüşme ile yasamayı baypas etmiştir⁵¹. İlk olarak 1996 yılında düzenlenen İktüzüğün 91. maddesi, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildikçe yeni düzenlemelere konu olmuştur. Son olarak beşinci düzenleme 2007 yılındaki 884 sayılı Karar ile yapılmıştır. Bu nedenle Anayasa Mahkemesi'nin yürütmeyi durdurma ve iptal süreçleri içerisinde 91. maddenin özel görüşme yöntemi işlevsel olarak kullanılamamıştır. Oysa 2007'deki 884 sayılı Karar sonrasında torba yasanın yapım sürecindeki hızı sağlayan asıl araç, tasarıdan çok 91. maddenin sağladığı özel görüşme olmuştur.

Sonuç olarak önce tasarı torba yasalarla, ardından özel yasama yöntemi torba yasalar ile (24. Dönem torba yasa maddelerinin toplam yasa maddeleri içindeki payı %57.46) yürütme, yasamayı gerek muhalefet düzeyinde gerekse

⁵¹ İlk olarak 1996 yılında düzenlenen İktüzük 91. Madde, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildikçe yeni düzenlemelere konu olmuştur. Son olarak beşin düzenleme 2007 yılındaki 884 sayılı Karar ile yapılmıştır. bu nedenle Anayasa Mahkemesi'nin yürütmeyi durdurma, iptal süreçleri içerisinde 91. maddenin özel görüşme yöntemi işlevsel olarak kullanılamamıştır. Oysa 2007'deki 884 sayılı Karar sonrasında torba yasanın yapım sürecindeki hızı sağlayan asıl yöntem tasarıdan, 91. Maddeye geçmiştir.

kendi yasama grubu düzeyinde iktidarın kullanım hakkı açısından devre dışı bırakmıştır. Yasama faaliyeti açısından kural, milletvekillerinin teklifleri aracılığı ile ve genel yasama yöntemleri ile yasa yapmaktır. Diğer taraftan birer istisna olan yürütmenin yasa teklifleri olarak tasarılar ve özel yasama tekniği olarak bölümler halinde görüşme yöntemi ile yasa yapmak istisnadır. Oysa bugün yürütme, tasarılar ve özel görüşme yöntemleri ile ilerleyen torba yasa(ma) ile yasamanın kontrolünü ele geçirmiştir. Ve bu koşullarda bir yasama iktidarından söz etmek mümkün değildir. Kaldı ki yasa alanının giderek torba yasa ile belirlendiği koşullarda yapım süreçlerinin en önemli aşaması olan komisyon süreçlerine, torba yasanın karışıklığı ve genişliği nedenleriyle düzenlenen alan ile ilgili baskı gruplarının ve kamu kuruluşlarının katılımı gerekli şekilde sağlanamamaktadır. Böylece muhalefet partilerini ve iktidar partisinin yasama grubunu Genel Kurul düzeyinde siyasal katılmadan alıkoyan torba yasama faaliyeti, yasa hazırlama aşamasında da baskı grupları ve bürokrasiyi süreçten dışlayarak siyasal, toplumsal, ekonomik, yönetsel alanların tümünde kuralları belirleme yetkisini tek başına başbakan ve bakanlardan oluşan dar yürütme kuvvetine devretmektedir. Bu ise yeni bir yasa ya da yeni bir yasa yapım tekniğinin (özel yasama yöntemi) ötesinde, yasamanın yürütme tarafından şekillendirildiği yeni bir yasama faaliyetine denk düşmektedir.

Söz konusu olan bu yasama faaliyeti de Meclis'te ya da çeşitli ortamlarda çelişkileri, yarattığı ya da yaratacağı sorunlar, siyasetçiyi yozlaştıran yanı ve konuları muhalefetin konuşmasını engelleme ve böylece Meclis'in gündeminden kaçırma gibi hedefleri üzerinden tartışmaya açılmıştır. Henüz 91. maddenin işlevsel olarak kullanılmadığı 22. Yasama Dönemi'nde torba yasaların aynı anda pek çok yasada yaptığı değişikliğin yaratacağı sorunlar hakkında CHP adına milletvekili Atilla Kart şunları söylemektedir:

22 nci Yasama Döneminde "bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına" veya "çeşitli kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi" veya "tasarısı" adı altında kaç adet tasarı veya teklif gelmiş, bunu, hemen, bilgilerinize sunmak istiyorum. Arkadaşlarımın, uzman arkadaşlarımın yaptığı araştırmaya göre, değerli arkadaşlarım, 22 nci Yasama Döneminde 33 adet tasarı gelmiş, çeşitli kanunlarda veya bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair tasarı adı altında 33 adet tasarı gelmiş. Bu tasarılar, kimisinde 2-3 kanunla ilgili değişiklik yapmışız, kimisinde 20-30 kanunda değişiklik yapmışız değerli arkadaşlarım... Değerli arkadaşlarım, böyle bir kanun yapma tekniği olamaz. Bu tarz yasal düzenlemeler, sade vatandaşları bırakın, bu işin uygulamasını yapan yargıç, savcı ve avukatları bile tereddüt ve yanılğulara sevk etmektedir. Uygulamada çok iyi biliyoruz; yargıç arkadaşlarımız, savcı arkadaşlarımız, avukat arkadaşlarımız bu endişeyi bizimle paylaşıyorlar, bunu, âdeta bir panik psikolojisiyle aktarıyorlar, anlatıyorlar. Bunu, yeni dönemde, bütün olumsuz

yönleriyle yaşayacağımızı da, yine, üzümlere ifade ediyorum (TBMM Genel Kurul Tutanağı, 22. D. 3. Y. 97. B, 11.05.2005).

91. maddeyi düzenleyen 884 sayılı Karar'ın alındığı 13.01.2007 tarihli 57. Birleşim'de ise CHP adına milletvekili Haluk Koç torba yasa hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

Bizim söylemek istediğimiz şu, Sayın Aksöz bunu çok güzel anlattı: "Temel yasa" tanımı sizin uygulamanızda o kadar muğlak ki, hiçbir öngörülebilirliği yok. Hangi kanunun günün birinde temel yasa olarak getirileceği konusunda bir belirsizlik var. Çünkü "Temel bir hukuk dalını ilgilendiren" diye başlayan 91'inci madde içeriğinin, o andaki siyasi ortama, Parlamento yoğunluğuna göre, bunlar, tamamen bu tanımlar unutulmuş, hangi kanun temel yasa olacak? Canım, bunu temel yasa yapalım. Hangi kanun? Çeşitli kanunlarda değişiklik yapan kanun tasarısı. Çeşitli kanunlarda değişiklik yapan kanun tasarısı dediğimiz zaman, bu, parlamenter deyimle, torba yasa oluyor; yani, bir sürü kanunda değişiklik yapan kanun tasarısı. Her maddesinde ayrı bir kanunda değişiklik yapıyor ve bunu temel yasa olarak getirmek siyasi tutumunu gösteren bir grubu daha nasıl eleştirebiliriz? Tohumculuk Yasası. Tohumculuk Yasası temel bir hukuk dalını mı ilgilendiriyor değerli arkadaşlarım? Ha, bazı konuların konuşulmamasını istiyorsanız, bazı temel alanlardaki, siyaset alanlarındaki kanun tasarılarının madde madde görüşülüp burada tartışılmasını istemiyorsanız, o başka (TBMM Genel Kurul Tutanağı, 22. D. 5. Y. 57. B, 31.01.2007).

24. Yasama Döneminde de torba yasa yönteminin muhalefet partilerinin vekilleri tarafından eleştiri konusu yapıldığı görülmektedir. 2012 yılında Barış ve Demokrasi Partisi adına milletvekili Erol Dora ise torba yasa ile ilgili şu tespitlerde bulunmuştur:

Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; günümüzde Hükümetin sıkça Genel Kurula getirdiği torba kanun yöntemi tabii yeni bir yöntem değil. Roma hukukunda birbiriyle ilgisiz maddelerin yer aldığı ve tümünün birden tek bir kanun gibi işleme tabi tutulduğu karma kanunlara "legessaturae" adı verilirdi. Ancak, Roma, bu yöntemin sakıncasını ve ne tür siyasi yozlaşmalara yol açtığını görerek torba kanunları erken dönemlerden itibaren yasakladı ve bundan sonra tek konu ya da sıkı bağlantı içinde olan konuların aynı konuda yer alması zorunluluğunu getirdi. Roma'da torba kanun yapmayı akla getiren siyasi, ekonomik, stratejik, hukuki yollar ve gerekçeler neyse, birtakım farklılıklar olmakla birlikte, şu anda da aynı düşünce yapısıyla torba kanun yapılmaktadır. Ancak, Romalılar o tarihlerde bile torba kanunların siyaseten toplumu ve siyasetçiyi yozlaştırdığını fark ettikleri için torba kanun yöntemini yasaklayarak erdemli bir davranış içine girebilmişlerdir. Şu anda dünyanın birçok yerinde, örneğin Amerika'da kırk üç eyalette torba kanun yasaklanmış, bu eyaletlerde "kanun tekliği ilkesi" anayasal bir zorunluluk olarak benimsenmiştir. Milattan önce 98 yılında Roma'nın siyasi yozlaşmalara sebebiyet

verdiği endişesiyle kaldırdığı torba kanun uygulamasını günümüzde bu Mecliste konuşuyor olmamızı sizin takdirlerinize bırakıyorum. Görünen o ki, Romalı yasa yapıcılarının sahip olduğu etik ilkelere bizim fazlasıyla ihtiyacımız vardır (TBMM Genel Kurul Tutanağı, 24. D. 2. Y. 131. B, 03.07.2012).

Muhalefet partilerinin vekillerinin Meclis Genel Kurul konuşmalarına da yansayan torba yasama faaliyetine ilişkin ileri sürdükleri sakıncalar ve getirdikleri yukarıdaki gibi eleştirilerin dışında iktidar partisine mensup kimi milletvekilleri de gerek torba yasanın yarattığı sakıncaları belirtmiştir. Örneğin AKP milletvekili Cemil Çiçek torba yasanın sakıncalarına dair şunları söylemektedir:

Tabiatıyla torba yasanın beraberinde getirdiği birçok sorun da var. Çünkü bir kanun maddesini kendi bütününden kopararak bir başka yerde düzenleme yapıyorsunuz. Zaman zaman gözden kaçan hususlar oluyor, bağlantılar tam kurulamıyor, belki yeteri kadar her bir madde üzerinde de durulamıyor olabilir ama bu zaruret hâlen de devam ediyor (2011, 17).

Torba yasamanın yarattığı durum ve yukarıda uzun uzun anlatılan sakıncaları, AKP Samsun milletvekili Tülay Bakır'ın genel anlamda yasama faaliyeti için yaptığı “o yasalarda iktidar milletvekili olarak hiçbir rolüm yok, sadece elimi kaldırmaktan başka” tespit ile birlikte değerlendirildiğinde, bu bilgiler bugün Türkiye’de yasamanın inişe geçişi hakkında bize çok şey söylemektedir. Bugün anayasasına göre iktidarın üç kuvvet eliyle ve her birinin kendi görev alanında yetkilerinin sınırının yine anayasa tarafından çizildiği koşullarda kullanılması gereken Türkiye’nin siyasal sisteminde, iktidar milletvekillerinin bile rolünün olamadığı bir yasama faaliyeti yürütülmektedir. Bu yeni yasama faaliyetine karakterini veren de yüzde on barajı, siyasal partilerin çöküşü vb. gibi gelişmelere ek olarak, büyük oranda aynı anda pek çok yasada değişiklik yapan biçimi ile torba yasa ve onun yasalaşmasını sağlayan özel yasama yöntemi olarak 91. maddenin düzenlediği bölümler halinde görüşmedir.

Torba yasamanın mevzuat açısından bir hukuk temelinden yoksun oluşu, muhalefetin ve giderek iktidar milletvekillerinin siyasal katılma hakkını ellerinden alması, bu anlamda yasayı genel iradenin ifadesi olmaktan çıkarıp özelleştirmesi/kişiselleştirmesi, yasama iktidarını devre dışı bırakıp yürütme iktidarının bu alana doğru genişlemesini sağlaması özellikleri dikkate alındığında, torba yasamanın biçimlendirdiği 22., 23. ve 24. yasama dönemlerinde AKP Hükümetleri düzeyinde yürütme iktidarının fiilen bir asli kurucu iktidar gibi hareket etmesini sağlayan bir durum ortaya çıkmıştır. Bu haliyle Türkiye’de 22. Yasama Döneminden itibaren daha görünür bir şekilde Poulantz’ın iktidarın yasamadan yürütmeye devredilmesi ve yürütme içinde

genellikle kişisel yönetimin ortaya çıkmasıyla birlikte başbakanın veya yürütme gücüne sahip cumhurbaşkanının elinde yoğunlaşması; devletin üç aygıtı – yasama, yürütme, yargı- arasında bütünleşme eğiliminin artması ve tekil ve şahsileştirilmiş düzenlemelerin lehine hukuk devletinin zayıflaması olarak tespit ettiği burjuva devletin dönüşümü olgusu yaşanmaktadır. Söz konusu gelişmeler tam olarak Poulantzas'ın “burjuva devletin mevcut evredeki yeni ‘demokratik’ formu olarak” ifade ettiği otoriter devletçiliğe denk düşmektedir (2006: 234). Çünkü anayasal ve kurumsal düzeyde devlet iktidarı yasama-yürütme-yargı kuvvetleri arasındaki biçimsel ayırım dolayısıyla demokrasi görüntüsü verirken, aslında iktidar fiilen yürütmenin eline geçmiştir ki fiili düzeyde kuvvetler arasında yaşanan bu bütünleşme tüm biçimsel demokratik görüntüsüne rağmen otoriter devletçiliğin antidemokratik özüne işarettir⁵².

Son olarak belirtilmelidir ki AKP, iktidara geldiği günden itibaren başlayan ve 2007'den itibaren artık istisna olmaktan çıkarıp kurallaştırdığı torba yasa(ma) ile neoliberalizme uyum süreçlerini hızla gerçekleştirirken yasamadan yürütmeye aktardığı iktidarı, bu anlamda sağladığı yürütme hegemonyasında ilerleyen kuvvetler birliğini, başkanlık sistemi üzerinden yapılacak sistem değişikliği önerisi ile kalıcılaştırmak, kurumsallaştırmak ve anayasal zemine kavuşturmak istemektedir. Çünkü hem neoliberalizm, siyasal iktidarın ve karar verme gücünün devletin zirvesinde merkezileşmesini getirdiğinden, yürütmenin güçlendirilmesi için başkanlık sistemi işlevsel bir seçenek oluşturmaktadır (Evans, 2011) hem de AKP'nin kendi siyasal gündemi böylesi bir değişimi dayatmaktadır. Bu çerçevede de parti tarafından hazırlanan başkanlığa ilişkin taslakta, yasamadan yürütmeye iktidar devrinin kalıcılaştırılması açısından önemli öneriler bulunmaktadır. Taslak başkana, gerekli gördüğü durumlarda başkanlık kararnamesi çıkartma yetkisi vermektedir. Başkanlık kararnameleri,

... mevcut Anayasa'daki “kanun hükmünde kararnamelere” benzemekle beraber, önemli farklılıklar bulunmaktadır. Taslağa göre, Başkan, ihtiyaç duyduğu durumlarda, o konuyla ilgili “uygulanabilir açık yasal hüküm bulunmaması” halinde, Başkanlık kararnamesi çıkartabilecektir. Taslak, Başkanlık kararnameleri çıkartılabilmesi için Meclis'in Başkan'a yetki vermesine gerek görmediği gibi, Meclis'in Başkanlık kararnamelerini öncelikli olarak gündemine alarak yasalaştırması gibi bir usûl de benimsememiştir. Bu konuda iki kayıt düşünülmüştür. İlk olarak, yasalarla Başkanlık kararnamelerinde aynı konuda farklı hükümler bulunması durumunda yasalar uygulanacaktır. Taslakta, ikinci olarak, Meclis'e, Başkanlık kararnamelerinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilme

⁵² AKP'nin kendi siyasi kimliğinden kaynaklı ve giderek antidemokratikleşen, otoriterleşen yönelimlerinin devletin söz konusu dönüşümüne etkileri büyük olmakla birlikte, burada konu bir siyasal akımın devletin dönüşümüne etkileri üzerinden değil, doğrudan bir yasama faaliyeti üzerinden incelendiği için ilgili kriter değerlendirme dışı bırakılmıştır.

yetkisi yanı sıra, Başkanlık kararnamelerinin kaldırılması için halkoylamasına gidebilme yetkisi de tanınmıştır. Ancak, Meclis, Başkanlık kararnameleri hakkında sadece yılda bir defa halkoylaması kararı alabilir. Bunun için Meclis'in üye tam sayısının salt çoğunluğu ile karar alması gerekmektedir (Ataay, 2013: 271).

Yukarıda yer verilen içeriği ile AKP'nin başkanlık sistemi önerisi içerisinde yer verdiği başkanlık kararnamesi uygulamasının, tüm boyutları ile yasamadan yürütmeye açık bir iktidar devrinin aracı olduğu görülmektedir. Ve bu içeriği ile öneri basitçe sadece parlamenter sistemden başkanlığa geçişi önermemektedir. Daha önemli olarak kuvvetler ayrılığından, kuvvetler birliğine geçiş anlamına gelecek kadar keskin bir dönüşümü önermektedir. Şimdiden Türkiye'nin geleceğinde gerek başkanlık rejiminin gerekse söz konusu içeriği ile AKP'nin önerdiği başkanlık rejiminin olup olmayacağına dair fikir beyan etmek kâhinlik olur. Ancak kendi konumuz açısından şunu söylemek sorunlu ve yanlış olmayacaktır. Eğer bu haliyle bir başkanlık rejimi kurulursa, bu torba yasa - hukuksuz bir istisnanın kurala dönüşmesi uygulaması- ile oldukça güçlü şekilde temeli atılmış yasamadan yürütmeye iktidar devrinin, artık anayasal güvenceye kavuşmuş hali olacaktır.

5. SONUÇ

Türkiye'nin neoliberalizme eklememesinin iki dönemi olarak 1980-2001 ve 2001 sonrası, aynı zamanda devletin dönüşümünün iki ana uğrağı olarak ortaya çıkmıştır. Poulantzas'ın burjuva devletin mevcut evredeki yeni 'demokratik' formu olduğunu tespit ettiği otoriter devletçilik, devletin çok büyük olan ekonomik müdahalesinin uzantısı olarak bu müdahalelerin gerektirdiği acil, hızlı yasalaştırmayı beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla giderek yürütmenin uzantısı olarak idari aygıtta cisimleşen somut ve günü gününe işleyen ekonomik politikanın ihtiyaç duyduğu dönüşümler, yine bu idari aygıtın talepleri ve biçimlendirmesi ile yürütme tarafından oluşturulur olmuştur. Ki bu yasama erki ile yürütme erki arasındaki ayrılıkları silikleştiren, silikleştirdiği oranda da aslında kural koyma yetkisini yasamadan yürütmeye devreden bir gelişmedir. Yasama yetkisi yürütmeye devredilirken, genellik ve evrensellik özellikler ile ön plana çıkan yasa da içerik kaymasına uğramıştır. Artık yasama organlarından çıkan yasalar şahsileştikleri oranda kuşatıcılığını yitirmiş ve hukuk devletinin zayıflamasına yol açmıştır.

Genel olarak burjuva devletin 1980 sonrası dönüşümünün bu görünüşleri Türkiye'de de eşzamanlı olarak sonuçlar doğurmuştur. 1980 askeri müdahalesinin fiili düzeyde önünü açtığı neoliberalizme uyum süreci, 1982 Anayasası ile hukuksal zemin kazanmıştır. Bu zemin aynı zamanda neoliberalizmin ihtiyaç duyduğu düzenlemeleri ekonomi ve devlet yönetimi

düzeyinde hayata geçirecek güçlü yürütmenin de üzerinde yükseldiği zemindir. Anayasanın yasamayı diğer iki kuvvetle eşitlemesi, yürütmeye verdiği kanun hükmünde kararname yetkisi, geniş yetkilerle donattığı cumhurbaşkanı ve Anayasa'nın genel çerçevesini çizdiği yasal zeminin yarattığı yüzde on barajı ve ikili bürokrasi gibi imkânlar, yasamadan yürütmeye iktidar devrinin yolunu açılmıştır. Bu gelişme ise 2001 Krizi sonrasında bu döneme özgü bir yasa ve yasama faaliyeti olarak torba yasa(ma) ile yeni bir aşamaya taşınmıştır.

Yürütmenin hızlı yasalaştırma amacına uygun şekilde çoğunlukla özel yasama yöntemi kullanılarak, çoğunlukla birbiri ile ilgisiz birden çok yasada aynı anda ve tek metinde birden çok ekleme ve değişiklik yapan, bazen eşzamanlı olarak yeni bir alanı da düzenleyebilen yasa olarak tanımlanabilecek torba yasa üzerinde yükselen yeni hali ile yasama, kuvvetler arasındaki ayrıcalıklı yerini kaybettiği gibi giderek gündemi yürütme tarafından belirlenen bir konuma itilmiştir. Gündemi yürütme ve ona bağlı olarak idari teşkilat tarafından belirlenen yasama, kendi teklifleri ve iradesi ile yasa yapamadığı koşullarda yürütmenin tasarılarının ve torba yasalarının basit bir onay mercisine dönüşmüştür. Öyle ki 23. Yasama Dönemi'nde muhalefetin verdiği hiçbir teklif yasalaşma şansı bulamazken, tüm yasalar AKP tasarıları ve teklifleri ile yasalaşmıştır. Ayrıca bizzat iktidar milletvekillerinin yasama sürecinde rollerinin olmadığına ilişkin serzeniş de göstermektedir ki iktidar partisinin milletvekillerinin verdiği teklifler de fiilen birer hükümet tasarısıdır. Çünkü birer vekil olarak kendileri neyi, neden oyladıklarını, neyi neden reddettiklerini bilmemektedirler. Yasamadaki rolleri yalnızca partilerinin onaylanmasını istediği yasalarda el kaldırıp indirmekle sınırlıdır. Üstelik genel anlamda tüm yasama faaliyetleri için geçerli olan bu durum, torba yasa söz konusu olduğunda daha derin bir etki yaratmaktadır. Çünkü aynı anda pek çok maddede eşzamanlı olarak değişiklik yapan ve bunu yaparken maddenin eski hali ile yeni halini tam olarak vermeyen, yalnız değişiklik kısmını veren bir yasa yapım sürecinde özellikle genel kurul düzeyinde milletvekillerinin etkin olması mümkün değildir. Aynı anda 133 yasada değişiklik yapan bir yasanın tek tek her maddesine halim olabilmesi için bir milletvekilinin tüm yasaları kendi bütünlükleri içinde inceleyip, değişikliğin ne anlama geldiğini bilerek evet ya da hayır demesi gerekmektedir. Böylesi bir durum hem 133 kanunun düzenlediği alanların her biri ile ilgili bilgi gerektirir hem de yasa yapım yöntemlerine, yasanın diline hakim olmayı. Meclisin yasama uzmanlarının, hukukçu milletvekillerinin, hakimlerin, savcılarının ya da genel anlamda hukukçuların bile hakim olmadıklarını, değişiklikleri takip edemediklerini, değişikliklerin mevzuat alanını tamamen belirsizliğe ittiğini söyledikleri koşullarda hukuk bilmeyen bir vekilin bu sürece hakim olması mümkün değildir. Bu koşullarda sürece hakim olamayan vekile kalan görev de parti grup başkanının talimatı doğrultusunda

yasaya evet ya da hayır demekle sınırlanmıştır. Milletvekilinin içine düşürüldüğü bu konum, temelde yasamanın içinde bulunduğu konumdur. Yasama, iktidarını yürütmeye devretmiştir. Bu durumun nedeni, neoliberalizm ile birlikte devletin görece özerkliğini terk ederek, açıktan sermaye lehine bir müdahalecilik ile ekonominin her alanına müdahil olması ve bu müdahilliğin gerektirdiği acil, hızlı dönüşümleri hayata geçirme istekliliğidir. Günü gününe işleyen şahsileşmiş düzenlemelerin, aynı hız ile yapılabilmesi de eskinin genel yasama yöntemi ile mümkün değildir. Bu hıza uygun hızlandırılmış bir yasa yapım süreci şarttır ki Türkiye’de torba yasa tüm de facto özelliği ile bu durumun somut örneğidir. Yürütmenin yasaları olarak tanımlayabileceğimiz söz konusu somut örnek, eşzamanlı olarak yasamanın tükenişini ilan etmektedir. Çünkü yürütme torba yasa ile yasama yetkisini doğrudan kendisine aktarırken, bir taraftan da torba yasanın içine serpiştirdiği bedelli askerlik, belirli bir toplum kesimine vergi affı, imar affı, yine belirli bir meslek grubuna grev yasağı gibi düzenlemeler ile de toplumun geniş kesimlerinin desteğini sağlayacağı adımlar atarak, yasama iktidarına el koyma halini hegemonikleştirmektedir. Yürütmenin bu hegemonik hali, yasama açısından gerçek bir tükeniştir.

Yasamadan yürütmeye iktidar devri ve yasamanın basit bir onay mercisine indirgenmesi torba yasa ile tescillenmiştir. Yasama, artık devletin üç kuvveti arasında toplumsal düzene ilişkin kuralları koyan, bu anlamda yürütme ve yargının da sınırlarını çizen asli kuvvet olma vasfını kaybetmiştir. Yasama karar vericiliğini kaybettiği oranda yürütmenin gündemini icra eden bir icra makamına dönüşmüştür. Üstelik bu yürütmenin icra aygıtı olarak bürokrasiyi kullanarak yaptığı türden bir icra değildir. Yürütmenin talep ettiği düzenlemeleri, değiştirme yetkisi elinden alınarak onaylayan, bu anlamda etkisiz bir icra makamıdır. Bu durum egemenliğin kullanımı açısından da çok kritik bir dönüşümüme işaret etmektedir. Bir parlamenter sistem olarak Türkiye’de millet egemenliğinin asli yansıma yeri TBMM’dir. Yürütme yasamanın içinden çıkan, bu anlamda doğrudan halk tarafından seçilmeyen, TBMM’deki çoğunluğu dolayısıyla bu kuvvete getirilen, dolayısıyla ikincil kuvvettir. Oysa torba yasa ile birlikte ikincil kuvvetin asli kuvvete dönüşme süreci tamamlanmıştır. Bu önemli bir meşruiyet sorununa işaret etmektedir. Milletten doğrudan yetki alan yasama, millet adına kural koyma yetkisini kaybetmiş, yürütme ise sahip olmadığı bir yetkiyi kullanır hale gelmiştir. Torba yasama süreci ile birlikte millet yasa yapım sürecine ne genel kurul düzeyinde muhalefet vekilleri ve iktidar vekilleri ve ne de komisyonlar düzeyinde baskı grupları ve bürokrasi aracılığı ile katılabilmektedir. Bu durum açıkça devlet-vatandaş arasındaki ilişkinin de dönüşümüne işaret eder ki bu bağlamda ortada açık bir meşruluk krizi mevcuttur. Söz konusu meşruluk krizinin üstü, şimdilik biçimsel de olsa TBMM’nin hâlâ yasalara onay veren

kuvvet olarak görülmesi ile örtülmektedir. Sistemin fiilen dönüşümü olarak yaşanan bu sürecin sonunda başkanlık üzerinden sistem tartışmasının gündeme gelmesi de boşuna değildir. Burjuva devletin otoriter devletçilik formunda yaşadığı dönüşüm, kendine uygun olarak 18. yüzyıldan beri yasama üzerinde yükselen siyasal sistemler açısından da bir dönüşüm başlatmıştır. Türkiye’de yaşananlar bunun Türkiye’ye özgü tipik bir yansımasıdır.

KAYNAKÇA

Agamben, Giorgio (2006), İstisna Hali (İstanbul: Otonom Yayıncılık) (Çev. Kemal Atakay).

Agamben, Giorgio (2012), Kutsal İnsan–Egemen İktidar ve Çıplak Hayat (İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık) (Çev. İsmail Türkmen).

AK OFİS (t.y.), Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun -Neden Torba Kanun (Torba Yasa) (Ankara: AKP).

Altuntaş, Ekin Oyan (2012), “Kapitalizmin Doğal Bir Evresi Olarak Totaliter-Polis Devletinin Yükselişi ve ABD Örneği”, Uluslararası İlişkiler, 9 (35): 35-60.

Anayasa Komisyonu Raporu, TBMMTD, T.8.5.1996, D. 20, YY. 1, C. 5, B. 49.

Anayasa Komisyonu Raporu, TBMMTD, T.26.1.2001, D. 21, YY. 3, C. 53, B. 50.

Araç İbrahim ve Şeref İba (2003), “Türkiye’de Yasa Önerisi Hazırlama ve Norm Koyma Tekniği ve Yasamacı Mesleğinin Nitelikleri Üzerine”, SDF Dergisi, 58 (3): 35-59.

Ataay, Faruk (2013), “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin ‘Başkanlık Sistemi’ Önerisi Üzerine Değerlendirme”, Alternatif Politika Dergisi, 5 (3): 266-294.

Bakırcı, Fahri (2005), “Koda Yasa Çerçeve Yasa Ayrımı Üzerine”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 54 (3): 223-240.

Bakırcı, Fahri (2011), “Konuşma”, Kanun Yapım Süreci Sempozyumu (Ankara: TBMM Yayınları): 113-143.

Bayramoğlu, Sonay (2005), Yönetişim Zihniyeti -Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidar (İstanbul: İletişim Yayınları).

Boratav, Korkut (2004), Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002) (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları).

Castel, Robert (2004), Sosyal Güvensizlik (İstanbul: İletişim Yayınları).

Çelebi, Fatih (2012), Milletvekillerinin Kanun Teklif Etme Yetkisi, Yasama Uzmanlığı Tezi (Ankara: TBMM).

Çiçek, Cemil (2011), “Konuşma”, Kanun Yapım Süreci Sempozyumu (Ankara: TBMM Yayınları): 15-21.

Disposition Of Executive Orders Signed By President Barack Obama, National Archives, <http://www.archives.gov/federal-register/executive-orders/obama.html> (23.03.2016).

Duverger, Maurice (1986), Siyasal Rejimler (İstanbul: Sosyal Yayınlar).

El, Kıvanç (2013), “AKP’li Vekilden İsyan”, <http://www.gazetevatan.com/akp-li-vekilden-isyan--523582-siyaset/> (20.02.2016).

Elias, Norbert (2007), Uygarlık Süreci: Toplumun Değişimleri/Bir Uygarlaşma Teorisi İçin Taslak (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Erol Özbek).

Eroğul, Cem (1996), Anütüzeğe Giriş: Anayasa Hukukuna Giriş (Ankara: İmaj Yayınevi).

Evans, Bryan (2011), “Devlet Aygıtları, İktidar Partisinin Siyasal Gündemine Daha Da Bağımlı Hale Gelecek”, (Çev. Deniz Yıldırım), <http://sendika9.org/2011/07/bryan-evans-devlet-aygitalari-iktidar-partisinin-siyasal-gundemine-daha-da-bagimli-hale-gelecek/> (23.03.2016).

Geçmez, Taner (2013), “Özel Yasama Yöntemi Olarak Temel Kanun”, TBB Dergisi, 2013 (104): 265-298.

Giddens, Antony (2000), Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi (İstanbul: Paradigma Yayınları) (Çev. Ümit Tatlıcan).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/fc5a4a1a-63d9-4de3-bb8b-d56a61409df6/program+%281%29.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACEfc5a4a1a-63d9-4de3-bb8b-d56a61409df6> (11.02.2016).

Güler, Birgül Ayman (1996), Yeni Sağ ve Devletin Değişimi (Ankara: TODAİE Yayınları).

Güler, Birgül Ayman (2003), “Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye”, Praksis Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi, (9): 93-116.

Gürbüz, Özer (1997), “Dünyada ve Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri ve ideal Seçim Sistemi İçin Öneriler”, Ankara Barosu Dergisi, 1997(1): 14-29.

Güzelsarı, Selime (2004), “Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları”, Kemal Öktem ve Uğur Ömürgönülşen

(Der.), Kamu Yönetimi: Gelişimi ve Güncel Sorunları (Ankara: İmaj Yayınevi): 85-137.

Haspolat, Evren (2012), Neoliberalizm ve Baskı Aygıtlarının Dönüşümü: Türkiye’de Özel Güvenliğin Gelişimi (Ankara: NotaBene Yayınları).

Horuş, Mehmet (tarihsiz), “Bir Hukuk Afeti: Acele Kamulaştırma”, http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/918ea9744eaca53_ek.pdf?dergi=HABER%20B%DCLTEN%DD (23.03.2016).

Incar nato, Florencia Maria (2007), “El fenómeno del ‘decretismo’ en Argentina y Brasil entre 1989 y 1992 correspondiente a las presidencias de Menem y Collor de Melo”, Revista de Ciencia Política, de la ciudad de Buenos Aires a la aldea global, Número 1, Buenos Aires.

İba, Şeref (2010), Parlamento Hukuku (İstanbul: İş Bankası Yayınları).

İba, Şeref (2011), “Ülkemizde ‘Torba Kanun’ ve ‘Temel Kanun’ Uygulamaları”, Ankara Barosu Dergisi, 2011(1): 197-202.

Jessop, Bob (2005), “Poulantzas’ın Özgünlüğü, Mirası ve Güncelliği”, Betül Yarar-Alev Özkazanç (Der.), Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Betül Yarar): 73-112.

Kara, Muzaffer Ayhan (2007), Koalisyon: Türk Siyasal Yaşamında (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları).

Keyder, Çağlar (2003), Türkiye’de Devlet ve Sınıflar (İstanbul: İletişim Yayınları).

Kocaman, Habip (2011), “Konuşma”, Kanun Yapım Süreci Sempozyumu (Ankara: TBMM Yayınları): 103-112.

Kutlu, Mustafa (2001), Kuvvetler Ayrılığı –Temelleri, Gelişimi/Hukuk Devletin Gelişimi- (Ankara: Seçkin Yayınları).

Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, <http://www.mevzuat.gov.tr/MUHEsasleri.aspx> (20.02.2016).

NTV (16.11.2002), Akp ‘Acil Eylem Planı’nın Tam Metni, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/188080.asp>, 16.11.2002 (20.02.2016).

Özal Dönemi Kanun Hükmünde Kararnameleri, <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/KHK.aspx>, (12.02.2016).

Özbudun, Ergun (1995), Türk Anayasa Hukuku (Ankara: Yetkin Yayınları).

Poulantzas, Nikos (1992), Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar (İstanbul: Belge Yayınları) (Çev. Şen Süe ve L. Fevzi Topaçoğlu).

Poulantzas, Nikos (2006), Devlet, İktidar ve Sosyalizm (Ankara: Epos Yayınları) (Çev. Turhan Ilgaz).

Roskin, Michael G. (2012), Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür (İstanbul: Adres Yayıncılık) (Çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu).

Sabuncu, Yavuz (2006), “Seçim Barajları ve Siyasi Sonuçları”, Anayasa Yargısı, 2006 (3): 191-197.

Tanör, Bülent (2001), Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (İstanbul: YKY).

Teziç, Erdoğan (2003), Anayasa Hukuku (İstanbul: Beta Yayınları).

The Guardian (10.01.2016), “Argentinian President Under Fire For ‘Anti-Democratic’ Decrees”, <http://www.theguardian.com/world/2016/jan/10/argentinian-president-mauricio-macri-anti-democratic-decrees> (23.03.2016).

Tunaya, Tarık Zafer (1982), Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku (İstanbul: Araştırma Eğitim Ekin Yayınları).

Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü, <https://www.tbmm.gov.tr/ictuzuk/ictuzuk.htm> (15.02.2016).

TÜİK (Türkiye İstatistik Enstitüsü Kurumu) (2012), Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011 (Ankara: TÜİK).

TBMM Genel Kurul Tutanağı, 22. D. 3. Y. 97. B, 11.05.2005.

TBMM Genel Kurul Tutanağı, 22. D. 5. Y. 57. B, 31.01.2007.

TBMM Genel Kurul Tutanağı, 24. D. 2. Y. 131. B, 03.07.2012.

1982 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>. (20.02.2016).

10.06.1983 tarihli ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (13.06.1983 tarihli ve 18076 sayılı Resmi Gazete), <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.2839&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0>. (20.01.2016).

6223 Sayılı Kamu Hizmetlerinin Düzenli, Etkin ve Verimli Bir Şekilde Yürütülmesini Sağlamak Üzere Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilat, Görev ve Yetkileri ile Kamu Görevlilerine İlişkin Konularda Yetki Kanunu'nun 1. Maddesinin (2) Numaralı Fıkrasının (a) Bendinin (20) Numaralı Alt Bendi ile (b)

Bendinin (7) Numaralı Alt Bendinin Anayasa'ya Aykırı Olmadığına ve İtirazın REDDİNE Dair Karar (E.No: 2011/60) (15.12.2011 tarihli ve 28143 sayılı Resmi Gazete),
<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111215.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111215.htm>. (29.02.2016).

1 Kasım 2015 Seçimleri, <http://secim.ntv.com.tr/> (26.02.2016).

22.-23.-24. Yasama Dönemlerinin Tüm Yasaları,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.sorgu_baslangic.

ÇOK TARAFLI ÇEVRE SÖZLEŞMELERİ**Deniz Kızılsümer Özer***USAK Yayınları, Ankara, 2009, 392 sayfa.**ISBN: 978-605-4030-20-0***Arda ÖZKAN¹**

Deniz Kızılsümer Özer'in *Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri* isimli kitabı, uluslararası çevre hukukunun bel kemiğini oluşturan çevre sözleşmelerini incelemeyi amaçlamaktadır. Günümüzde çok taraflı çevre sözleşmeleri, uluslararası çevre hukukunun en önemli kaynakları olarak görülmektedir (Swanson, 1999: 85). Uluslararası boyutta çevre korunmasına ilişkin kurum ve kuralların öğrenilmesi ancak çok taraflı çevre sözleşme rejimlerinin analizi ile mümkün olmaktadır. Yazar da çok taraflı çevre sözleşmelerini çeşitli yönlerden analiz etmiştir. Özer, kitabında çevre sözleşmelerini öncelikle birer uluslararası andlaşma olarak incelemiş, daha sonra çok taraflı çevre sözleşmeleri ile getirilen yeni usulleri, organları, kavramları ele almıştır. Kitapta incelenen sözleşmeler, birer uluslararası andlaşma olup, aynı zamanda Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne tabi olan belgelerdir.

Küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi, biyolojik çeşitliliğin azalması, asit yağmurları, nehir ve deniz kirliliği, zararlı ve zehirli atıklar, tatlı su kaynaklarının tükenmesi gibi çevre sorunları, insanlığı farklı boyutlarda ve farklı zamanlarda olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Çoğu sınıraşan nitelikte olan bu çevre sorunları ile mücadele, uluslararası işbirliği ile mümkün olmaktadır. Diğer bir deyişle, çevre sorunlarının belli bir ülke ile sınırlı kalmak yerine tüm dünyayı etkilemesi, çözüm için uluslararası işbirliğini gerekli kılmaktadır. Uluslararası çevre sorunlarına uygulanacak kuralların oluşturulması için henüz küresel bir örgütün kurulamamış olması da, uluslararası çevre hukuku kurallarının çok sayıda iki taraflı, bölgesel ve evrensel sözleşmelerde düzenlenmesine yol

¹ Arş. Gör., Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

açmıştır. Bu amaçla gerçekleştirilen işbirliği zemininde çevre sorunlarının çözümüne yönelik olarak çok taraflı sözleşme, norm ve ilke geliştirilmiştir.

Kitapta, sözleşmelerin oluşumuna ve özelliklerine ilişkin açıklamalar çok taraflı çevre sözleşmelerinin tümüne ilişkindir. Çok taraflı çevre sözleşmelerinin özellikleri vurgulanırken yapılan açıklamalarda ise seçilen dört ana kümede toplanabilecek yirmi civarında sözleşmeye ağırlıklı olarak göndermede bulunulmuştur. Özer, çok taraflı çevre sözleşmelerinin maddi içeriklerinden ziyade oluşumları, özellikleri, öngördükleri organlar, uygulanmaları ve uygunluğu sağlama usulleri üzerinde durmuştur. Bu kapsamda, her bir bölümde ele alınan konuları özetleyerek kitabın değerlendirmesini yapmakta fayda var.

Kitabın “Çevre Sorunlarının Çözümünde Uluslararası Hukukun Rolü” başlıklı Birinci bölümünde, ilk olarak çevre sorunlarının özellikleri ele alınmıştır. Bunun sebebi, çevre sorunlarının kendilerine has özelliklerinin çok taraflı çevre sözleşmelerinin oluşumunu ve uygulanmalarını çeşitli yönlerden etkilemesidir. Bu bağlamda, çok taraflı çevre sözleşmeleri, çevre sorunlarının kendisine has özellikleri nedeni ile diğer uluslararası andlaşmalardan farklı özellikler sergilemektedir. Bu bölümde ayrıca, uluslararası çevre sorunlarının çözümünde uluslararası hukukun kavramlarından yararlanılması gereği üzerinde durulmuş ve uluslararası hukuk ile uluslararası çevre hukuku arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Daha sonra, uluslararası çevre hukukunun gelişimi, Stockholm ve Rio Konferansları temel alınarak ve çeşitli dönemlerde kabul edilen çok taraflı çevre sözleşmelerinin özelliklerine vurgu yapılarak incelenmiştir.

Birinci bölümde, öncelikle uluslararası çevre sorununun tanımı yapılmıştır: Bir devletin sınırlarını aşarak diğer devletleri ya da herhangi bir devletin egemenliğinde olmayan yerleri etkileyen çevre sorunları uluslararası çevre sorunlarıdır (Pazarcı, 1983: 203). Uluslararası çevre sorunları özellikle, mekansal yönden farklılıklar gösterebilirler. Bu tür sınıraşan çevre sorunları, genellikle bölgesel örgütlerin girişimleri ile oluşturulan bölgesel sözleşmelerde düzenlenmektedir. Diğer tür çevre sorunları ise, iklim değişikliği ve ozon tabakasının incelmesinde olduğu gibi küresel niteliktedir. Küresel çevre sorunları, eşit düzeyde olmasa da bütün devletleri etkilemektedir. Bir çevre sorunu küresel nitelikte, sınıraşan etkiye sahip ise uluslararası nitelik kazanabilir. Bununla birlikte, dikkat edilmesi gereken husus, farklı özellikler taşıyan bu uluslararası çevre sorunlarına uygulanacak kuralların birbirlerine nazaran bazı farklılıklar göstermesidir. Sınıraşan sorunlar genellikle, örf ve adet hukuku ve uluslararası hukukun genel kuralları çerçevesinde çözümlenmeye çalışılmaktadır. Küresel sorunlara ise örf ve adet kuralları yerine sözleşmelerde yer alan hükümler uygulanmaktadır. Ayrıca, sınıraşan bir çevre sorununa ait bir

uyuşmazlık çıktığında bu uyuşmazlık yargısal ya da tahkim yolu ile çözümlenmeye çalışılırken kitapta incelenen küresel sorunların çözümünü amaçlayan sözleşmelerde uygunluğu sağlamak için çeşitli usuller geliştirilmektedir (Birnie ve Boyle, 2006: 7). Bu bağlamda Birinci bölümde, çevre sorunlarının çözümü için sözleşmeler ile getirilen kuralların diğer uluslararası sorunların çözümü için getirilen kurallardan farklılıkları ve benzerlikleri üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde ele alınan konulardan birisi de uluslararası çevre hukukunun tarihsel gelişimidir. Uluslararası çevre hukuku, en hızlı gelişen uluslararası hukuk dallarından biridir (Sand, 1999: 30). Kitapta çok taraflı çevre sözleşmeleri ele alındığı için tarihçe çevre sözleşmeleri ile sınırlı tutularak incelenmiştir. Çok taraflı çevre sözleşmelerinin yapılmaya başlanması ve yaygınlaşmaları üç döneme ayrılarak incelenmiştir: İlki, 1972 Stockholm Konferansı'na kadar olan dönem, ikinci 1972 ile 1992 Rio Konferansı arasındaki dönem, sonuncusu ise Rio Konferansı ile başlayan ve günümüze kadar devam eden dönemdir. Her dönemde akdedilen sözleşmeler, bazı özellikler göstermektedir. İlk döneme ait çok taraflı çevre sözleşmeleri, doğal kaynakların yönetimine ilişkin genel ilkeleri oluşturan çerçeve nitelikli sözleşmelerdir. Bunların çevrenin izlenmesine, bilimsel araştırmaya ve bilgi alışverişine ilişkin hükümleri göze çarpmaktadır. İkinci dönem sözleşmelerinde belli maddelerin üretimine, tüketimine ve uluslararası ticaretine getirilen sınırlama ve yasaklamalar yer almaktadır. Üçüncü dönem sözleşmelerde ise, özellikle sözleşmelerin uygulanması için alınması gereken tedbirler ve sözleşmelere uygunluğun sağlanması konuları ağırlık kazanmıştır. Bu çerçevede, sözleşmelere uyulmasının teşviki amacıyla bazı yeni ekonomik, teknik unsurlar sözleşmelere dahil edilmiştir. Bu yenilikler arasında, mali fonların kurulması, teknoloji yardımları, üçüncü ülkelerle ticaret yasakları, salım ticaretine ilişkin kurallar, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi sayılabilir (Sands, 2003: 25).

Rio Konferansı'ndan sonra uluslararası çevre hukuku için farklı bir dönem başlamış, sınıraşan etkileri olabilecek tüm faaliyetlerde çevre faktörünün dikkate alınması söz konusu olmuştur. Öyle ki, Rio konferansı ile birlikte, uluslararası çevre hukukunun sürdürülebilir kalkınma uluslararası hukukuna dönüştüğü iddia edilmiştir. Bunun anlamı, artık çevre ve kalkınma konularının birlikte ele alınacak olmasıdır. Bu dönemde sözleşmeler hazırlanırken sürdürülebilir kalkınma boyutu göz önünde bulundurulmuş, ayrıca sivil toplum örgütlerinin sözleşmelerin hazırlanması ve uygulanması aşamalarındaki rolü artırılmıştır (Sand, 2007: 40-41). Rio sonrası sözleşmelerin yapısına bakıldığında ise sözleşmelerin daha ayrıntılı ve spesifik hükümler, uygulanmalarına ve uygunluğun sağlanmasına yönelik bazı tedbirler içerdikleri görülmektedir.

Özellikle, çerçeve sözleşmelerine getirilen protokoller ile uluslararası çevre rejimlerinin oluşturulması mümkün olmuştur (Weiss, 1992-1993: 868).

İkinci bölümde, “Çok Taraflı Çevre Sözleşmelerinin Özellikleri ve Oluşum Süreci” ele alınmıştır. Bu çerçevede, uluslararası hukukun kaynaklarından olan andlaşmalar hakkında genel bilgiler verilmiş, andlaşmalar ile uluslararası hukukun diğer kaynakları arasındaki ilişki incelenmiştir. Ayrıca, günümüzde çok taraflı çevre sözleşmelerinin sayısındaki artışa vurgu yapılmıştır. Bu bölümde ikinci olarak, çok taraflı çevre sözleşmelerinin tanımı, kümelenmesi, içerikleri, sözleşmelerde yer alan çevre tanımları ve sözleşme rejimleri ele alınmıştır. Üçüncü olarak, çevre sözleşmelerinin türleri ve doğrudan uygulanma sorunu üzerinde durulmuştur. Dördüncü olarak, bu bölümün en can alıcı konularından biri olan, çevre sözleşmelerinin oluşum süreci; müzakere öncesi, müzakere süreci, metnin oluşturulması, kabulü ve kesinleşmesi safhalarına ayrılarak incelenmiştir. Özellikle, bu safhalara başta devletler olmak üzere uluslararası örgütlerin ve sivil toplum örgütlerinin katılımı ve etkileri değerlendirilmiştir. Bu bölümde son olarak, çok taraflı çevre sözleşmelerinin yorumu, üçüncü kişilere etkisi, sözleşmelere konulan çekinceler, çatışma ve esnek hukuk belgelerinin çok taraflı çevre sözleşmelerinin oluşumuna etkileri ele alınmıştır. Aynı zamanda, çok taraflı çevre sözleşmelerinin en belirgin özelliklerinden olan çerçeve sözleşme-protokol yaklaşımı, çok taraflı çevre sözleşmelerinde yer alan normların nitelikleri ele alınmış ve çok taraflı çevre sözleşmelerinin kümelenmesine ilişkin çabalar belirtilmiştir.

Kitapta üzerinde durulan sözleşmelerin belirlenmesi açısından çok taraflı çevre sözleşmelerinin tanımlanması büyük önem taşımaktadır. Çok taraflı çevre sözleşmeleri, hukuki bağlayıcılığı olan ve açıkça belirlenmiş birincil amacı, insan davranışlarının doğa ve doğal kaynaklar üzerinde olumsuz etkilerinin önlenmesi ve düzenlenmesi olan, ikiden daha fazla devletin taraf olduğu ve devletler arasında akdedilen andlaşmalardır. Bu tür çok taraflı çevre sözleşmelerinin temel amacı, çevrenin insan faaliyetleri karşısında korunmasıdır (Mitchell, 2003: 432-434).

Kitabın farklı bölümlerinde değişik boyutlarda incelenen çok taraflı çevre sözleşmeleri, yasa-andlaşma türünden sözleşmelerdir. Örneğin, Ramsar Sözleşmesi, Dünya Mirası Sözleşmesi, MARPOL 73/78, 1982 BMDHS, Montreal Protokolü, Basel Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, 1972 Londra Sözleşmesi, Viyana Sözleşmesi, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, yasa andlaşma olarak kabul edilebilir. Ayrıca, UNEP Bölgesel Denizler Sözleşmeleri, 1988 Antarktika Mineral Kaynaklar Sözleşmesi ve Avrupa Konseyi'nin çevre sözleşmeleri gibi bazı bölgesel sözleşmeler temel hükümler içeriyorlarsa uygulanacakları bölgeler bakımından yasa-andlaşma

olarak kabul edilirler. Hemen belirtmek gerekir ki, bu sözleşmelerin çoğunu, çerçeve sözleşmeler olarak nitelendirmek mümkündür. Bu sözleşmeler ilk halleri ile yasa-andlaşma olmaktan uzaktır. Çerçeve sözleşmeler ile belli bir çevre rejimine ilişkin temel normlar ve ilkeler getirilir; daha sonra benimsenecek protokoller ile bir çevre rejimi oluşturulur. Çerçeve sözleşmeler, *pactum de contrahendo*, daha sonra yapılacak sözleşmelerde yer alacak konuların düzenlendiği sözleşmeler olarak tanımlanabilir. Çerçeve sözleşmelerde, çözüm getirilmesi amaçlanan çevre sorununun niteliği, özellikleri ve tarafların bu sorunu çözme konusundaki niyet ve istekleri ifade edilir; ancak sözleşmede nihai çözüme ulaşılmaz. Çerçeve sözleşmede yol gösterici genel ilkeler, temel kurumsal yapı oluşturulmakta ve ayrıca teknik ayrıntıların düzenleneceği protokollerin kabulü sırasında izlenecek yöntemler düzenlenmektedir (Alexandre ve Shelton, 2004: 41-51).

Üçüncü bölümde, “Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri ile Oluşturulan Organlar” ve bunlara gereksinim duyulma sebepleri irdelenmiştir. Bu kapsamda, taraflar konferansı, sekretarya ve ikinci organların oluşumu ve yetkileri incelenmiştir. Bu çerçevede, taraflar konferansının iç işlerine, dışişlerine, sözleşme düzeninin geliştirilmesine, sözleşmenin yorumlanmasına ve sözleşmelerdeki boşlukların doldurulmasına ilişkin yetkileri incelenmiştir. Daha sonra sekretaryaların, bilgileri toplama, analiz, ilgili yerlere gönderme ve sözleşmelerin uygulanmasını denetleme, sağlama yetkileri, son olarak da bilimsel ve teknik ikinci organlar ele alınmıştır.

Çok taraflı çevre sözleşmelerinin en önemli özelliklerinden biri de, getirdikleri kurumsal yapıdır. Akademisyenler tarafından çeşitli isimlerle anılan kurumsal yapıları, Özer, kitap boyunca “sözleşme organları” olarak adlandırmayı uygun görmüştür. Çok taraflı çevre sözleşmeleri tarafından oluşturulan sözleşme organlarında, taraf devlet temsilcileri, örgüt memurları, bilimsel ve teknik uzmanlığa sahip kişiler görev almaktadır. Bu organlar, *sui generis* ve *ad hoc* nitelikte, şekilcilikten uzak, esnek, yenilikçi özellikleri ile sözleşme rejiminin geliştirilmesini ve etkinliği sağlamayı amaçlamaktadır (Churchill ve Ulftein, 2000: 623-625).

Üçüncü bölümde üzerinde durulmak istenen ve sözleşme organları olarak nitelendirilen kurumlar, genellikle taraflar konferansı/taraflar toplantısı, sekretarya ve bilimsel, teknik ikincil organlar olarak adlandırılmaktadır. Sözleşmelerde bu tür organların getirilmesinin en önemli sebebi, sözleşme rejimlerinin geliştirilmeleri ve günün şartlarına uyarlanmaları için taraflar arasında sürekli bir işbirliğinin gerekli olmasıdır. Çevreye ilişkin bilgilerin her geçen gün artması, çoğu kez edinilen yeni bilgilerin göz önüne alınarak sözleşme metinlerinin değiştirilmesini, sözleşmelere yeni protokollerin, eklerin

getirilmesini, mevcut protokol ve eklerin değiştirilmesini gerektirir. Sözleşme organları sayesinde sözleşme rejiminde esneklik ve etkinlik sağlanabilir (Alexandre ve Shelton, 2004: 87). Bu çerçevede organların, bağlayıcı kararlar alma, tavsiyelerde bulunma, çerçeve sözleşmenin yorumlanması, hareket planlarının yapılması, politikaların benimsenmesi, bilimsel araştırmaların yürütülmesi gibi görevleri vardır (Birnie ve Boyle, 2006: 201-202). Diğer bir sebep de, çoğu çevre sözleşmesinin niteliğinden doğmaktadır. Sınırlı bir politik destek ile çerçeve sözleşme niteliğinde yapılan sözleşmelerin geliştirilmesi, bir kurumsal yapının oluşturulmasına ve işlemesine bağlıdır. Çerçeve sözleşmelerin değiştirilmesi sırasında klasik yolun izlenmesi, yani yeni bir uluslararası konferansın toplanması, onaylama ve yürürlüğe girmeleri için belli bir onay sayısının beklenmesi halinde önemli zaman kayıpları ortaya çıkmaktadır. Çerçeve sözleşmeler ile oluşturulan organlar, tarafların müzakerelere devam etme konusundaki kararlılıklarını ifade etmektedir. Ayrıca, sözleşme organlarının sözleşmenin uygulanması aşamasında bazı işlevleri bulunmaktadır. Bu çerçevede, doktrinde çevre sözleşmelerinde yer alan yükümlülüklerin özelliklerinin bu tür organları gerektirdiği üzerinde durulmuştur (Churchill ve Ulfstein, 2000: 629).

Dördüncü bölümde ise, “Çok Taraflı Çevre Sözleşmelerinin Uygulanması ve Sözleşmelere Uygunluğun Sağlanması” için sözleşmelere konulan bazı tedbirler ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak, birbirine yakın anlamları olan ancak farklı anlam taşıyan kavramlar açıklanmıştır. İkinci olarak, sözleşmelerdeki hükümlerin iç hukuka aktarılması yoluyla uygulanmaları üzerinde durulmuştur. Üçüncü olarak, sözleşmelerde yer alan sözleşmelere uygunluğu sağlamaya yönelik tedbirlerden mali işbirliği, teknoloji transferi, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi rapor verme yükümlülüğü ele alınmıştır. Bunca çaba ve zahmetle hazırlanan sözleşmelere uygunluğu sağlamak üzere geliştirilen uygunluğu sağlama usulleri incelenmiştir. Çevre sözleşmelerinin diğer sözleşmelerden farklı olarak taraflara karşılıklı yükümlülükler getirmek yerine tüm insanlığın yararını amaçlıyor olması, bu sözleşmelere uygunluğun sağlanması için farklı usullerin takip edilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki, bu usuller henüz gelişme aşamasındadır; şimdilik kendilerinden beklenen sözleşmelerin etkinliğini artırmalarıdır. Çok taraflı çevre sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkların çözülmesi için ayrıca sözleşmelerde diplomatik ve yargısal yollar öngörülmüştür; ancak bu yollara sık sık başvurulmadığı görülmektedir. Oluşturulan sözleşme rejimleri, ancak işlemleri ve uygulanmaları halinde çevre sorunlarına çözümler getirebilir.

Dördüncü bölüm boyunca kitabın farklı bölümlerinde kullanılan bazı kavramlar açıklanmıştır. Bu kavramlar, sözleşmenin uygulanması, sözleşmeye

uygunluk, sözleşmenin etkinliği ve zorlamadır. Burada amaçlanan, çoğu kez karıştırılarak birbirlerinin yerine kullanılan bazı kavramların netleştirilmesidir.

Sözleşmeye uygunluk, devlet ya da devlet dışı aktörlerin bir çevre normunun gereklerine uyarak davranışlarında yaptıkları değişiklikler olarak değerlendirilmektedir (Weiss, 1999: 1555-1557). Sözleşmelerin uygulanması incelenirken andlaşmalar hukukunun temel ilkesi olan *pacta sunt servanda*, yani andlaşmanın bağlayıcı olduğu ve gereklerinin iyi niyetle yerine getirilmesi ilkesi öncelikle hatırlanmalıdır. Sözleşmenin uygulanması, sözleşmeden doğan yükümlülükleri yerine getirmek amacıyla uluslararası hukuk ile ulusal hukuk arasında bir bağın kurulmasını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, uygulama, uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi amacı ile iç hukukta alınan tedbirler ya da uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Uygulama, çoğu zaman taraf devletlerin sözleşme hükümleri uyarınca aldıkları iç hukuk tedbirleri olarak anlaşılır; bu tedbirler, yasama, idari ya da yargısal tedbirler olarak ortaya çıkabilir. Keza, uluslararası kurum ve örgütlerin sözleşmelerin gereklerini yerine getirmeye yönelik faaliyetleri de uygulama olarak adlandırılmaktadır (Raustiala, 2000: 392). Yazar da kitapta, uygulamayı taraf devletlerin sözleşmenin iç hukukta etkinlik kazanması için yapacağı işlemler ile sınırlı tutmuştur. Bu çerçevede, taraf devletler, sözleşmeden doğan yükümlülükleri yerine getirebilmek için gereken yasaları ya da düzenleyici işlemleri hazırlamalı, bunların yürürlüğe girmesini sağlamalı, gerekli ulusal politikaları, diğer tedbirleri benimsemeli ve belirli aralıklarla ulusal mevzuatı gözden geçirmelidirler (UNEP, 2001: 2).

Günümüzde, doktrinde, yeni çok taraflı çevre sözleşmelerinin yapılması yerine mevcut sözleşmelerin uygulanmasının ve etkinliğinin sağlanmasının önemi üzerinde durulmaktadır (Redgwell, 2007: 945). Sözleşmelerin etkin olabilmesi için öncelikle uygulanmaları gerekmektedir (Raustiala, 2000: 391). Etkinlik, sözleşmenin bir bütün olarak çevre sorununun çözümü için katkı sunmasını ifade etmektedir. Etkinlik, taraf devletin ya da devletin yetkisi altındaki kişilerin davranışlarında sözleşmenin öngördüğü davranış değişikliklerinin gerçekleşmesi ve bu sayede çevre sorununda gözlemlenebilir, belli bir iyileşmenin sağlanması olarak tanımlanabilir. Ayrıca, sözleşmenin amaçlarına ulaşmasında sağlanan başarı, etkinliğini ifade etmektedir (Hunter, Salzman ve Zaelke, 2003-2004: 477-478).

Zorlama ise, taraf devletlerin sözleşme hükümlerini yerine getirmemesi halinde başvurulacak yolları ve sözleşme yükümlülüklerine uymalarının sağlanması için uygulanabilecek yöntemleri ifade etmektedir (Tütüncü, 2000: 589-598). Hemen belirtmek gerekir ki, çok taraflı çevre sözleşmelerine uyulmaması ya da sözleşmenin ihlal edilmesi halinde nadiren ihlal eden

devletlerin uluslararası sorumluluğunun tesisi gibi zorlama yollarına gidilmektedir. Çok taraflı çevre sözleşmelerinde esas olarak sözleşmelere uygunluğun sağlanmasına yönelik bir takım tedbirler yer almaktadır. Sözleşme hükümlerine uyulmaması halinde zorlama niteliğinde tedbirlerin uygulanması ise nadiren sözleşmelerde öngörülmektedir. Örneğin, Kyoto Protokolü'nde CITES Sözleşmesi'nde, Montreal Protokolü'nde ve Aarhus Sözleşmesi'nde sözleşmeyi ihlal çeşitli şekillerde müeyyidelendirilmiştir (Tams, 2007: 391-398).

Dördüncü bölümün son başlığı, sivil toplum kuruluşlarının sözleşmenin uygulanmasına ilişkin rolü ve önemidir. Sözleşmenin uygulanması ve sözleşmeye uygunluğun denetlenmesi konusunda sivil toplum örgütlerine bazı sözleşmelerle açıkça önemli yetkiler verilmiştir. Sivil toplum örgütlerinin elde ettikleri sözleşme ihlallerine ilişkin bilgiler neticesinde uygunluğu sağlama usullerine gidilebilir ve uygunluğu sağlama usullerinde bu bilgiden yararlanılabilir. Bunlar, aynı zamanda taraflar konferansı toplantılarına gözlemci olarak katılabilirler. Ancak sivil toplum örgütlerine uygunluğu sağlama usullerinde taraf olma ya da uygunluğu sağlama usullerini başlatma yetkisi tanınmamıştır. Sözleşmenin hazırlanması ve yürürlüğe girmesi ile sivil toplum örgütlerinin sözleşme süreçlerindeki işlevleri sona ermemektedir. Sivil toplum örgütlerinin sözleşmelerin uygulanması sırasında da önemli katkıları vardır. Sivil toplum örgütleri, sözleşmelerin hazırlanmasından sonra hem devletlerin sözleşmelere taraf olmalarını hem de taraf olduktan sonra sözleşmelerin uygulamalarını sağlamak için çaba göstermektedirler. Bu çerçevede, sözleşmelerin uygulanmasını sağlamak için gerekli iç hukuk düzenlemelerinin yapılıp yapılmadığını ve bunlara uygun davranılıp davranılmadığını sağlarlar (Alkoby, 2003: 35-36).

Görüldüğü gibi, Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri'nin ya da sözleşme rejimlerinin kendilerinden beklenen faydayı sağlamaları ancak uygulanmaları ile mümkün olmaktadır. Kitapta dile getirilen çok taraflı çevre sözleşmelerinin tanımlanıp, kümelenmesi büyük önem taşımaktadır. Uluslararası çevre sorunlarının çözümü konusunda kurulan kurum ve kuruluşlar hakkında bilgi sahibi olunmasının, bu çevre sözleşmelerinin veya sözleşme rejimlerinin uygulanması ve etkinliğinin sürdürülmesine bağlı olduğu bilinen bir gerçektir. Bu kapsamda, bu kitap, çok taraflı çevre sözleşmeleri konusunda çalışan uzmanların ve konu hakkında bilgi edinmek isteyenlerin başvurabilecekleri önemli bir kaynak olarak görülebilir.

Kaynaklar

Alexandre, Kiss ve Dinah Shelton (2004), *International Environmental Law* (Third Ed.) (UNEP, Transnational Publishers).

Alkoby, Asher (2003), "Non-State Actors and the Legitimacy of International Environmental Law", *Non-State Actors and International Law*, 3.

Birnie, Patricia W. ve Alan E. Boyle (2006), *International Law and the Environment* (Second Ed.) (Oxford: Oxford University Press).

Churchill, Robin ve Geir Ulfstein (2000), "Autonomous Institutional Arrangements in Multilateral Agreements: A Little-Noticed Phenomenon in International Law", *American Journal of International Law*, 94.

Hunter, David, James Salzman ve Durwood Zaelke (2002), *International Environmental Law and Policy*, University Casebook Series (New York: New York Foundation Press).

Mitchell, Ronald B. (2003), "International Environmental Agreements: Survey of Their Features, Formation and Effects", *Annual Review of Environment and Resources*, 28.

Pazarcı, Hüseyin (1983), *Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk*, Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları).

Raustiala, Kal (2000), "Compliance and Effectiveness in International Regulatory Cooperation", *Case Western Reserve Journal of International Law*, 32.

Redgwell, Catherine (2007), "National Implementation", Bodansky, Daniel, Jutta Brunnee ve Ellen Hey (Der.), *The Oxford Handbook of International Environmental Law* (Oxford: Oxford University Press).

Sand, Peter H. (2007), "The Evolution of International Environmental Law", Bodansky, Daniel, Jutta Brunnee ve Ellen Hey (Der.), *The Oxford Handbook of International Environmental Law* (Oxford: Oxford University Press).

Sand, Peter H. (1999), "Transnational Environmental Law, Lessons in Global Change", *International Environmental Law & Policy Series*, Kluwer Law International, The Hague.

Sands, Philippe (2003), *Principles of International Environmental Law* (Second Ed.), Cambridge: Cambridge University Press).

Swanson, Timothy (1999), "Developing International Environmental Law", Timothy Swanson ve Sam Johnston (Der.), *Global Environmental Problems and International Environmental Agreements, Economics of International Institution Building*, (United Nations).

Tams, Christian J. (2007), "Enforcement", Geir Ulfstein (Der.), *Making Treaties Work - Human Rights, Environment and Arms Control* (Cambridge: Cambridge University Press).

Tütüncü, Azra N. (2000), "Milletlerarası Çevre Hukuku Kurallarına Uyulmasını Sağlamaya Yönelik Zorlama Mekanizmaları", (Prof. Dr. Tahir Çağa'nın Anısına Armağan) (İstanbul).

UNEP (2001), *Guidelines on Compliance with and Enforcement of Multilateral Environmental Agreement*.

Weiss, Edith Brown (1992-1993), "International Environmental Law, Contemporary Issues and the Emergence of a New World Order", *Georgetown Law Journal*.

Weiss, Edith Brown (1999), "Understanding Compliance with International Environmental Agreements: The Baker's Dozen Myths", *Richmond Law Review*, 32.

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri ile telefon numaralarını ve e-posta adreslerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 3 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5. Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun yaklaşık 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar .doc ya da .docx halinde alternatifpolitika@gmail.com adresine gönderilmelidir.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde 12 punto; dipnot, özet, kaynakça, tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metin içinde yapılacak referanslar ayrıca içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer Ihlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), “Twilight of State Bourgeoisie”, International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıf (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sina ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sina, Zeynep ve Serap Soyer (1998), “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler” , Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiyden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), “Major and Parliament” , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), “Çevre İçin Eğitim”, Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayınları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f)İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), “Bu Kimin Zaferi?” , <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp> (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

g)Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h)Yollamalar dışındaki açıklamalar için dipnot kullanılmalıdır.

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi

İletişim İçin

Adres: Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU

Tel: 0374 254 1000-1482

Web: www.alternatifpolitika.com

E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

ISSN: 1309-0593